I-II 40

БОР И ОКОЛИНА

ПРИРОДНИ УСЛОВИ, СТАНОВНИШТВО, ЕКОНОМСКИ И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ

БОР И ОКОЛИНА

ПРИРОДНИ УСЛОВИ, СТАНОВНИШТВО, ЕКОНОМСКИ И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ

БОР И ОКОЛИНА

БОР И ОКОЛИНА

друга книга

БОР И ОКОЛИНА

Природни услови, становништво, економски и друштвени развој

НАРО... ...ЧКА
ЗАВИЧАЈНИ ФОНД
Инв. бр. 1-II 40
БОР

10 JUN 2004

11 JAN 2010

БОР
1975.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР ЗА ИЗДАВАЊЕ МОНОГРАФИЈЕ БОРА

Председник: Боривоје Перошић

Чланови: Драгош Жунић, Јован Костић, Момчило Станковић, др Предраг Николић, Синиша Костић, Страхиња Поповић, Томислав Пајић и Часлав Голубовић

УРЕДНИЦИ

др Предраг Николић (за прилоге о природним условима и становништву),
др Живко Аврамовски (за прилоге о Бору у периоду обнове и изградње),
Мирко Рашеловић (за прилоге о привредном развоју),
др Драган Ничић (за прилоге о друштвеним делатностима),
Страхиња Поповић (за прилоге о самоуправљању)

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Томислав Пајић

РЕЦЕНЗЕНТИ ИЗДАВАЧА ЗА ДРУГУ КЊИГУ

др Коста В. Петковић, др Милован Радовановић, др Живко Аврамовски и Страхиња Поповић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Драгош Жунић

ЛЕКТОР И КОРЕКТОР

Мирослав Бурбевић

ИДЕЈНО РЕШЕЊЕ КОРИЦА

Јутослав Балаш

ИЗДАВАЧИ:

Скупштина општине Бор и Музеј рударства и металургије у Бору
Штампа: Штампарија — Бор, 1975.

ПРЕДГОВОР

Ослободивши се колонијалних стега и немачке окупације, Бор је у току тридесетогодишње социјалистичке изградње интензивно мењао своју материјалну и друштвену основу, истовремено мењајући и свој положај и улогу у овој средини.

Упоредо са ширењем Бора као рудника и индустријског центра, проширивала се и његова друштвена и политичка функција. Бор је још од првих дана после ослобођења постао и административно-политичко средиште, а од пре двадесет година и средиште комуне.

Настављајући излагање започето у првој књизи монографије „Бор и околина", аутори друге књиге имали су задатак да у својим радовима прикажу развој Бора у периоду његове послератне обнове и социјалистичке изградње. Пошто је у овој књизи требало, осим тога, изложити и природне одлике, као и основне карактеристике привредног и друштвеног развоја борске општине као друштвено-политичке заједнице, њен садржај проширен је и на ове области, па се она у концепцији разликује од прве књиге.

Овакав шири прилаз у одређивању садржаја ове књиге умањио је могућности да се аутори у својим радовима више задрже на појединим проблемима и да детаљније обраде предвиђене области. У настојању да се нешто више каже о настанку и почетном развоју привредних и друштвених делатности у општини, као и о деловању нове народне власти и комуналног система, остало је мало простора да се опширније прикажу нови друштвени односи, као и веома значајне промене које су настале у начину живота људи у Бору и у његовој околини.

Из ових истих разлога нису шире приказана ни најновија кретања остварена у појединим областима привређивања ове комуне, која су Бор уврстила у ред најразвијенијих општина у СР Србији.

Али, као и при раду на првој књизи, и овом приликом доста је учињено на припреми опширнијих радова и то управо из ових области које су у овој књизи мање заступљене. Објављивањем тих ширих радова, као и бољим ангажовањем на припреми нових студија, па и посебних монографија оваквог карактера, надокнадиће се и исправити све оно што је пропуштено у досадашњем раду на издавању ове књиге и у њеном садржају.

Ова књига, као и претходна, не би могла да буде објављена да није било заједничког ангажовања бројних сарадника из разних институција, као и великог разумевања радних, друштвено-политичких и других организација из Бора. За овај заједнички уложени труд и досадашњу сарадњу на припреми и штампању монографије „Бор и околина" издавачи и уредници свима најлепше захваљују.

Уредништво

МОРФОЛОШКО-ТЕКТОНСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ, РЕЉЕФ И ХИДРОГРАФИЈА ТЕРЕНА ШИРЕ ОКОЛИНЕ БОРА

У В О Д

Рударство и металургија представљају најважнију привредну делатност борске општине. Рудно богатство овог краја познато је још од давнина. На њему се и данас заснива скоро читав економски развој, па и развој многих друштвених делатности све комуне. Поред рудног блага, економски значај имају и остала природна богатства овога краја.

Шира околина Бора захвата централне делове источне Србије, чији рељеф, са веома развијеном морфологијом и хидрографијом, покривају велики шумски комплекси и пространи пашњаци. Богатство биљног и животињског света, лековите воде и изванредне природне лепоте овога краја доприносе да се, поред индустрије, успешно развијају и друге гране привреде. Рационално коришћење постојећих природних богатстава највише је и допринело експанзији свеукупног развоја борске општине. Али, поред природних фактора, веома значајну улогу имали су и људи, као субјективни чиниоци тога развоја. Управо, само захваљујући човеку и повољним друштвеним приликама у којима се његова активност одвијала, било је могуће да се та пиродна богатства најбоље користе за потребе привреде, као и да се читав привредни развој правилно усмери према основним потребама друштва. Због тога се при оцени значаја и стварног удела природних фактора у досадашњем развоју борске општине, улога човека не би смела занемарити.

Морфолошко-хидролошке карактеристике

Бор и борска комуна, налазе се у овом делу североисточне Србије, који припада планинским крајевима између Дунава — на северу, Црног Тимока — на југу, Белог Тимока и Тимочке крајине — на истоку и планинских висова Кучаја и Хомоља — на западу. Тај

део, геоморфолошки гледано, јединственог планинског венца, који се пружа са територије Румуније, преко Дунава у источну Србију и даље ка југу у Бугарску, све до Црног мора на истоку, познат је као Карпато-балканиди.

Сам Бор налази се у долини Борске реке и Борског потока, на надморској висини од 350 до 450 метара. На југу, према Црном Тимоку и Зајечару, где се налазе заравњене терцијарне долине и речни токови, Бор је отворен већим бројем комуникација, док је према северу, где се издижу брда и планински венци и висови Великог крша, Дели Јована и Црног врха, повезан са околином мањим бројем саобраћајница. У последње време, изградњом пруге нормалног колосека од Вражогрнца до Бора и од Бора до Мајданпека (и даље до Београда), Бор је, уз изградњу асфалтних путева (Бор — Параћин, Бор — Жагубица — Петровац, Бор — Мајданпек и др.), створио широку мрежу саобраћајних веза на све стране.

Планински висови са свих страна, а нарочито са северне, окрљују Бор и његову околину. На југу и југоистоку, у ширем смислу речи, налазе се Ртањ (1 960) и Тупижница (1 160), на северу и североистоку су Велики крш (1 148), Мали крш (621), Стол (1 156) и Дели Јован (1 138), а даље, према Дунаву, Мироч (768). На западу су Хомољске планине (963), Црни врх (1 027), Бељаница (1 336) и Кучај (1 158).

Као што се види читав предео између Дунава — на северу, Белог Тимока и Тимочке крајине — на истоку и Црног Тимока — на југу, припада планинском делу Србије, са надморском висином преко 1 000 метара. И сама околина Бора представља брдовито-планински део.

Овај брдовито-планински предео Карпато-балканида пресецају многе мање и веће реке, од којих су најзначајније: Злотска и Брестовачка река (Бањска река), које се уливају у Црни Тимок, затим, Борска (Слатинска) река, Кривељска река, Сурдуп поток и Равна река, које се као слив Црне реке уливају у Бели Тимок. Сви ови површински токови припадају сливу Тимока, а налазе се у делу Бора и јужно од њега. У северном делу планинске висове огранака јужних Карпата браздају и пресецају широке мреже површинских текућих вода, два најзначајнија слива у том делу североисточне Србије — слив Пека и слив Поречке реке, који се уливају у Дунав. Према томе, шира околина Бора, приближно на линији Црни врх — Велики крш — Стол, представља развође два слива: Дунава — на северу и Тимока — на југу, који, ипак припадају једном речном систему, односно, току Дунава.

Од посебног су значаја за Бор, а пре свега за његову привреду, Борска, Кривељска и Брестовачка река са свим својим потоцима и јаругама. Оне повећавају, макар и повремено, резерве воде неопходне за индустријске сврхе. Изградњом бране на Брестовачкој реци изнад Брестовачке Бање и хватањем воде из свих потока и поточића који се сливају са Црног врха и околних висова, подигнуто је акумулационо језеро, које представља животни спас Бора и борске привреде. Такве могућности пружају и Борска и Кривељска река

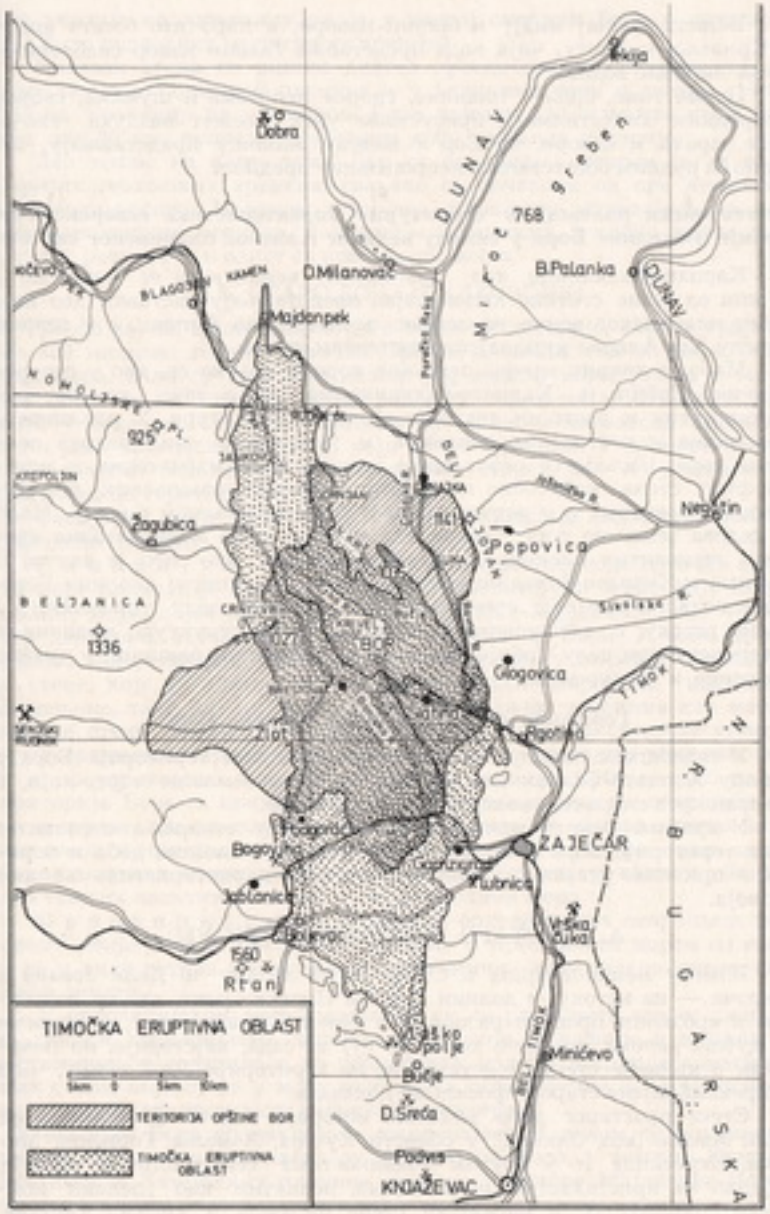

Велики значај имају и бројни извори, а нарочито богата врела у Кривељу и Злоту, чија вода представља главни извор снабдевања Бора пијаћом водом.

Према томе, брда и планине, својим лепотама и шумама, својим природним богатствима и присуством увек свежег ваздуха, као и реке, врела и извори, за Бор и његову околину представљају, заједно са рудним богатствима, непроцењиву вредност.

Геотектонски положај и структурне карактеристике североисточне Србије и околине Бора у склопу великог Алпског планинског система

Карпато-балканиди, као планински венац који се протеже у дужини од више стотине километара, представљају саставни део највећег планинског венца на земљи, познатог као Алпски, а у ширем смислу, као Алпско-хималајски планински систем.

Мало је таквих делова земљине коре у којима се, као у североисточној Србији и Карпато-балканидима, јавља тако разноврстан састав стена и сложени тектонски односи структура. У планинама, котлинама и тектонским рововима и хорстовима ових делова земљине коре, јављају се разне врсте седиментних, магматских и метаморфних стена, међусобно повезаних и снажно измењених, поремећених и кретаних и у вертикалном и у хоризонталном правцу. Мало је делова земљине коре, такође, где су тако честа хоризонтална кретања стеновитих блокова и читавих планина, као што је случај у Алпима и Карпато-балканидима, самим тим и у широј околини Бора. Хоризонтална кретања стеновитих маса у овом делу управљена су према истоку и североистоку, тако да су све структуре планине у североисточном делу Србије усмерене ка Мезијској равници, у правцу Неготина и Букурешта.

Геолошка еволуција шире околине Бора

У геолошком смислу североисточна Србија и територија Бора у оквиру Карпато-Балканида представљају део земљине коре, који је стваран кроз скоро сва геолошка доба и периоде.

У кратком осврту приказаћемо еволуцију стварања стеновитог дела територије Бора и његове околине кроз геолошка доба и периоде и при томе указати на основне геолошке карактеристике његовог развоја.

А. ПРАСТАРО ДОБА (ПРЕКАМБИЈУМ)

Између Великог крша и Стола — на западу и Дели Јована и Мироча — на истоку, у долини Црне и Поречке реке, где су тектонски и ерозиони процеси разорили и однели млађе стене, откривени су дубљи делови земљине коре. То су, за сада, најстарије, на површини откривене стене, констатоване на територији Југославије, чија је прекамбријска старост фосилима доказана.

Стене прастарог доба земљине историје нађене су источно од Дели Јована (код Сикола), у области Кучаја, Хомоља, Горњана, Мироча, Нереснице и у другим локалностима североисточне Србије. Заједно са кристаластим шкриљцима, познатим као „зелени комплекс", јављају се и магматске стене базичног и киселог састава,

што указује на чињеницу да је у широј околини Бора у прастарo доба било подводних магматских кретања.

Налазак стена из виших делова прекамбријума, откривених на више места у подножју планина и у долинама река и потока, указује на чињеницу да у околини Бора највећи део земљине коре, дебеле око 30 км, припада прастаром добу земљине историје.

Део земље на коме лежи Бор са околином, стваран је од најстаријих геолошких времена, свакако са почетком од пре неколико милијарди година. Међутим већи део стеновитог материјала из ранијих геолошких периода, накнадним процесима, посебно процесима ерозије, разорен је и однет са првобитног места.

Б. СТАРО ДОБА (ПАЛЕОЗОИК)

Скоро за све време старог доба земљине историје, које је трајало око 350 милиона година, источна Србија, а самим тим и шира околина Бора, били су највећим делом под водама мора, језера и мочвара, када су се стварале дебеле наслаге седимената. Стварање наслага у воденим басенима пратила су снажна магматска кретања, као и јаки тектонски покрети, који су се одразили у промени стена (претварајући седиментне у метаморфне стене), као и у стварању неравнина на територији источне Србије.

Еволуција шире територије Бора по периодама палеозоика имала је следећа обележја:

Камбријум. — Почетком камбријске периоде источно српско море плавило је простране области, захватајући територију шире околине Бора, појас источно од Бора (Црнајка-Мајданпек), као и простор данашњег Кучаја и Бељанице, западно од Бора. У овом пространом, али релативно плитком мору, стварале су се разне седиментне стене, које су тектонским и метаморфним покретима накнадно промењене, тако да их данас налазимо на овим теренима као метаморфне стене, познате као „шкриљци", односно, кристаласте стене.

У средњем и горњем камбријуму дошло је до појаве убирања, које је проузроковало повлачење мора из источне Србије, тако да је територија Бора са широм околином била изнад морске површине. С друге стране, ова тектонска кретања условила су убирање наталожених стена и проузроковала промену њихових структура, тако да су од седиментних стена настале метаморфне стене, у каквом облику и саставу их налазимо и данас у широј околини Бора.

Ордовицијум. — Почетком ордовицијума скоро цела источна Србија била је покривена плитким и пространим морем из кога су се у виду острва и полуострва местимично издизали поједини копнени делови.

У ордовицијском мору таложиле су се различите стене: пешчари, глинци, аргилошисти, лапорци и др., које су касније измењене, а местимично је долазило и до подморских излива и ерупција магматских стена, које су се у мору мешале са седиментима и на тај начин дале стене вулканогено-седиментног карактера.

У околини Бора ордовицијске стене највећим делом су покривене млађим стенама, а откривене су западно од Бора, у језгру Кучаја, Бељанице и Хомољских планина, као и у простору Мајданпек-Поречка река.

С и л у р. — Ордовицијско море, без већих промена, наставља се и у силуру, када су захваћене и неке области које су у ордовицијуму биле копно. Карпатско море у силуру плавило је простране области источне Србије, између осталог и територију шире околине Бора.

У силурском мору таложиле су се седиментне стене: пешчари, глинци, аргилошисти, а ређе и карбонатне стене. Каснијим процесима ове стене су делом измењене.

Силурске стене налазимо данас у подножју Ртња. Преко њих леже млађе седиментне стене. Затим их налазимо у широком појасу Кучаја, Бељанице и Хомољских планина. Силурске стене су откривене, и у палеозојском појасу Поречке реке.

Д е в о н. — Девонском периодом завршава се старији палеозоик. За време ове периоде у источној Србији постојало је врло разуђено плитко море из кога су се истицале мање, или веће, копнене области, које су биле насељене старим копненим биљкама.

Девонске седменте налазимо на Кучају и Бељаници, где су представљени серијом шкриљаца, пешчара и аргилошиста, затим на Ртњу, Тупижници и у Сврљишким планинама, где се у стенама налазе остаци примитивних копнених биљака — псилофита. Источно од Бора, у долини Црнајке и Поречке реке и даље према Мајданпеку, откривени су, поред осталог, и морски седименти девонске старости. Овде се јављају кречњачке стене, у којима се срећу остаци корала, што указује на постојање плитког мора, као и на топлу морску воду, која је неопходна за раст ових организама.

Крајем девонске периоде долази до издизања морског дна и до велике регресије мора, тако да је већи део источне Србије ослобођен морског покривача.

К а р б о н. — У карбонској периоди дешавају се крупне промене у распореду копна и мора. У почетку ове периоде одржава се, још увек, Карпатско море, местимично у виду малих залива. Оно се у средини периоде потпуно повлачи и на тај начин територија источне Србије постаје копно.

Карбонски седименти су данас очувани источно и северо-источно од Бора, у долини Поречке реке, затим југоисточно од Бора, на Старој планини, где се вршила седиментација у средњем делу карбонске периоде. Крајем средњег карбона долази до издизања средњег дела источне Србије, а потањају унутрашњи и спољашњи делови, у којима се формирају језерски басени и баруштине, насељени бујним биљним светом, који је дао материјал за стварање угља (Мироч, Млавско-печки басен).

У карбонским сендиментним стенама местимично се јављају и вулканске стене.

Међутим, за време ове периоде у источној Србији дошло је до продирања магме из унутрашњости, која је очврснула испод површине у виду пространих гранитских масива. Касније, тектонским покретима и ерозијом ови гранитски масиви су откривени на површину и данас се јављају у виду већих, или мањих, гранитских маса. Такав је, на пример, гранит Горњана, североисточно од Бора, затим гранит Плавне, Старе планине, нереснички гранит, бранички гранит, и др. У овој периоди дошло је и до продирања базичних стена — габрова и

периодотита, када је настао масив габра Дели Јована (североисточно од Бора) и габро-масив Заглавка.

П е р м. — За време пермске периоде у теренима источне Србије догодиле су се крупне промене. Нарочито је од значаја оштра промена климе. Влажну и топлу климу карбонске периоде заменила је топла и сува клима, која је местимично прекидана периодима интензивних падавина. Отуда се у рељефу и морологији источне Србије врше значане промене. Језера и баруштине са бујном флором, из карбонске периоде, нестају, а замењују их простране пешчане пустиње, у којима су се, услед повремених интензивних падавина, формирали мањи, или већи, водени басени. Брдовит рељеф, са голим површинама, без вегетације, био је веома подложан брзом спирању, тако да су повремене бујице носиле огромну количину материјала са копна и депоновале га у оближње језерске басене. На тај начин је постала позната „формација црвених пешчара", која у источној Србији има велико распрострањење.

Црвене стене перма можемо да проматрамо на путу Бор — Параћин, на западним падинама Честобродице, као и североисточно од Бора, у долини Дунава, између Болетина и Д. Милановца, одакле се пружају даље на југоисток.

У пермским седиментима местимично се јављају и руде бакра, као на пример, на Старој планини, затим у области Ридња, Крепољина итд. које стоје у вези са млађим продорима андезитско-дацитских маса на алпским дислокационим линијама.

Са пермском периодом завршава се старо доба земљине историје, а настаје средње доба када се врше крупне промене на земљиној кори: издижу се планине, мења се клима, изумире живи свет који није могао да се прилагоди новонасталим условима, а замењује га нов, савршенији животињски и биљни свет итд.

Г. СРЕДЊЕ ДОБА (МЕЗОЗОИК)

Средње доба земљине историје, или мезозоик, трајало је око 130 милиона година.

Распоред копна и мора источне Србије у мезозоику непрестано се мењао. Тамо где је у једној периоди било копно, у другој се јавља море и обрнуто. Сталне промене копна и мора одвијале су се кроз читав мезозоик. Сама територија Бора са широм околином више пута је била под морем, или је припадала мањем, или већем острву, односно пространом копну.

Вулканска активност у источној Србији за време мезозоика била је веома жива, нарочито крајем мезозоика, за време креде. Сама територија Бора са ближом и даљом околином представљала је центар јаке вулканске активности и налазила се у средишту већег низа вулкана. Избацивање лаве, паре, гасова и вулканског пепела вршило се највећим делом усред мора, када се вулкански материјал мешао са седиментима који су се стварали у мору. На тај начин постала је вулканогено-седиментна формација, која изграђује, поред осталих, и терене на којима лежи град Бор.

Свака од геолошких периода мезозоика има своја обележја и на посредан и непосредан начин оставила је одређен утицај на развој територије Бора са широм околином, што се види из следећег приказа:

Т р и ј а с. — Околина Бора за време тријаса припадала је пространом копну, које је било покривено слабом, кржљавом вегетацијом. У то време морска област је била западно од Честобродице и пружала се западним падинама данашњег Кучаја и Бељанице.

Ј у р а. — Периода јуре представља временски интервал у земљиној историји, када су се на територији источне Србије десиле крупне промене. Море је преплавило огромне просторе, који су у тријасу били копно. У њему се развијао разноврстан живот свет, а на копну биљни свет који је дао материјале за постанак каменог угљева. Тектонски покрети били су, такође, запажени. Све је то утицало да територија источне Србије, па и територија Бора са околином, добија овакав облик, какав има данас.

У средњој јури долази до крупних палеографских промена. Море је, једном великом трансгресијом, преплавило простране области, које су у доњој јури биле копно. Из источних области, где је захватило простор од Старе планине, преко Вршке Чуке и Рготине до Добре, море надире према западу и плави територију Бора са околином, пружајући се и даље ка западу, плавећи Кучај, Бељаницу, Ртањ, Сврљишке планине, Суву планину и друге делове. Ова трансгресија мора представља једно од највећих плављења територије Србије.

За време горње јуре море је плавило многе области, између осталог и данашњу територију Бора са широм околином. На великом пространству у овом мору стварају се карбонатне стене.

У простору од Д. Милановца до Старе планине, у горњој јури пружала се нешто дубља депресија, у којој су се стварали плочасти кречњаци сиве, румене, или црвене боје, са нагомиланьима рожнаца. Западно од ове депресије простирало се плитко море које плавило територију Бора са широм околином.

К р е д а. — Кредна периода је завршни временски период мезозоика, а трајала је око 65 милиона година. У овом временском раздобљу дошло је до крупних промена у животу земље. Више пута је море надирало на копно и повлачило се. Наталожене су нове стотине и хиљаде метара седимената, дошло је до крупних магматских покрета и до изразите вулканске активности, која је на површину избацивала милионе кубних километара магматских маса. У мору је живи свет из јурске периоде замењен новим, савршенијим, који се прилагодио новим биономским условима. На копну је успевала бујна флора, која је дала материјал за постанак каменог угљева. Магматска активност, паре и гасови донели су из унутрашњости и у површинске делове земљине коре депоновали разне минерале.

У кредној периоди разликујемо два временска одељка: доњу и горњу креду.

Доња креда. — Почетком доње креде наставиле су се сличне палеографске прилике на територији источне Србије, које су биле и при завршетку јурског периода. Може се рећи да је у доњем и средњем раздобљу доње креде море покривало простране области источне

Србије, самим тим и читаву територију Бора са околином. У ово доба су се стварали претежно карбонатни седименти у виду спрудова.

Такве спрудове данас можемо да видимо северно од Бора, на брдима Кривељски камен и Велики крш и на левој обали Кривељске реке, затим на Тупижници, око Гамзиградске Бање, затим, код Кривог Вира, Ртња, око рудника Боговина и на источним падинама Кучаја и Бељанице.

При крају доње креде дошло је до великог повлачења мора, тако да су простране области ослобођене морског покривача. Само источно од Бора, од Кривеља ка југу, пружао се преко Гамзиграда, до Тупижнице и даље према Старој планини плитки морски залив у коме су стваране теригене стене: глауконитски пешчари, и лапорци.

Горња креда. — Почетком горње креде највећи део источне Србије представљао је копно. Међутим, у котлинама и увалама на копну постојали су мањи водени басени, најчешће на истим местима где су при крају доње креде биле сачуване редуциране водене површине. Једно такво узано море, које је својим обликом подсећало на велики канал испуњен водом, који се пружао у средишњем делу Карпато-Балканида, једним својим делом налазио се и у непосредној околини Бора. Ово море пружало се од Мајданпека на северу, преко Кривеља и Бучја, затим преко Гамзиградске Бање, Леновца и западног подручја Тупижнице, преко Књажевца и Калне, у правцу Пирота, Димитровграда и Бугарске — на југоистоку. У већем делу било је испрекидано копном.

У то време подморски вулкани, чији су се кратери налазили на дну мора, својим радом дали су веће количине вулканског материјала, који је, заједно са конгломератима, пешчарима и лапорцима, депонован на морско дно, стварајући вулканогено-седиментни комплекс стена.

При крају горње креде јавља се снажна трансгресија морске воде, која плави читаву територију европског континента, па и Србије, односно Бор и његову околину. У то време, негде око 70 милиона година пре наших дана, на дну овог мора источне Србије, нарочито у пределу између Мајданпека, Бора и Књажевца, постојали су бројни вулкански отвори, из којих су дуж канала, из унутрашњости земље избијале огромне масе магматског материјала, праћене великим количинама водене паре и разних гасова. Вулкани мајданпечко-борско-књажевачког дела великог сеноиског мора избацивали су вулкански материјал више милиона година, тако да је од тог материјала настала, данас позната Тимочка еруптивна област. Само изузетно, када су вулканске ерупције престајале са радом, или нешто слабије делова ле, таложили су се лапорци, пешчари, пелити, или кречњаци, док је највећим делом морска вода била јако замућена, узбуркана и испуњена вулканским пепелом и прашином. У таквим интервалима јаке вулканске активности на дно мора падали су и таложили се разноврсни продукти вулканских ерупција.

Како су овакве вулканске ерупције дуго трајале, нарочито у пределу Бора, то је и разумљиво што су створене дебеле наслаге вулканогено-седиментног материјала (и преко 1 000 м) на коме данас лежи и сам град Бор.

LITOSTRATIGRAFSKI STUB TIMOČKOG ROV SINKLINORIJUMA

P. Nikolić, 1968

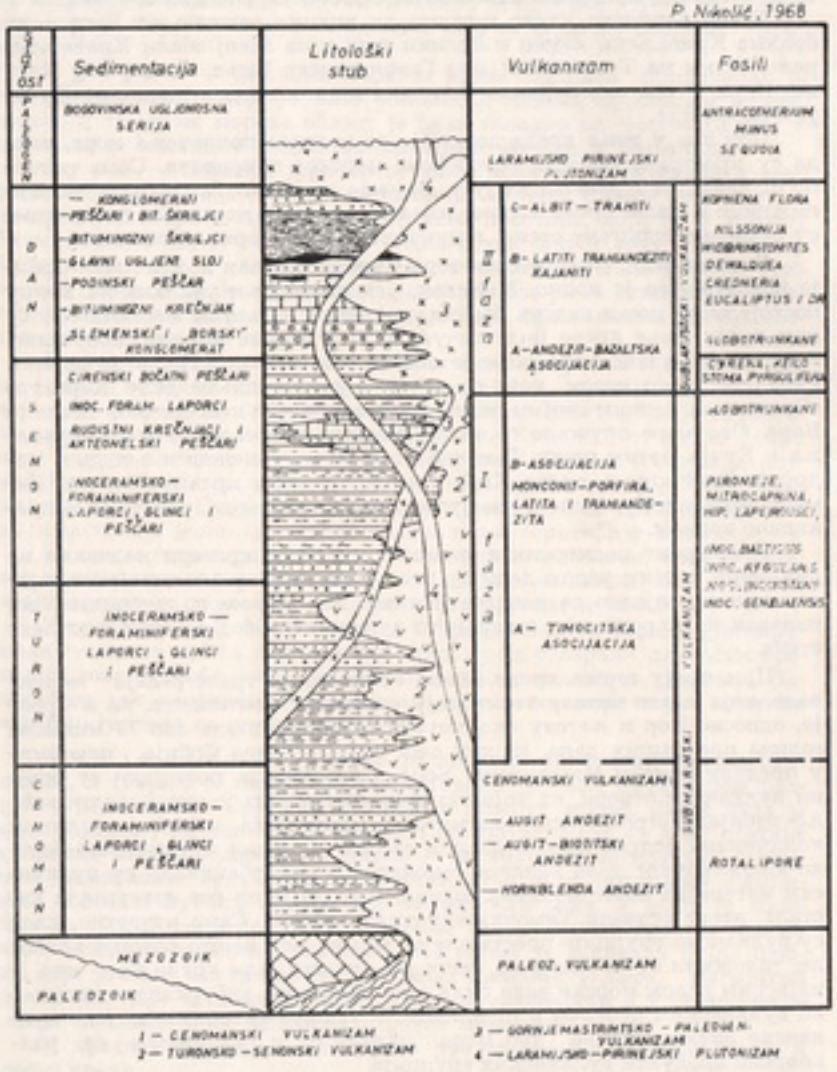

Ужарена вулканска маса брзо се хладила у морској води, али је и вода због тога имали повишену температуру. Због свега тога, многи морски организми брзо су изумирали и падали на морско дно, тако да их данас налазимо фосилизиране, не само у искључиво седимент-

ним стенама, већ и у мешавини стена седиментно-вулканског начина постанка: туфитима и туфовима.

Таква ситуација у околини Бора, у претходним геолошким периодима непозната, нити доцније поновљена, условила је постанак широке лепезе металичне минерализације, од које највећи значај има бакрова минерализација.

На ширем простору североисточне Србије и околине Бора, при крају мезозојског доба, дошло је до снажних тектонских кретања и крупних промена у распореду копна и мора. Крајем креде, када настају најснажнији тектонски покрети и почиње издизање морског дна, таложе се плитководни седименти. Море губи салинитет, а због већег прилива површинских вода, постепено прелази у мање језерско-баруштинске, најчешће изоловане басене, у којима се депонују копнене биљке и на тај начин настају угљени слојеви, који су годинама откопавани у Ртњу, Влашком Пољу, Доброј Сречи, Подвису и Тресибаби код Књажевца.

У то време крупних измена услова седиментације и оплићавања мора, пре његовог преласка у језерско-баруштинске басене, у околини Бора таложе се дебеле наслаге конгломерата, данас познатих као „борски конгломерати".

Тектонски покрети крајем креде, који су, као што смо видели, условили појаву разноврсне седиментације, захватају источну Србију, издижу њено тле и претварају је у велики планински венац, данас познат као Карпато-балканиди. Према томе, стварање планина источне Србије као и свих оних планинских висова који се данас налазе у околини Бора, почиње крајем мезозојског и почетком кенозојског доба земљине историје.

Д. НОВО ДОБА (КЕНОЗОИК)

У току прве половине новог доба земљине историје (раздобље палеогена) околина Бора представљала је копно, као и цела источна Србија. Снажна горњокредна вулканска активност почетком овог доба, скоро престаје. Дебеле наслаге вулканогено-седиментних творевина у Тимочкој еруптивној области захваћене снажним тектонским кретањима, трпе значајна хоризонтална и веритикална кретања. Захваљујући овим кретањима, у средишњем делу Карпато-балканида, долази и до појаве дубоких разлома у земљиној кори и стропоштавања средишњег дела. На тај начин дошло је до формирања великог тектонског рова источне Србије, или Тимочког ров-синклинеријума. Овај тектонски ров, чије су стеновите масе потонуле више стотина метара (можда и неколико километара) у дубину земљине унутрашњости, протеже се са територије Румуније, преко Мајданпека, Бора, Бољевца и Књажевца, даље у правцу Бугарске.

Захваљујући спуштању стеновитог дела у средишњем појасу Карпато-балканида, сачуване су дебеле наслаге горњо-кредног вулканогено-седиментног комплекса, који је у другим деловима источне Србије, ван тектонског рова, кроз период дуг око 70 милиона година,

ерозијом однет и преталожен у бројне терцијарне басене, који су прекривали територију Србије. Исто тако, захваљујући овим стропоштаваљима и постојању бројних раседа у самом тектонском рову и Тимочкој еруптивној области, дошло је почетком терцијара, пошто су се стишале вулканске ерупције, до надирања магме из дубљих делова земљине коре и њеног консолидовања у већ очврслим вулканогено-седиментним стенама Тимочке еруптивне области. Са овим продорима магме кроз пукотине и раседе ка површини кретале су се и веће масе хидротермалних раствора (паре и гасови), који су у претходно формираним вулканским стенама довели до минерализације, а на многим местима и до значајних појава оруђења, пре свега, оруђења у вези са бакром.

Захваљујући тим кретањима топлих раствора, у Тимочкој еруптивној области јавља се преко 20 оруђених зона, од којих највећи економски значај имају борска, кривељска, црновршка и мајданпечка оруђена зона.

Преко 30 милиона година после средњег доба источне Србије, а с њом и околине Бора, за време терцијара, налазила су се у сталном процесу издизања и формирања планинских венаца. Истовремено, са процесом стварања планина и издизања терена, долазило је до стварања котлина, тектонских ровова и мањих, или већих увала између планина Карпата и Балкана. Када су се на тај начин формирали планински терени источне Србије, а између њих већа удубљења, дошло је до формирања првих језера у Карпато-Балканидима. Једно такво терцијарно језеро, формирано пре око 30 милиона година, налазило се у долини садашњег Црног Тимока — код Боговине. На обалама тог боговинског језера расла је крупна копнена флора, чијим су изумирањем и депоновањем на дно језера, настали угљени слојеви, који се сада експлоатишу у руднику Боговина.

Последњих 30 милиона година источна Србија је била изванредно богата језерима. Више десетина таквих језера испуњавало је међупланински простор. Некада су били сасвим међусобно подвојена, али исто тако и повезана у виду дугих, кривудавих језероузина, које су шарала територију источне Србије.

Ова језера и мочваре, због повољне климе и бујне вегетације која је насељавала њихове обале и саме водене просторе, представљају данас богате угљоносне басене у којима се експлоатише мрки, или лигнитни угаљ.

У време терцијара, у време када су на територији источне Србије постојала бројна језера, околина Бора и сама територија на којој лежи Бор, представљале су копно, које је само краткотрајно могло да се нађе под језерским воденим покривачем, нарочито под покривачем воде Слатинског језера, које се налазило између Ртотског камена, Кривеља и Бора са пружањем према Шарбановцу и Црном Тимоку.

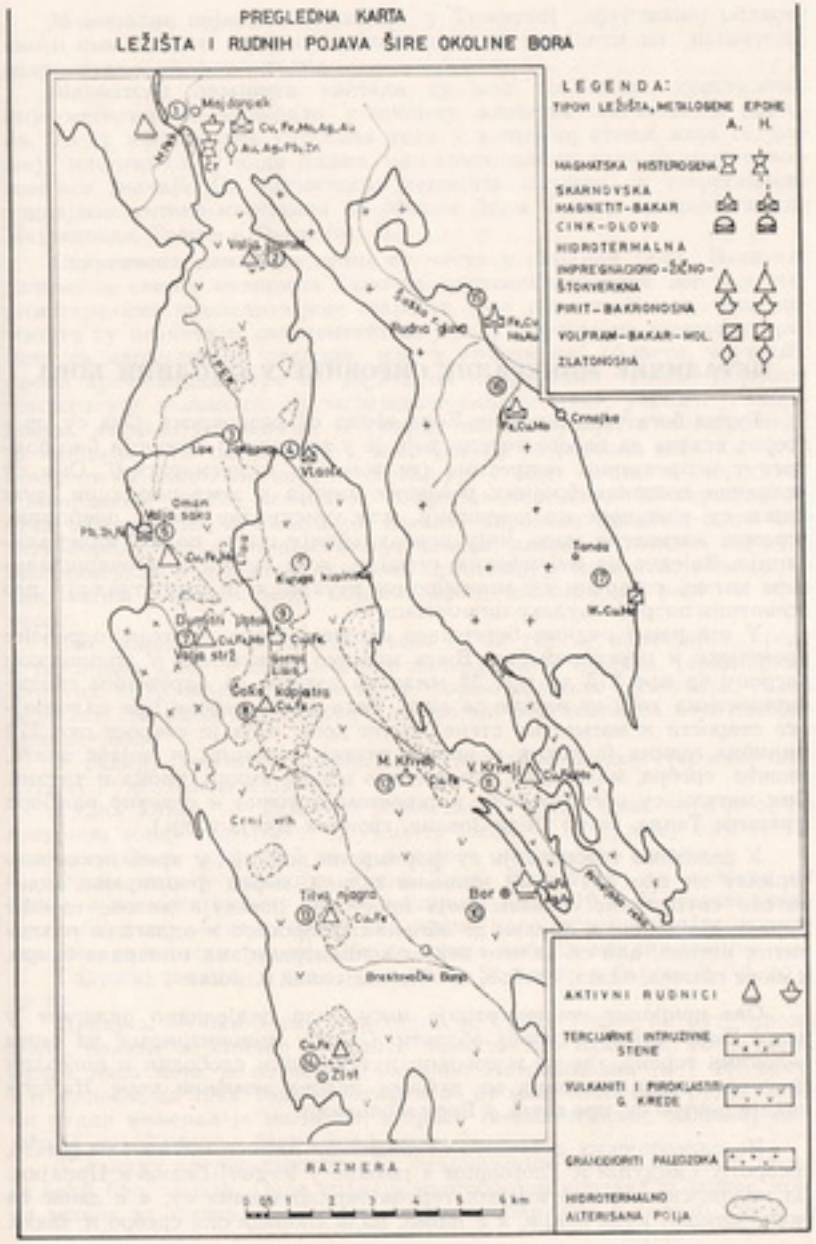

МЕТАЛИЧНЕ МИНЕРАЛНЕ СИРОВИНЕ У ОКОЛИНИ БОРА

Рудна богатства околине Бора веома су разноврсна. Она су просторно везана да делове терена који је у геолошкој историји био подвргнут непрестаним покретима (тектонским и магматским). Они су условили постанак бројних раседних линија у земљиној кори, дуж којих су изношене на површину, или утискиване близу површине, огромне магматске масе, чију консолидацију прате појаве минерализације. Заједно са магматским стенама, које су настале очвршћавањем магме, стварани су многобројни метали који представљају део животних потреба људске цивилизације.

У стварању рудних богатстава околине Бора постоји одређени временски и просторни ред. Њега можемо да пратимо у временском распону од пре 270 до пре 30 милиона година, са одређеним специфичностима које су везане за њих. Тако су за терене пре палеозојске старости и магматске стене из тог доба, чија је старост око 270 милиона година (а неких и више), везана лежишта и појаве злата, гвожђа, сребра, молибдена, спорадично олова, цинка, хрома и титана. Ови метали су регистровани у теренима источно и северно од Бора (гранити Танде, габро Дели Јована, гранити Бучја и др.).

У деловима терена који су формирани доцније, у временском интервалу од пре 224 — 30 милиона година, поред формирања андезитске ерупутивне области, која просторно повезује делове између Бора и Мајданпека, долази до обнављања процеса и одлагања различитих метала, али са далеко већим концентрацијама минерала бакра, и мање гвожђа, злата, сребра, молибдена, олова и цинка.

Ове природне концентрације нису биле подједнако одлагане у целој Тимочкој еруптивној области. Оне су концентрисане на оним деловима терена, где су и доводни путеви били слободни и повезани са енергетским изворима из дубљих делова земљине коре. Најпознатији центри су, пре свега, у Бору и околини.

Из палеозојских лежишта откопани су племенити метали (злато, сребро) у Гиндуши и Глоговици и гвожђе у Рудној Глави и Црнајки. Из мезозојских и кенозојских терена експлоатисани су, а и данас се експлоатишу, руде бакра, а с њима, мада спорадично, сребро и злато.

Минералне појаве и лежишта у Тимочкој еруптивној области као и она ван ње, могу се према постанку поделити на: магматска, скарновска и хидротермална.

Магматска лежишта настала су као последица кристализације металичних минерала у процесу хлађења магматских растопа. То су неправилна упрскана тела у матичној стени, која се јављају местимично у виду плажа, или самосталних зрна од мањег економског значаја. Од магматских лежишта позната су сегрегациона издвајања титано-магнетита на Малом Дели Јовану и хромита код Мајданпека, Тресте и Тилве (сл. 1).

Скарновска лежишта веома су честа у околини Бора. Њих налазимо не само у оквирима Тимочке еруптивне области, већ и у старим теренима препалеозојске старости (око гранита Танде). Ова лежишта су позната и као контактна, јер су настала на контакту гранита са карбонатним стенама, или у еруптивној области, најчешће према кречњацима јуре и дајковима итрузивних стена. Дејством температуре делимично су загрејаване околне стене, уношен је силицијум, магнезијум, манган и гвожђе из интрузија, а позајмљиван је калцијум. Уз одговарајућу температуру (вероватно већу од 400°) створени су скарнови, који се појављују у виду сочива и скоро увек конкордатни према контакту интрузив-седимент, Минерални састав скарновских лежишта је: гранит, пироксен (диопсид-хеденбергит), корнит, затим епидом, млађи хлорит, кварц и калцит. Од рудних минерала код већине скарнова преовлађује магнетит, ређе пиротин, затим сулфиди, међу којима пирит, халкопирит ређе и сфалерит.

Сва скарновска лежишта везана су за терене палеозојка, креде и терцијара. Она су стварана око палеозојских гранита, терцијарних плитких интрузија, а можда и око горњо-кредних интрузија. Такав редослед стварања представља и природни ред лежишта која посебно приказујемо.

У оквиру лежишта скарновског типа палеозојске старости, позната су Рудна Глава и Црнајка.

Рудна Глава. — Лежиште магнетита Рудна Глава налази се на северном ободу гранитског плутонита Танде, а на јужној косини локалности Окна (кота 473 м), у близини истоименог насеља.

Рудна маса у лежишту Рудна Глава пружа се на дужини од 700 м, и достиже дубину 200 м, а ширину од 5—10 м. У старом површинском копу оконтурене су две рудне масе, при чему само подинска има економски значај. Обе се према дубини искљињавају.

Садржај гвожђа у руди је од 46 до 53 одсто, а бакра од 0,4 до 1 одсто.

Црнајка. — Око 8 км југоисточно од Рудне Главе, на путу према Бору, налази се слично лежиште познато као Црнајка. То је мала рудна маса која је сочивастог облика. Истраживана је у 19. веку, а и доцније, од 1962. године. Откривене су мале количине руде. Главни рудни минерал је магнетит, а прати га халкопирит. Садржај гвожђа је око 43 одсто и бакра око 1 одсто.

У оквиру кредно-терцијарних скарновских минерализација срећне се већи број појава. Овде спадају многобројне контактне појаве које су везане за термо-метаморфне процесе, обављене у горњој креди и

терцијару. Узрочници стварања тих скариновских лежишта су термометаморфни утицаји плитких интрузија (до 2 км дубине) на околине карбонатне стене. Ове контактне појаве су утврђене на многим местима шире околине Бора. Међу најзначајније наводимо: магнетитне рудне масе у скарновима Мајданпека, затим Влаола и Ваља саке. Све ове појаве су везане за контакте дајкова интрузивних гарнодиоритских стена и карбонатних, или лапоровитих стена јуре, доње и горње креде.

Хидротермална лежишта у борској околини имају далеко већи значај, не само за стварање лежишта бакра, већ и других, као што су волфрамска, златоносна, молибденска, а спорадично и олово-цинкана.

Код хидротермалних лежишта извршена је подела на лежишта везана за плутоните гранодиорита и лежишта која су настала доцније, стварана у Тимочкој еруптивној области, у којима постоји одређена специјализација која се испољава у повећаном учешћу бакра и пирита, спорадично злата, олова, цинка и сребра.

Лежишта у старим теренима, која су везана за диференцијате гранодиоритских плутонита, највише су распоређена у делу гранитског масива Танде и у кристаластим шкриљцима. Златоносне кварцне, кварц-молибден-халкопиритске и галенит-сфалеритске жице, најчешће су у околини Мајданпека.

Осим златоносних кварцних жица запажају се и кварц-молибденит-халкопиритске жице и то код села Танде, Луке и Окна. Оне су мале дебљине и брзо исклињавају, те немају економски значај.

Хидротермална лежишта, која се налазе у простору мезозојског комплекса а стварана су као последица магматских диференцијата плитких интрузија, имају значајно место у одлагању економских концентрација различитих метала. И поред тога што су временски стварана у веома суженим могућностима, ипак, због веома велике агресивности раствора, ремобилизације метала из старих терена и изношења већег дела бакариог јона из омотача земљине коре, дошло је до формирања бакрових, економских значајних лежишта.

Хидротермална лежишта у широј околини Бора су према начину појављивања подељена на: жична, жично-импрегнациона и импрегнационо-жично-штокверкна.

Жична лежишта мање су распрострањена у околини Бора. То су самосталне жице са оловом, цинком, бакром и баритом. Међу познатим је лежиште Ваља сека са 2,1 одсто олова, 1,85 одсто цинка и 0,17 одсто бакра, које је истраживано после 1948. године.

Лежишта импрегнационо-жично-штокверкног типа стварана су у условима средњих температура и притисака на дубини од око 2 000 метара и под температуром од 150—400°. Генетски су везана за дубинске диференцијате интермедијарних и средње киселих магми.

Најпознатија импрегнационо-жично-штокверкна лежишта су Мајданпек, Велики Кривељ, Думитри поток — Ваља стрж и Церова река.

Пиритска лежишта су веома разноврсна и имају облик сочива, гнезда, џепова и складова. Она су стварана ако последица кристализационе диференцијације дубинских интрузија. Нека од тих се налазе у мезозојским вулкано-седиментним формацијама, вероватно и испод терена где се сада налазе рудне масе борског лежишта.

Пиритска лежишта су настала метасоматским дејством хидротермалних раствора на карбонатне стене, или су стварана у стенама које су биле погодне за размену материје и хемијску замену. Међу правим лежиштима налазе се пиритне рудне масе у Мајданпеку, далеко важније у Бору, Малом Кривељу и Липи (сл. 1).

ВРЕМЕ И УСЛОВИ ПОСТАНКА РУДА И РУДНИХ ТЕЛА, ЊИХОВ МИНЕРАЛОШКО-ХЕМИЈСКИ САСТАВ И ЕКОНОМСКА ВРЕДНОСТ У ЛЕЖИШТИМА БОРА И КРИВЕЉА

Бакар, тај веома тражени метал, чији су минерали у руди код некадашњег села Бор привукли пажњу многих страних истраживача још у прошлом веку, представља симбол Бора, његову прошлост и будућност, његову основу и сигурност за даљи развој. Тај метал својеврсне „бакарне" боје, без кога се савремени човек и привреда не могу замислити, условио је постанак, не само Бора и борског комбината, већ и појаву многих привредних објеката прерађивачког карактера.

Сем геолога и рудара, мало је оних који знају како је и када у земљиној кори за време дуге историје Земље дошло до стварања богатих руда бакра, сребра, злата и других племенитих метала.

Овај део књиге посвећен је тој историји, тој геолошкој прошлости, у којој су хидротермални раствори (паре и гасови) из магматских жаришта и огњишта, крећући се кроз стеновите делове земљине коре на којој лежи Бор, мењали стене и у њима стварали минерале и руде бакра и пратећих метала.

I БОРСКО ЛЕЖИШТЕ

А. Геолошко рударска истраживања, проналазак и развој Борског рудника

Иако са пуном сигурношћу не можемо говорити о времену када су почела прва истраживања на теренима Тимочке еруптивне области, ипак се, према археолошким налазима, поуздано зна да су рударење и истраживања у овом делу Србије везана за праисторијско доба.

Руде бакра, злата, гвожђа и других метала у Тимочкој еруптивној области, и не само у њој, познате су, откопаване и прерађиване још од праисторије. Међутим, почетком XX века, рађа се прави рудник бакра, с којим почиње савремено рударство.

ŠEMATSKA GEOLOŠKA KARTA BORSKOG LEŽIŠTA

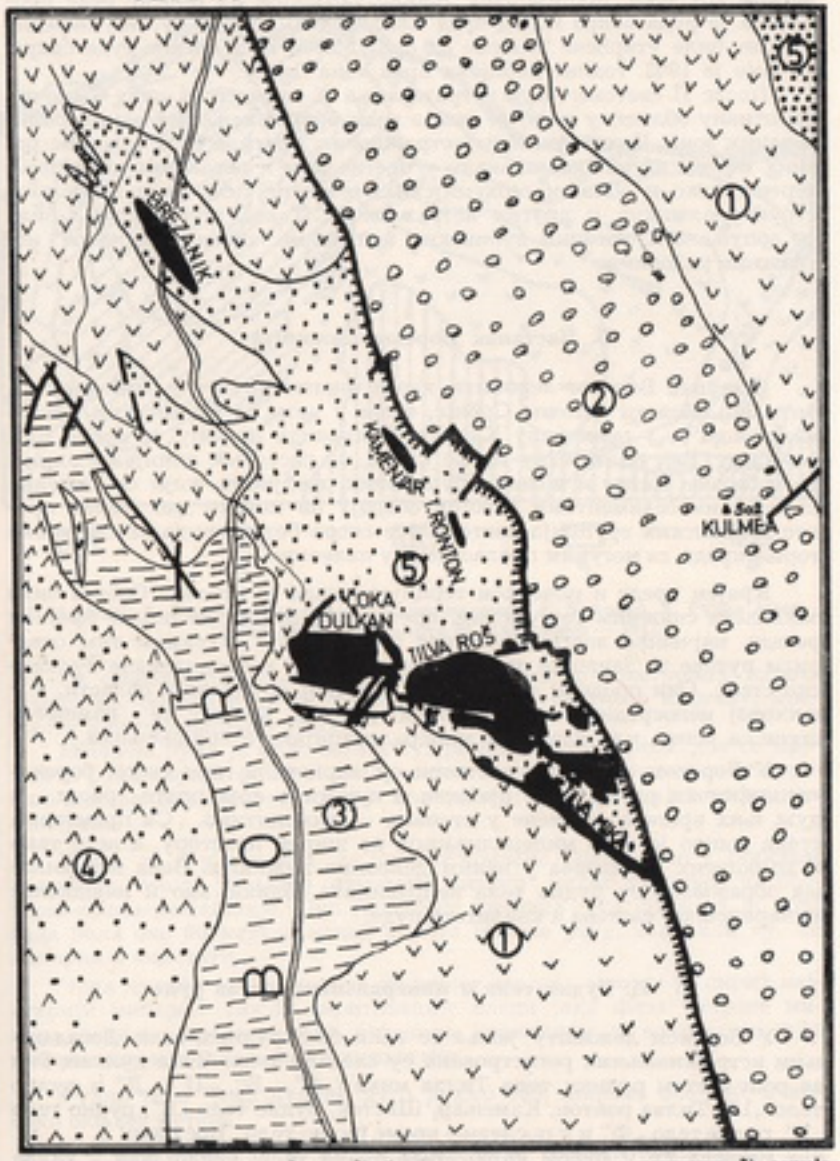

1) стене прве вулканске фазе, 2) борски конгломерати и пешчари, 3) серија борских шелита, 4) стене друге вулканске фазе, 5) хидротермално измењене стене са рудним телима (црна поља)

Обимнији истражни радови у Бору почели су 1897. године. Почетком XX века, тачније 1902. године, поткопом из Борске реке пронађена је руда бакра испод брда Чока дулкан. Убрзо су, већ наредне године, биле утврђене резерве од око 250.000 тона богате руде бакра, из које је 1905. године добијена прва тона бакра.

После II светског рата истраживања се преносе на целу Тимочку еруптивну област, у којој се јавља већи број измењених и минерализованих зона. Повећани обим истраживања пратиле су и примене разних метода истраживања, како у прегледном и детаљном картирању терена, тако и области геохемијских, геофизичких, минералошких, структуролошких и других истраживања. Таква истраживања била су допуњена и обимним дубинским бушењима, као и рударским истражним радовима.

Б. Постанак Борског лежишта

Постанак Борског лежишта, као и многих других у Тимочкој еруптивној области источне Србије, стоји у вези са магматским кретањима која се у овом делу Карпато-Балканида јављају за време горње креде. Већ на почетку горње креде, на раседним линијама долази до избијања магме и њених ерупционих продуката, који се заједно са морским седиментним талогом обарају на морско дно. Такав процес вулканских ерупција наставља се скоро без прекида за све време горње креде, са могућим преласком и у палеоген.

Крајем креде и почетком терцијера, када је источна Србија била захваћена снажним тектонским, кретањима, долази до појаве бројних раседа, најчешће лонгитудиналног правца, који су самим тим отворили путеве за завршне продоре магме у већ консолидоване вулканске стене. Ови продори су чести у Тимочкој еруптивној области, а у њиховој непосредној околини скоро редовно јављају се измењене стене са јачим, или слабијим минерализацијама и оруђењима.

У Борском лежишту раствори су користили, пре свега, борско-тупижнички расед и све пукотине које прате расед, и дуж њих вршили промене у стенама — тимоцитима. Са променама стена дошло је и до минерализације на ширем простору, а исто тако и до богатих оруђења у неким деловима лежишта. Већа нагомилања образовала су рудна тела неправилног облика, као и неједнаког минералошког састава и квалитета руде.

Ц. Рудна тела и минералошки састав руде

У Борском лежишту јавља се већи број рудних тела. Досадашњим истраживањима регистрована су следећа тела: Чока дулкан, Тилва рош систем рудних тела Тилза мика („А", „Б", „Ц", „Д" и рудно тело „1"), Тилва ронтон, Камењар, Шистек, рудно тело „Е", рудно тело „Г", рудно тело „Ф" и у последње време рудно тело „Брезаник".

Највећа су и рудом најбогатија рудна тела Тилва рош, Тилва мика и Чока дулкан.

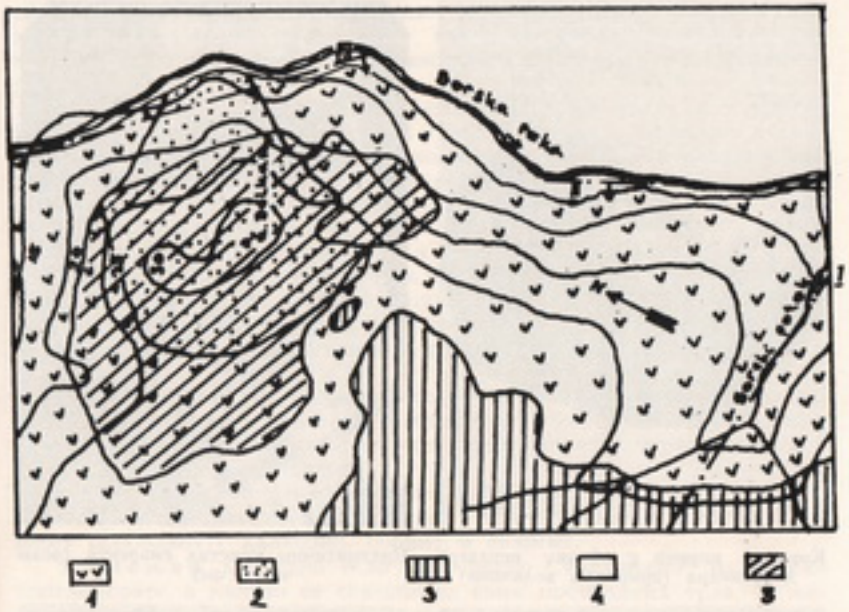

1. Андезит 2. Гвоздени шешир 3. Лапорци-сенон 4. Квартар 5. Рудна маса (1:4500) Геолошка карта М. Лазаревић — 1912.

Са становишта спољашњег изгледа, односно текстурних карактеристика, борска руда се обично издваја у три типа: масивну, мрежасту и импрегнациону руду.

Масивна руда је врло богата сулфидним минералима, док се мрежаста руда карактерише и жиличастим начином појављивања бакрових минерала, а импрегнациона присуством импрегнација сулфидних минерала.

Чока дулкан је прво откривено рудно тело у Борском лежишту, пошто је његов „гвоздени шешир" видно указивао на постојање минерализације. Око гвозденог шешира (сл. 5), чија је кота тада била око 60 метара изнад корита Борске реке, налазили су се лапорци и андезити.

Чока дулкан је рудно тело пиритног састава, у коме је пирит најстарији минерал. После пиритизације следи јака фаза бакрове минерализације, представљена углавном ковелином и енаргитом, ређе неодигенитом, халкозином и лузонитом.

Рудно тело Чока дулкан дуго је око 300, широко око 150, а високо око 200 метара.

Тилва рош је по количини руде највеће рудно тело, али са најнижим садржајем бакра у руди — око 0,95 одсто. И ово рудно

Кристал пирита у облику пентагондодекаедра (природна величина)

Призматични кристал енаргита (величине 5 цм)

Листичасти ковелин (природна величина)

Ковелин (тамна површина) са ситним кристалима пирита (светла површина)

тело, као и претходно, на површини је било прекривено излуженим кварцом са појавом злата, које је, као и код Чока дулкан, у прво време било интересантно за истраживање, више него бакрови минерали.

Тилва рош је изграђен од импрегнационе и мрежасте руде у којој је најважнији минерал пирит, док су носиоци бакра најчешће ковелин и енаргит, ређе халкозин, халкопирит и борнит. За разлику од других рудних тела за Тилва рош је карактеристично да се рудни минерали бакра јављају у виду ситних зрнаца која су интимно срасла, најчешће са пиритом.

Тилва мика представља скуп разбијених рудних тела, која су посебно издвојена и означена као рудна тела: „А", „Б", „Ц", „Д" и „1." Сва ова тела у склопу система рудних тела Тилва мике изграђена су од мрежасте и масивне руде сем што се у рудном телу „Ц", поред мрежасте, јавља и импрегнациона руда са ковелином, халкозином и енаргитом.

У рудном телу „А" јавља се скоро комплетна борска парагенеза. У телу „Б" углавном недостају халкопирит и борнит. У телу „1" преовлађује ковелин, халкозин, енаргит, халкопирит и неодигенит, а у телу „Д" халкопирит и борнит.

Тилва ронтои представља типичан жични облик оруднења, везан за раседну линију скоро лонгитудиналог пружања. У њему преовлађују халкозин, борнит и енаргит.

Каменьар је рудно тело непосредно „наслоњено" на борске конгломерате, а налази се северно од свих претходних тела. У њему преовлађују халкопирит и борнит, а недавно је запажено и присуство молибденита, иначе ретко присутног минерала у борском лежишту. Молибденит се јавља у виду превлака и то у микропрслинама.

Рудно тело „Е" је мало, усамљено и тектонским бречама ограничено рудно тело, а састоји се углавном из пирита и ковелина.

Рудно тело „Ф", које се налази између XI и XIII хоризонта, састављено је претежно од ковелина и енаргита.

Рудно тело „Г" је, такође, једно од мањих тела са ограниченим пространством. Богато је минералима бакра, међу којима су најзначајнији ковелин, халкозин и енаргит.

Неки од типичних минерала из поменутих рудних тела приказани су на снимцима.

Брезаник је новооткривено рудно тело, које се налази око 1.500 м северно од Чока дулкана и рудних тела Борског лежишта.

У Брезанику, где су хидротермални раствори захватили и изменили тимоћитске приокластите, минерализација се јавља у виду жилица. Зонарност хидротермалних промена запажа се најчешће на малом простору око самих жилица сулфидних минерала борске парагенезе, где се сређу, пре свега, ковелин, енаргит, халкозин, халкопирит и борнит.

Из података о саставу појединих рудних тела Борског лежишта запажа се да је минералошки састав ових тела различит. Сведено на закључак могло би се констатовати да је приближно процентуално учешће минерала бакра у руди борског лежишта следеће: ковелин

— 51 одсто, халкозин — 34 одсто, енаргит — 10 одсто, халкопирит — 3 одсто и борнит — 2 одсто.

Бакрову минерализацију у Борском лежишту, као што је речено, прати интензивна пиритска минерализација, којом је, уствари, започео процес орудњења у овом лежишту. Пирит, према томе, као један од најчешћих минерала у Борском лежишту, има посебно место и у самој експлоатацији. Он се, кроз процес селективног флотирања, концентрише у пиритни концентрат.

Осим бакрових минерала и пирита, у Борском лежишту се, мада у знатно подређеним размерама, јављају и други елементи, као што су селен, сребро и злато. Додуше, присуство минерала селена није запажено у борској руди, због чега се претпоставља да селен замењује неке елементе у кристалним решеткама сулфидних минерала. Минерали сребра, исто тако, нису утврђени у борској руди, те се присуство сребра објашњава на исти начин као и присуство селена. Минерали злата, према досадашњем познавању, представљени су самородним златом, док се један део овог елемента јавља као замена других елемената у кристалним решеткама других минерала, исто онако, као што је објашњено присуство селена и сребра.

Злато у борској руди има и свој специфичан начин појављивања. Тако на пример, на обалама халде пиритног јаловишта, поред пруге Бор-Зајечар, у скоро чистој баритској жици, између кристалића барита, јавља се самородно злато, претежно у виду бубрежастих агрегата. Ова жица је ограниченог пространства, малих димензија, али изразито богата златом. Хемијске анализе барита са халде, на коме се није видело злато голим оком, дале су 37,1 гр/т злата и 15,1 гр/т сребра.

II ВЕЛИКОКРИВЕЉСКО ЛЕЖИШТЕ

А. Осврт на историјат истраживања лежишта

Око 4 км ваздушном линијом, северно од Бора, налази се село Велики Кривељ. Непосредно уз село и Кривељску реку, која протиче кроз село, налази се зона хидротермално измењених и орудњених стена, односно, лежиште бакра које по самом селу и носи назив.

Зона хидротермално измењених и орудњених стена Великог Кривеља (поглед с пута Бор—Кривељ)

Димензије минерализане зоне су: дужина — око 4,5 км, максимална ширина — до 1 км, дубина залегања и преко 600 м.

Својом жуто-мрком бојом, која представља продукт оксидације пирита, као и општим изгледом, који одудара од изгледа околног терена (сл. 8), ова орудњена зона била је позната истраживачима још пре нове ере. Међутим, као и код Борског лежишта, и овде су истраживања ширег обима започела тек после другог светског рата.

Истраживања Кривељског лежишта, које Д. Антула, познати српски геолог с почетка XX века, описује као лежиште гвожђа, олова, бакра, затим и сребра, захватила су минерализоване појаве у ужој околини Кривеља, односно у потоцима: Бурган, Тодоров, Костин, Јоргован, Црвени, Кирицијски и други и јаругама на територији Великог и Малог Кривеља, које припадају сливу Кривељске реке.

До Другог светског рата на свим овим појавама орудњења у широј зони Кривеља израђено је више поткопа и других рударских истражних радова, а исто тако избушено је и више бушотина. Међутим, свеобухватна истраживања, у циљу утврђивања присуства руде, положаја рудног тела, присуства метала и његовог распореда у рудном телу, као и утврђивање резерви руде и метала, изведена су у периоду од 1961. до 1973. године. Захваљујући таквом прилазу и обиму радова, добијени су потребни подаци о могућностима експлоатације руде из лежишта Велики Кривељ.

Б. Геологија лежишта

Геолошки састав Великокривељског лежишта и његове уже околине обухвата вулканске стене међу којима: хорибленда андезите и хорибленда биотитске андезите и њихове пирокластике, аугитске андезите, затим хорибленда биотитске дацитe, пелите, лапорце, диорите и кварцдиоритпорфирите, као и хидротермално измењене стене, скарнове и мермере (сл. 9).

Андезити. — Хорибленда андезити и хорибленда андезити са биотитом и њихови пирокластити најзаступљенији су у оквиру самог лежишта. Пирокластичан материјал (агломерати и breče, ређе туфови) преовлађују над дајковима и изливима, који се ређе срећу.

Дацити. — Хорибленда биотитски дацити се ретко срећу. Јављају се углавном у виду мањих жица. То су компактне стене, сиве боје, са фенокристалима плагиокласа, хорибленде, кварца и биотита. Величина фенокристала креће се најчешће од 7 до 10 мм.

Пелити и лапорци срећу се у мањој мери и то као интерстратификовани продукти у вулканским стенама.

Ларамијско-пиринејска фаза отворила је путеве за брже продирање магме у више делове и њено консолидовање у облику дајкова од диорита и кварцдиоритпорфирита.

Диорити се ретко срећу у самом лежишту. То су стене сивозелене боје, компактне, зрнасте текстуре и офитске структуре. Изграђене су претежно из плагиокласа и хорибленде. Аугит се ређе среће.

Кварцдиоритпорфирити су стене које стоје у тесној вези са постанком лежишта. Овде су највећим делом ове стене

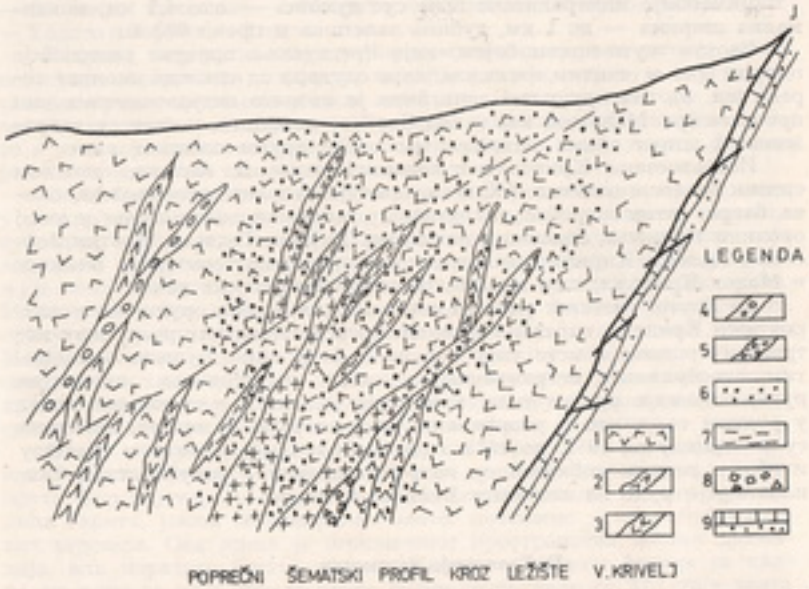

POPREČNI ŠEMATSKI PROFIL KROZ LEŽIŠTE V. KRIVELJ

1) vulkanoklastiti horiblenda andezita, 2) dajkovi horiblenda andezita, 3) dajkovi daciti, 4) dajkovi piroksenskih andezita, 5) autometazomatski izmenjenih kvarcdioritporfirita, 6) hidrotermalno izmenjene i orudnjene stene, 7) skarnizirani hidrotermalno izmenjeni peliti i laporci, 8) skarnovi sa granitima, 9) krečnjaci i pešćari izvorišnog oboda

intenzivno autometamorfno izmenjene i orudnjene. To su najčešće sitnozrne stene, tamne ili tamnozelenkaste boje. Kroz njih su redovno upršcani sulfidni minerali pirit i halkopirit.

Ovi autometazomatski izmenjeni kvarcdioritporfiriti doneli su velike količine hidrotermalnih rastvora, koji su izmenili starije vulkanite i vulkanokластite i u njih doneli orudnjenje.

Skarnovi i mermeri. — Laramijsko-pirinejski plutoniti i hidrotermalni rastvori vezani za njih, izvršili su promene, takođe, u pelitima i laporcima, koji su interstratifikovani sa vulkanokластitima. Pod uticajem ovih rastvora peliti i laporci prelaze u skarnove. Ponekad su u istočnim delovima ležišta krečnjačke stene pretvorene u skarnove i prave mermere.

Ovakvi geološki procesi stvorili su današnju zonu hidrotermalno izmenjenih stena Velikog Krivelja i u njoj bakrovo orudnjenje, genetski vezano za autometazomatski izmenjene kvarcdioritporfirite, koji se u vidu žica često sreću i u samom ležištu.

Ц. Mинерални састав руде Великог Кривеља

На основу микроскопских посматрања, односно текстурних карактеристика, у Великом Кривељу разликују се две врсте руде: андезитска и скарновска.

Андезитска руда представља орудњени андезит, на коме се често могу да запазе контуре каолинисаних фенокристала плагикласа. Сулфидни минерали су упрскани кроз стену, понекад нагомилани на местима фемичних минерала, или пак изграђују танке жилице и импрегнације. Орудњени кварцдиоритпорфирит је јако сличан андезиту.

Скарновска руда јасно се разликује од андезитске, јер представља најчешће стене сиве боје на којима се видно разликују само жилице и импрегнације сулфидних минерала. Једино се код орудњених скарнова са гранатима јасно испољавају кристалићи граната, величине најчешће 2 до 3 мм, затим калцит, понекад анхидрит и упрскани сулфидни минерали.

Андезитски тип руде представља главни тип орудњења у Великом Кривељу, док је скарновски тип, највећим делом настао хидротермалним променама пелитично-лапоровитих партија, заступљен у мањој количини.

Поред примарне сулфидне минерализације у горњим деловима лежишта јасно се разликују још две зоне орудњења: зона оксидације и нешто слабије изражена, зона цементације.

Рудномикроскопским испитивањем узорака из ове три зоне утврђени су следећи минерали: магнетит, рутил, пирхотин, халкопирит, кубанит, валерит, пирит, хематит, молибденит, борнит, ковелин, халкозин, енаргит, тетраедрит, сфалерит, галенит, лимонит, малахит, азурит, тенорит и самородни бакар.

Магнетит и рутил се ретко срећу. Првонастали сулфиди представљени су зрнима пирита, кроз која се у виду капљица, величине најчешће око 20 микрона запажају издвајања пирхотина и халкопирита прве генерације. Валерит и кубанит се врло ретко срећу удружени се пирхотином и халкопиритом прве генерације. После прве сулфидне фазе, која је без економског значаја, долази јак импулс хидротермалних раствора из којих настаје пирит и халкопирит друге генерације, који редовно потискује пирит. За ову фазу везано је и стварање трагова молибденита, који се јавља у виду импрегнација, ређе и жилица. Ова сулфидна фаза са халкопиритом друге генерације главни је носилац бакра у лежишту Велики Кривељ.

Хематит се локално ствара у малим количинама на рачун фемичних минерала.

У лежишту се врло ретко срећу жилице посебне фазе минерализације са борском минералном парагенезом састава: пирит, енаргит, борнит, халкопирит, ковелин и халкозин.

Само понекад, углавном у источном делу лежишта, срећу се жилице оловно-цинкове-бакрове сулфидне минерализације састава: пирит, галенит, сфалерит, тетраедрит, халкопирит.

У зони оксидације, на површини лежишта, срећу се продукти оксидације првобитних сулфида, претежно у облику превлака лимонита, ретко азурита и малахита, а још ређе тенорита и самородног бакра.

Испод зоне оксидације запажају се осредње изражени цементациони процеси који се огледају, пре свега у делимичном претварању халкопирита у халкозин и ковелин.

III ЕКОНОМСКА ВРЕДНОСТ ЛЕЖИШТА

Богатство борске и кривељске руде у укупним резервама метала, пре свега бакра, представља, заједно са рудом Мајданпечког лежишта, основ досадашњег и будућег развоја Рударско- топионичарског басена Бор.

Досадашњу производњу руде и бакра из лежишта Бора карактерише појава сталног опадања садржаја метала у руди, а паралелно с тим и повећање производње руде. У предратној производњи откопаване је далеко богатија руда (са преко 1 одсто бакра у руди), док се сада откопава руда са доста нижим садржајем бакра.

Од почетка производње бакроносне руде у Бору до Другог светског рата, произведено је 10 029 880 т руде, у којој је концентрација бакра износила око 6 процената.

У време другог светског рата, када су производњу од Француза преузели Немци и тиме потиснули француски капитал, откопано је око 1 618 400 т руде са око 4,96 одсто бакра у руди.

Површинску експлоатацију руде у Бору ускоро треба у потпуности да замени јамска експлоатација, што је, заједно са сталним опадањем садржаја бакра у руди, отежавајућа околност будуће експлоатације и производње бакра, као и осталих, пратећих метала у руди борског лежишта.

Резерве руде у лежишту Велики Кривељ заједно са постојећим резервама у борском лежишту, као и уз могућност њиховог повећања накнадним истраживањима, обезбеђују даљи просперитет и сигурност производње бакра у Басену.

Изградњом новог рудника у Кривељу, даљим проширењем постојећих капацитета у Бору и изградњом нових прерађивачких погона и радних јединица у овом делу тимочког региона, наступиће нова фаза развоја, не само Рударско-топионичарског басена, већ и Бора као града. Све те могућности базирају, пре свега, на геолошким богатствима свог дела Србије, у чему бакар има посебно место.

2. НЕМЕТАЛИЧНЕ МИНЕРАЛНЕ СИРОВИНЕ У ШИРОЈ ОКОЛИНИ БОРА И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ПРИВРЕДЕ У ТИМОЧКОЈ КРАЈИНИ

Иако металичне минералне сировине представљају основу привредног развоја Бора и Тимочке крајине, не може се пренебрегнути и значај који имају неметаличне минералне сировине, које се јављају у ближој и даљој околини Бора. Нешто већи значај имају:

а) кречњаци, мермер и долмити — пре свега као украсни камен и грађевински материјал;

б) глине, бентонит и каолини;

ц) кварцит, кварцни песак и други алувијални продукти — најчешће као грађевински материјал:

д) гипс и посебно сумпор — који се јављају у борском металичном лежишту и

е) барит — као минерална сировина која се јавља у мањим и економски незнатним појавама.

Од свих поменутих неметаличних минералних сировина највећи значај имају кречњаци, који се као грађевински материјал и металуршка сировина употребљавају из већег броја локалности, као и кварцни песак из Рготине.

а) Кречњаци, мермер и доломити

Околину Бора у већој мери изграђују карбонатне стене. Ове стене захватају велике површине с обе стране Тимочког ров—синклинријума. Налазимо их на широком пространству источно и северо-источно од Бора, где граде планинске делове Великог и Малог крша, Стола и суседних терена. Исто тако, налазимо их у саставу Кучаја, Хомоља и Ртња, западно од Бора и његове околине.

Кречњачке масе код Рготског камена (Загрђе) данас се експлоатишу за потребе борске металургије, као и за потребе грађевинарства. Раније су за исте потребе коришћени кречњаци Кривељског камена, Великог крша и огранака Стола. Све те масе кречњака стваране су у условима морске седиментације, углавном за време горње јуре и доње креде, када су највећим делом стваране карбонатне стене и других планина источне Србије.

У овим кречњачким масама, од којих су планине у широј околини Бора, захваљујући, пре свега, тектонским и другим динамичким кретањима, срећу се и прекристалисани кречњаци који прелазе у мермере, као и доломити. Мермери, који се најчешће користе као украсни камен, срећу се на више места. Од нешто већег значаја су појаве код Подгорца, у подножју Кучаја.

Доломити у широј околини Бора имају знатно распрострањење, нарочито у области Кучаја, Ртња и Мајданпека.

Доломити Ртња и Кучаја, као саставни део карбонатног комплекса који гради ове планинске пределе, настали су примарним путем у морској води за време мезозоика, односно у горњој јури.

Одређени физичко-хемијски услови морске воде у области Кучаја и Ртња (сува и жарка клима, концентрација соли, присуство CO_2 у води) условили су стварање карбонатног талога у коме је присутан и минерал доломит — $CaMg(CO_3)_2$.

Из хемијских анализа доломита Ртња и Кучаја може се закључити да ртањски доломит припада групи високомагнезијских доломита са изванредно чистим саставом, што представља основни захтев индустрије. Његова примена могућа је:

— у производњи ватросталних материјала — базичних опека за високе пећи, конверторе, пећи за топљење бакра, у цементним пећима итд;
— у црној металургији —у својству топитеља;
— у металургији — за добијање металног магнезијума из доломита;
— у цементној индустрији за добијање магнезијског цемента и
— у стакларској индустрији.

б) Глине, бентонит и каолин

У широј околини Бора, нарочито јужно од града у саставу терцијарних седимената, присутне су, поред других седиментних творевина и глиновите. Глиновите стене су честе и присутне скоро у свим, сада изолованим терцијарним басенима, како у долини Црног Тимока и његовог слива, тако и у саставу слатинског терцијарног басена.

Од привредног значаја могу да буду и појаве бентонита и каолина у боговинском терцијарном басену.

У терцијалном басену Боговине, чија еволуција, као језера, почиње у горњем олигоцену, а завршава се у неогену од минералних сировина нешто већи значај имају угаљ и глиновите стене.

У једном делу терцијарног језерског басена Боговине, на простору дугом 8 км, а широком око 4 км (правац пружања исток — запад), јављају се значајније појаве бетонита. Такве појаве од већег значаја налазе се у делу басена између Боговине, Подгорца и Сумраковца.

Бентонитска глина Боговине је сивобеле, или зеленкасте боје.

Подгорачко бентонитско лежиште захвата северне делове црнотимочког терцијарног басена. Захвата око 12—15 км² површине.

Појаве глина запажене су, такође, и у ширем подручју Кучаја, код Јабланице и Подгорца (поток Ваља сака).

Појава бентонитске глине запажа се на јужној падини Виноградарско брда, односно, у горњем току потока Ваља сака)

Поред ових појава бентонита, од привредног значаја могу да буду и појаве минерала глиновите алтерације: каолинит, монтморионит, реће и илит. Ове глиновите компоненте настале су накнадним алтерацијама фелдспата у већ постојећим хидротермалним зонама, првенствено у оквиру борске хидротермално-измењене зоне, тиме што су овим алтерацијама гвожђевите компоненте уступиле место силицију. Ове појаве могу да буду значајне за привреду, пре свега, у реону борског јаловишта.

ц) Кварцни песак и кварцити

Кварцни песак Рготине: — Од свих појава ове врсте у широј околини Бора највећи значај имају кварцни пескови Рготине. Само лежиште кварцног песка налази се непосредно уз село, на путу Рготина-Бор.

Кварцни песак код Рготине захвата око 0,65 км². Један део кварцног песка лежи непосредно испод насеља Рготина, које се, такође, налази у северном делу овога басена.

Максимална дебљина наслага кварцног песка достиже 50 м, а просечна око 14 м. Истраживања су показала да се кварцни песак у овом лежишту налази само у једном делу терцијарног басена, што указује на локални карактер, али и на специфичне услове њиховог постанка.

Ова појава кварцног песка, са неједнаком дебљином, неравном подлогом, оштрим границама према ободу и брзим и наглим искљињавањима, указује на специфичне генетске услове настанка кварцног песка. Највероватније да су речни токови, који су се сливали у новоформиран Тимочки залив Влашког мора, доносили и у приобалне делове акумулирали еродирани стеновити материјал, најчешће различитог гранулометријског састава.

Најчешћи састав материјала, кога је доносила речна вода и депоновала у приобалске делове басена, представљали су кварцни пескови. То је била нека врста потопљене делте, чији је ток имао правац запад — исток.

Рготински песак потиче, углавном од лијаских пешчара, из којих је ерозијом и транспортом материјала издвојен кварцни песак.

Песак је различитог гранулометријског састава и различите боје: светло-сиве, сиве, беле, жуте, жуто-мрке и црвенкасте. Светле партије су изузетно повољне за стакларску индустрију, док су тамне партије песка, чија је боја условљена присуством гвожђевитих компонената, неподесне за производњу стакла.

Са становишта употребе, издвајање светлих од руменкастих партија у лежишту је скоро немогуће, јер се разнобојне партије најчешће прожимају, те је сепаратна експлоатација скоро немогућа.

Опрани кварцни песак из рготинског лежишта садржи око 98 — 99 одсто SiO_2, испод 1 одсто Al_2O_3 и око 0,01 одсто Fe_2O_3. Гранулометријски састав највише садржи зрна величине између 0,1 и 0,4 мм.

У широј околини Бора, у алувионима потока и река налазе се местимична нагомилања кварцног песка различитог гранулометријског састава, при чему су најчешће присутне изразито крупне фракције.

Док се кварцни песак изузетно финије и састава из оваквих нагомилања може, пре свега, користити за стакларску индустрију, али и у металуршкој индустрији као ливачки и калупарски песак, остале појаве су једино вредне као грађевински материјал.

Овоме треба додати да известан значај могу имати и кварцне жице у околини Бора, које су локализоване у метаморфним стенама овог дела источне Србије и чији се кварц у виду комада може да користи као топитељ при металуршком третирању бакра, као и за друге потребе.

д) Остале појаве

Барит: — Појаве барита, на коме су вршени истражни радови у давној античкој прошлости, запажене су у појасу најстаријих стена у овом делу источне Србије, у кристаластим шкриљцима (гнајсевима, микашистима и др.) који се пружају од Поречке реке до Доње Беле Реке, између планинских висова Стола и Дели Јована.

Барит се јавља у различитим нивоима кристаласте серије у виду жица, или кварцно-баритских маса и сочива. Баритске жице немају константно пружање (локалности: Копривница, Цаферово, Вукова глава, Црнајка, Маковиште).

Овде баритске жице неправилно испуњавају тектонске пукотине. Негде се јављају као компактне жице веће дебљине, а негде у виду жилица и трагова у глиненом пратиоцу, или без њега. За све жице је карактеристична нагла промена дебљине, како у хоризонталном, тако и у вертикалном правцу. Стиче се утисак да постојеће појаве представљају ерозионе остатке некадашњих регуларних жица.

Иако је примена барита вишестрана (индустрија стакла, гуме, боја и лакова, истраживање нафте и др.), због чега би ваљало вршити истраживања, на основу начина појављивања може се рећи да појаве барита у појасу између Стола и Дели Јована немају економско-привредну вредност.

Сумпор: — Као потенцијални извор за добијање сумпора јавља се борско лежиште бакрових руда, које садржи значајне масе пирита, образованог у хидротермалним условима. У данашњим могућностима не врши се производња сумпора из пиритског концентрата, али, и поред тога, борско лежиште остаје потенцијални кандидат за производњу овог елемента.

Гипс: — Запажен је такође у борском лежишту као минерал јаловине и при садашњим условима третирања минералних сировина има ограничени економски значај, иако је његова примена широка у многим привредним гранама (као везивни материјал у грађевинарству, у хемијској индустрији, пољопривреди, индустрији хартије, итд.).

ФОСИЛНА ГОРИВА У ШИРОЈ ОКОЛИНИ БОРА

Од фосилних горива у широј околини Бора највећи економски значај имају угљеви. Мањи значај имају битуминозни шкриљци, док се земни и нафтни гас, као и нафта не јављају у теренима овог дела североисточне Србије, бар не као појаве које могу да се сматрају економски интересантним за експлоатацију.

Непосредна околина Бора сиромашна је фосилним горивима. Међутим, у нешто даљој околини Бора налази се већи број лежишта лигнита, мрког угља, каменог угља, па и антрацита. С обзиром да су ови угљеви из шире околине Бора имали своје место у технологији борске привреде, односно у производњи бакра, то ћемо у овом приказу дати сасвим кратак осврт на угљена лежишта и угљеве из шире околине Бора, нарочито оних, који су били, или се и сада користе у погонима Рударско-топионичарског басена Бор.

Од рудника угља, чији је угаљ коришћен у производњи бакра, треба поменути Вршку Чуку, Ртањ, Влашко Поље, Добру Срећу, Подвис, Боговину и Лубницу.

Рудник **Вршка Чука** налази се јужно од Зајечара у подножју истоимене планине. Угљоносна серија, настала за време доње јуре (лијаса), садржи 3 угљена слоја, који се експлоатишу почев од седамдесетих година прошлог века.

Угаљ припада полуантрацитима. Садржи 16-18 одсто пепела, око 6 одсто влаге и око 8-10 одсто испарљивих материјала (волатила). Топлотна вредност му је преко 6 000 ккал. (угаљ из производње), односно, преко 8 000 ккал код угља без пепела и влаге.

У југоисточном подножју планине Ртањ налази се познато лежиште каменог угља горњокредне старости, на коме се још од прошлог века развијао рудник Ртањ.

Угаљ са око 5 000—6 000 ккал садржи велике количине пепела, што је и основни разлог, уз недовољне резерве, да је производња угља недавно обустављена.

У подножју Кучаја, непосредно уз обалу Тимочке еруптивне области, налази се угљоносно лежиште и рудник мрког угља **Боговина.**

Лежиште захтева западни део терцијарног басена који испуњава долину Црног Тимока. Угљоносни део лежишта и басена као целине захвата око 10 км^2 површине.

Угаљ из Боговине, за који се знало још у 19. веку, истраживан је, а делимично примитивно организованом производњом откопаван још од почетка 20. века. Међутим, у периоду интензивног развоја Борског рудника, почев од 1915. године, када је угаљ из Боговине нашао пуну примену у борској технологији, производња угља све више расте, тако да је иста већ 1920. године достигла рекордан износ — 76 000 т, што чини око 43 одсто од укупне производње мрког угља у Србији.

Угаљ из Боговине познат је као „стакларац". Садржи до 20 процената влаге, скоро исто толико и пепела, док му је топлотни ефекат између 4 и 5 000 ккал, зависно од влаге и пепела.

Лубница, као најмлађе угљоносно лежиште угља у овом делу земље, припада неогену. У угљоносној серији миоценске старости налазе се три угљена слоја, од којих је само један развијен на ширем пространству и са дебљином која омогућава производњу.

Угаљ из поменутих лежишта у разним временским етапама коришћен је у производњи бакра, те се може сматрати природним богатством овог краја, значајним и за развој Бора.

ТРУСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТЕРЕНА ИЗМЕЂУ ДУНАВА И ЦРНОГ ТИМОКА — ИСТОЧНА СРБИЈА

Сеизмичке карактеристике терена овог дела источне Србије окарактерисане су приказивањем главних параметара индивидуалних земљотреса, који су захватили овај терен у периоду од 1879. године до данас. Одређивањем потребних параметара утврђене су узрочне везе између постојања земљотреса и њихових узрочника. Код утврђивања параметара битно је да се утврди прелаз сеизмичке енергије ослобођене у огњишту ка интензитету манифестованом на површини земље. Сви добијени подаци корисно служе за утврђивање сеизмичког темперамента било које територије, а у овом случају шире околине Бора.

Проучавајући начин манифестовања јаких потреса и њихових накнадних серија (од 1900. до 1936. год.) Ј. Михајловић издвојио је шест главних трусних области на територији Југославије, од којих је најслабију сеизмичку активност у минулом периоду испољила Карпато-балканска област са једним штетним и 75 јаких земљотреса.

У оквиру Карпато-балканске трусне области налази се и Тимочка трусна област, са Бором и околином у центру.

По проф. Ј. Михајловићу (1933), у сеизмичком погледу и ова је област показала своју индивидуалност преко својих властитих епицентара, али њихова активност далеко заостаје иза епицентралних група осталих наших трусних области.

Према подацима којима располажемо (1879—1972), први познати аутохтони покрети у овој области јављају се 1879. год.

Њена сеизмичка активност окарактерисана је учесталошћу потреса и њиховим интензитетом. Од 70 аутохтоних потреса на овом терену било их је:

— лаких потреса — 34, или 0,17 одсто III-ћег степена јачине МКС[1])
— умерених потреса — 19, или 0,09 одсто IV-тог степена јачине МКС[1])
— доста јаких потреса — 11, или 0,06 одсто V-тог потреса јачине МКС[1])

— јаких потреса — 4, или 0,02 одсто VI-тог степена јачине МКС[1])
— силних потреса 1, или 0,005 одсто VII-ог степена јачине МКС[1])
— штетних потреса 1, или 0,005 одсто VIII-ог степена јачине МКС[1])

Из овог произилази закључак да ова област даје:

— 1 лаки потрес на око 600 дана;
— 1 умерени потрес на око 1 100 дана;
— 1 доста јак потрес на око 1 800 дана;
— 1 јаки потрес на око 5 000 дана;
— 1 силни потрес на око скоро 20 000 дана;
— 1 штетан потрес на око 20 000 дана,

или, просечно, 1 потрес ма каквог интензитета у 290 дана. Овакав резултат јасно показује да је ова област ограничена уопште на лакше сеизмичке покрете, а да су штетни потреси права реткост. До сада уопште није било ни једног разорног, нити пустошног потреса. Сеизмичке катастрофе у области коју захвата слив Тимока су непознате.

Али, ако се узме у обзир мало већи простор, дат на карти епицентара терена између Дунава и Црног Тимока (размере 1:200 000), види се да се ту у минулом времену испољавало више аутохтоних епицентралних области: шира околина Голубац — В. Градиште, Петровац на Млави, Кучево, Деспотовац, Жагубица, Бољевац, Кладово — Текија, Књажевац.

Анализом ове карте може се констатовати веома значајна чињеница да на линији Мајданпек — Бор, нема података да се десио један земљотрес. Међутим, Бор и околину потресали су сеизмички таласи чији су епицентри били у области Свилајница, Голупца, Врачеа (Румунија), западне Бугарске, итд.

Највећа сеизмичка опасност за Бор су сеизмички таласи који долазе од епицентара из области Врањчеа (Румунија) и околине Свилајница.

У планинској области Врањчеа, у Карпатима Румуније, дешавају се земљотреси, чија јачина достиже праве катастрофе. Тако, на пример, 10. новембра 1940. године, у овој области десио се земљотрес са интензитетом у епицентру око 10° МКС. Сеизмички таласи овог потреса манифестовали су се у великом делу источне Србије и Бора интензитетом од 7 степени. Просечан интервал између појављивања два катастрофална земљотреса у области Врањчеа износи око 100 година.

Свилајнац је друга епицентрална област, чији сеизмички таласи угрожавају Бор са околином. У њој се дешавају земљотреси јачине око 9° МКС у епицентру.

Узимајући у обзир епицентално растојање (70 км) у односу на Бор, величину коефицијента опадања интензитета са епицентралним растојањем (3,5) и дубину огњишта (h 15 км), одређен је максимални интензитет у Бору и околини од 7° МКС.

1) Меркали-Канкани-Зибергова међународна 12-то степена скала за мерење јачине потреса

Објашњење:

9°
8°
7°
6°

МАКРОСЕИЗМИЧКИ ИНТЕНЗИТЕТ

СЕИЗМИЧКА КАРТА
ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Земљотреси, који се дешавају у епицентралној области Голупца, могу да произведу трешњу у околини Бора од 6° МКС.

Остале епицентралне области, чији се сезимички атласи одражавају као репрекусиони на терену Бора са околином, далеко мање утичу на трешњу овог терена, тако да се при утврђивању максималног могућег интензитета могу занемарити. Међутим, при утврђивању укупне сеизмичке активности и они се морају узимати у обзир.

Сеизмичка активност ове шире територије приказана је распоредом епицентара на површини земље — датих на поменутој топографској основи размере 1:200 000 (Карта епицентра терена између Дунава и Црног Тимока — источна Србија).

Укупна количина ослобођене сеизмичке енергије на тој територији, односно аутохтона сеизмичка енергија, износила је 10^{22} ерга. Ова количина ослобођене сеизмичке енергије одговара енергији која се ослободи преко експлозије око 400 000 тона класичног експлозива.

Разматрањем сеизмичке акције Тимочке трусне области, проф. Ј. Михаиловић је издвојио следеће, донекле осамостаљене, сеизмичке целине, или блокове: (Види приложену сеизмотектонску карту).

I **Поречки блок:** — Одсечен раселинама са запада — од Добре, преко Мајданпека до Рготине, са истока — од ушћа Поречке реке у Дунав, преко Црнајке, до Копривнице, са севера — од Добре, ка Берзаској одавде до Свшоице и даље до ушћа Поречке реке.

II **Ђердапски блок:** — Одвојен раседима: доњођердапским — од Верчерове, до око Кладушнице са североистока, великођердапским — од Д. Милановца, преко Оградине, до око Оршаве са запада и северозапада, са истока раседом од Кобишнице, преко Грабовице и Брзе Паланке до близу Јабуковца.

III **Кључки блок:** — Обод чини на западу расед од Кладушнице, преко Подвршке, Грабовице, Брзе Паланке до око М. Каменице, са севера наставак доњођердапског раседа, до Кобишнице, поред Кладова и даље Дунавом. Источни обод није прецизиран.

IV **Неготински блок:** — Простор југоисточно од кључног блока, између раседа од М. Каменице, преко Дупљана, између Неготина и Букова а одавде ка Берегову (у Бугарској) на северозападу и Дунаву на североистоку. Према Дунаву је извучена, као провизорна граница, линија углавном током Дунава од В. острва (у Румунији) до Врфа (у Бугарској).

V **Крајински блок:** — Обод означен раседима: са запада од околине Вратне, поред Јабуковца, Штубика, Трњана, према Брусннку; са истока раседом који чини југозападну ивицу кључког блока од Купузишта до М. Каменице, а затим целом западном ивицом неготинског блока до Берегова. Према истоку је извучена провизорна линија, наставак југоисточне ивице неготинског блока.

VI **Делијовански блок:** — Заузима простор, углавном на источној падини Дели Јована, између раседа са западне стране од Поповице до Салаша, са истока је расед који чини западну ивицу крајинског блока до Брусника. Одавде је извршена провизорна линија до Шишиваца (Бугарска), затим раселина код Шишиваца до Бојнице (на бугарској територији). Југозападну ивицу чини најпре провизорна линија од Копривнице до Халова, а одавде раселина до Куле (ка бугарској територији). Затворен је са истока провизорном линијом између Куле и Бојнице.

VII **Белоречки блок:** — Ивицу му чини са истока део истакнутог тимочког раседа од Салаша, поред Зајечара, до Књажевца, а према североистоку познати расед од Горњана, према Тривцу. Са југа и запада раседи од Зајечара, према Гамзиграду и од Метовнице, ка Злоту. Од Злота ка северозападу продужење раседа до Жагубице, а одавде до Мајданпека и Добре, расед од Горњана, такође се пружа према Мајданпеку. Ови раседи у ствари, оивичавају један велики блок од Мајданпека до Зајечара, али се само његова југоисточна половина показала сеизмички активна, док се друга, северозападна, до сада понашала као стабилна.

VIII **Црноречки блок:** — Одсечен раседима са североистока од Злота, поред Шарбановца, према Метовници, са запада од Злота, поред Подгорца, Боговине, Валаконља, Бољевца, до Илина. Одавде са југозапада ограничен раседом од Илиног, према Зоруновцу и Књажевцу, са истока најпре раседом од Књажевца према Планиници, а одавде провизорном линијом до Гамзиграда.

IX **Тупижнички блок:** — Одсечен раседима са истока делом тимочког раседа од Салаша до Књажевца, а одавде ка југоистоку делом раседа Трговишког Тимока до око Г. Каменице. Са северозапада је извучена провизорна линија од Боровца ка Зубетинцу, одавде је одсечен делом раседа што се пружа од Илина према Књажевцу. Од Књажевца, ка југоистоку, ограничен је једним делом познатим раседом од Планинице, поред Књажевца и Жлна, према Нишави. Са југоистока извучена је гранична провизорна линија од Г. Каменице према Грнољевици.

X **Рипањски блок:** — Чини југозападно продужење црноречког блока. Одвојен је раседима са севера од Бољевца, поред Мирова, Лукова и Кривог Вира, са запада, од Кривог Вира поред Јошанице, Жучковца, ка југоистоку, са југа раседом поред Сокобање, падинама Озрена, ка истоку. Од Сокобање, према Илину, извучена је једним делом провизорна линија, а затим га граничи један део раседа Илино — Књажевац.

Издвајање сеизмогених блокова извршено је на основу раседа, које је установио проф. К. В. Петковић и локација познатих епицентара, тако да се повучене раседне линије понашају, у ствари, као сеизмогене линије.

Проучавањем дубинског нивоа на коме се налазе хипоцентри, или почетна места (огњишта) земљотреса, у овом делу земљине коре утврђена је сеизмотектонска активност за ниво на дубини од 5 и 10 км.

ХИДРОГЕОЛОГИЈА ТЕРЕНА ШИРЕ ОКОЛИНЕ БОРА

Проблеми везани за воду у широј околини Бора разноврсни су и сложени. У рудницима се води свакодневна борба за одстрањивање подземних и површинских вода из јамских и површинских рударских радова да би се омогућила безбеднија експлоатација руда и побољшали радни услови при експлоатацији лежишта. На другој страни, веома су акутни и сложени проблеми везани за истраживање изворишта, која би давала добру воду и у довољним количинама за снабдевање насеља и индустријских постројења Басена Бор.

Снабдевање водом самог Бора врши се данас са карсних врела која се налазе у атарима села Доње Беле Реке и Злота, као и водом из Борског језера.

У широј околини Бора познате су и минералне воде. Њихова рационална експлоатација још није адекватно решена, мада оне представљају велико потенцијално богатство овог краја и добијају све већи значај.

За хидрогеолошке прилике шире околине Бора од посебног су значаја климатске прилике, рељеф терена, односно, његова разуђеност, хидрографске прилике, вегетација, геолошки састав, тектонске прилике, итд. Како се неки од наведених чинилаца споро мењају у току времена (нпр. геолошки састав терена), а други се мењају временски и просторно, то ће и хидрогеолошке прилике бити различите на појединим деловима терена и захтевати посебно проучавање. Синтентизовање појединих елемената може се доћи до општег прегледа хидрогеолошких прилика терена шире околине Бора.

Највећи део терена налази се на малој надморској висини и то од 300 до 500 метара. Највиши врх у овој области је Црни врх, са котом 1 040 м. Јужно од Црног врха терен се преко благих падина и брежуљака спушта до коте од око 300 м.

Терен је испресецан бројним јаругама, потоцима и речним долинама. У првом реду треба истаћи Борску (Црновршку) реку, на којој је, за потребе водоснабдевања Бора недалеко од Брестовачке Бање, изграђено Борско језеро које служи и као рекреациони центар. Треба истаћи још и Кривељску реку, Злотску реку и друге, које својим притокама дренирају ову област.

Реке које се у летњем периоду хране водом из карсних врела, као што је Злотска река и др., имају воде преко целе године. Неке, пак, које дренирају воду са терена изграђеног од еруптивних стена, преко бројних потока који су се дубоко урезали у рељеф, доводе воду до контакта карста, где она понире дубоко у карсну масу. Такав је случај са Црном реком, реком Ваља стрж и др.

На овом терену влада углавном планинско-умерено-континентална клима. Једино је на Црном врху нешто оштрија, са дебелим снежним покривачем, честим маглама и обилнијим падавинама.

У зонама где је надморска висина 300—350 м просечне падавине износе око 600 —700 мм, а за планинске зоне са надморском висином преко 700 м падне и преко 1 040 мм воденог талога.

Просечно за целу ширу околину Бора падавине износе од 650—750 мм.

Свакако да веће количине падавина у планинским зонама имају већи утицај и на хидрогеолошке прилике у тим областима, на повећану издашност извора, већи протицај река и сл.

За хидрогеолошке прилике, при осталим условима, од посебног је значаја вегетација.

За акумулирање подземних вода, њихову количину и квалитет, свакако да највећу улогу има геолошки састав терена и хидрогеолошке структуре.

Бор се налази скоро у средини великог Тимочког ровсинклиноријума, који је изграђен углавном од вулканских и седиментних стена. Ободе је изграђен од кречњачких стена.

Наведене стене имају различиту порозност и различито се понашају према води.

а) **Карсне издани:** — Од стена, у којима преовлађују кавернозна порозност, највеће пространство заузимају кречњаци, који изграђују обод тектонског рова. Они су веома кавернозни, дубоко карстификовани. На површини, на њима је развијен типичан карсни рељеф, а у дубљим деловима канали, каверне и пећине, који представљају путеве и резервоаре за подземну воду.

У овим кречњацима формира се карсна издан, која се добро храни водом и веома је издашна. Из ње се хране водом извори, као што су Злотско врело са Q=300 л/сек, врела у долини Злотске реке и Рогожин потока, као што су Миланић, Рнић, Гаура мика, Гаура бурћи, врело Бигер и др. Сви ови извори предвиђени су, а неки већ и каптирани, са снабдевање Бора водом.

Кречњачки обод северно од Црног врха представља инфилтрациону зону, односно ту се налазе понори реке Ваља стрж и многих других. Воде ових река хране карсну издан, која се налази на дубини, испод речног корита. Из ове издани храни се и снажно Жагубично врело са издашношћу и преко 6 м³/сек воде.

На источном ободу, у зони Великог крша и Стола, такође је развијен карст. Карсне издани, које су формиране у кречњацима, доста су простране и издашне. Из њих се хране карсна врела, као што су

врела у селу Доња Бела Река. Једно од ових каптирано је за пијаћу воду насеља Бор. Испод села Доња Бела Река, на левој обали реке, налази се разбијено изворište другог карсног врела, које даје укупно око Q=20 л/сек. у минимуму, при чему је температура воде на једном извору 15°Ц, а на другом 13°Ц. Очигледно је да извор даје воду повишене температуре. То су улазни и гравитациони извори.

Интересантна је појава карсних издана у кречњацима зоне Петај чуке. Овде кречњаци леже као капа на гранодиоритима. Кречњаци су карстификовани до подлоге, тако да карсна издан допире до гранодиорита. Из ње се снабдева водом врело са веома променљивом издашношћу. Испод извора формирана је тераса од наслага бигра излученог из воде извора.

Вода је по хемијском саставу хидрокарбонатне киселине, калцијске групе, исто као што су и остали карсни извори.

Све наведене карсне зоне, карсне издани и извори представљају посебно интересантне објекте за даље испитивање и проучавање режима у циљу коришћења подземних вода за потребе водоснабдевања насеља и индустрије.

б) **Пукотинске издани:** — У стенама шире околине Бора углавном преовлађује пукотинска порозност. Карактер испуцалости андезитских масива види се на усецима потока, где је растресити материјал еродован, а стена оголићена. Андезити су веома распаднути, испресецани пукотинама, типа лептоклаза и системима дијаклаза. Чести су и раседи. Све ове пукотине, повезане међу собом, чине системе у којима се креће и акумулира подземна вода. На појединим местима пукотине су отворене, тако да се и кроз њих вода лако креће и спушта дубоко у вулканску масу андезитског састава.

На неким местима пукотине су испуњене секундарним продуктима, глином, калцитом и силицијском масом. Овде је смањен капацитет пукотина, а у исто време и њихова водопроводност, односно пропустљивост.

У оваквим условима формирају се пукотинске издани, из којих се хране извори малог капацитета од 0,1—0,3 л/сек.

Ниво издани варира, од неколико метара, до преко 150 м испод површине терена, што је констатовано у зони брда Тилва њагра и Тилва ку мустаку. Дубина нивоа издани најчешће износи 10—15 метара од површине терена.

Дуж раседних зона подземна вода може да продре по неколико стотина метара у дубину.

Квалитет воде у овој зони директно је зависан од утицаја стена кроз које пролази и интензитета водозамене. Издани су формиране у отвореним хидрогеолошким структурама, где се врши интензивна водозамена. Из стена се испирају лако растворљиве честице и због тога су подземне воде, углавном, мало минерализоване, хидрокарбонатне киселине, калцијске групе. Изузетак чине воде које се формирају у зонама орудњења, или њихових ореола. Под дејством оксида и сулфида у овим зонама формирају се воде сулфатне класе, калцијске групе. Овакву воду даје један извор на југозападним падинама врха Тилва ку мустаку. Извор у виду пиштевине даје 0,3 л/сек. воде, тепература од 10°Ц, где је pH воде 4,5.

Сличне воде сулфатне класе налазе се у сливу реке Ваља стрж, затим у сливу реке Липа, у околини рудника Велики Кривељ и у Борском руднику.

У самом Борском руднику вода избија из андезитских пукотина на више хоризоната. Ови јамски извори имају издашност од 0,08—3,5 л/сек. Укупно дотицање воде у јамске просторије иде до преко 67 л/сек, али у току године варира најчешће од 44 до 52 л/сек.

Вода је минерализације од 0,12—1,40 гр/л, а најчешће варира од 0,4—0,5 гр/л.

Воде су киселог карактера са pH вредностима од 2,6—4,6, а има их и са pH од 0,8—2,2. На неким изворима воде имају pH од 5—7,5. Очигледно да орудњење има интензиван утицај на киселост подземних вода.

Слични су типови вода у зони Кривељског рудника. Укупни прилив воде у току 1970. године износио је око 10,25 л/сек.

Вода је, углавном, сулфатне класе, калцијске групе, са pH од 3—5,5. Температура воде на појединим пукотинским изворима у јами варира од 10,8—13,6°Ц.

Очигледно је да у широј околини Бора, у зависности од геолошког састава терена, хидрогеолошке структуре и степена орудњености појединих зона, могу да се формирају подземне воде хидрокарбонатне класе, калцијске групе које преовлађују, са температурама од 8—12°Ц и са pH вредностима од 6,5—7,5. Воде сулфатне класе имају знатно мање простирање. Јављају се у зонама орудњења и њихових ореола. pH вредност ових вода је испод 6,5. Температуре су различите, али су најчешће између 10 и 13°Ц.

Извори, који се хране водом из ових пукотинских издани, мале су издашности те не представљају интересантне објекте за каптирање и снабдевање водом већих насеља, већ само појединих домаћинстава.

в) **Фреатске издани:** — Подземне воде у стенама се интергрануларном порозношћу, везане су, углавном, за пескове и шљункове, који се јављају у алувијалним равницама потока и река. У зонама где је алувијални нанос од грубозрног материјала (крупан шљунак и грубозрн песак), подземне воде са добро хране падавинама, а у зонама где је остварена хидрауличка веза између нивоа река и нивоа издани, издан се храни и речном водом у периоду негативне фазе односа нивоа реке и издани. Према томе, издашност ових издани и квалитет воде варира у широким границама у зависности од конкретних хидрогеолошких услова. Већи значај за експлоатацију воде, за потребе водоснабдевања ове издани до сада нису имале. Потребно је детаљније их проучити.

г) **Минералне воде:** — У овој области постоје појаве минералних вода, од којих се неке и користе. Од свих појава треба истаћи минералне изворе Брестовачке и Шарбановачке Бање.

Термоминералне воде Брестовачке Бање користе се интензивно у терапеутске сврхе, нарочито преко лета. Постоје добри услови да се извори боље уреде и још рационалније користе. (Детаљнији описи ових извора дати су у посебним радовима.)

КЛИМА БОРА И ЊЕГОВЕ ОКОЛИНЕ

1. Опште карактеристике ваздушних маса

Ваздушне масе имају непосредан утицај не само на моментано стање времена, већ и на климу једног региона у ширем смислу.

Захваљујући свом географском положају, наша земља је изложена честим атмосферским поремећајима, које условљавају ваздушне масе различитог порекла и веома различитих физичких особина. Наиме, оне потичу из различитих региона Европе, Атлантског океана, Медитерана и северно-афричког подручја, носећи климатска обележја својствена изворишним областима, али истовремено поприма ју и карактеристике оних области преко којих пролазе. Њихов утицај је у нашој земљи највише изражен термички, али се исто тако испољава и код других климатских елемената.

У току лета наша земља се налази најчешће под утицајем тропских ваздушних маса које долазе из субтропског појаса, карактеришући нашу земљу веома топлим временом и високим температурама максимума с тим што их повремено и на краће време, чешће у првом делу топле половине године, смењују морске поларне ваздушне масе које продиру са Атлантског океана, доносећи нашој земљи пролазна и краткотрајна захлађења, повећану облачност и падавине.

У зимском периоду је знатно сложенија ситуација у погледу ваздушних маса, како у односу на њихово порекло, тако и у односу на њихове физичке особине. Смањивање ваздушних маса различитог порекла и особина чешће је у зимском периоду, тако да је овај са знатно нестабилнијим временом, него летњи. Чињеница је, да је овај крај потпуно отворен према пространој Влашкој низији, чиме су овде јаче изражена ваздушна струјања из источног квадранта.

2. Климатски модификатори Бора и околине

Искључива континенталност Бора и околине условљава припадност овог краја континенталној клими, а његов положај, изражен количом зрачне енергије својствене умереним географским ширинама, даје овом крају сва обележја умерено континенталне климе. Међутим, оно што чини овај крај, заједно са читавом Крајином, специфичним у односу на остали већи део Србије, јесте рељеф.

Планинској области између долине Велике Мораве и равнице на истоку — Крајине приписује се особит значај климатског модификатора, не само за планиску област, већ и за читаву Крајину, па и само Поморавље.

Несумњиво, овде се као климатски модификатор показује и земљиште, нарочито у термичком погледу, у зависности од тога да ли је пошумљено и под вегетацијом, или је, пак, голо.

3. Ветар

Бор са својом околином налази се у области доста велике годишње честине ветрова. Однос годишње честине ветрова према честини тишине стоји у размери 624:376‰. Овако велика честина ветрова може се, поред осталог, објаснити припадношћу овог краја доминацији кошавског ветра, а затим и орографијом свог краја, која условљава дневну смену ветрова (даника и ноћника).

Читав овај крај налази се у области изразите доминације ветрова из северног и источног квадранта. Само, док ветрови из северног квадранта показују већу честину у топлој половини године, дотле ветрови са истока показују већу честину у хладној половини године. Заправо, највећу честину у години показује северозападни ветар, на који од укупне годишње честине свих ветрова долази преко 30 одсто. Ветар из источног квадранта показује своју највећу честину у прелазним годишњим добима и преко зиме. После свих, највећу честину показује северни ветар (јаче наглашен у топлој половини године) и југоистични ветар, који је, углавном, равномерно распоређен на обе половине године.

Иако су ветрови у овом крају доста чести, њихова јачина је најчешће мала, до умерена. Јачина ветрова није у потпуности пропорционална честини праваца ветрова ,али је ипак највећа код северозападног и источног ветра. Од осталих ветрова већу јачину показују још северни и југоисточни ветар, док је најмање јачине југозападни ветар, који је истовремено и најређи.

Из неконтинуираног низа вишегодишњих осматрања ветрова у Бору могао би се констатовати мали број дана са јаким ветром (≥ 6 по Боф.), а још мањи са олујним ветром (≥ 8 по Боф.). Њихова могућа појава ограничена је, углавном, на период од марта до новембра, са највећом честином у марту и априлу, а затим и у јуну. Честина јаких и олујних ветрова у марту и априлу могла би се углавном приписати источном ветру, а честина истих у јуну — северозападном ветру.

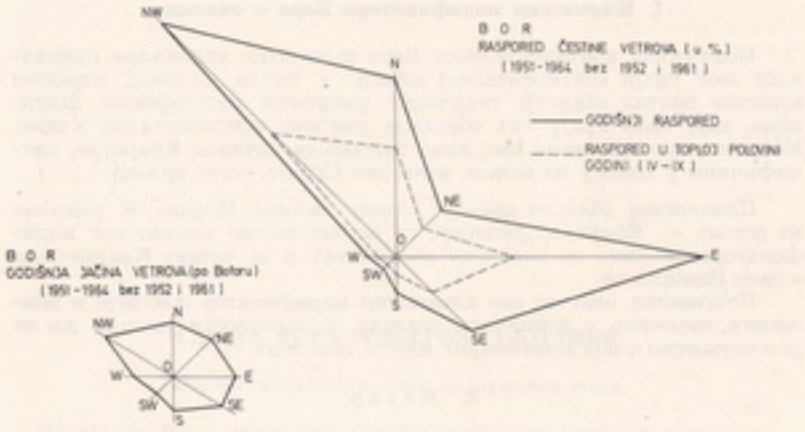

4. Релативна влажност ваздуха

Бор са околином припада области доста високе годишње вредности релативне влажности ваздуха (76 одсто). Висина ове вредности скоро одговара вредностима релативне влажности ваздуха планинских шумовитих терена западне Србије, а последица је свакако непосредне близине великих шумских комплекса Хомољских планина. Међутим, треба претпоставити да је амплитуда њеног годишњег колебања већа него у западним крајевима Србије. Највећу вредност релативне влажности ваздуха имају новембар и зимски месеци, док идући ка летњим месецима, она опада, тако да свој минимум достиже у јулу и августу. Јесењи месеци показују у просеку нешто већу вредност релативне влажности ваздуха него пролећни месеци.

Иако је за утврђивање минимума релативне влажности ваздуха кратак низ осматрања у Бору, изведене вредности апсолутних минимума по месецима показују да су они најизразитији у летњим месецима и првој половини пролећа, када могу пасти чак и испод 20 одсто, а најмање изражени крајем јесени и у првој половини зиме.

5. Облачност и инсолација

Бор са околином припада области умерене годишње области, која износи 4,5 десетина, са максимумом — у зимском периоду, а минимумом у лето. Највећа облачност пада на новембар (7,2), а најмања на август (3,2). Јесени су са нешто већом облачношћу од пролећа, искључиво због веома облачног новембра, мада су остали јесењи месеци ведрији од пролећних.

По принципу да облачност у нашој земљи опада ка истоку, а расте са висином, могло би се претпоставити да се облачност смањује

ка нижим теренима источно од Бора, а расте ка западу, на теренима са већом надморском висином.

Просечан број облачних дана (Hm > 8.0 десетина) у години је доста велики, с тим што је највећи у новембру и зимским месецима, а најмањи у летњем периоду (јули 2,7). Годишњи распоред ведрих дана (Hm > 2.0 десетине) је обрнут распореду облачних дана. Тако, временском максимуму броја облачних дана у години одговара минимум броја ведрих дана, док је највећи број ведрих дана у време када пада минимум броја облачних дана у години.

Годишња вредност инсолације (трајање осунчавања) у овом крају износи око 2 000 часова, са средњим дневним трајањем од преко 5 часова. Најдуже трајање осунчавања пада на јули, у вредности од преко 300 часова, односно са средњим дневним трајањем од око 10 часова. Идући ка зимским месецима трајање осунчавања опада, тако да у децембру достиже најмању вредност од око 60 часова, односно свега 1,9 часа по једном дану. Пролећни месеци су у просеку са нешто дужим трајањем осунчавања од јесењих.

Област Хомоља се у топлом периоду године карактерише типом тмурног времена без падавина, у чему доминира на читавој територији СР Србије. Максималан број оваквих дана је на територији Жагубице (24), а опада према истоку и југоистоку, тако да у Неготину износи око 14, а у Зајечару 12—14.

6. Температура ваздуха

Бор са својом ближом околином припада области годишње изотерме око 10°Ц, по којој се, у односу на ниже терене читаве Тимочке крајине, може сматрати хладнијим.

На основу упоредних вредности средњих месечних температура ваздуха између Зајечара и Бора, утврђени су вертикални термички градијенти за Бор и околину према формули: $\gamma = \frac{\Delta T}{\Delta H}$

где је T = средње месечна температура, а H = надморска висина места. Ови градијенти су за све месеце негативни, што значи да температура са висином опада и креће се од —0,04° (септембар) до 0,37° (април), с тим што су највећи у пролећним, а најмањи у јесењим месецима. Овако добијене вертикалне термичке градијенте треба примити са извесном резервом, с обзиром на релативно велику удаљеност, а малу висинску разлику између места на основу којих је утврђен, као и на орографске прилике овог краја и низ других околности.

Најхладнији месец је јануар, док је фебруар у просеку хладнији од децембра, из чега се може закључити да је друга половина зиме хладнија од прве. Најтоплији месец у години је јули, док је август у просеку топлији од јуна, што указује на чињеницу да је друга половина лета топлија од прве. Јесени су у овом крају топлије од пролећа, што је карактеристика извесне маритимности читаве наше земље. Топла половина године обухвата период април — септембар.

Кптине на Црном врху (јануара 1974.)

Зиме су у овом крају врло променљиве из године у годину, како посвојој дужини, тако и по својој општини, док су лета скоро константно топла. Највећу промењивост у погледу температуре показује месец фебруар (15,2°), јер се појединих година може показати са температуром која одговара чак и топлом марту (6,5°), да би се других година показао као веома хладан, какав се чак не јавља ни јануар (—8,7°). Идући ка летњим месецима, ова променљивост опада, тако да свој минимум достиже у јулу (3,5°), из чега се закључује да су лета знатно стабилнија у овом погледу. Јесењи месеци показују нешто већу стабилност у овом погледу од пролећа.

Разлика између највише средње месечне температуре ваздуха (јули 21,7°) и најниже (јануар — 2,4°) доста је велика (24,1°). Апсолутни, пак, максимум температуре ваздуха на 2 м, у заклону износи 37,7° (јули, 1958), а апсолутни минимум —18,5° (фебруар, 1954), тако да апсолутна годишња амплитуда температуре ваздуха у овом крају износи 56,2°Ц. Апсолутни максимум и минимум температуре ваздуха на 5 цм при тлу су јаче изражени, те је апсолутна годишња амплитуда температуре у овом слоју ваздуха још већа. Све ове јако изражене разлике температуре указују на искључиву континенталност овог краја.

За људску делатност, која се одвија у условима спољне средине, од значаја је трајање појединих периода у години са одређеним средњим температурама ваздуха, као и датум њиховог почетка и завршетка. Упоредни подаци показују да је у Бору, у односу на остала узета места, зимски период са негативном температуром најдужи ,јер у децембру пада најраније, а завршава се у фебруару најкасније. Уоч-

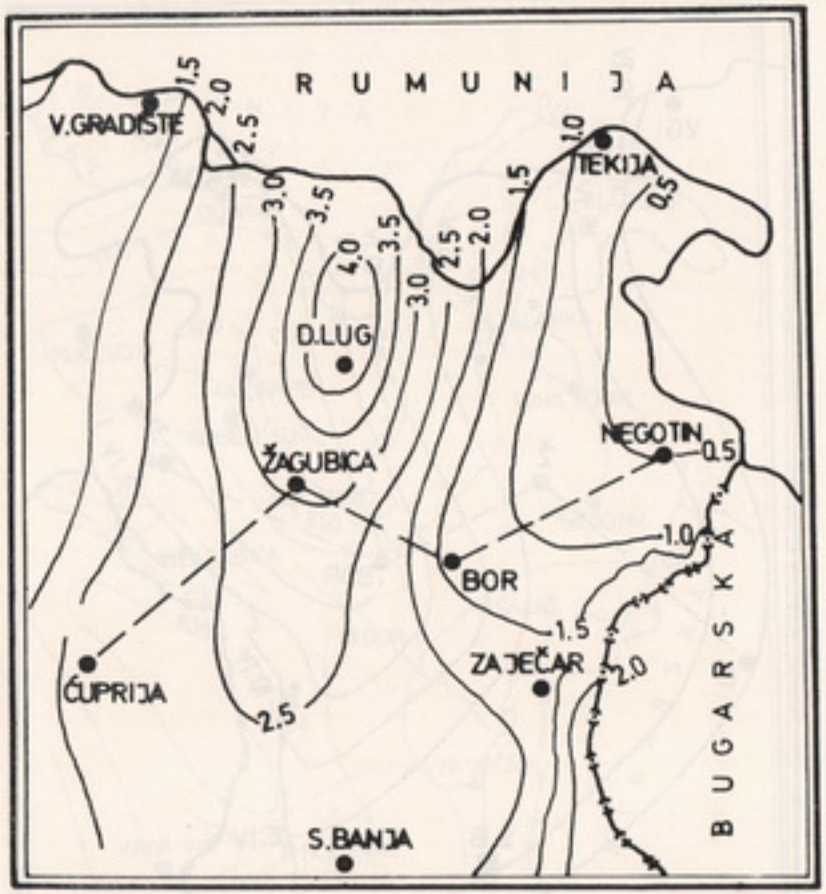

Карта честих мразних дана у априлу и мају у периоду 1954—1963. (према Н. Тодоровићу)

љиво је да су разлике између наведених места за узете периоде јасније изражене за више температуре у време њиховог пораста у летњем периоду, него у време њиховог опадања у јесен, што указује на чињеницу да су топлотни услови јесени знатно уједначенији између узетих места.

Средња дневна температура ваздуха од 12°Ц узима се као гранична вредност испод које треба почети са загревањем просторија у хладном делу године. Дужина трајања периода са температуром 12°Ц износи у Бору 167 дана, са просечним почетком 8. X, а завршетком 24. IV.

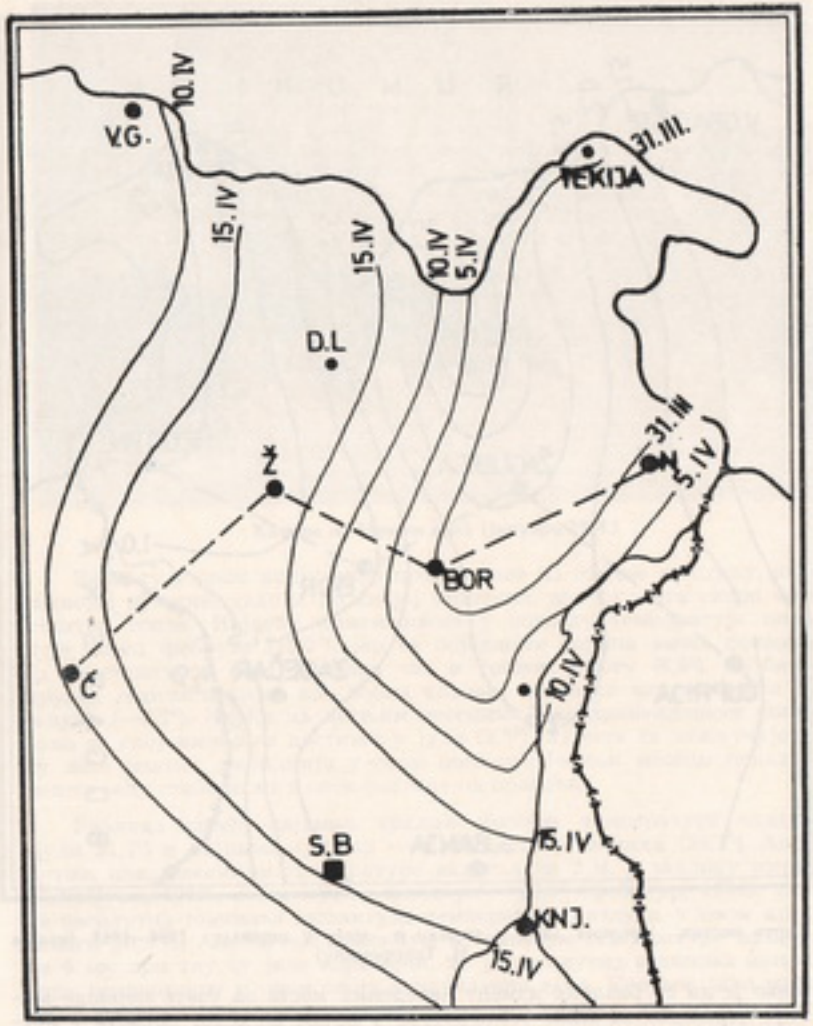

Карта средњих датума последњег мраза у пролеће (према Н. Тодоровићу)

Период јаких мразева у Бору (Т мин $\leq -10^0$) ограничен је углавном на зимске месеце, мада није искључена њихова изузетна појава и у марту. Број оваквих дана у години износи око 9,8, од којих само на јануар и фебруар долази 8,6. Ледени дани (Т мак $< 0,0^0$) обухватају нешто дужи период, а и њихов број у години је већи. Мразни дани (Т мин $< 0,0^0$) обухватају период од октобра (само изузетно се могу јавити и крајем септембра) до априла — закључно, а њихов просечан број у години износи 89,8. Од значаја је да је њихов број доста велики и у марту (15,7), са варирањем по годинама од 15—20 дана. Упоређујући распоред броја мразних са бројем ледених дана у години, долази се до закључка да је у највећем броју дана, чак и у зимским месецима, мраз ограничен на јутарње часове (релативна че-

Карта готишњих изохијета у источној Србији (према М. Милосављевићу)

стина ледених дана у односу на мразне износи снега 35 одсто), јер температура ваздуха у поподневним часовима најчешће прелази преко 0°. Треба нагласити и то да је режим мразева на 5 цм изнад земље осетно оштрији.

Позни пролећни мразеви јачине од —2 до —3,9°Ц могу се у априлу јавити у Бору и Зајечару, док су у ово време у Неготину могући мразеви слабијег интензитета (до —1,9°Ц).

Распоред мразних дана у априлу и мају у источној Србији показује да на линији Ћуприја — Жагубица — Бор — Неготин њихов број опада од средишњег дела планинске области. Ка западу и истоку може се констатовати извесна аномалија: број мразних дана у Бору релативно је мали и поред тога што је ово место са највећом надморском висином међу узетим метеоролошким станицама. Датум последњег мраза у пролеће на линији Ћуприја — Жагубица — Бор — Неготин касни идући од запада ка средишњем делу планинске области, али Бор у погледу датума последњег мраза у пролеће има блискију вредност Неготину, него Зајечару, где пада нешто касније.

Број летњих дана (Т мак ≥ 25°) у Бору је доста велики у току године и поред доста изражене надморске висине. Овако високи температурни максимуми могу се јавити у периоду март — октобар, док су тропски дани (Т мак ≥ 30°) ограничени углавном на летње месеце и септембар, са максимумом у августу, а „тропске ноћи" (Т мин ≥ 20°) углавном на летње месеце, са максимумом у августу.

Просечна годишња сума позитивних температура ваздуха (уз искључивање негативних вредности јануара и фебруара) износи у Бору 3.817°, а просечна годишња сума температура, добијена на основу средње годишње вредности температуре, износи 3.720°.

7. Падавине

Бор са својом ближом и широм околином припада области умерених годишњих количина падавина, које се оријентационо крећу од 600—750 мм. На основу упоредних података из периода 1931—1960. године просечна годишња количина падавина у Бору износи 688 мм и опада у правцу Тадне, Брусника и Зајечара, а расте у правцу Злота и Жагубице. Према карти годишњих изохијета, количине падавина расту до Бора ка северном и западном квадранту, тако да област највећих количина падавина у источној Србији (> 800 мм) обухвата простор између Кучева, Мајданпека Дебелог Луга и Влаола, а затим се наставља према северу обухватајући планиске области Дели Јована и Мироча. Идући од ове области на исток и југ, годишње количине падавина опадају следујући опадање изохијси, тако да су најмање у долини доњег и средњег тока Тимока.

Од укупне годишње количине падавина у Бору, на топлу половину године долази 357 мм, или око 48 одсто, чиме је овде испољена аномалија у односу на постојећу законитост за континенталне области у влажнијој топлој половини године од хладне. Ова се аномалија показује и код Злота, Брусника и Неготина.

Овај крај, занемарујући напред изнету аномалију, припада континенталном режиму, падавина са израженим компонентама подунавског типа. Подунавски тип континенталог плувиометријског режима карактерише се примарним максимумом падавина у позно пролеће — најчешће у јуну, и секундарним максимумом — у октобру, а минимумом — у фебруару. Како се оријентациона граница овога типа на истоку везује за Поречку реку, при чему се слив Тимока разликује од подунавског типа само у томе што најмање кише падне у једном од познолетњих месеци, то упоредни подаци из табеле 9, као и климограм средњих месечних количина падавина указују на то да се Бор налази оријентационо на источној граници овога типа. Овоме се може додати да се секундарни максимум падавина карактеристичан за подунавски тип у Бору и његовој околини, заједно са Крајином, помера од октобра — на новембар, док је летњи минимум нешто померен на септембар.

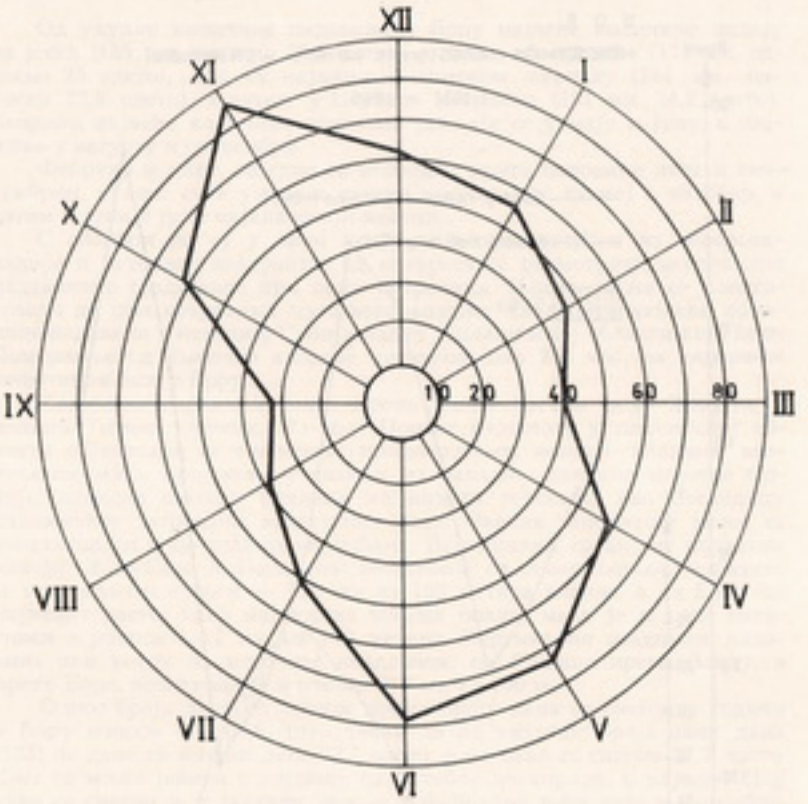

Климограм средњих месечних падавина (мм), Бор (1931—1960, редук.)

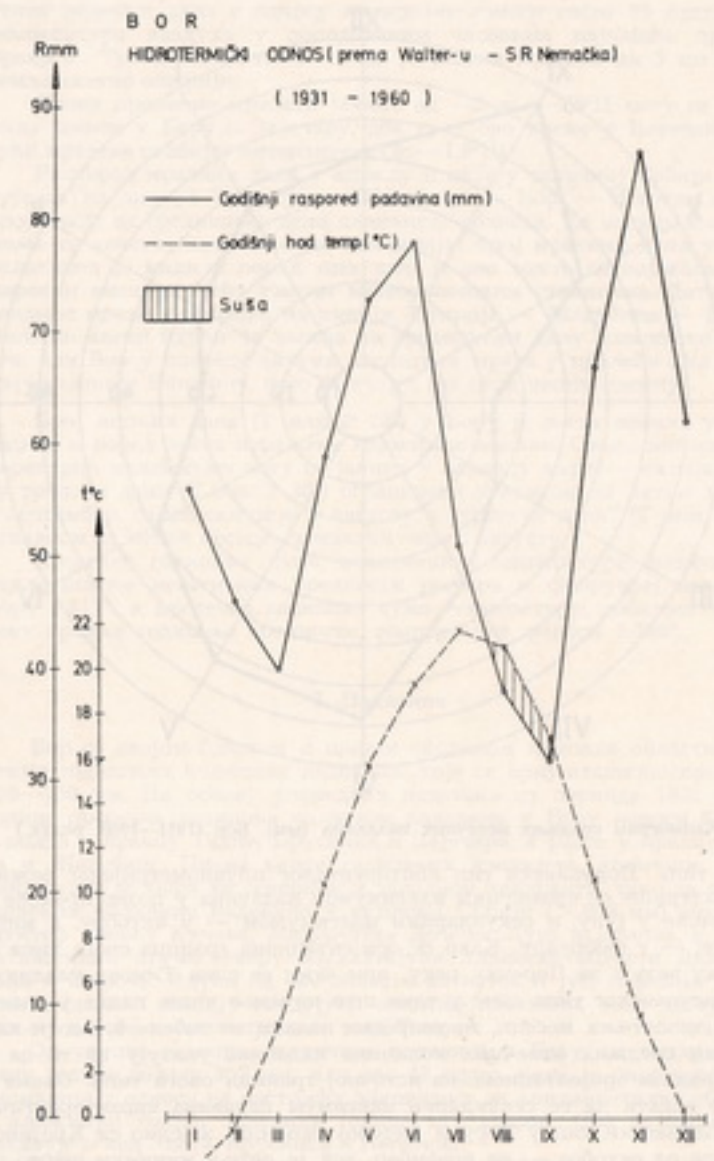

Од укупне количине падавина у Бору највеће количине падају на јесен (185 мм, односно 26,9 одсто), а затим на пролеће (172 мм, односно 25 одсто), док су најмање у зимском периоду (164 мм, односно 23,9 одсто), а затим у летњим месецима (167 мм, 24,2 одсто). Заправо, највеће количине падавина јављају се у мају и јуну, а најмање у августу и септембру.

Фебруар и март, заједно са месецима друге половине лета и септембром, сушни су и умерено сушни месеци, док су мај и октобар, а затим и јуни и јули највлажнији месеци.

С обзиром да су у овом крају најчешћи ветрови из северозападног и источног квадранта, од интереса је размотрити вертикалне падавинске градијенте при овим ветровима. Наиме, може се констатовати да при ветровима из северозападног квадранта највеће количине падавина у источној Србији падну у планинској области која дели Поморавље од Тимочке крајине (просечно око 286 мм), са најмањом количином баш у Бору.

Количина падавина опада према равничарском делу Крајине и долини Тимока (просек 221 мм). Пораст падавина у планинској области објашњава се хлађењем придолазећих, ионако хладних ваздушних маса, приликом уздизања уз западне планине источне Србије, односно њихово опадање ка нижим теренима као последицу динамичког загревања ваздушних маса. Оваква законитост може се констатовати и по годишњим добима. Вертикални градијент падавина између Жагубице и Бора, при ветровима са северозапада, изразито је негативан и износи — 110 мм на 100 метара висине, а од Бора ка Зајечару расте, иако надморска висина опада, мада је и овде негативан и износи —11 мм на 100 метара. Вертикални градијент падавина при ветру из источног квадранта, од Салаша према Злоту, а преко Бора, позитиван је и износи 200 мм на 100 м.

Однос броја дана са кишом према броју дана са снегом у години у Бору износи 90,4:34,6, што значи да од укупног броја ових дана (125) на дане са кишом дође 72,3 одсто, а на дане са снегом 27,7 одсто. Снег се може јавити у периоду од октобра до априла, а највећи број дана са снегом је у јануару, док је у фебруару већи него у децембру. Може се закључити да је друга половина зиме снежнија од прве. Број дана са снежним покривачем у години износи 60,7, од чега на јануар и фебруар долази око 60 одсто, те ако се узме да је овај број већи чак и у марту него у децембру, онда се може закључити да се снежни покривач задржава у пролеће доста дуго у овом крају.

На основу конструисаних графикона хидричког биланса за Бор, Зајечар и Неготин може се видети да Бор показује најмањи дефицит воде у земљишту, иако он код сва три места пада на исти део године. Осим тога, створени вишак зимске влаге у земљишту најкасније се губи у Бору и Зајечару, а знатно раније у Неготину. У другој половини јесени (октобар—новембар) настаје обнављање влаге у земљишту, да би у децембру настао опет вишак.

Анализирајући хидрички биланс за читаву североисточну Србију, уочава се влажнији карактер климе у Бору и Жагубици у односу на већину третираних станица, а на основу резултата добијених за период 1953—1957. године Жагубица и Бор припадају, по Торнтвајтовој класификацији, хумидној клими.

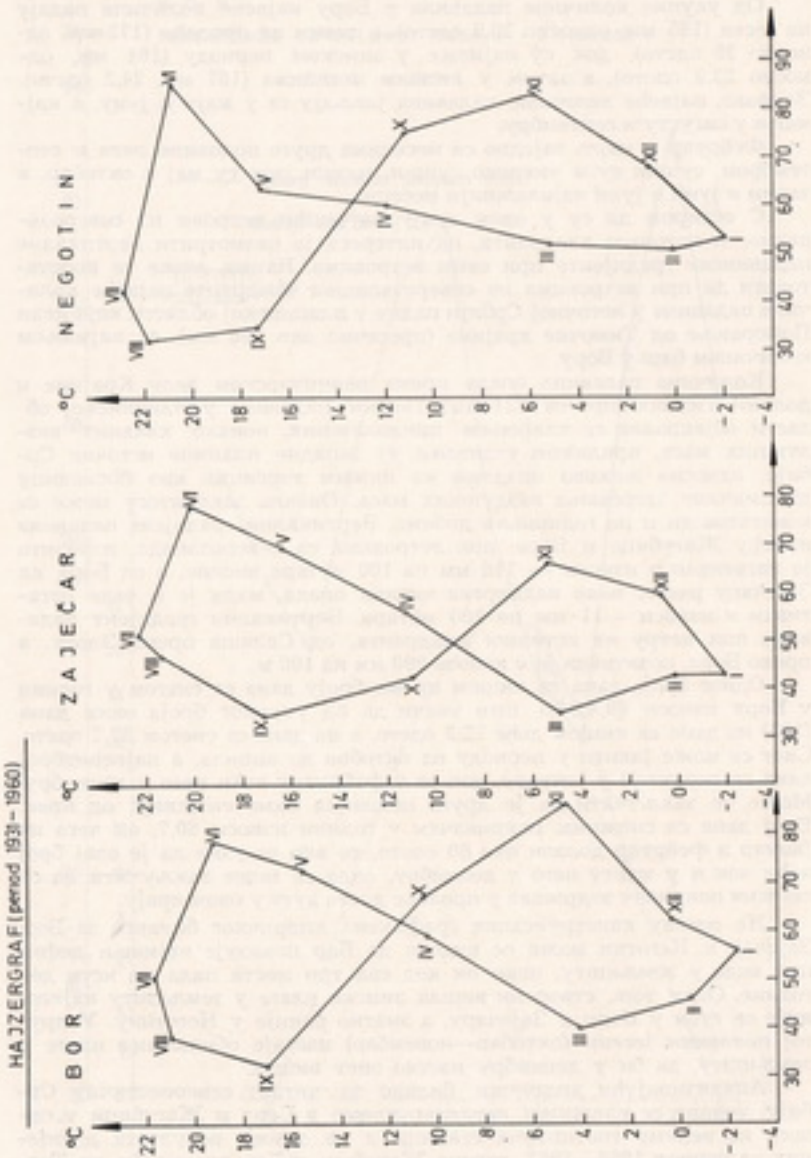

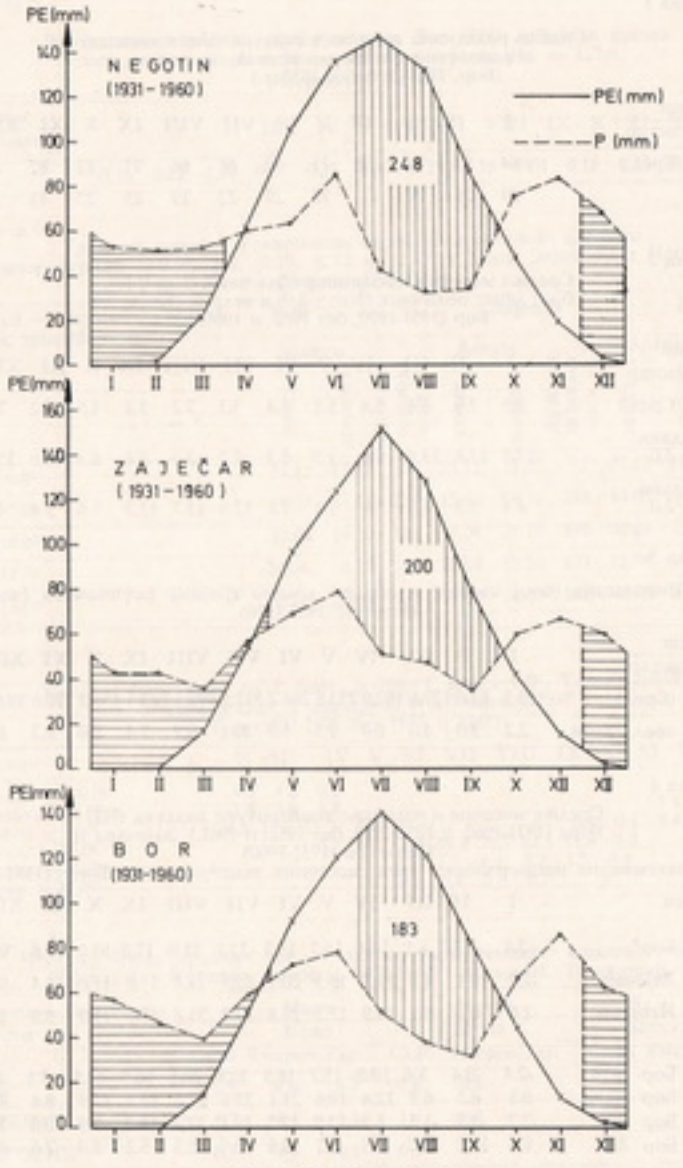

Графикон хидричког биланса

Табела 1

Средња релативна влажност ваздуха (Um проценат) и апсолутни минимуми исте по месецима (Бор, 1951-1960. без 1952. г.)

Параметар \ Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
Um (Сред.)	84	81	79	72	71	70	65	66	71	81	87	85	76
Мин.	29	26	29	21	22	29	22	19	25	27	43	36	19

Табела 2

Средња месечна и годишња облачност (Nm 0-10), број дана: облачних (Nm > 8,0) и ведрих (Nm < 2,0) Бор (1951-1970, без 1952. и 1961. г.)

Параметар \ Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
Nm (Сред.)	6.9	7.0	6.4	5.6	5.1	4.4	3.3	3.2	3.4	4.8	7.2	7.0	5.4
Број дана Nm > 8.0	15.3	13.8	13.9	9.6	7.5	5.3	2.7	3.0	3.8	8.3	16.6	15.9	115.7
Број дана Nm < 2.0	4.4	3.3	4.8	5.6	7.5	7.6	12.9	13.7	13.3	9.6	3.4	4.1	90.2

Табела 3

Инсолација (број часова) и средње дневно трајање осунчавања (час) Неготин (1951-1970)

Параметар \ Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
Инс. (Сред)	69.3	83.6	127.6	180.0	233.6	266.2	312.5	299.1	223.4	153.3	70.6	59.6	2078.8
Инс. сред. днев.	2.2	3.0	4.0	6.0	7.5	8.9	10.1	9.7	7.4	5.0	2.3	1.9	5.7

Табела 4

Средње месечне и годишње температуре ваздуха (°Ц) Бора (1931-1960. и 1951-1970. без 1952. и 1961.), Зајечара и Неготина (1931-1960) и максимална променљивост сред. месечних температура у Бору (1951-1970)

	Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
1931—1960 M30	Бор*	-2.4	-0.5	4.1	10.4	15.7	19.3	21.7	21.0	17.0	10.6	4.6	0.4	10.2
	Зајечар	-2.0	0.1	4.8	11.3	16.3	20.1	22.3	21.4	17.0	11.0	5.4	0.7	10.7
	Неготин	-2.0	0.1	5.1	11.9	17.1	20.8	22.8	21.8	17.3	11.2	5.8	1.1	11.1
1951—1970	Бор M18	-2.4	-0.4	3.4	10.0	15.7	18.9	20.8	20.5	16.5	10.5	5.1	0.4	9.9
	Бор макс.	0.8	6.5	6.5	12.4	19.6	21.1	22.6	22.6	19.4	13.9	8.4	4.8	—
	Бор мин.	-7.7	-8.7	-1.5	6.9	12.9	17.3	19.1	17.3	14.2	7.9	0.8	-3.4	—
	Бор А	8.5	15.2	8.0	5.5	6.7	3.8	3.5	5.3	5.2	6.0	7.6	8.2	—

* Вредности за Бор редуковане према Зајечару

Табела 5

Вертикални термички градијенти за Бор (°Ц) добијени према мет. станицама Бор Hs = 380m и Зајечар Hs = 137m) (Период 1931-1960)

Параметар \ Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
	-0.16	-0.25	-0.29	-0.37	-0.25	-0.33	-0.25	-0.16	-0.04	-0.16	-0.33	-0.12	-0.21

Табела 6

Трајање, почетак и завршетак периода са средњим дневним температурама $< 0.0^0$, ≥ 5, ≤ 10, ≤ 12 и $\leq 15^0$ у Бору, Зајечару и Неготину (Период 1931-1960)

Место — термин дужина Сред. температура	Бор Датум почет.	Бор Датум заврш.	Бор Дужина периода дана	Зајечар Датум почет.	Зајечар Датум заврш.	Зајечар Дужина периода дана	Неготин Датум почет.	Неготин Датум заврш.	Неготин Дужина периода дана
< 0.0°	19.12	17.02	60	23.12	13.02	52	25.12	13.02	50
≥ 5.0°	19.03	13.11	239	15.03	18.11	248	14.03	21.11	252
≤ 10.0°	13.04	19.10	189	9.04	21.10	195	06.04	23.10	200
≤ 12.0°	24.04.	8.10	167	20.04	10.10	173	15.04	11.10	179
≥ 15.0°	11.05	25.09	137	7.05	26.09	142	3.05	27.09	147

Табела 7

Средњи број дана са Т мин. $\geq -10^0$, Т мин. $< 0.0^0$, Т мин. $< 0.0^0$, Т макс. $\geq 25.0^0$, Т макс. $\geq 30.0^0$ и Т мин. $\leq 20.0^0$ Бор (1951-1970, без 1952. и 1961)

Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
Тмин. $\leq -10.0^0$		4.3	4.3	0.5								0.7	9.8
Т макс. $< 0.0^0$		11.8	8.6	3.8							1.1	6.1	31.4
Т мин. $< 0.0^0$		26.5	17.5	15.7	1.8					0.1	0.1	8.4	19.7	89.8
Т макс $\geq 25.0^0$				0.2	0.7	7.5	14.4	21.7	21.1	11.8	1.2			78.6
Т макс. $\geq 30.0^0$						1.1	2.5	6.6	8.2	1.5	0.1			20.0
Т мин. $\geq 20.0^0$						0.1	0.4	0.6	0.7					1.8

Табела 8

Честина броја мразних дана у односу на интензитет мразева у Бору Зајечару и Неготину (период 1954-1963) (према Н. Толоровић,

Месец — параметар / Место	Март Мраз Слаб	Март Мраз Умерен	Март Мраз Јак	Април Мраз Слаб	Април Мраз Умерен	Април Мраз Јак	Мај Мраз Слаб	Мај Мраз Умерен	Мај Мраз Јак
БОР	5.9	4.6	6.7	0.8	0.4				
ЗАЈЕЧАР	6.7	4.3	6.1	1.4	0.4				
НЕГОТИН	6.1	3.9	4.1	0.5					

Слаб мраз = до -1.9°, умерен мраз = -2.0 до -3.9°, јак мраз = $\geq -4.0^0$

Табела 9

Средње месечне и годишње количине падавина (mm) Бора, Зајечара, Неготина, Злота, Танде, Брусника, Жагубице (период 1931–1960) и Бора (1951-1970 без 1952. и 1961. г.)

Месеци / место		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
1931 — 1960	БОР	56	46	40	59	73	78	51	38	32	67	86	62	688	331
	ЗАЈЕЧАР	43	43	35	56	69	78	51	47	34	60	66	59	641	3
	НЕГОТИН	53	51	52	60	63	85	42	32	34	75	83	68	698	316
	ЗЛОТ	60	58	48	61	75	77	56	41	36	66	86	65	729	346
	ТАНДА	52	39	41	52	70	64	45	46	35	61	64	49	618	312
	БРУСНИК	49	51	47	59	72	89	73	30	31	59	75	63	688	324
	ЖАГУБИЦА	50	41	42	64	80	95	68	56	42	58	64	61	721	405
1951-БОР 1970*		52	56	45	63	78	70	62	43	37	43	70	59	678	353

* БОР 1952. и 1961. године

Табела 10

Честина сушних, умерено сушних, влажних и обилно влажних месеци процентат, Бор (1951-1970, без 1952. и 1961. г.)

Месеци / Честина	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
до 20 мм	7	22	24	11	11	11	17	22	24	25	6	0	
21-50 мм	56	28	29	22	11	28	33	50	59	50	35	39	
51-100 мм	31	29	47	56	56	44	33	38	17	25	35	55	
>100мм	6	21	0	11	22	17	17	0	0	0	24	6	

Табела 11

Број дана са кишом, снегом и снежним покривачем Бор (1951–1970, без 1952. и 1961.)

Месеци / Број дана	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
киша	3.3	4.1	5.0	9,5	11.4	10.5	8.8	7.1	6.4	6.6	11.4	6.3	90,4
снег		9.4	9.0	6,0	0.9	0	0	0	0	0	0.2	2.2	6.9	34.6
снеж. покр.		20.4	16.9	10.7	0.3	0	0	0	0	0	0	2.6	10.0	60.7

ПРОИЗВОДЊА БАКРА И АЕРОЗАГАЂЕНОСТ

Аерозагађивање Бора прошло је кроз све фазе карактеристичне за сличне индустрије у свету. Са аспекта аерозагађења период производње бакра у Бору може се поделити на два временска интервала: први — од 1906. до 1961. и други — од 1961. до данас. У периоду до 1961. године сва количина насталог сумпордиоксида емитована је у атмосферу. Добар део летеће прашине, такође је одлазио у атмосферу, пошто су ређаји за отпрашивање гаса имали низак степен корисног дејства. Загађење ваздуха се по интензитету мењало и није било сразмерно производњи бакра. Укупне количине емитованих штетних материјала повећале су се, али је концентрација ових у атмосфери, па и штетност, зависила и од нивоа коришћене технике и мера које су предузимане у циљу разблажења емитованих контаминаната. У току 1906. и 1907. године оштећења биљног света у околини била су врло интензивна, иако је производња бакра била мала, зато што је техника пржења руде била примитивна. Промене на околном биљном свету биле су најуочљивије јер је дотле вегетација била бујна.

Може се закључити да се „заштита" околине у периоду од 1906. до 1961. године спроводила углавном плаћањем одштета, док је техника коришћења више ради веће и економичније производње, него ради смањења аерозагађења.

У поратном периоду проблему аерозагађења прилази се на сасвим нов начин. Комисија за процену оштећења околине Бора по први пут 1948. године утврђује и количине емитованих штетних материјала наводећи да се годишње емитује 5,5 10^9 $м^3$ гаса, који садржи: 8,2 10^7 $м^3$ сумпордиоксида, 2 10^6 $м^3$ сумпортриоксида и 5 10^6 кгр прашине коју односи у атмосферу и 6,7 10^5 кгр бакра.

Године 1961, почиње производња сумпорне киселине у Бору из отпадних топионичких гасова и тако по први пут у историји производње бакра у Бору почиње спречавање изласка сумпордиоксида у атмосферу.

Концепција развоја хемијске индустрије омогућила је потрошњу гасова који настају при процесу пржења концентрата и конвертовању бакренца, управо оних гасова који су најбогатији сумпордиоксидом. Пошто технологија производње сумпорне киселине за-

хтева отпрашене гасове, изграђени су и електрофилтери чији је степен корисног дејства изнад 97 одсто. Увођењем оваквог третирања топионичких гасова аерозагађење се смањило, иако је производња бакра повећана. Укупни седимент на најзагађенијем месту у граду, износио је 2 857,1 милиграма по квадратном метру у дану 1957, а 1 856,4 милиграма по квадратном метру у дану 1964. године. Присуство сумпордиоксида у атмосфери, изражено преко сулфата у киши, било је максимално 1 000 милиграма сулфата по квадратном метру и дану 1957, а 1964. године овај максимум износио је 418 милиграма сулфата по квадратном метру и дану. Развој хемијске индустрије у оквиру РТБ-а, није само смањио постојеће аерозагађење, већ је омогућио да се без повећања загађења ваздуха повећа производња бакра. Тако се новонастале количине сумпордиоксида у току друге фазе проширења металуршких капацитета апсорбују скоро у целости у новоизграђеним фабрикама за производњу сумпорне киселине.

Када се упореде подаци о укупној емисији у 1948. години и данас, може се закључити да емисија није повећана, а да је интензитет контаминације околног ваздуха смањен, благодарећи разблажењима која су постигнута помоћу димњака већих висина. Ако се има у виду да је за тих 25 година производња бакра повећана за више од три пута, може се рећи да је у борби за чист ваздух учињено доста. Међутим, још увек се у атмосферу емитују отпрашени гасови из пламених пећи и делимично отпрашени гасови из агрегата старе топионице, пошто због ниског садржаја сумпордиоксида нису технолошки погодни за производњу сумпорне киселине. Степен загађености ваздуха у Бору, а нарочито на неким радним местима у самим погонима, превазилази допуштене концентрације. У току је израда пројеката чија реализација треба да побољша херметизацију агрегата и гасовода, омогући искоришћење и дела гасова пламених пећи и, коначно, дефинише статус старе топионице. Имајући у виду садашњи степен развоја РТБ-а и концепцију даљег развоја његове хемијске индустрије, Бор има све услове да у скорој будућности спречи добар део сада присутних емисија загађивача у атмосфери, коришћењем данас познатих решења и мера.

У току последњих година израђени су катастри емисија за више индустријских градова у свету. Они су показали да се до сада потцењивао утицај осталих извора (ложишта, моторна возила и сл.) на опште загађење. С обзиром да се Бор развијао и као град, логично је да ће доћи до загађивања карактеристичних за гадска насеља, па је и потреба за спречавање и минималних емисија загађивача из агрегата за производњу бакра још већа. У вези и са тим, започета истраживања треба да утврде зависност између емисија загађивача, с једне, и сировинског састава и вођења технологије, с друге стране. Исто тако, она треба да утврде могућности за појаву у атмосфери сваког, за околину опасног хемијског елемента из сировина за производњу бакра. Када се уђе у траг овим зависностима и појавама, много ће се више знати о начину и условима настанка загађивача, па ће се моћи да нађу и техничка решења за пригушење и малих емисија контаминаната из агрегата за производњу бакра.

ПЕДОЛОШКЕ ОДЛИКЕ ШИРЕ ОКОЛИНЕ БОРА

Педолошки прикључ шире околине Бора доста је хетероген, с обзиром на различите чиниоце образовања земљишта (геолошка подлога, климатске карактеристике, рељеф, хидрографија, утицај човека). Ово потврђује и чињеница да је на педолошкој карти издвојено 56 различитих картографских јединица земљишта. Свако издвојено земљиште има морфолошке, физичке, хемијске и биолошке особине, као и одређену производну способност. Међутим, због ограниченог простора, сврстали смо их у четири велике групе, генетички везане за разне подлоге, а налазе се на различитим облицима рељефа и неједнако се искоришћавају. То су: 1. **смоница с разним подтиповима,** генетички везана за неогене седименте и андезит, 2. **кисело смеђе земљиште,** образовано на андезиту, граниту, габру, шкриљцима и другим силикатним подлогама, 3. **рендзини и смеђе земљиште** на кречњацима и 4. **наносна земљишта** дуж речних водотока и на нагибима. Сва ова земљишта заузимају издвојене делове Бора, налазе се на различитим надморским висинама, у неједнаким климатским зонама и разликују се морфолошки, начином искоришћавања и значајем за пољопривреду и шумарство.

1. Смоница и њени подтипови

Смоница је најважније земљиште за пољопривреду околине Бора. Она преовлађује у атарима Злота, Брестовца, Шарбановца, Метовнице, Оштреља и Слатине и то у онim деловима где је пољопривреда најразвијенија и где се налазе насеља. На овим теренима смоница заузима заравњене и брежуљкасте пределе, на надморској висини 260—400 м. У подлози има неогене седименте, али се среће и на андезиту.

Смоница је дубоко и доста глиновито земљиште, већином црне боје, тешка за обраду, али погодна за кукуруз, пшеницу, легуминозе, а од воћака за шљиву и јабуку. У поређењу са другим земљама, смоница се убраја у плодна, или средње плодна земљишта,

а у околини Бора она, ипак, чини најбоље пољопривредно земљиште. Тамо где није еродирана, слој земљишта је дубок до један метар, од чега пола метра иде на црни хумусни A_1 хоризонт, нешто мање активан, а друго пола метра на прелазни АЦ хоризонт, нешто мање активан, али ипак погодан за укорењавање биљака. Моћ акумулације воде у смоници је доста велика, поготово када се упоређује са смеђим земљиштем у брдском и приланинском делу општине Бор.

Смоница у околини Бора увелико је оштећена за нормалну производњу и тиме је смањена њена производна вредност. То смањење производне вредности изазивали су тројаки процеси: 1. природни процеси, који су довели до огајњачивања и настанка црне боје, на једним и до испирања глине и укисељавања на другим теренима, 2. гасови из топионица који су повећали укисељавање, 3. појава ерозије на нагибима, коју изазивају падавине, а укисељавање и оштећење од стране гасова је још више подстиче.

Огајњачена смоница се среће код Злота, Шарбановца и код Црног Тимока. Заузима знатно мању површину од црне. Црну боју је изгубила, а профил све више осваја смеђа нијанса. У односу на црну смоницу, огајњачена има нешто смањену производну вредност.

Смоница лесивирана и кисела највише је распрострањена око Брестовца, а појављује се још и у правцу Слатине, Оштреља и Кривеља. Мања површина ове смонице среће се у атару Злота. Код ове смонице испирање глине је изразито, што чини заједно са киселошћу да јој је производна вредност још више смањена од огајњачене. На извесним теренима сумпордиоксид још више појачава њену киселост.

Без обзира на наведене процесе, смоница остаје главно производно земљиште околине Бора. Она чини ратарски рејон са нешто бољим зиратним земљиштем.

2. Кисело смеђе земљиште на разним подлогама

Смеђе земљиште на андезиту, граниту, шкриљцима, гарбу и другим подлогама заузима највећу површину у општини Бор. Ово земљиште је у превази око Брестоначке Бање, Беле Реке, Кривеља, Луке, Танде, Горњана и у правцу Црног врха. Налази се већином на нагибима, или на гребенима, између разних потока и речица. Спада у плитко, или средње дубоко земљиште (20—50 цм), има иловаст састав и смеђу боју. Образовано је под шумом, али је на многим теренима шума искрчена, а земљиште претворено у њиве, ливаде и пашњаке. Ово земљиште је већином кисело, с малом или, средњом моћи акумулације воде и подложно је ерозији свуда на нагибима где се сређу њиве, или је шума проређена. Производна вредност овог земљишта је знатно мања од смонице. Земљиште је добро за шуму, па и ливаде, а знатно мање за њивске културе. Ипак, на овом земљишту пшеница, овас, пасуљ и неке друге културе извесних година дају добре приносе. Најмање је погодно за кукуруз с обзиром да под овом културом земљиште брзо еродира. Ова култура се, међутим, често гаји и на овом земљишту. На смеђем земљишту под проређеном храстовом шумом сређу се бројне

вододерине и ове су на извесним местима избраздале читаве нагибе. На њивама се, опет, често запажа површинско спирање, које још више смањује плодност смеђег земљишта.

3. Земљишта на кречњаку

На кречњаку око Злотске пећине, Великог крша и на другим теренима сређу се: 1. плитка црна рендзина на пашњацима, 2. смеђе земљиште, већином плитко и неутралне реакције, под шумом и 3. голи крш без земљишта и вегетације. Производна вредност земљишта на кречњаку је смањена у односу на смеђе земљиште на андезиту и другим седиментним стенама. Ово долази отуда што је земљиште плитко, има мању моћ акумулације воде и налази се на непропустљивој подлози. То су разлози да на овом земљишту има мало њива. Земљиште на кречњаку је, такође, подложно ерозији свуда где је вегетација проређена. На овом земљишту има добре, средње добре и лоше шпуме, што важи и за пашњаке, односно ливаде. Сталних насеља на овом земљишту нема и неће их бити ни убудуће, уколико се не би подигли објекти у туристичке и рекреативне сврхе код Злотске пећине и Великог крша.

4. Наносна земљишта дуж река и на нагибима

Све долине дуж река и потока на терену шире околине Бора су мање-више узане и вода у њима тече брзо. То је разлог да се сређе мало наносног земљишта, а и тамо где га има преовлађује груб састав. Наносно земљиште се сређе дуж Црног Тимока, Злотске реке, дуж Борске и Слатинске реке и између Луке и Доње Беле Реке.

Делувијални нанос сређе се местимично, већином у зони смеђег киселог земљишта, где је изражена ерозија. Делувијум на нагибима није стабилно земљиште, јер га вода односи, као што га и ствара.

5. Загађена земљишта у околини Бора

Последњим детаљним испитивањима на терену (Г. Антоновић и Ж. Алексић), регистрована је загађена површина од 23 750 хектара. Знатна површина овог земљишта односи се на смоницу као најплодније земљиште у околини Бора. Друге површине односе се на смеђе земљиште око Бора и у правцу Кривеља и Беле Реке. Загађивање је утолико негативна појава, што у околини Бора нема много доброг зиратног земљишта, а велики су захтеви за разноврсним пољопривредним производима.

Као што се из приложене табеле види, оштећена земљишта су подељена у три групе. Узимајући у обзир разне критеријуме и смањен принос култура, у мало оштећене површине убрајане су оне где је вредност земљишта смањена до 25 одсто, у средње оштећене, када је вредност смањена на 25—50 одсто, и код великог оштећења вредност земљишта смањена је од 50—100 процената.

Мало оштећене површине налазе се у периферном делу борског простора, где дим негативно не утиче на земљиште. Подизањем високих димњака зона оштећења је проширена, тако да се утицај дима повремено запажа код Језера, у атару Метовнице, а по-

времено чак код Горњана. У овој зони врши се појачано укисељавање земљишта. Приноси су смањени, мада не у оној мери као у зонама средњег и великог оштећења. Укупна површина свих слабо оштећених земљишта износи 11 300 хектара. То је веома велика површина када се узме у обзир укупна површина и стање производне вредности земљишта у њој. Из приложене збирне табеле може се видети да само на смоницу, као најплодније земљиште, отпада више од четири хиљаде хектара. Овде треба истаћи да процес даљег оштећења треба што пре спречити, пре него што ухвати маха и причини земљиштима већу штету. Уколико би се то постигло, слабо оштећена земљишта би се релативно брзо и доста једноставним мерама могла поправити и повратити у првобитно стање. Ако се то не уради на време, онда ће брзо знатне површине смонице у атарима Слатине, Брестовца, Беле Реке и других насеља, у рејону интензивне пољопривреде, бити упропашћене.

Критеријуми за средње оштећена земљишта били су повећана киселост и погоршана структура земљишта, као и смањен принос изазван тим процесима. Површина средње оштећених земљишта износи близу 9 000 хектара. То су земљишта повремнео изложена дејству сумпордиоксида у атарима Слатине, Бора, Кривеља и Брестовца. Једна трећина тих земљишта се искоришћава у пољопривреди, па је штета од оштећења утолико већа. Приноси су већ знатно смањени, а процес оштећења се наставља. Ова земљишта би се још увек могла мелиорисати и сачувати за производњу, под условом да се спречи даље оштећивање и да се на оштећеним њивама предузму извесне мере.

Површина великог оштећења земљишта износи 3 450 хектара. Овде су убројана земљишта која су већ сасвим упропашћена за њивске културе од сумпордиоксида, као и земљишта засута пиритом, рударски копови и јаловина, јер су и те површине изгубљене за производњу. Киселост земљишта јако оштећених сумпордиоксидом, или засутих пиритом, таква је да на њима могу расти још једино неке шумске културе које пуштају дубок корен у неоштећену средину (багрем). Инзче, у овим земљиштима је сасвим оштећена структура, повећани су еродибилност на нагибима, или испирање глине на заравнима. Нарочито су затровани горњи слојеви земљишта до дубине 40 цм. Земљишта засута пиритом, или јаловином, за пољопривредну производњу су изгубљена 100 одсто, а она оштећена сумпордиоксидом дају смањен принос, 50—100 одсто. Већином су то земљишта у непосредној близина Бора, која су трајно изложена диму, као и она дуж Борске реке, која су засута пиритом.

За перспективу развоја пољопривреде у околини Бора, спречавање даљег оштећења земљишта сумпордиоксидом посебно је значајан проблем. Не мање тежак проблем су и отпадне воде, јер оне већ угрожавају Тимок, као и наносна земљишта дуж њега. О овим проблемима се већ дуго пише и дискутује, али још увек нису примењене радикалне санкције. Када се одстрани гас, може се приступити темељној поправци земљишта и њиховом оспособљавању. Тим мерама би се за релативно кратко време могло поправити земљишта слабо и средње оштећена, а то је површина од око 20 000 хектара.

Површине оштећене гасовима и пиритом

Тип земљишта	Насеље	Површина појединих земљишта (у ха)	Укупна површина (у ха)
	Велико оштећење (50—100%)		
Сирозем пешчара	Бор, Кривељ, Слатина	150	
Смоница	Слатина	50	
Смеђе лесивирано земљ. на андезиту	Бор	450	
Алувијални нанос засут јаловином	Бор, Слатина	1 600	
Рударски коп и јаловина	Бор, Оштрељ, Слатина	1 200	3 450
	Средње оштећено (25—50%)		
Смоница — лесивирана	Слатина	120	
Смоница — псеудоглеј	Слатина	300	
Смоница	Слатина	760	
Средње земљиште на андезиту	Бор, Кривељ, Брестовац	6 800	
Смеђе кисело земљ. на пешчару	Бор, Кривељ, Брестовац	900	
Псеудоглеј	Слатина	60	8 940
	Мало оштећено (испод 25%)		
Сирозем андезита	Бор, Брестовац	120	
Смоница — терцијарна	Слатина, Брестовац, Д. Бела Река	1 250	
Смоница — плитка (терцијарна)	Слатина, Брестовац, Д. Бела Река	600	
Смоница на лапорцу	Оштрељ	730	
Смоница на андезиту	Бор, Брестовац	1 800	
Посмеђена рендизна на кречњаку	Кривељ, Бучје, Д. Бела Река	1 000	
Рендизна на лапорцу	Оштрељ, Д. Бела Река	250	
Посмеђена рендизна на лапорцу	Оштрељ, Д. Бела Река	80	
Смеђе кисело земљиште на пешчару	Оштрељ, Слатина, Кривељ Д. Б. Река	980	
Плитко смеђе земљиште на андезиту	Кривељ, Бор, Брестовац	4 200	
Алувијални нанос	Кривељ, Оштрељ, Д. Бела Река	350	11 360
			23 750

ПРИРОДНЕ ЛЕПОТЕ ШИРЕ ОКОЛИНЕ БОРА

Природне лепоте ових крајева мало су познате, а још мање коришћене као природне основе за развој туризма.

Главни носилац природних лепота и природних реткости ових предела је рељеф кречњачких планина, представљен бројним површинским и подземним крашким облицима. Кречњачке планине источне Србије, окружене котлинама у којима су некада постојала терцијарна језера, одликују се морфологијом и хидрографијом динарског краса. Међу њима изузетан значај има Кучај, најпространија кречњачка планина читаве источне Србије, чији је крашки рељеф развијен на површини од преко 800 км^2.

Од природних лепота шире околине Бора издвојићемо само неке, које су од изузетног значаја као природне реткости. То су Злотска пећина и пећина Верњакица. Треба рећи да и морфолошки изглед терена, богатство биљног и животињског света и друге лепоте овог краја доприносе да се овај део источне Србије може развијати, не само као индустријски, већ и као туристички крај.

Злотска пећина налази се у подножју источног одсека Кључа, код села Злота, на левој страни кањона Лазареве долине. Једна од најчувенијих, од давнина позната, Злотска пећина спада у ред најлепших и највећих пећина Србије. Налазећи се у романтичној средини изузетних пејзажа планине Кучаја, Злотска пећина је била и остала редак природни споменик, данас уређен за туристичке посете.

Улаз пећине се налази на 303 метара апсолутне висине, 12,5 метара изнад дна кањона Лазареве долине. Испод пећине избија снажно Злотско врело, које даје и до 1,5 м^3 воде у секунди. Пећински улаз је широк 19, а висок 6 метара. Злотска пећина представља мрежу замршених и разгранатих канала и ходника, чија је дужина 1 540 м. Због тога она посетиоцу изгледа као лавиринт у коме се лако може залутати. Непосредно иза улаза налази се пространа дворана, дугачка 44, широка 25, а висока до 10 м. Од ње се рачва шест канала од којих су највећи: главни и северозападни канал. Главни канал је дугачак 502 м. Завршава се већом дворaном

са бројним пећинским накитом. За главни канал везује се мањи бочни каналић, прекривен ретким травертинским басенима. Највећи од бочних канала је велики северозападни канал, дугачак 235 м, широк 10, а висок до 15 м. За овај канал везује се један бочни, веома компликован пећински канал, чија је дужина 400 метара.

Један од најзанимљивијих објеката, који се налази шест метара испод нивоа дна пећине, представља пространо сифонско језеро у другом источном каналу, из кога истиче вода, која храни Злотско врело.

Злотска пећина је постала хемијском и механичком ерозијом подземне реке која је некад протицала кроз пећину, а данас избија у Злотско врело. Њено стварање почело је крајем плеистоцена.

У давној прошлости пећину су настањивале дивље звери. У глиновитим наносима нађене су кости пећинског лава, пећинског медведа и хијене, али и остаци посуда које је човек употребљавао.

Један од најимпресивнијих елемената рељефа Кучаја, у околини Злотске пећине, представља **кањон Лазарева долина.** То је најдубљи и најдужи кањон источне Србије. У најужем делу широк је само 7 м, а најмања дубина је 320 м. Просеца источни обод Кучаја на дужини од 5 км. Усечен је у дебеле кречњачке стене испод врха Малиника (1 158 м). Стране кањона су окомите, голе, дивљих литица, са бројним процепима, сипарима и пећинама које су неприступачне. Лети је кањон сув, али и тада тешко проходан, јер је дно покривено огромном масом обурваних стеновитих блокова. Најдивљи део кањона је Зелени вир, у коме се налазе бројни циновски лонци, који прекрајују читаво дно кањона.

У кањону Лазареве долине, километар узводно од Злотске пећине, налази се пећина **Верњикица,** једна од најдубљих у Србији. Њен улаз је 150 м изнад дна кањона. Од Злотске пећине до ње води туристичка стаза. Улазни део Верњикице представља стрм канал, који води у прву дворану. Дворана је дугачка 70 м, широка 60, а висока до 25 м. У њој има различитог пећинског накита и малих травертинских басенчића. У главном каналу јавља се још једна велика дворана: њена дужина је 45, ширина 50, а висина до 20 м. Главни пећински канал спушта се све до 57,5 м испод улаза и завршава у наносном материјалу. Овде је таваница пробијена у виду вертикалне вигледи, која комуницира са површином, због чега је овај део пећине под дневним светлом. Верњикица је дугачка 775 м. Њена дивља лепота дубоко импресионира посетиоца. Ту је, пре свега, грандиозност њених дворана, разноврсност пећинског накита, положај и изглед главног пећинског канала. Она побуђује оправдан интерес. Све велике пећине источне Србије налазе се обично у нивоу дна речних долина, или имају мале релативне висине. Верњикица је једина која се налази на тако великој релативној висини. Инверсни пад њених канала условио је и њену знатну дубину, што, такође, није случај са осталим великим пећинама источне Србије. Поред тога, она је и знатно старија од њих. Створена је крајем горњег плиоцена. Представљала је понор у који се губи један део течног тока из кањона Лазареве долине.

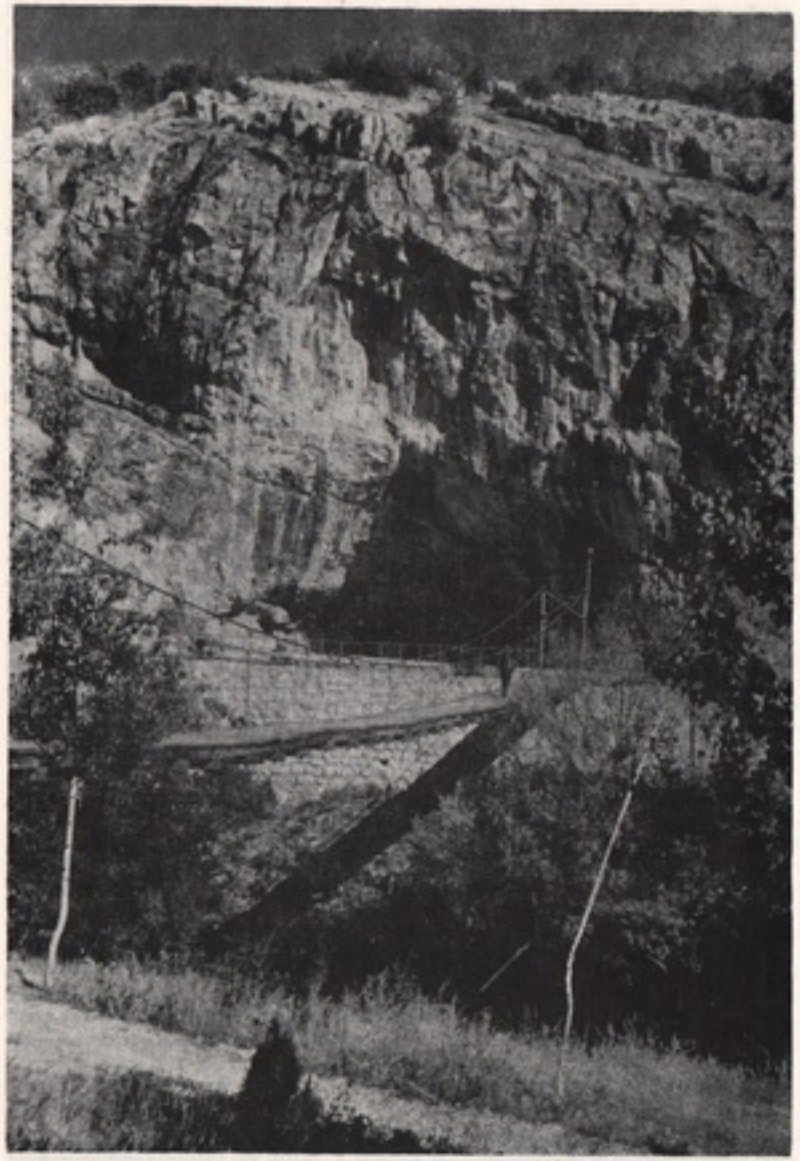

Улаз у Злотску пећину (снимио: Д. Гавриловић)

Пећински накит Вернякиње код Злота

Шира околина Злотске пећине и Верњикице, идући од под ножја Кучаја ка Тимоку, изграђена је од вулканских стена. Стари вулкански рељеф, данас је готово сасвим уништен. Од њега су заостала само бројна купаста узвишења, нарочито између Злота и Брестовачке Бање. Један од ретких, морфолошки очуваних палеовулканских купастих облика је Тилва њагра (770 м). Купасти облик Тилва њагре диже се око 300 м изнад околног земљишта. Очуваност њених елементарних црта представља прави природни феномен.

ФАУНА ШУМА И НЕШУМСКИХ ПОВРШИНА

1. Кратак поглед уназад на фауну ове области

Фауна шире околине Бора се у историјско време спорије мењала него у јужнијим и, пре свега, западним крајевима Србије (Поморавље, Шумадија), углавном, због историјски условљене релативне изолованости овог простора, чије су одлике доскора биле мала насељеност и одговарајуће слабе комуникације. Делови површине око индустријских и других насеља и на северу приобални делови Дунава временом су све више били крчени и насељавани и где је то било могуће, претварани у пољопривредно тле. Атак на шуме се радијално ширио око насеља, касније је експлоатација задрла и у дубље делове шуме, толико далеко, колико је то дозвољавао транспорт до већих сабраћајница. То је, потпомогнуто пашарењем, довело до лошег стања шума око насеља, у ужем и ширем пределу Бра и приобалном појасу знатне ширине.

Пратећа појава девастације шума је одговарајуће осиромашење фауне, условљено погоршањем станишних услова с једне стране, нерационалним и неконтролисаним изловљавањем дивљачи, нарочито медведа и крупних папкара. На присуство медведа у овим шумама данас подсећају само бројни називи појединих локалитета (Урсуљер, у Мајданпечкој домени, и други).

Колико знамо, јеленска дивљач је једина врста дивљих преживара која је у историјско време потпуно нестала са овог простора. Могуће је да је овде у даљој прошлости живела нека врста дивљих сваца, или коза, али о томе не постоје никакви налази. Некадашње присуство дивокоза на кршевитим стаништима овог предела, такође, остаје на рангу претпоставке.

Остала дивљач је бројно смањена у различитим степенима, зависно од интензитета и типа промена на првобитном станишту, као и од прилагодљивости односне врсте на новонастале промене.

Тако је, на пример, бројност лештарки смањена на трагове, јаребица каменјарка је значајно проређена, а вук се само спорадично бележи. Бројност зечева, јаребица и лисица није тако драстично смањена.

2. Савремено стање фауне ове области

а) Сисари

Од аутохтоних дивљих преживара ову област данас насељава једино с р н а (Capreolus capreolus) Бројност ове дивљачи веома варира, пре свега, у зависности од узнемиравања, од нерегулисаног пашарења по шуми, од паса луталица, кретања људи, фреквентности саобраћаја и сличних фактора. Из овог разлога срнећа дивљач је сразмерно ретка у околини насеља, а повремено и у близини шумских радилишта, сечина и сл. Међутим, ако би се узнемиравање регулисало, ове шуме би биле предорерађене за ловну експлоатацију, управо због малог шумско-привредног значаја.

Знатно боља и мирнија станишта су у бившим „државним" шумама, где се може запазити и већа бројност срна. На овим становштима је и општи квалитет дивљачи добар, а зимска угињавања од глади су велика реткост.

Средња бројност срна на шумом покривеном делу овог простора је 2—4 комада срнеће дивљачи на 100 хектара површине.

Дивља свиња (Sus schropha) редовно се среће на свим одговарајућим становштима ове области, а то су, пре свега, мирни делови шума са буквом и храстом. Бројност дивљих свиња из године у годину веома варира, у зависности од урода жира и других тешких шумских плодова, с једне стране, и епидемија болести (нарочито свињске куге) после једне, или више неродних година, с друге стране. Неуобичајено велика бројност дивљих свиња забележена је, на пример, 1957—1958. године у сливу Златице и Бољештинеке реке. Актуелна бројност је средња.

Лисица (Vulpes vulpes) је такође редовни житељ овог простора. Бројност лисица не варира изразито. Мање разлике у бројности су вероватне, у зависности од варирања бројности ситних глодара, који су јој превасходна храна.

Број **зечева** (Lepus europaeus) није велики, као што то редовно бива у планинским шумама. Зечеви су чести у периферним деловима шума и у региону шибљака. На фонд зечева од великог су утицаја нерегулисана шумска паша, пси луталице и криволов.

Од осталих врста длакаве дивљачи треба поменути јазавца (Meles meles), чије је присуство, такође, опште,, али бројност није велика.

Вук (Canis lupus) није констатован задњих година..

Обе **куне: златица и белица** (Mustela martes i Mustela foina) ретке су, ограничене на одговарајућа станишта мирних шума и кршева. где стара фруктифицирајућа стабла храста и букве нису ретка, па је повећан број **веверица** (Sciurus vulgaris) и других глодара који кунама служе као храна.

При обали Дунава и на води виђа се и **видра** (Lutra lutra) али врло ретко.

б) Птице

Од врста из реда **кока** среће се у малој до средње бројности на културним тлима нешумских површина, као и на периферији

шумских површина, **јаребица** (Perdix perdix), као станарица и ређе, у пролеће и лето, **препелица** (Coturnix coturnix),

У пределима крша и камењара, знатно ређе и у мањем броју (Велики крш, Велики чукар, Коњска глава на Мирочу) среће се **јаребица каменјарка** (Alektoris graeca).

Веома је значајан наш налаз **љештарке** (Tetrastes vonasia) на Великом Штрпцу (Дубоки поток, јуни 1965. године), која је последњи пут утврђена у овој области (Мироч) 1905. године. Поновно констатовање присуства љештарке после равно 60 година, јединог могућег представника фамилије **Тетраонида** у овој области, указује истовремено на степен њене прорећености.

Унеколико сличан је случај са **црним** стрвинаром Aegypius monachus), који данас представља велику реткост у Србији.

Од крупнијих пернатих грабљивица треба још поменути **сурог орла** (Aquila chrysaetos), које се редовно али у малом броју примерака, гњезди у Ђердапској клисури, затим **мрку луњу** (Milvus migrans), која се овде доста ретко виђа.

Јастреб кокошар (Accipiter gentilis) није тако редак.

Од сова, по причању мештана, виђа се **велика ушара** (Bubo bubo), а чешће се виђају две врсте **ћука** (Otus scorbs i Athene noktua). У рано пролеће 1964. и 1965. године виђана је у неколика махова и **мала ушара** (Asio otus).

Од осталих представника макрофауне на овом простору треба забележити **шумску корњачу** (Testudo Hermanni), чија је бројност веома упадљива. Од отровних змија присутне су **шарка** (Vipera berus) и **поскок** (Vipera ammodytes) на каменитијим тлима. Има се утисак да је поскок ређи него што би се очекивало на становштима овог типа.

3. Ретка, прорећена и угрожена фауна

Од аутохтоних врста у знатној мери је прорећен вук — до границе угрожености. Међутим. узев у обзир његов изванредно велики радијус кретања и тиме условљено повремено појављивање и са југозапада (Кучај) и са севера (Карпати), а с друге стране, узев у обзир његове биолошке одлике — грабљивост, нису неопходне никакве мере за његову заштиту. Ово тим пре, што се лако може очекивати потреба смањења његове бројности у (иначе вероватном) случају његовог поновног појављивања у време повећања бројности пропагираних врста дивљачи.

Прорећеним врстама треба сматрати: срне, јаребице, јаребице камењарке, љештарке, сурог орла, све врсте сова, обе куне и видре.

Као непосредно угрожене врсте које треба подвргнути активном заштитном режиму сматрамо: љештарку (Tetrastes bonasia) јаребицу каменјарку (Alektoris graeca), сурог орла (Aquila chrysaetos), велику ушару (Bubo bubo), малу ушару (Asio otus), куну златицу (Mustela martes), куну белицу (Mustela foina) и видру (Lutra lutra).

У категорију ретких врста треба сврстати дивокозе и јелене, који су у новије време унети у ловишта ове области до попуне оног броја те дивљачи, које су предвидели пројекти њиховог насељавања (капацитети).

БИЉНИ СВЕТ ШИРЕ ОКОЛИНЕ БОРА

Географски положај, сложене климатске и историјске прилике и разноврсност геолошке подлоге, условиле су богатство и разноврсност биљног покривача у Србији. Малобројни путници — путописци, оставили су током 18. и 19. века драгоцене податке о раскоши природе овог дела Балканског полуострва, уз обавезну напомену, да се тако богата и људском руком нетакнута природа ретко може наћи у Европи.

У новије време, развојем пољопривреде и сточарства, наглом индустријализацијом и урбанизацијом многих крајева, природа Србије трпи знатне, углавном негативне промене. Овај процес, нажалост, није мимоишао ни веома интересантну природу источне Србије.

Пионирски рад на проучавању флоре Србије, везан је, у првом реду, за име нашег познатог природњака Јосифа Панчића, који је у више наврата проучавао ове крајеве.

У биљногеографском погледу, овде се сучељавају три биљногеографска региона: средњоевропски, макронезијско-медитерански и понтско-јужносибирски, што указује на изворе богатства и разноврсности биљних облика у овим пределима.

У непосредној околини Бора веће површине се налазе под културама, било зељастих, било дрвенастих биљних врста. У широј околини најчешће су *буковe* и *храстове* шуме, док су од четинара заступљени само *јела* — на Ртњу, *црни бор* и *јела* — у околини Злота, *глува смрека* (Juniperus sabina) — на Столу и Великом кршу и *тиса* — на Штрпцу. Врхови кречњачких масива су већином голи, или обрасли пашњацима, шибљаком *јоргована*, или шикаром *грабића*, *руја*, јоргована и других више-мање термофилних дрвенастивх врста.

У културама се од зељастих биљака претежно гаји *кукуруз* и *пшеница*, а од дрвенастих најчешће се налази *багрем* (Robinia pseudoacacia).

У најнижим деловима шумског појаса, и овде је, као и у другим крајевима Србије, распрострањена климатогена заједница *храста сладуна и цера* (Quercetum confertae-cerris Rud.), местимично типична, или помешана са грабићем, у виду субасоцијације carpinetosum orientalic (Kn.) Јов. По флористичком саставу ова шума је ксеротермног карактера и одраз је климатских прилика које владају ширем простору Србије. Шума сладуна и цера је најчешће крчена и девастирана а налази се и у виду мањих, или већих забрана, на релативно равним или благо нагнутим падинама, између оранице.

Злотске шуме — ловиште „Дубашница" (од око 750 ха)

Веће површине предела око Бора покрива ниска крашка шума субмедитеранске врсте грабића, као чиста, или помешана са другим дрвенастим и зељастим биљним врстама. Најчешћа је ниска шума грабића и јоргована, као и шума грабића са *мечјом леском*, која је углавном реликтног карактера, јер се у њој среће већи број врста терцијарне старости. Посебан печат природи овог краја даје мезијска врста јоргована (Syringa vulgaris), која на кречњачким падинама и гребенима планина ствара вегетацију шибљака. Јоргован је удружен са већим бројем жбунастих и зељастих, најчешће ксерофилних биљних врста, сумбедитеранског, медитеранског, мезијског, карпатског и степског карактера. Интересантна је заједница Eringyo-Syringtum vulgaris Diklić на Великом кршу и Ртњу, која представља типичан пример шибљака јоргована карактеристичног за пределе у источној Србији, како га је схватио познати ботаничар прошлог века *Љубо Адамовић*, тј. као заједницу разноликих листопадних жбунова без спрата дрвећа.

Најочуваније и у привременом погледу најзначајније шуме у околини Бора јесу букове шуме. Оне су заступљене у нижем планинском региону, на кречњаку, или силикатној подлози, а јављају

Церова шума у околини Бора (снимио: Д. Митић)

се као чисте, или помешане са другим дрвећем. Веома је интересантна и у научном погледу значајна заједница букве и мечије леске, која се иначе јавља на кречњачким теренима брдског појаса, у знатном делу источне Србије.

Шума букве и јеле (Abisto-Fagetum Jov.) налази се на Ртњу. Јела је некада заузимала много већу површину у источној Србији, али је због нерационалне експлоатације њен арсенал сведен готово на минимум.

Ливаде и пашњаци су заступљени претежно у речним долинама, на побрђу, у подножју планина и на планинама уже и шире околине Бора. Овде се срећу бујне ливаде великог економског значаја, које се редовно косе као и сиромашни пашњаци и утрине развијени на оголићеним и испраним, сувише кречњачким падинама. Зависно од надморске висине, педолошког састава и других еколошких фактора они су груписани у различите типове ливада и пашњака.

На плиткој кречњачкој подлози налазе се термофилне ливаде субмедитеранског и степског карактера, који представљају веома значајан природни фактор који спречава ерозију земљишта, док су планинске ливаде развијене на дубљим земљиштима. Планински пашњаци заузимају велике површине на изложеним и заштићеним падинама, и развијени су на плиткој кречњачкој подлози, на готово свим планинским масивима шире околине Бора.

Захваљујући погодним еколошким факторима, на овом простору се до данас задржао и развио већи број реликтних, ендемичних и ретких биљних врста, веома значајних за ботаничку науку. Многе од њих је приликом својих путовања по источној Србији први открио и увео у научну литературу Јосиф Панчић.

У Злотској клисури, у каньону Злотске реке, на стрмим каменитим литицама расту:

— Ramondia serbica Panč.
— Campanula crassipes Heuff.
— Hieracium marmoreum Vis et. Panč.
— Tayus bacrat L., тиса.
— Abios alba Mill., јела,
— Finus nigra, Arn, црни бор итд.

На Малинику, код Злота, између осталих, налазе се биљке Erysimum comatum Panč., ендемична врста централног дела Балканског полуострва и Genista subcapitat Panč., које је овај научник први пут пронашао и описао на овој планини.

На Столу и Великом кршу, на кречњачким литицама и у шибљаку јоргована расту следеће значајне врсте:

— Edrayanthus serbicus (Kern.) Petrović
— Achillea ageratifolia (S. S.) Boiss. subs. aizoon (Gris.) Heim. Var. srbica (Nym.) Hayek,
— Eryngium palmatum Vis. et. Panč.,
— Hypericum boissieri Petrović
— Hyacinthella leukopaea (Stev.) Sehur itd.

На литицама североисточне падине Великог крша, у новије време су пронађене две веома значајне биљне врсте, primula auricula L. subsp. serratifolia (Rosh.) Jov., која је у Србији до сада пронађена једино на овом локалитету, и грисебахва љубичица, Viola grisebachiana Bald, до сада позната само на Ртњу и Сувој планини.

Из овог кратког прегледа афлоре и вегетације шире околине Бора, може се закључити да ова има низ специфичности, које је одвајају од биљног света осталих делова Србије, да обухвата читав низ биљних заједница и врста, које су веома интересантне и значајне са научног и привредног аспекта. Многе од помеутих биљних врста познате су у научном свету у Европи и ван ње и представљају природно благо које по сваку цену треба сачувати.

ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

С демографског становишта, борска општина улази у демографски рејон Тимока, заједно са општинама Зајечар, Бољевац и Књажевац.

Борска општина представља подручје планинског побрђа у сливу Црног Тимока, долина и планинског рејона (огранци Малиника, планине Црни врх, Велики и Мали крш и Дели Јован). Оно је испресецано долинама Равне реке, Кривељске реке, Бањске и Злотске реке. На крајњем југу је долина Црног Тимока. Борска општина има 14 насеља, од којих 13 сеоских. Планински рејон захвата 67 одсто површине општине, а рејон побрђа 33 одсто. Већина насеља је разбијеног типа.

Природно кретање становништва

Наталитет у овом делу Србије био је нижи још у другој половини 19. века од просека Србије. Тај процес је континуирано текао све до првог светског рата. Између два светска рата средње стопе наталитета у Србији су биле 27,4, а у рејону Тимока свега 14. По завршетку првог светског рата општа стопа наталитета почиње да расте (компензациони период због ратних губитака) све до 1924. године, а затим почиње да опада. После другог светског рата она поново расте (други компензациони период) до 1952. године, од када почиње да опада у сеоским насељима ове комуне. Општа стопа наталитета између 1960. и 1970. године била је стално изнад 10 и кретала се између 12 и 15. Бор као градско насеље у овом периоду имао је највишу стопу наталитета, недалеко више од свих градова источне Србије, због снажног прилива миграната и старосне структуре становништва. Глобално се може узети да насеља јужног и југозападног дела комуне бележе пад наталитета. На такво кретање наталитета у комуни највећи утицај је имао сам град Бор као снажни миграциони центар. У прошлости је влашко становништво имало више наталитета од српског. Контрола рађања прихваћена је од становништва и она се спроводила путем насилних прекида трудноће, путем легалних абортуса, за разлику од ранијег периода када се спроводила путем илегалних абортуса. Становништво бор-

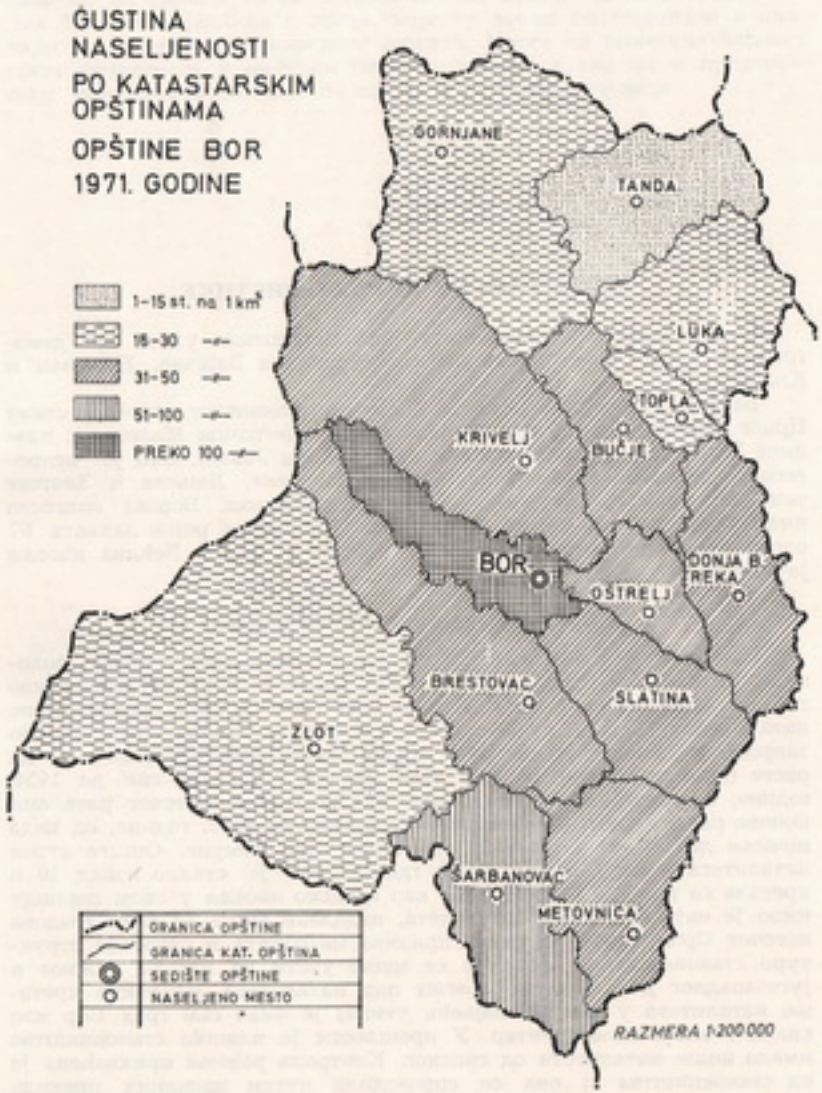

ске комуне има друкчија схватања о величини породице и њене репродуктивне функције (Косово, јужна Србија, Сјеница).

Морталитет у прошлом веку био је висок. На почетку овог века, па све до првог светског рата имао је тенденцију пада. Између два светска рата стопа морталитета је расла све до 1933. године, а од тада почиње да опада, тако да је уочи рата износила око 13. После другог светског рата она је наставила да опада, и кретала се између 10. и 11. У последњој деценији она се кретала на овом подручју између 7 и 9. У овом периоду стопе морталитета показују демографску стабилност, с малим осцилацијама. Оне су на нивоу стопа морталитета СР Србије. У односу на комуне источне Србије оне су ниже у овој комуни. У граду су стопе морталитета биле најниже у земљи због старосне структуре становништва и кретале су се између 3 и 5. Високе стопе морталитета изнад 15 имала су сеоска насеља, нарочито приградска и економски јача сеоска насеља. Повишени стандард утицао је на стабилност морталитета.

Смртност одојчади је такође знатно опала. За десет година пала је смртност одојчади од 91,14 — у 1960. години на 37,4 — у 1969. години. То је свакако резултат побољшања здравствене заштите, просветности мајки, већег стандарда, становништва, бољих хигијенских прилика и већег коришћења здравствене заштите, поготову ако у породици постоји једно дете.

Стопа природног прираштаја кретала се у овој општини у последњој деценији између 4 и 6, што је на нивоу уже Србије, а испод нивоа Републике. Борска комуна има позитиван природни прираштај у односу на друге комуне овог региона, које имају негативан природни прираштај. Стопе природног прираштаја су у сеоским насељима веома ниске, или негативне. Град бележи општу стопу изнад 10 у свим годинама. На овакво кретање природног прираштаја утицали су наталитет и старосна струкура становништва, а у неким сеоским насељима и повећани моралитет.

Миграције становништва

Праћење миграције после другог светског рата омогућено је статистичким методама, на основу пописа. Број миграната може се сагледати из пописних података о родном крају становника. Тако је Бор, по попису од 1948. године, имао само 15,6 одсто домородног становништва. Бор је, наиме, имао 9 130 досељеника. По попису од 1953. године, Бор је имао само 15,7 одсто домородног становништва. С развојем Борског рудника, Бор постаје снажан центар миграната. Укупан број досељених износи 9 130. Проценат домородног становништва, по попису од 1961. године, износио је у Бору 22,9 одсто. Пораст досељеника запажа се и у околним сеоским насељима (Кривељу, Брестовцу, Оштрељу, Слатини). Највише се доселило становника између 1948—1952. године. Из сеоских насеља доселило се 67,7 одсто од укупног броја досељених, из мешовитих насеља 625 и из градских насеља 3 672 мигранта. По попису од 1971. године, у општини је било 52,2 одсто домородног становништва, а у граду 26,6 одсто. Миграциони биланс 1961—1971. износио је за град 7 556, а за општину 6 514.

Дневна миграција радне снаге је феномен познат још пре другог светског рата. Тако су радници путовали у Бор из Оштреља, Слатине, Кривеља и Брестовца пешице, јер није било саобраћајних средстава. После другог светског рата далеко је масовније свакодневно мигрирање радне снаге. Гравитациона сфера износи преко 50 км. Из уже гравитационе сфере свакодневно путује 3 302 дневна мигранта, запослених претежно у РТБ-у, највише из Брестовца (900) Злота (600), Кривеља (500) и Шарбановца (500). Везаност за земљу и немогућност да сви добију станове у граду, изазивају дневне миграције. Из шире гравитационе сфере — из петнаест сеоских насеља садашње општине Зајечар и два сеоска насеља општине Бољевац свакодневно путује 500 дневних миграната у Бор.

На привременом раду у иностранству налази се 240 лица из све општине. У односу на друге општине овог региона, ова општина има најмањи број лица на привременом раду у иностранству. Највише их је у СР Немачкој и Француској, а међу њима највећи је број рударских и индустријских радника, затим пољопривредних радника. Највише их је отишло 1969. године. По школским квалификацијама најбројнији су са незавршеном основном школом и основном школом. Највећи број тих радника је до 30 година старости.

Број и пораст становништва

Број становништва можемо пратити од 1863. године по насељима. До почетка овог века број становника града и општине креће се:

година	1863.	1866.	1874.	1884.	1890.	1895.
општина	15 913	16 223	18 039	17 833	20 488	21 295
Бор	527	563	663	698	705	717

Бор је у том периоду био сеоско насеље. Уочљив је био пораст становништва у Брестовцу, Горњану, Доњој Белој Реци, Метовници и Шарбановцу. Пораст становништва за општинско подручје и Бор кретао се:

период	општина	Бор
1863—1766.	310	36
1866—-1874.	816	100
1874—1884.	206	95
1884—1890.	2 655	7
1890—1895.	807	12

Запажамо веома лагани пораст за тридесет две године, и чак смањење у трећем периоду због српско-турских ратова. Број и пораст становништва у првој половини овог века је следећи:

година	1900.	1910.	1912.	1913.
општина	22 557	26 110	22 136	28 514
Бор	775	1 613	1 633	4 749

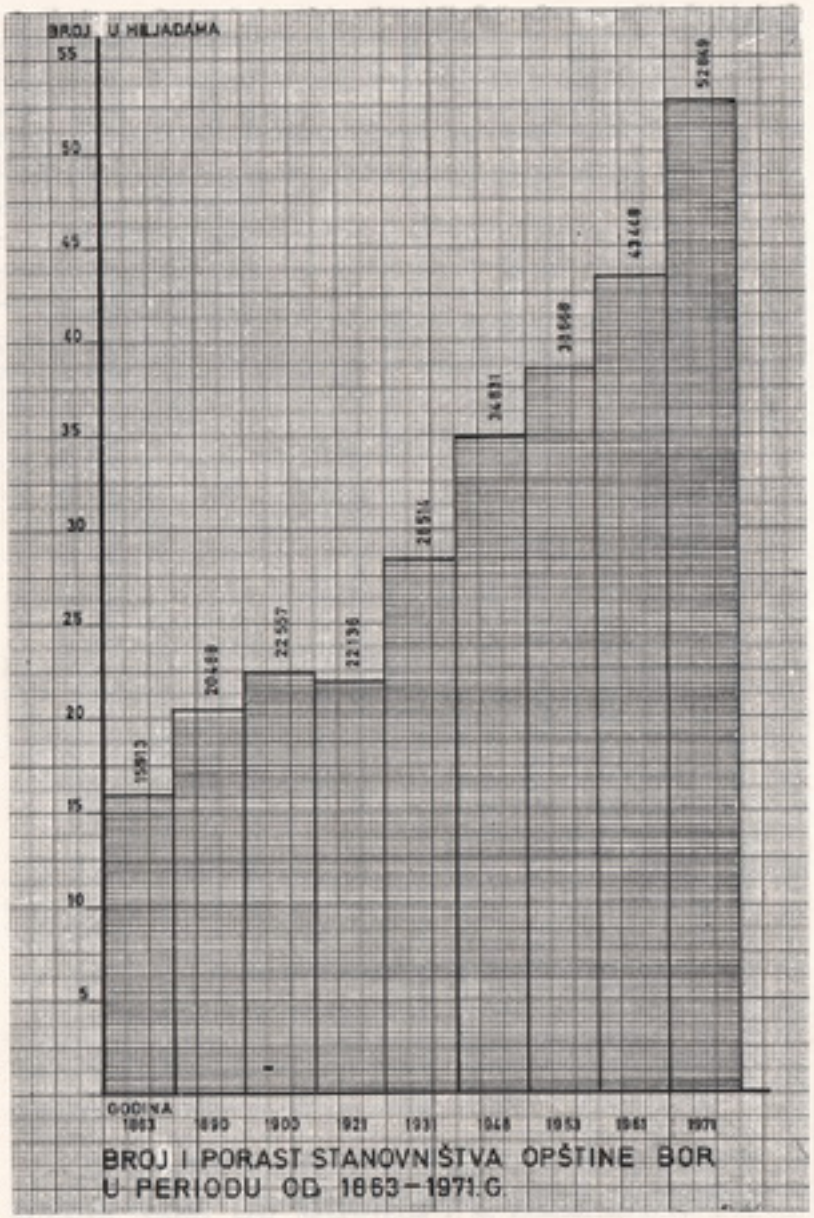

BROJ I PORAST STANOVNIŠTVA OPŠTINE BOR U PERIODU OD 1863—1971.G

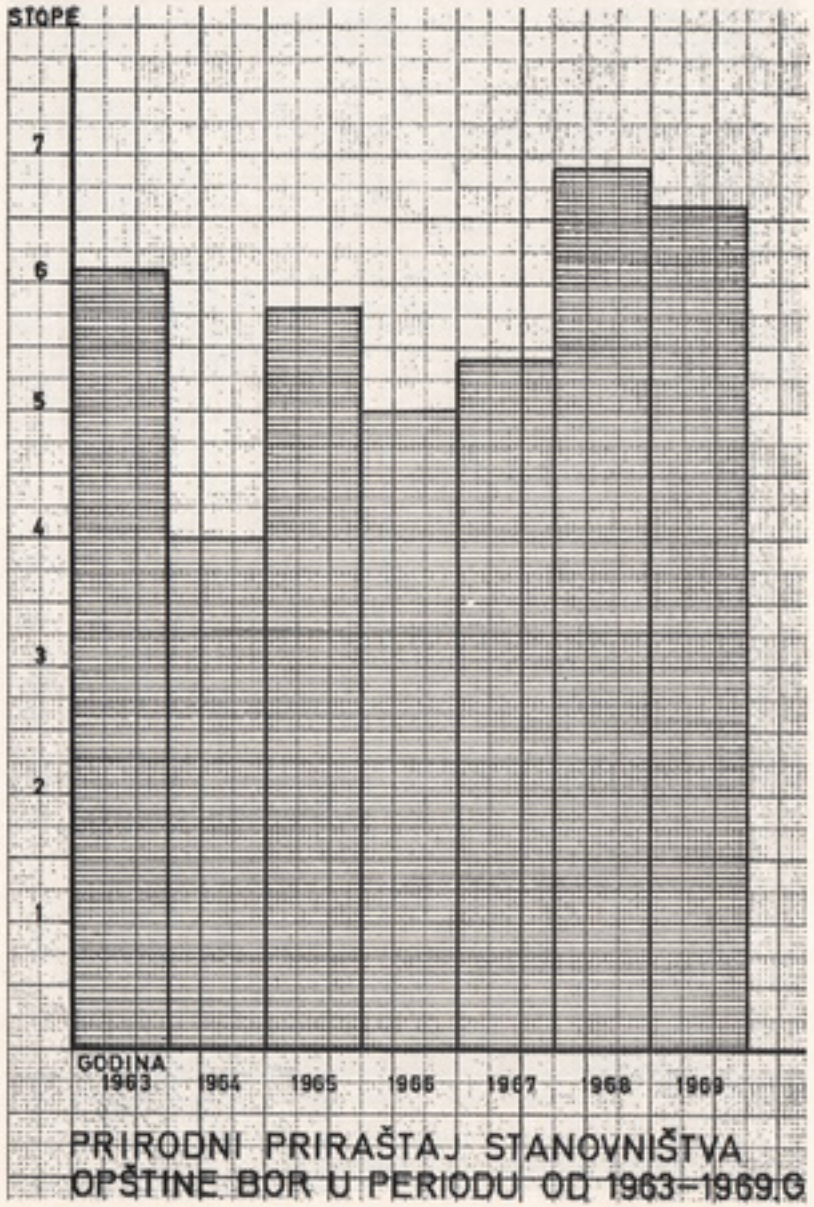

PRIRODNI PRIRAŠTAJ STANOVNIŠTVA OPŠTINE BOR U PERIODU OD 1963–1969.G

Podaci pokazuju da se nagio povećalo stanovništvo Bora zbog otvaranja rudnika. Indeks poraста je 612,7, a za opštinu 126,5.

U ovom periodu, koji je trajao kolико i pretходni, zapažamo znatan porast stanovništva od 1900. do 1910. godine, a zatim smanjenje usled ratnih gubitaka u prvom svetskom ratu, pa zatim period kompenzacije. Bor je za blizu trideset godina porastao za sedam puta.

Posle drugog svetskog rata broj stanovnika kretao se po godinama popisa:

godina	1948.	1953.	1961.	1971.
opština	34 831	38 668	43 448	52 849
Bor	823	14 244	18 496	29 118

Iz ovog pregleda se može videti da je utrostručen broj stanovnika u Boru. Od seoskih naselja pad broja stanovnika bележi deset naselja, a samo tri pokazuju porast stanovništva (Brestovac, Krivelj i Ostrelj). Indeks poraста je rezultat povećanja stanovnika u Boru, i to njegove migracione komponente. Indeks poraста za opštinu iznosi 151,6, a za Bor 260,3. Porast stanovništva po periodima iznosio je:

period	1948—1953.	1953—1961.	1961—1971.
Bor	3 421	2 353	10 543
opština	3 867	4 750	9 366

Gustina naseljenosti

Zbog brdsko-planinskog karaktera zemljišta, gustina naseljenosti je nešto niža nego u SFRJ. U periodu posle drugog svetskog rata gustina naseljenosti kretala se na području opštine i grada:

godina	1948.	1953.	1961.	1971.
opština	40,7	45,2	50,7	61,7
grad	309,8	407,7	529,4	831,1

U odnosu na druge opštine ovog regiona, Bor ima posle Zaječara najveću gustinu naseljenosti. Celo područje spada u srednje naseljena područja. U većini seoskih naselja opala je gustina naseljenosti zbog opadanja broja stanovnika, izuzev Krivelja i Ostrelja.

Struktura stanovništva

Biološke, socio-ekonomske i prosvetne karakterzitike stanovništva Bora i okoline u periodu posle drugog svetskog rata mogu se uočiti na osnovu rezultata popisa stanovništva.

Po popisu od 1948. godine broj i procenat stanovnika po velikim starosnim grupama daje nam sledeću sliku:

godine starosti	0—19	20—39	40—59	60 i više
opština	32,6	33,2	23,9	10,3
grad	33,7	41,1	21,5	3,7

Проценат старог становништва, изнад 12, је у пет насеља. По пописима од 1953, 1961. и 1971. године имамо следећу старосну структуру изражену у процентима:

године старости		0—19	20—39	40—59	60 и више
општина	1953.	31,5	33,6	25	9,9
	1961.	30,5	37	21,6	10,9
	1971.	29,2	35	24,4	11,4
град	1953.	35,4	40,6	20,7	3,3
	1961.	34,6	43,3	17,5	4,6
	1971.	32,8	40,6	22	4,6

У сеоским насељима се запажа демографски процес старења становништва општине. И у граду запажамо смањење процента младих. Запажа се у комуни вишак мушког становништва и повећан број жена у фертилном периоду, од 52,3 у 1961. години на 63,5 одсто у 1971. години. И овај показатељ одражава старосну структуру становништва. Радни контигент становништва повећан је од 67,2 одсто, у 1961. години на 68,1 одсто у 1971. години. Он је већи него у комуни Зајечар, од просека уже Србије и источне Србије, због релативно младе старосне структуре.

Економска структура становништва

По попису од 1953. године општа стопа активности у општини износила је 60,5 одсто, лица са личним приходом било је 1.9 и издржаваног становништва 37,6. Град је у истој години имао 51,4 активних лица, са личним приходом 2,4 и издржаваног становништва 49,2. Преглед за 1961. и 1971. годину даје нам следећу слику:

	активно		лица за лич. приходом		издржавано стан.	
година	1961.	1971.	1961.	1971.	1961.	1971.
општина	61,3	52,6	3,1	4,7	35,6	42,7
град	48,7	44,7	3,5	4,3	47,8	51,0

Из овог прегледа види се да је опала општа стопа активности и у комуни и у граду, да се повећао проценат лица с личним приходима и повећао проценат издржаваног становништва. У периоду после другог светског рата стално се смањивало пољопривредно становништво. Тако је 1953. године било 48 одсто пољопривредног становништва, 1961. године 38,6 одсто, а у 1971. године 37,2 одсто. За 18 година пољопривредно становништво смањило се за два пута. То је последица преласка пољопривредног становништва у непољопривредне делатности. Такав пад удела пољопривредног становништва не бележи ниједна општина, уколико није чисто градска, у ужој Србији. Запажају се и значајне промене у погледу економске

структуре радне снаге. Највећи број запослених је у индустрији и рударству у граду. Проценат запослених у индустрији и рударству скоро се изједначио с процентом активних у пољопривреди у општини, по попису од 1971. године Пораст запослених запажа се и у трговини и културно-просветној делатности. Преглед активних по трихотомној класификацији даје нам следећи преглед:

	примарне		секундарне		терцијарне	
година	1961.	1971.	1961.	1971.	1961.	1971.
општина	38,6	37,2	45,8	40,3	15,6	22,5
град	1,5	1,1	68,5	61,1	29,9	37,8

Највећи пораст бележе терцијарне делатности, нарочито у граду. У односу на источну Србију далеко је мањи број активних у пољопривреди, већи у секундарним делатностима него у ужој Србији, а у погледу терцијарних делатности на нивоу уже Србије.

Образовне карактеристике становништва

Образовна структура приказана је према писмености и школској спреми. Писменост становништва приказана је на основу резултата четири послератна пописа:

година	1948.	1953.	1961.	1971.
општина	28,5	29,9	22,1	15,5 (проценат неписмених)

Подаци показују да се непрекидно смањивао проценат неписменог становништва. Највећи број, односно проценат неписмених имала су сеоска насеља у планинском рејону. Преко четири пута је више неписменог женског становништва у односу на мушко становништво (7,1 одсто мушког и 25,5 одсто женског становништва). Преко 30 одсто неписмених у 1971. години било је у Горњану, Луки, Танди. У Бору је било 7,7 одсто неписмених. Смањење процента неписмених за десет година резултат је редовног школовања и већег обухвата осмогодишњим школовањем.

Школска спрема становништва се у периоду после рата стално побољшавала. То је последица проширења мреже основних и средњих школа. Док су пре рата постојале само четвороразредне школе, сада у комуни постоји седам осморазредних основних школа, једна гимназија, образовни центар који обухвата образовање техничара и квалификованих радника рударске, металуршке, хемијске и машинско-металске струке. Осим тога, образују се и квалификовани радници за терцијарне делатности. Свако насеље, сем Топле, има четвороразредно одељење. Због разбијености појединих насеља четвороразредних одељења има и у појединим рејонима. За десет година смањио се број становника без школске спреме, а повећао број са завршеном основном школом, средњим и високим школама. Напредак у школском образовању је последица обавезног основног школовања и великог броја ученика који наставља школовање у

средњим, а после средњих на високим школама. Године 1960. отворен је у Бору Рударско-металуршки факултет. Осим тога, Бор је као индустријски центар привукао стручњаке са високом спремом, нарочито техничку интелегенцију.

Изражено релативним показатељима, проценат становништва старог десет и више година за последњих десет година био је:

школска спрема	општина		град	
година	1961.	1971.	1961.	1971.
без школске спреме	31,1	20,7	21	14
са четири разреда осн. школе	59,9	48,5	51,9	39,2
основна школа	4,8	11,4	9,4	13
школа за квалификоване раднике	4,6	8,8	10,2	15,2
гимназија	0,6	1,2	1,3	2,3
школа за средњи стручни кадар	1,6	5,2	3,4	9,7
више школе	0,2	1,4	0,4	2,4
факултети	0,6	2	1,3	3,5
неразврстано	0,6	0,8	1,1	0,7

Нарочито је уочљив напредак у повећању броја са завршеном школом за квалификоване раднике, број становника с вишом школом се удвостручио, а са завршеним факултетом порастао за око три пута. Пре десет година више од половине становника било је само са четири разреда основне школе. У свим облицима школске спреме Бор је изнад Зајечара, Неготина и Књажевца. Запажа се напредак и у сеоским насељима, нарочито у Брестовцу, Кривељу, Слатини и Злоту. Општи просечни ниво школског образовања знатно је порастао. Док се сеоска насеља налазе око нивоа четири разреда основне школе, у граду је ниво завршене основне осморазредне школе. Међутим, треба истаћи да школско образовање женског дела становништва знатно заостаје у односу на мушко становништво.

Структура становништва изгубила је због индустријализације аграрне карактеристике, особине непросвећености и социјалне карактеристике неразвијене средине. Напуштање села јавља се не само кроз запослење већ и кроз школовање. Све досадашње промене утицале су на повећање удела градског становништва од 31,1 одсто у 1948. години на 55,1 одсто у 1971. години. То је последица развоја индустрије и пратећих терцијарних делатности. Уочавају се тенденције за формирањем мешовитих аграрно-неорганских појава у структури становништва, јер преовлађују мешовита домаћинства.

ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ БОРСКЕ ОПШТИНЕ

Поред повољних природних услова, на економски развој борске општине много су утицале и раније историјске прилике, а нарочито производни односи у најважнијим гранама привреде овог краја: у рударству и металургији. Страно власништво рудника одређивало је, у највећој мери, положај Бора, као и његову улогу у укупном развоју ове средине. Од оснивања рудника бакра, па до краја другог светског рата, Бор није био, ни економски, ни административно јаче повезан са својом данашњом околином. У власништву страног капитала Бор се читавих 40 година развијао само као рудник и као рударска колонија. Овдашња борска општина обухватала је рударско насеље и околни атар Бор-села. Тек после ослобођења Бор се развио као саставни део и као значајан чинилац једног ширег географског подручја, које се касније формирало и као посебна друштвено-политичка заједница, општина.

У послератним годинама много је учињено да се производња бакра повећа и да Бор постане носилац целокупног економског и друштвеног развоја ове комуне.. Од првих дана после ослобођења Бор се развијао, не само као значајан привредни фактор овог подручја, већ и као његово административно-политичко и културно средиште.

У новим условима настале су крупне промене у свим областима живота ове средине. Са укупним националним дохотком 1 308 220 000 динара у 1974. години, односно 22 680 по једном становнику, борска општина спада у ред најразвијенијих у Социјалистичкој Републици Србији.

Упоредо са рударством и металургијом, који у структури привреде ове општине учествују са преко 70 одсто, развијају се и друге делатности: пољопривреда и шумарство, грађевинарство, саобраћај, трговина, угоститељство и туризам, занатство и комунална привреда.

Јачање материјалне базе комуне омогућавало је и развој друштвених делатности (образовања, културе, здравства, физичке културе и др.), повећање запослености, као и пораст личног и друштвеног стандарда.

Овакав економски напредак борске општине био је могућ захваљујући пре свега, великим напорима радних људи у остваривању производних задатака. Ти напори били су изузетно велики, нарочито у доба послератне обнове и у периоду извршавања задатака Првог и Другог петогодишњег плана привредне изградње. У досадашњем развоју борске општине тих 12 година обнове и изградње имале су изузетан значај за њен даљи економски напредак. Отуда је проучавање тог периода веома важно за разумевање свих послератних друштвено-економских промена и достигнућа у социјалистичкој изградњи ове средине.

БОР У ПЕРИОДУ ОБНОВЕ И ИЗГРАДЊЕ

Захваљујући брзом упаду јединица XXIII дивизије у Бору, 3. октобра 1944. године, и акцији илегалног Народноослободилачког одбора и радника, ометен је план Немаца да се цело предузеће, преко унапред припремљеног система за миниране, дигне у ваздух. Немци су ипак срушили централну радионицу, растурили делове електричне централе и потопили део рудника, што је омело почетак нормалне производње.

Пред сам долазак јединица народноослободилачке војске, док је легални народноослободилачки одбор одлучивао о мерама које треба предузети после повлачења Немаца из Бора, састала се група Француза, представника Компаније и неколико инжењера и формирали одбор, који је требало да представља нову легалну управу предузећа. На челу овог одбора био је Француз Шамон. Међутим, само неколико часова после формирања овај одбор је престао да ради.

Народноослободилачки одбор је 3. октобра поподне образовао војну комисију за управљање рудником, коју су сачињавали: Душан Глигоријевић, Иван Радуловић, Живојин Глигоријевић, и Јован Рутовић. У појединим погонима постављени су повереници-радници. Тиме је од стране народне власти именована нова управа предузећа, чији је први задатак био обнављање порушеног рудника и почетак редовне производње.

Овај задатак није био лак, јер је у тим првим данима недостајао најпотребнији материјал, гориво и опрема. Озбиљну тешкоћу причињавао је и недостатак најпотребније квалификоване радне снаге. Највећи део радника отишао је у јединице НОВ-е. Део стручњака, нарочито пословође, надзорници и шефови погона, који су били везани за окупацијску управу, повукли су се из Бора још пре ослобођења. Многи квалификовани радници, које су Немци довели у Бор из разних крајева наше земље, као и из иностранства, а нарочито бушачи и тесари, одмах после ослобођења из логора отишли су својим кућама. И проста радна снага из логора, коју су сачињавали заробљеници и интернирци, разишла се широм земље. У околним селима се тешко могла наћи слободна радна снага за рудник.

Многи сељаци, који су раније радили у руднику, отишли су у војску, или су се окренули својим запуштеним пољопривредним имањима.

Због свега тога, предузеће се још од почетка нашло у врло тешкој ситуацији. Основна радна снага на коју се могло рачунати био је мањи број преосталих радника различитих професија и нешто више Немаца — заробљеника, чији је учинак био веома низак, јер је за многе од њих рад у руднику био дотада готово непознат. Укупно је тада у предузећу било 9 600 радника (заједно са заробљеницима). У Јами је било укупно 3 475, од којих је 2 117 заробљеника и 518 неквалификованих радника, док је квалификованих радника и службеника било само 460. Предузећу је тада недостајало око 100 бушача и тесара.

Војна комисија, коју је именовао НОО, радила је неколико наредних месеци. Она је предузела најхитније мере за оспособљавање рудника и обнављање производње. Рат је тада још трајао у западним крајевима наше земље, а Борски рудник још није био званично национализован. Војну комисију је почетком 1945. године заменила тзв. принудна управа. За управника рудника био је тада одређен Тадија Поповић.

Поред многобројних тешкоћа са којима су се нова управа и радници у погонима борили, предузеће је већ у току 1945. године обновљено и припремљено за нормалан рад у наредним годинама. Почетком марта 1945. године оспособљена је и пуштена у рад топионица. У току истог месеца прорадила је и фабрика киселине. Електролиза је почела производњу у другој половини јуна, а у септембру прорадила је и флотација. У новембру месецу оспособљене су ливница и машинска радионица. Да би се производња што боље организовала и да би се радници укључили у производну проблематику, већ тада су одржана производна саветовања и радне конференције. Отежани услови производње и недостатак радне снаге ипак су онемогућавали да се постигну већи резултати. У 1945. години произведено је 10 151 тона бакра, што је представљало само 23.2 одсто производње у 1940. години, али за почетак и за тадашње производне могућности предузећа, био је то ипак велики успех.

Производне снаге и производни односи у периоду административног управљања

У првим послератним годинама, када су радни људи улагали велике напоре да се побољша економски положај наше земље и очува њена политичка независност, колектив Борског рудника показао је огромно залагање да се заједници обезбеде што веће количине драгоценог бакра. Ти напори су уродили плодом, па су производни резултати били из године у годину све већи. Године 1948. произведено је 37 000 тона бакра, а 1949. године 39 000 тона бакра, док је 1950. године достигнута предратна производња од 40 000 тона бакра.

У то време коришћена је углавном богатија руда. Да би се у условима ондашње економске блокаде и политичког притиска дошло по сваку цену до што веће количине бакра, пошло се и на несистематско искоришћење постојећих рудних резерви. Док је 1945.

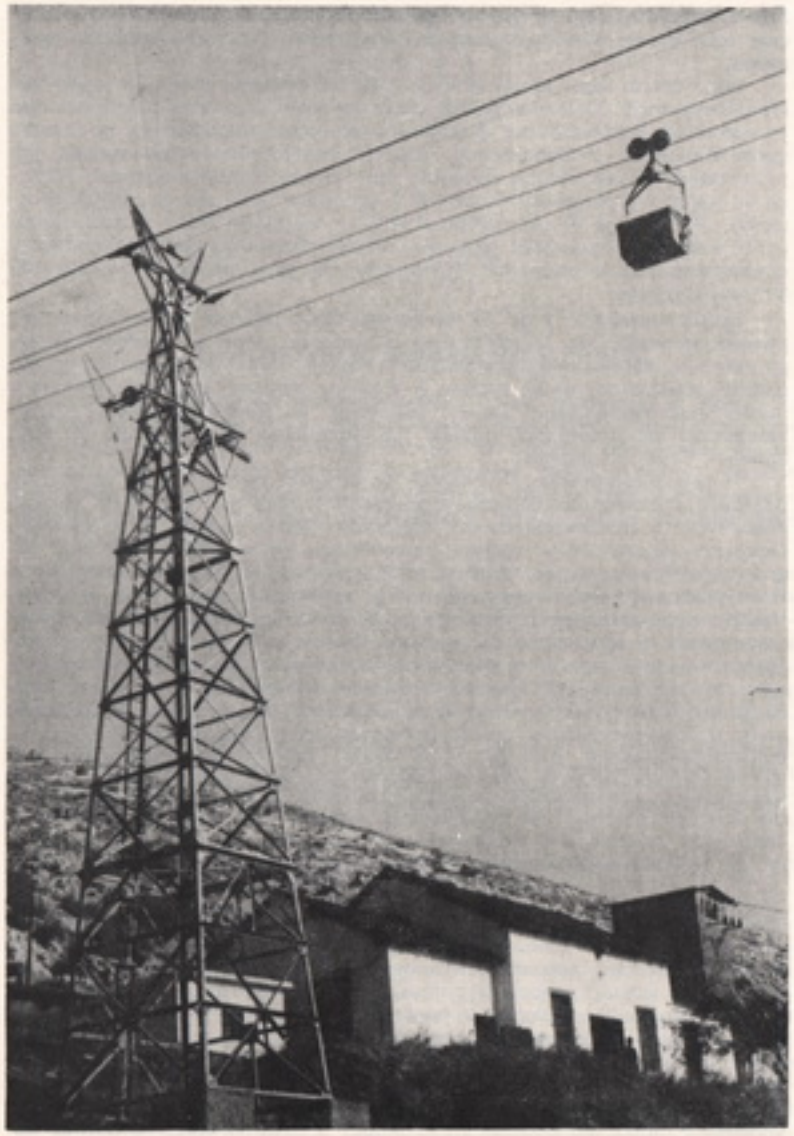

Жичара од каменолома Бучје до Бора

године коришћена руда која је садржала 5,5 одсто бакра, у 1948, 1949. и 1950. години садржај бакра у руди износио је 3,91, 3,89 и 3,88 одсто.

На радилиштима рудника преовлађивао је ручни рад, а нарочито на утовару руде. Прве мере за механизацију производње предузете су тек 1950. и 1951. године. Тада су у јами уведене нове бушалице и акумулаторске локомотиве, као и нешто друге опреме. На површинском копу монтирани су багери већег капацитета, док је на Тилва мики прорадила чељусна дробилица. Такође су пуштени у рад нова свозница и жичара. Проширени су и капацитети електролизе. То је био веома значајан корак ка механизацији производње. Али, потребе за механизацијом радилишта биле су много веће.

Недостатак механизације надокнађиван је и даље већим бројем радника. Тако је у 1949. години било 8 255 запослених, од којих је 7 411 било радника, а 844 службеника. Само две године касније (1951), после увођења нове механизације и технологије број запослених пао је на 6 624. Знатно је смањен и број службеника (499), што је резултат смањивања административног апарата и промена у начину руковођења привредом. Међутим, број радника у целини био је ипак недовољан за извршење повећаних планских задатака.

Квалификациона структура запослених била је прилично слаба. У 1952. години, на пример, од укупно 6 721 запосленог, најмање је било висококвалификованих радника (3,92 одсто), док је квалификованих радника било 30,3, полуквалификованих 19,65, а неквалификованих 47,01 одсто. Дакле, више од 66 процената свих запослених били су полуквалификовани и неквалификовани радници.

У Првом петогодишњем плану социјалистичке изградње који је остварен у условима економске и политичке блокаде, Бор је имао веома значајну улогу. После Резолуције Информбироа отказани су економски аранжмани са источно-европским земљама. У таквим условима требало је успоставити економску сарадњу са другим земљама, а оне су за своје испоруке тражиле, поред осталог, и бакар. Борски бакар се у тим годинама извозио највише за набавку хране, репродукционог материјала, машина и уређаја. Борски рудник је на тај начин дао велики допринос извршењу задатака Првог петогодишњег плана, превазилажењу економских тешкоћа и очувању независности наше земље.

Тито први пут у Бору

Значај Борског рудника у данима борбе за Први петогодишњи план више пута је наглашавао и друг Тито. Приликом своје прве посете Бору (8. октобра 1948. године), он је рекао. „Дошли смо к вама да видимо ваше велико дјело и напоре којима доприносите у изградњи наше земље и остварењу нашег петогодишњег плана... У име Владе и у своје име ја вам за ваш заиста пожртвовани рад, изражавам захвалност. Ја бих вас, другови радници и раднице Бора, као једно од најважнијих предузећа, позвао да будете примјер друговима трудбеницима широм наше земље у рудницима и фабри-

Јосип Броз Тито у сусрету са радницима Бора 1948. године

кама, како треба радити, да би се чим прије могла остварити највећа тежња наших трудбеника: социјализам у нашој земљи".

У току извршења Првог петогодишњег плана произведено је близу 175 000 тона бакра, или просечно око 35 000 тона бакра годишње. Та годишња количина била је скоро равна највећој годишњој производњи Борског рудника у време француске експлоатације. Био је то велики успех колектива, ако се имају у виду веома неповољни услови у којима се производња тада одвијала.

Организација управљања

У овом периоду управљање индустријом и рударством, као и целокупном привредном, било је централизовано на савезном нивоу. У саставу Министарства рударства постојала је Генерална дирекција, под чијим се ресором налазио и Борски рудник. Планирање производње и радне снаге, набавка опреме и материјала, као и плате запослених били су у надлежности Савезног министарства и

поменуте Генералне дирекције. За праћење производних резултата вођена је дневна евиденција. О току извршења планских задатака извештаји су свакодневно упућивани у Београд.

За истаживање нових лежишта руде и обезбеђење сировина за дужи период, као и за раскривке и припреме радилишта још нису постојале могућности. Ни за унапређење технологије није било много времена. Малобројни инжењерски кадар морао се најрационалније користити, и то пре свега за непосредне производне задатке.

За управнике појединих погона били су зато постављани висококвалификовани или квалификовани радници, најчешће чланови ондашњих партијских руководстава. Они су се бавили оперативним, административним и осталим текућим пословима у погонима (прихватање радника, обезбеђење смештаја, одеће и исхране, расподела радних задатака и др.), растерећујући на тај начин стручне кадрове.

Најважнији задатак свих радника и основно мерило њиховог рада и залагања био је у то време бакар. Том основном задатку колектива биле су подређене све остале обавезе.

Ангажовање и флуктуација радне снаге

У време када је механизација у производњи била веома оскудна, значајну улогу у остваривању планских задатака имао је човек и његов рад. За успешну производњу било је необично важно да у предузећу буде довољан број људи. Са повећањем планских задатака јавила се и потреба за ангажовањем нових радника. Највећу тешкоћу причињавала је тада веома интензивна флуктуација радне снаге. О томе најбоље говори податак да је, од 1947. до 1949. године, дошло у предузеће око 35 000 радника и исто толико отишло. Почетком 1949. године из предузећа је отпуштено и преко 2 000 стручних и приучених радника Немаца — заробљеника. Ова радна снага замењивана је бригадама Народног фронта. Само у 1949. години кроз предузеће је у бригадама Народног фронта прошло 9 260 радника.

Сталну флуктуацију радне снаге погоршавало је и повремено изостајање радника са села, нарочито у сезони пољских радова. У току летњих месеци догађало се да у предузећу ради само 64 до 68 одсто од укупног броја запослених радника.

Проблем радне снаге решаван је на различите начине. Управа за радну снагу слала је своје службенике у разне крајеве Србије и Македоније, одакле су, уз помоћ друштвено-политичких организација ондашњих срезова, доводили известан број људи, са оријентацијом да постану стални радници. Значајну улогу у обезбеђењу радне снаге одиграли су и сресни народни одбори Тимочке крајине, а затим и неких срезова уже Србије и АП Војводине. Уз пуну ангажованост својих политичких актива, они су по утврђеној динамици слали на двомесечни рад у Борски рудник посебне бригаде Народног фронта, од којих је неколико бригада било састављено искључиво од чланова КПЈ. У периоду од октобра 1948, па до 1950.

године, на разним радиштима предузећа, а углавном на површинском копу, топионици и само изузетно у јами, радило је 37 посебних бригада Народног фронта, са око 3 000 бригадиста, као и 6 омладинских радних бригада из Београда, Новог Сада и других крајева Србије, међу којима и Комунистичка бригада Београдских студената „Иво Лола Рибар", са око 400 бригадиста. Током 1950. и 1951. године помоћ Борском руднику у радној снази пружила су и нека већа предузећа из Београда, Новог Сада и других градова. Она су у овом периоду упутила у Бор око 1 200 својих радника(који су претежно били квалификовани). У 1951. години значајну помоћ пружили су и припадници борског гарнизона ЈНА.

Најзад, недостатак радне снаге решаван је и повременим добровољним и прековременим радом радника и службеника самог предузећа, а исто тако и осталих предузећа и установа у Бору.

Стална промена радне снаге и ангажовање претежно неквалификованих радника имало је за последицу и велики број повреда на радном месту. Само у 1949. години било је 22 теже и 648 лакших повреда. Поред тога, било је и 18 смртних случајева.

Борба за већу продуктивност и за побољшање квалификација радника започиње већ првих дана рада предузећа. Лист „Борски колектив", у свом првом броју, од 1. новембра 1947. године, апелује на што већи одзив радника на стручне курсеве. Тада се истиче да је „већина радника без икакве стручне квалификације за одговарајући посао", а „стручни кадрови су услов за испуњење Петогодишњег плана". И у наредним годинама бројни написи говоре о значају стручности и о побољшању квалификације радника и руководећих кадрова, па је поред бројних курсева у Бору отворен и Раднички техникум.

Оваква оријентација и низ других мера утицали су на промену структуре радне снаге, на побољшање стручности радника, на мењање њихових навика и свести, а затим и на повећање сталности радне снаге у Бору.

На устаљење радне снаге у Бору утицале су и промене у нашој политици на селу, а пре свега укидање обавезних откупа пољопривредних производа и увођење тржишних цена. Тиме је део радника са села стимулисан да се стално определи за пољопривреду, док су остали трајно прихватили неко од радничких занимања. Многи од њих одлучили су се и да стално живи у Бору.

И слободније награђивање, као и опште побољшање материјалног и друштвеног положаја радника, стимулисали су оваква опредељења и допринели стабилизацији радне снаге. То је, наравно, доносило и нове проблеме, пре свега у повећаном насељавању града и притиску на стамбене фондове, а затим и у већим потребама за снабдевањем, већим комуналним и другим услугама и др. Све је то утицало да се и поједине делатности (становање, исхрана, саобраћај и разне комуналне делатности), о којима се раније бринуло предузеће, издвоје и посебно организују.

Градски народни одбор постао је носилац многих привредних и друштвених делатности, док се управа предузећа, службе и органи управљања окрећу производњи, унапређењу технологије, развоју и инвестицијама, као и обезбеђењу нових стручних кадрова.

Јован Стефановић, бушач на Површинском копу у Бору, прима прелазну заставу Владе ФНРЈ (1950. година)

Социјалистичко такмичење и ударништво

У борби за извршење задатака Петогодишњег плана у Бору се развило такмичење у раду. Оно се спонтано јавило још 1946. године и имало је локални карактер, док је касније прерасло у стални метод рада и добило шире размере. Већ 1946. године, Бор се успешно такмичио са другим рударским колективима у земљи, а нарочито са радним колективом рудника Трепча. У овом такмичењу борски колектив је 4 пута освојио титулу најбољег колектива рударске индустрије Југославије (1946, 1948. и 1950. године), и добијао прелазну заставу Министарства рударства, Савезне владе, Централног одбора Јединствених синдиката Југославије и Централне управе Синдиката рударства Југославије. Поред додељивања застава Савезна влада је радном колективу додељивала и знатне новчане награде, што је представљало велики стимуланс за даље залагање у раду (1946. године колектив је награђен са 550 000 динара, а 1948. са 1 700 000 динара).

Почев од 1947. године и радне бригаде, узимају радне обавезе појединци, а од 1948. године и радне бригаде, узимају радне обавезе у част државних празника и значајних политичких догађаја и манифестација у нашој земљи. Уз сталну бригу управе предузећа, одељења и синдикалних подружница да се узете обавезе и изврше, између одељења, група и појединаца развијало се живо такмичење. У жељи да постигну што боље резултате, а у недостатку довољног броја копача, бушачи на радилишту јаме, почињу септембра 1947. године да обарају руду радећи једновремено са две бушалице. Њихов метод рада прихватило је касније још неколико тада познатих радника у другим погонима.

Захваљујући такмичењу и ванредном залагању огромне већине радника у свим одељењима, предузеће је испунило план производње за 1947. годину са 105,18 процената. Те године произведено је 32 000 тона бакра.

Постигнути резултати такмичења у раду у 1947. години, дали су охрабрење да се већ на почетку 1948. године појача политичка активност Партије и Синдиката за подстицање такмичења и узимање нових радних обавеза, не само одељења и радника Борског рудника, него и осталих предузећа и установа у Бору. Већ током фебруара и марта, уз претходни веома интензивни политички рад партијског и синдикалног актива, радници и службеници, не само рудника, него и осталих предузећа и установа у Бору, узимају првомајске радне обавезе и почињу да се такмиче у њиховом извршавању. Током 1948, а то се настављало и наредних година, није било одељења, радилишта, нити, пак, радне бригаде, који нису узимали обавезе у част разних државних празника и значајнијих политичких манифестација. Исто тако, велики број радника редовно узима личне радне обавезе и упорно ради на њиховом извршавању. У узимању радних обавеза предњачили су комуниста и ударници.

Радне обавезе су се односиле на пребацивање радних норми, на прековремени и добровољни рад на свом радилишту, на пружање помоћи јами и дневном копу на утовару руде, на добровољни рад у

агломерацији, на железници и у грађевинском одељењу, на прикупљање старог гвожђа и других метала, на сакупљање растуреног пирита ,на сакупљање бакроносне прашине са крова топионице и гасних комора димњака, итд. Временом, круг обавеза се проширује на побољшање радне дисциплине, на уштеду материјала, на обучавање ученика и нових неквалификованих радника.

Током 1948. године радници Борског рудника бакра улазе из једног у друго такмичење. Извршивши првомајске обавезе, после краћег предаха, они узимају радне обавезе и такмиче се у част заказаног Петог конгреса КПЈ.

Као одговор на резолуцију Информбироа, а у част Петог конгреса КПЈ, радници појачавају рад на свим радилиштима. На позив Партије и Синдиката читав радни колектив три пута недељно ради прековремено још по једну надницу. Радници и службеници непродуктивних одељења и предузећа и установа ван рудника, сврстани у радне бригаде, свакодневно одлазе на радилишта дневног копа, где помажу у утовару руде. Ради подизања радног елана, на радилишта дневног копа и јаме одлазе, почев од директора предузећа, и сви партијски и синдикални функционери предузећа, где помажу на утовару руде.

Формирање радних бригада

У овој фази такмичења техничко руководство уз пуну сарадњу синдикалних пододбора марљиво ради на јачању постојећих и формирању нових радних бригада.

Прве радне бригаде формиране су почетком фебруара 1948. године на Тилва мики, затим у топионици и јами, а убрзо и осталом одељењима. Средином године у јеку такмичења у част Петог конгреса КПЈ, у свим одељењима предузећа ради око стотину радних бригада које су се афирмисале као погодан организациони облик рада. Даљим повећањем броја радних бригада и њиховим организационим учвршћењем све се више говори о бригадном систему рада, који је имао веома важну улогу у производњи.

На ширење бригадног система у јами и на дневном копу, а нарочито на рапидно повећање броја копачких бригада у знатној мери је утицао прелаз на плаћање по тонажи оборене а не по метражи избушене руде. Овај начин плаћања, уведен на предлог копача Петра Дмитровића, који је своје радно искуство стекао радећи у многим рудницима Канаде, представљао је и извесан материјални стимулс и утицао на повећање продуктивности рада и повећање производње.

Завршивши такмичење у част Петог конгреса, после краћег предаха, радници свих одељења узимају обавезе у част заказаног Конгреса Јединствених синдиката Југославије, а одмах затим у част Дана Републике и за испуњење годишњег плана производње.

Ради подстрека такмичења, Синдикална подружница рудара увела је додељивање прелазне заставе најбољем одељењу. Са своје стране синдикални пододбори одељења додељују прелазне заставице најбољој бригади и најбољем раднику одељења.

Истовремено, Синдикална подружница рудара и управа предузећа посебну бригу посвећује неговању институције ударништва. Проглашавање ударника врши се на веома свечан начин, што је, поред материјалне стимулације, утицало на даље подизање радног елана и развијање такмичарског духа.

Од 1. априла 1948. године почео је да излази и „Такмичарски билтен", који се по карактеру и садржини може сматрати јединственим листом у земљи. Оно што није могао да чини „Борски колектив", а да не наруши концепцију и карактер недељног листа, „Такмичарски билтен" примио је на себе. Из броја у број, пратећи рад одељења, бригада и појединаца на извршавању обавеза, уз похвале и истицање заслужних, али и кроз критику пропуста, „Такмичарски билтен" је постао саставни део и елемент система социјалистичког такмичења у раду. Будући да су током излажења на његовим страницама објављена имена неколико хиљада радника са конкретним подацима о раду, „Такмичарски билтен" је остао као драгоцени документ и сведочанство о њиховом раду у једној веома тешкој и значајној етапи живота и рада Борског рудника бакра и топионице.

Долазак маршала Југославије Јосипа Броза Тита у Бор, на дан 8. октобра 1948. године, значио је нови подстицај на такмичење и појачани рад. Његове речи на митингу, упућене тога дана рударима Бора „Дајте нашој земљи што више бакра" постале су крилатица, која је извршила огроман утицај да се такмичење и рад на извршавању планских задатака производње настави са још више елана и енергије.

Захваљујући низу околности, у овој 1948. години, такмичење у раду постаје широко и скоро свеобухватно. У њему учествује већина трудбеника Бора. Уведено у праксу, оно, као што је уосталом случај и са свим великим радним колективима у земљи, све више стиче право грађанства и постаје метод и стил рада, који дневна штампа и стручна литература тог времена назива „Систем социјалистичког такмичења рада". Он се све више развија и егзистира до краја пете године Првог петогодишњег плана.

Биланс рада 1948. године био је повољан. Годишњи план производње бакра радни колектив Борских рудника бакра и топионице испунио је 22 дана пре рока. Те године произведено је 37 000 тона блистер бакра.

Током 1949. године источне земље појачавају политички притисак и према нашој земљи спроводе тоталну економску блокаду. По речима маршала Југославије Јосипа Броза Тита, које је у неколико махова изрекао у разним приликама и доцнијих година, ова, 1949. година, је за нашу земљу у борби против Информбироа и за економску независност земље била једна од најтежих.

У 1949. години извоз бакра у источне земље нагло пада. Док је 1948. године извезено 15 082 тоне, 1949. године у те земље је извезено свега 260 тона бакра. Већ 1950. и наредних година извоз бакра у источне земље је потпуно обустављен. У исто време расте извоз бакра у западне земље. У току 1948. године у западне земље, укључујући и афричке земље, извезено је 7 799 тона бакра. У 1949.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Поштарина плаћена у готову

Борски
КОЛЕКТИВ

Радите ударнички и стварајте оно што је потребно нашој земљи

ОРГАН СИНДИКАЛНЕ ПОДРУЖНИЦЕ И ПРЕДУЗЕЋА — БОР

Број 6 — Година II | Бор, 9 марта 1948 | Лист излази месечно | Цена 2 динара

ТАКМИЧЕЊА У НАШЕМ ПРЕДУЗЕЋУ

Резултати протеклог такмичења између „Јаме" и „Дневног копа"

Како треба брзо постизавању обавеза комисију резултате у другој половини тромесечја

НАШИ УДАРНИЦИ ИСПУЊАВАЈУ ОБАВЕЗЕ

Смрт фашизму — Слобода народу!

Поштарина плаћена у готову

ТАКМИЧАРСКИ
БИЛТЕН

БОРБА ЗА ИСПУЊЕЊЕ ДНЕВНИХ ПЛАНОВА ЈЕ ЧАСНА ДУЖНОСТ СВАКОГ РАДНИКА

Година I бр. 3 | 6 мај 1948 године | Излази једанпут недељно | Цена 1 динар

ПРОГЛАШЕЊЕ УДАРНИКА

НА СВЕЧАНОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ УОЧИ ПРВОГА МАЈА, 295 РАДНИКА ПРОГЛАШЕНО УДАРНИЦИМА

Одељење „Јама" дало је највећи број ударника

Листови „Борски колектив" и „Такмичарски билтен" (1948. година)

години извоз се више него дуплира и износи 15 737,5 тона, да би 1952. године достигао цифру од 18 330,7 она, што је чинило скоро 60 одсто укупне годишње производње бакра у Борском руднику.

У периоду од 1948. године, када је донета Резолуција ИБ-а, па закључно са 1952. годином, произведено је укупно 175 000 тона бакра (1948. год. 37 000 тона, 1949. год. 34 000 тона, 1950. год. 40 000 она, 1951. год. 32 000 тона, 1952. год 32 000 она). Од тога у истом периоду у источне земље извезено је 15 342 тоне док је у западне, капиталистичке земље извесено 71 292,3 тоне бакра. За домаћу потрошњу и потребе домаће индустрије остало је 89 366,7 тона.

Оваква ситуација је читавој нашој привреди, па и Борском руднику бакра, створила велике тешкоће и наметнула обзилне задатке у производњи.

Зато се током 1949. године и наредних година наставља са социјалистичким такмичењем у раду које непрекидно добија у интензитету. У том циљу користе се сви државни празници и најзначајнији политички догађаји у земљи. Уходана пракса такмичења се упорно наставља, при чему се обилато користе искуства из претходне године. Но, после сваког завршеног такмичења наступиле су осеке. Такмичење је на махове јењавало и малаксавало, што се одмах одражавало и на производњу. У таквим ситуацијама партијска синдикална и омладинска руководства су испољавала велику инвентивност и давала нове иницијативе, које су мобилно деловале и покретале раднике на нова радна залагања. У такве треба споменути такозване „ударне недеље" и „ударне декаде" за чије је популарисање поред листова „Борски колектив" и „Такмичарски билтен" и звучне станице, редовно ангажован и партијско-синдикални актив. Синхронизован политички рад актива са пропагандом преко свих средстава информисања, увек су давали добре резултате. Колективи одељења, радне бригаде и појединци су узимали нове радне обавезе и појачавали рад на њиховом извршавању.

Али то није било довољно за извршење планских задатака производње. Ово и због тога што очекивану и унапред плаћену механизацију СССР, Чехословачка и Мађарска нису испоручивали. Уместо тога око наше земље се све више стезао обруч блокаде да би она убрзо постала тотална. Ова ситуација је пред све велике радне колективе у земљи, па према томе и пред радни колектив Борског рудника постављала нове задатке. Императив је био да земљи треба дати што више бакра и да се без обзира на све тешкоће задаци производње бакра морају извршити.

Радне бригаде Народног фронта

У Борски рудник почев од октобра 1948. године почињу да пристижу радне бригаде комуниста и посебне бригаде Народног фронта. Сврстане у чете и десетине, оне су радиле на радилиштима дневног копа и јаме, у првом реду на утовару руде. Развијајући међусобно такмичење, покренуте радним еланом и ентузијазмом, оне су дале свој допринос повећању производње.

Улазећи у трећу планску годину Првог петогодишњег плана, радни колектив Борског рудника је већ имао преко стотину радних бригада скоро на свим радилиштима. Искуства у њиховом раду дала су подстрек да се у 1949. години узме још одлучнији курс на јачању бригадног система рада. Захваљујући синхронизованом политичком раду и залагању техничког руководства, бригадни систем рада, без обзира на повремене осцилације, постаје доминатан организациони облик рада. На радилиштима Борског рудника радило је те године 437 радних бригада са преко 66 одсто обухваћених радника. Практично, на свим радилиштима, где је природа посла дозвољавала, радиле су радне бригаде. У режији се радило само на пословима које је било немогуће нормирати.

Покрет за високу продуктивност рада

Овај начин рада долази до пуног изражаја нарочито у периоду појаве и даљег ширења покрета за високу продуктивности рада. Покрет за високу продуктивност рада, који је прихватило, најпре, неколико радних бригада јаме (Мећеда Усеиновића, Јакоба Вајица, Милета Томашевића, Илије Мирића, Вите Драгомировића и др.) врло се брзо шири и на остала одељења, нарочито на дневном копу и у топионици. Међусобно такмичење радних бригада покрета за високу продуктивност рада позитивно се одразило на учвршћење и даље ширење бригадног система рада. Временом, а нарочито у 1950. години, бригадни систем рада достиже висок степен организованости, што се позитивно одразило на производњу.

Покрет за високу продутивност рада је нашао повољно тле у радном колективу Борског рудника. Неколико већ познатих бушача Борског рудника, прихватајући позив Алије Сиротановића почетком августа 1949. године, почињу да се такмиче у раду. Тог месеца Трепча и Борски рудник размењују најбоље бригаде копача и утоваривача, које се такмиче. Већ крајем септембра на радилиштима јаме, дневног копа, топионице и других одељења ради преко 60 бригада покрета за високу продуктивност рада.

Ширењу покрета за високу продуктивност рада допринело је и тромесечно такмичење рудника Југославије, које је заказао Седми пленум Централне управе Синдиката рудара Југославије, одржан септембра 1949. године у Београду. Овом пленуму је присуствовало око 40 славних рудара, носилаца покрета за високу продуктивност рада, међу којима и Алија Сиротановић.

Током наредна три месеца, октобар—септембар 1949. године, за време такмичења рудника Југославије, неколико бригада копача поставља радне рекорде у обарању руде за руднике обојених метала. Најпре бригада Мећеда Усеиновића обара 145 тона руде за осмочасовно радно време. Следе затим рекорди бригаде Милета Томашевића, која је оборила 342 тоне, Јакоба Вајица која је оборила 522 тоне руде за осам часова рада. да би најзад радна бригада Илије Мирића, на дан 24. децембра 1949. године, оборила 716 тона руде. То су рекордни учинци, који несумњиво као веома значајни улазе у историју производње Борског рудника. Међутим, значајно

Љуба Јовановић

Мебед Усеиновић

је да један велики број копачких бригада у овом периоду такође постиже велике радне учинке, који не представљају рекорде, али који у укупном скору чине крупан допринос напорима да се план производње, те, 1949. године, у целости испуни.

Сличан је случај и са радним бригадама у осталим одељењима. Многе од њих су високо премашивале дневне норме, што је у крајњој линији резултирао у испуњењу годишњег плана. Но, имена неколицине бригадира својим свакодневним учинцима видно се издвајају и постају позната широм земље. Међу њима, свакако, најпознатији су бригадири агломерације Љубомир Јовановић, Стојанче Димовић и Славе Петровић. Љубомир Јовановић је под најтежим радним условима, радећи једновремено на две, а по некад и на више пећи у периоду Првог петогодишњег плана, извршио два своја петогодишња радна задатка: први у ноћи између 13. и 14. априла 1949. године и други на дан 23. јуна 1951. године.

На извршење плана производње бакра у 1949. години није био без утицаја и масовни прековремени рад читавог радног колектива.

Иза малог предаха после првомајског такмичења, преко лета, а нарочито у периоду такмичења у част Дана Републике, као и децембарских дана, у борби за извршење годишњег плана производње руде и бакра радници су се поново, као и 1948. године, одазвали позиву Партије и Синдиката и наставили да раде прековремено. Два или три дана недељно су, сви радници јаме, дневног копа и топионице радили по две наднице, док су им истовремено испомагали у раду радници осталих одељења и предузећа и установа ван рудника.

Уз заиста ванредне напоре радни колектив Борског рудника је на време извршио план производње бакра за 1949. годину. Те године произведено је 34 000 тона бакра.

За радни колектив Борског рудника бакра и топионице 1950. године у погледу производње представља најуспешнију годину. Те године он је произвео 40 000 тона бакра, што представља највећу послератну производњу која није достигнута ни наредних неколико година.

Овај крупан успех је постигнут крајњим залагањем свих чланова овог великог радног колектива. Те године су радници наставили, па и појачали, такмичење у раду и отклонили многе организационе и друге слабости које су уочили у протеклој години. У њој бригадни систем рада долази до пуног изражаја. Реорганизовањем неких радних бригада, овај систем постиже већи степен оргнизованости. Бригаде су носиоци такмичења у раду и главни ослонац за повећању производњу. Велики број бригада покрета за високу продуктивност рада постиже заиста високе производне учинке. Ово се нарочито односи на копачке бригаде у јами. Неке од њих постављају нове рекорде у обарању руде у рудницима обојених метала. Рекорди се нижу један за другим. Најпре копачка бригада Мате Беловића, 27. X 1950. године, обара 728 тона руде. Шест дана доније овај рекорд обара копачка бригада Јована Стефановића, оборивши 3. XI 1950. године 900 тона руде. Затим бригада Илије Марића, 24. XI 1950. године обара 1 280 тона, а 28. XII 1950. године бригада Ивана Баралића обара 1 410 тона руде. Најзад, у низу других, мање истакнутих резултата, на дана 13. XII 1950. године, копачка бригада Илије Марића за осмочасовно радно време обара 3 073 тона руде, чиме је постављен коначан рекорд за рударе обојених метала, који још ниједна радна бригада није успела да обори. Овај радни успех је ушао у историју производње рудника обојених метала као највећи дневни радни учинак уопште. Величина овог учинка може се оценити ако се каже да је био скоро раван дневним плановима производње руде целе Тилва мике и Чока Дулкана заједно, који је износио 3 150 тона руде.

Истовремено, међусобно такмичење радних бригада, одељења и појединаца се наставља несмањеним темпом. Резултати такмичења се марљиво прате, срећују и објављују преко свих средстава информација. Сваки значајнији политички догађај одељења предузећа поздрављају узимањем нових обавеза и такмичењем. Поводом доношења Закона о управљању државним привредним предузећима, којим се она предају на управљање радницима, радни колектив Борског рудника појачава такмичење у раду и темпо извршавања обавеза. Ово такмичење се наставља током читавог периода у коме су вршене припреме за избор радничког савета. Прву седницу савета, одржану 3. септембра, радници су поздравили повећаном производњом. И тако стално до краја године, да би последњег дана те године (31. XII) топионица постигла свој најбољи радни учинак од свршетка рата.

Најзад, треба рећи да су крајем 1950. године, поред Љубомира Јовановића, своје петогодишње радне задатке извршили још девет

радника и то: Мехед Усезиновић, Миле Томашевић, Чедомир Васиљевић, Мустафа Трејић, Данило Јаворина, Младен Стаменковић, Стојанче Димовић, Славе Петровић и Славко Милетић.

Ударника је све више

Масовност и залагање радника могу се видети и по томе што је у току 1950. године у свим одељењима предузећа за ударнике проглашено 2 470 радника, што је више него за све три претходне године заједно.

У раду на извршавању задатака производње и развијању социјалистичког такмичења у раду, ударништво је у току читавог овог периода играло значајну улогу. Захваљујући материјалној стимулацији — бенефицијама у снабдевању и новчаним наградама, а од 1949. године и дипломама и ударничким значкама, велики број радника се трудио да стекне ово веома цењено звање.

П О Х В А Л Н И Ц А

najboljem udarniku Bora u toku 15-to dnevnom takmičenju 1.maja.

Za druga Petar Kačovanović-a radnika odelenja topionice,koji se svojim nesebičnim zalaganjem pokazao svesnog svoje dužnosti na podizanju naše privrede.

Za vreme udarničkih radova od 15.IV.do 1.V.1945 god. dao je 102 radnih udarničkih časova i za to vreme utovario 140.000 t šljake.

Na osnovu toga njegovog rada,a po predlogu upravnika odelenja i u sporazumu sa Direkcijom Borskih rudnika ovaj radničko-namešteniči Sindikat predložio je druga za nagradu i Direkcija ga nagradila novčanom od 1.000.- dinara.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Bor, jula 1945 god.

Direktor
Borskih rudnika

Predsednik
Mesnog revirskog odbora u Boru

РУДНИЦИ АНДРИЋ ЈЕЛИЋ А.Д. БОР

Факсимил похвалнице најбољем ударнику

Услови за стицање звања ударника по Правилнику о проглашењу ударника из 1946. године били су врло тешки. Зато је и број ударника 1946, 1947. и 1948. године био релативно мали. Међутим, када су одредбама новог Правилника, који је усвојен крајем 1949. године, услови за стицање звања ударника ублажени, број ударника нагло расте.

За шест година у предузећу је за ударнике проглашено 5 822 радника.

Ево прегледа кретања броја ударника укључујући и 1946. годину:

1946. године за ударнике је проглашено	88 радника.
1947.	364
1948.	728
1949.	723
1950.	2 470
1951.	1 449
с в е г а :	5 822 ударника

Из овог прегледа се види да је највећи број ударника у 1950. години. Ово је свакако одраз позитивног дејства новог Правилника, усвојеног 1949. године. Цени се да је од укупног броја (5 822 ударника) ово звање око три четвртине радника добило више од два пута. У овом погледу рекорд припада Љубомиру Јовановићу, који је звање ударника добио 32 пута. Одмах иза њега су Славе Петровић, који је звање добио 29 и Витомир Драгомировић 27 пута.

У 1951. години социјалистичко такмичење у раду се наставља и оно носи све карактеристике рада из претходних година. Резултати овог такмичења су евидентни: флотација је на дан 24. маја постигла до тада свој највећи дневни радни учинак издробивши 4 855 тона руде. Истог дана то постиже и рудник. Он је први пут у својој историји премашио дневну производњу руде од 5 000 тона. Овај учинак он премашује 28. јула, произвевши 5 300 тона руде. И друга одељења у овом периоду постижу високе резултате производње.

Упркос томе, полугодишњи план производње бакра није извршен. Анкета коју је спровео „Борски колектив" показала је да су главни узроци неизвршења планских задатака недостатак радне снаге, кампањски рад и неке организационе слабости. Поред тога, на ово је утицала и чињеница да се проценат садржаја метала у руди стално смањивао.

Због овога Синдикална подружница рудара, техничко руководство предузећа и остали надлежни фактори предузимају све политичке, организационе и друге мере да би се годишњи план производње извршио на време. Појачава се такмичење, проглашавају „ударне недеље" и „ударне декаде" и чини све за побољшање радне дисциплине. На позив дирекције Борског рудника на двомесечну испомоћ долазе радне бригаде радника из већих радних колектива из свих крајева Србије. У најкритичнијим моментима преко лета, у сезони пољских радова, помоћ у радној снази пружају и јединице Југословенске армије из Бора.

Крајем те године органи управљања, после извршене систематизације радних места, узимају одлучан курс за смањење броја радника и стварање животних и других услова за заустављање радне снаге.

Те године годишњи план производње бакра радни колектив Борског рудника испунио је последњег дана у години, на дан 31. децембра. То је уједно значило да је овај колектив испунио и премашио свој петогодишњи радни задатак. За то време он је произвео 174 000 тона бакра, које су биле драгоцени прилог читавој земљи за њену даљу индустријализацију.

Година 1952, као прва година Другог петогодишњег плана, носи собом нова обележја у раду Борског рудника бакра и топионице. У њој је рад много мирнији. Претходна, 1951. година, као да је у том погледу преломна. Док се у њој одвија жив кампањски рад и такмичење, у овој, 1952. години у рад је унето много хладнокрвности и сталожености. Спроводећи усвојену политику органа самоуправљања, током ове године управа предузећа је престала да доводи радну снагу са стране, одељења енергично смањују број постојеће радне снаге, повећава се број стручњака у свим одељењима и истовремено ради на даљем побољшању механизације и побољшању технологије рада. Тако, у флотацији је извршено проширење капацитета млинова и флотерских машина, чиме се знатно побољшала технологија производње и повећала производња концентрата уз истовремено повећање процента искоришћења метала у руди. Извршено је повећање капацитета електролизе за нових 24 000 тона електролитног бакра, што је било од посебног значаја. Поред овога на радилиштима јаме и дневног копа уводе се нове откопне методе, што је било од битног утицаја за повећање производње руде итд.

Захваљујући свим овим околностима, радни колектив је те године план производње бакра извршио девет дана пре рока, на дан 22. децембра.

За читав период Првог петогодишњег плана важно је истаћи и следеће:

У другој половини 1947. године у свим одељењима предузећа почињу да раде производни савети који су често у то време називани и привредни савети. Њих су сачињавали сви инжењери и техничари, пословође, сменски надзорници и синдикални функционери одељења.

Већ сам назив говори о томе да су се права производних савета кретала само у границама организовања производње. Они су се редовно састајали једанпут недељно, а по потреби и чешће. Током читавог периода они су играли значајну улогу у организовању производње у одељењима.

Када су се јавили крупнији проблеми, нарочито у периоду даљег развијања бригадног система рада и покрета за високу продуктивност рада, у одељењима се одржавају производна саветовања, које су, уствари, била проширени производни савети. Њима, поред горњих присуствују рационализатори, иноватори, бригадири радних бригада и ударници.

Рад производних (привредних) савета и производних саветовања је веома много користио за унапређење производње. Метод и садржај њиховог рада се стално усавршавају. Састанци се брижљивије припремају, те су им и закључци конкретнији, обухватнији и, разуме се, корисснији.

Иако нису имали већа права и овлашћења, производни савети и производна саветовања су у неку руку били школа у којој су се радници припремали за самоуправни начин разматрања и одлучивања, као и за непосредну одговорност за рад и даљи развој предузећа.

Са мање, или више, успеха они су у свим одељењима Борског рудника функционисали до средине 1950. године, када су изабрани органи управљања у свим погонима, на основу Закона о радничким саветима.

Крупни производни резултати у периоду Првог и Другог петогодишњег плана (1947—1957. године) остварени су, пре свега, захваљујући ангажовању људи — субјективних снага предузећа. Стална мобилност колектива и свих друштвено-политичких организација у Бору допринела је да се и у неповољним условима достигне предратни ниво производње. Тај ниво производње задржан је и у неколико наредних година.

Од ослобођења, па до 1960. године, колектив Борског рудника произвео је преко 21,7 милиона тона руде, односно 478 578 тона бакра. У том временском раздобљу произведено је и 14 300 килограма злата и преко 45 000 килограма сребра, затим 6 500 килограма селена и 2,5 милиона тона пиритног концентрата.

ИНДУСТРИЈА И РУДАРСТВО

Извршењем задатака Првог и Другог петогодишњег плана створене су материјалне основе за бржи економски развој борске општине. Основни правци тог развоја утврђивани су тада на нивоу комуне, па је то омогућавало да се у области привреде прихвате и нови задаци.

Упоредо са повећањем производње бакра у даљем економском развоју требало је повећати ангажовање и у другим привредним делатностима, нарочито у оним које су тек биле одвојене од рудника. Неке од тих делатности требало је уз додатна улагања подићи на индустријски ниво. Постојале су, сем тога, потребе и могућности да се технологија прераде руде и добијања бакра прошири и на нове производе. На бази отпадних металуршких гасова могла се производити сумпорна киселина, која је тада била неопходна хемиској индустрији, а нарочито Индустрији вештачких ђубрива у Прахову.

За развој нових индустријских делатности била је заинтересо вана и шира друштвена заједница, а за борску општину те делатности имале су, поред економског и одређени друштвени значај. Рударство тада није било у могућности да обезбеди већи број нових радних места за млађе кандидате, а нарочито за женску радну снагу. Сем тога, са све већом механизацијом производње јављали су се и први технолошки вишкови радне снаге, за коју је требало обезбедити нова радна места.

Због свега тога један од најважнијих задатака био је да се у наредном периоду, поред даље модернизације технологије производње бакра, приступи и изградњи нових индустријских капацитета. Тај задатак прихваћен је као дугорочно опредељење и био је садржан у свим наредним развојним програмима комуне.

Тек после извршења Другог петогодишњег плана можемо, дакле, говорити о интензивнијем развоју индустријске делатности у борској општини. Данашња индустрија ове општине, у ужем смислу те речи, млађа је по свом постанку од рударства. Она се, уствари, развијала издвајањем појединих делатности од њених посебних обележја. Али, и као осамостаљена индустријска делатност остала је умногом чему везана за рудник. Њен даљи развој зависио је и од повећања производње бакра, па су и у тој области предвиђена повећана улагања.

Изградња металуршких објеката у Бору 1959. године

У последњим годинама извршења Другог петогодишњег плана услови производње били су веома неповољни. Са постојећом технологијом нису се могли очекивати већи резултати. Нарочито су погоршани природни услови експлоатације. Садржај метала у руди опао је за више од три пута (од око 3,5 на око 1 одсто), па је за исту количину бакра требало ископати три до четири пута више руде и раскривке. То је повећавало трошкове производње и угрожавало проширену репродукцију предузећа. Да би се постигли већи резултати, требало је приступити модернизацији производње и увести нову технику и технологију.

Колектив Борског рудника је још у току извршења Другог петогодишњег плана усвојио програм **прве фазе** изградње и реконструкције рудника и осталих погона у предузећу. Реализација овог програма почиње 1957. године. У овој фази набављена је нова опрема за јамску и површинску експлоатацију руде и модернизацију транспорта минералних сировина. У првој фази изграђено је и ново складиште за руду. Такође је изграђено и пет пржних пећи, нова пламена пећ и три велика конвертора. Истовремено је, изградњом бране са великим акумулационим језером, побољшано и снабдевање предузећа индустријском водом.

У овој фази извршена је и модернизација постојеће технологије у рударским и металуршким погонима, па су тако припремљени за економичнију производњу, а нарочито за прераду сиромашнијих руда бакра. У исто време проширени су и капацитети у металургији како би могли да прихвате и прераде руду из новог великог рудника Мајданпека, чија је производња почела 1961. године.

На бази металуршких отпадних гасова у Бору је изграђена и прва фабрика сумпорне киселине (по трим-систему), са годишњим капацитетом од 230 000 тона.

Ова фабрика била је само део великог индустријског комплекса, који се истовремено изграђивао у Прахову. Поред нове фабрике суперфосфата са капацитетом од око 500 000 тона годишње и фабрике синтетичког криолита (предвиђене за годишњу производњу од око 3 000 тона), у Прахову су изграђени и резервоари за сумпорну киселину, складишта за сирови фосфат и готове производе, пристаниште на Дунаву и други објекти.

Прва фаза изградње и реконструкције рударских и металуршких капацитета у Бору, као и изградња нове фабрике сумпорне киселине, завршена је у 1961. године. На свечан начин нове објекте у Бору пустио је у погон Јосип Броз Тито, 7. јуна 1961. године.

Проширење рудника у Бору и Мајданпеку, изградња нове фабрике у Мајданпеку, металуршких и хемијских објеката у Бору и изградња нових објеката хемијске индустрије у Прахову, створили су услове и за нову организацију рада. Рударску, металуршку и хемијску производњу било је могуће организовати на јединственим технолошким и економским основама. Због тога је још до краја исте године дошло до формирања јединственог комбината на подручју североисточне Србије. Интеграцијом Борског рудника, Рудника бакра Мајданпек и Хемијске индустрије у Прахову створен је Рударско-топионичарски басен Бор.

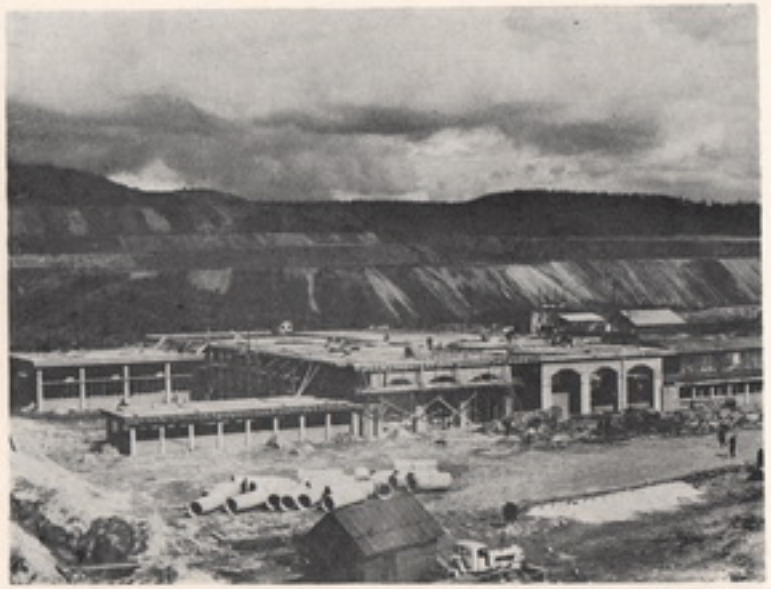

Изградња фабрике сумпорне киселине у Бору 1959. године

Индустрија и рударство у Бору развијају се у наредном периоду још бржим темпом. У интегрисаном комбинату годишња производња бакра достиже пред реформу (1965) ниво од 49 808 тона, од сопствених сировина и око 2 215 тона бакра од купљених сировина. Годишња производња сребра износила је тада 13 524 кгр, злата 2 924 кгр, а селена 7 912 килограма. Производња сумпорне киселине износила је 378 000 тона, а концентрата пирита 390 тона годишње. Хемијска индустрија у Прахову производила је тада око 337 000 тона суперфосфата годишње.

Привредна реформа 1965. године, омогућила је нове иницијативе у индустрији и рударству. Један од основних циљева реформе био је бржи развој производних снага, повећање продуктивности рада, као и повећање националног дохотка и животног стандарда становништва. Да би се што успешније остваривали циљеви реформе, предвиђен је, између осталог, и бржи развој сировинске основе. Већа производња у рударству и металургији, пољопривреди и шумарству требало је да омогући развој осталих привредних делатности.

Увиђајући потребе, могућности и оправданост даљег проширења производње бакра и пратеће производње убрзо саме реформе радни колективи у Бору усвајају шире производне програме.

Божин Јовановић, генерални директор РТБ Бор, образлаже на седници Радничког савета план финансирања друге фазе изградње

У области индустрије и рударства било је предвиђено даље проширење производних капацитета реконструкцијом старих и изградњом нових објеката. Новим програмом, који је назван **друга фаза** предвиђено је да се производња електролитног бакра повећа за преко два и по пута. Такође је предвиђен и пораст производње племенитих метала, као и сумпорне киселине. Програм је обухватио и изградњу капацитета за финализацију бакра и племенитих метала, чиме је започео и развој прерађивачке индустрије.

Овим програмом предвиђена је и изградња пруге Бор — Мајданпек, којом би се омогућио рационалнији транспорт концентрата од Мајданпека до Бора.

Реализација програма друге фазе започела је 1966. године. Да би се што рационалније искористила ангажована средства и кадрови, реализација овог програма подељена је у две етапе.

Прва етапа успешно је завршена већ половином 1968. године, када је за површински коп у Бору набављена потребна савремена опрема.

У Бору је у овој етапи изграђена још једна фабрика сумпорне киселине са капацитетом од 120 000 тона годишње.

Тада је изграђена и нова ливница племенитих метала, као и нова електролиза, капацитета 65-75 000 тона електролитног бакра годишње.

У овој етапи је и у Мајданпеку проширен површински коп и набављена савремена опрема, па је производња руде повећана од 2,7 на 6,3 милиона тона годишње.

Проширена је и модернизована и флотација у Мајданпеку, тако да је овај рудник почео давати концентрат за нових 17 000 тона електролитног бакра, као и за 850 килограма злата и 5 300 килограма сребра.

У Прхову је у овој етапи изграђено неколико фабрика: за производњу фосфорне киселине (капацитета 100 000 тона годишње), за комплексна НПК ђубрива (са истим капацитетом), за натријум-триполифосфат (20 000 тона годишње), за триполифосфат (200 000 тона) и за вештачки криолит (4 500 тона).

И у Новом Саду је изграђена фабрика комплексних НПК ђубрива, са годишњом производњом од 120 000 тона.

У другој етапи ове фазе (од 1968 — 1971. године) у Бору је поново извршено опремање површинског копа новом тешком механизацијом. Изграђен је и нови транспортни систем руде, капацитета од око 3 милиона тона.

Рудник бакра Мајданпек је у овој етапи такође опремљен високопродуктивном механизацијом. Тиме је производња повећана за нових 4,7 милиона тона руде, а капацитети руде у флотацији проширени на око 11 милиона тона руде годишње.

Године 1971. завршена је у Бору и трећа фабрика сумпорне киселине (са годишњом производњом од око 150 00 тона), чиме се Хемијска индустрија у Прахову трајно обезбеђује овом сировином. Истовремено, решава се добрим делом и проблем загађености атмосфере у Бору, јер се за производњу киселине користе отпадни металуршки гасови.

У 1971. години завршена је и нова топионица бакра у Бору, која представља један од најзначајнијих објеката друге фазе. Годишњи капацитет ове топионице повећава се на око 160 000 тона.

У овој етапи изграђена је и пруга нормалног колосека Мајданпек — Бор, која има велики значај за развој индустрије и рударства, као и за читаву привреду источне Србије.

Програм друге фазе реализован је у периоду од 1966. до 1971. године. У Бору је у току тих пет година реконструисан процес експлоатације и прераде минералних сировина.

Производња је већ у почетку дала веома добре резултате. У Бору је производња руде повећана од 2 323 105 тона у 1965. години на 2 975 806 тона у 1973. години. Заједничка производња руде у Бору и Мајданпеку повећана је од 5,8 на око 14 милиона тона годишње.

Повећана производња минералних сировина омогућила је и већу производњу бакра и племенитих метала. Електролитни бакар из сопствених сировина производио се двоструко више. Од 49 808 тона, производња овог метала повећана је на око 100 000 тона годишње.

Од сакупљених сировина и за рачун других прерађивано је у Бору 30—50 000 тона електролитног бакра годишње, уместо 7 000 тона,

колико је прерађивано 1965. године. То је постигнуто захваљујући повећаним капацитетима топионице (на око 160 хиљада тона анодног бакра годишње) и повећаним капацитетима електролизе (око 150 000 тона електролитног бакра годишње).

Производња племенитих метала је утростручена. Од 12 360 кгр производња племенитих метала је повећана на преко 81 000 килограма годишње

И производња сумпорне киселине била је већа. Уместо 270 000 тона произвођено је у Бору око 450 000 тона ове сировине годишње.

У исто време је и новим фабрикама у Прахову и Новом Саду остварена годишња производња од преко 220 000 тона комплексних ђубрива, триплисуперфосфата 190 000 тона, криолита 6 000 тона и натријум-триплифосфата 20 000 тона.

На истраживању, пројектовању и изградњи нових производних капацитета било је ангажовано преко 180 домаћих извођачких предузећа, затим преко 20 домаћих и 26 иностраних научно-истраживачких институција, завода и пројектанских установа. У овој изградњи веома је значајна била и улога домаћих стручних кадрова, а нарочито кадрова Басена, Института за бакар и Рударско-металуршког факултета у Бору. Основни задатак стручних кадрова и институција био је да се у нови процес производње уведе најсавременија техника, технологија, економија и организација рада. У другој фази изградње дошло је, уствари, до најшире интеграције науке и производње, са циљем да се обезбеди што рационалнија и економичнија производња.

Завршетком друге фазе удео и индустрије и рударства у привреди борске општине знатно је повећан. Успешна реализација овог програма била је значајна и за привреду целе Тимочке крајине. Улагања одо око четири милијарде динара у производне капацитете и у осатлу инфраструктуру, као и у објекте друштвеног стандарда, у изградњу станова, у културне и рекреационе објекте изменила су економске прилике и животне услове у читавој североисточној Србији.

Изградњом индустријских капацитета, укључујући ту и велики Хидроенергетски систем „Ђердап", североисточна Србија је добила карактеристике индустријског подручја. Овом изградњом обезбеђени су предуслови за интензивнију индустријализацију овог краја и за његов свестранији друштвено-економски развој у наредном периоду. Годишњом производњом од 150 000 тона бакра, Бор је постао и југословенски питаит обојене металургије. Повећање производње бакра у Бору значајно је и за ширу југословенску привреду, нарочито за даљи развој прерађивачке индустрије у земљи.

Веома је значајна и чињеница да су за реализацију програма друге фазе коришћени сопствени извори финасирања са око 53 одсто учешћа, или у укупном износу од 2 142 872 000 динара. Таква финансијска улагања и велико учешће живог рада представљао је велики напор за радне људе у овој привредној делатности. Ово утолико пре што је истовремено требало стално повећавати обим производње.

Повољна је околност била што је привредна реформа имала позитивни утицај на бржи раст дохотка и на повећање акумулације у овим делатностима. Друга фаза изградње започела је у време вели-

Јосип Броз Тито пушта у погон објекте друге фазе (Снимио: Д. Митић)

ких промена у привредном систему. Од посебног су значаја били нови односи у ценама, а нарочито у ценама индустријских сировина.

Реформа је омогућила да се у реализацији програма друге фазе траже и повољнија организациона и самоуправна решења. Отуда се при оцени укупних резултата у овој фази развоја индустрије и рударства морају имати у виду све објективне и субјективне околности.

Повећана улагања у изградњу нових објеката, нарочито усавршавања постојеће технологије и побољшана организација рада и управљања омогућиле су стални пораст производње у рударству и металургији, што показује и кретање у производњи бакра за последњих 10 година.

Година	Сопствене сировине	Куповне сировине	Свега електр. бакра
1964.	49 808	2 515	52 323
1966.	49 068	13 738	62 806
1969.	64 249	15 997	80 246
1971.	74 240	18 327	92 567
1973.	97 956	39 544	137 500
1974.	85 928	64 077	150 005

Постигнути ниво производње од 150 000 тона годишње свакако није и крајњи домет који би се у овој привредној области могао постићи. Постоји могућност да се продуктивност рада и даље повећава, као и да се експлоатација прошири на нова рудна тела.

Најновија истраживања показују велико богатство у рудама обојених метала, како у околини Бора, тако и у осталим крајевима наше земље. Посебан значај има и ново налазиште бакарне руде у Великом Кривељу, у непосредној близини Бора. Експлоатацијом овог налазишта обезбедиће се у наредним годинама још већа производња бакра.

Истраживања, такође, показују да се ова производна делатност може проширити и на неметале: кварц, кречњак, каолин, и др. Индустрија и рударство имаће, према томе, велики значај и за будући развој Бора и његове околине.

За данашњу производњу бакра користе се позната борска рудна налазишта. Површинском и јамском експлоатацијом у Бору се добија годишње око 3,9 до 4,4 милиона тона бакарне руде. То је углавном, сиромашнија руда, па се њеном прерадом добија око 200 000 тона концентрата који садржи око 38 000 тона бакра. У оквиру ове производње добија се и 244 000 тона пиритног концентрата, важне сировине за хемијску индустрију.

Захваљујући повећаном учешћу механизације знатно је смањен удео живог рада у експлоатацији руде и припреми минералних сировина. За остварење плана годишње производње од око 4 милиона тона руде ангажовано је укупно 2 700 радника разних струка и профила.

У металуршко индустријском комплексу, поред приказаних количина бакра, производи се годишње и око 38 600 кгр сребра, 5 000 кгр злата, 40 000 кгр селена, као и други племенити метали.

У овој области производње запослено је око 1 800 радника, од којих највећи број радника екстракције и електролизе бакра.

Поред рударства и екстракцитне металургије у привреди Бора заступљене су још две производне области, од којих једна обухвата базну хемијску индустрију, а друга прерађивачку металургију.

Хемијски комплекс производње заступљен је сада са три фабрике сумпорне киселине у којима се производи око 330 000 до 350 000 тона монохидрата годишње. Производња ове сировине може се у перспективи повећати и до 500 000 тона годишње. Према садашњој производњи и концентрацији капацитета Бор спада у ред великих произвођача сумпорне киселине у свету.

Процес производње у борским фабрикама сумпорне киселине у највећој мери је аутоматизован, па у њима ради само око 160 људи.

Последњих година у привреди Бора развија се све више и прерађивачка металургија- која као сировину највише користи бакар. Ова индустријска делатност представља, у ствари, финализацију дела основног производа. Највише се производи жица различитог профила и намене и неколико врста бакарних легура.

Прерађивачку индустрију сада представљају три фабрике, које ће се у перспективи проширивати отварањем нових прерађивачких капацитета. Даљи развој ове индустријске делатности заснивање се

Ливница бакарних легура (Снимио: Д. Митић)

на преради бакра, племенитих метала и других сировина које се производе у Басену.

Ливница бакарних легура производи неколико врста производа, а највише бронзу и месинг. Годишње се у овој ливници произведе око 23 500 тона бакарних легура. У другој фабрици производи се сирова бакарна жица профила 8—12 мм и то до 30 000 тона годишње. На производњу ове фабрике надовезује се фабрика лак-жице, са капацитетом од 7 500 тона годишње. И у овој индустријској делатности користи се најновија технологија, па је у све три фабрике запослено око 550 радника.

У индустрији и рударству борске општине ради данас укупно око 9 000 радника, од којих у оквиру борског дела Басена (укључујући ту и прераду) око 6 800 радника. У Фабрици опреме и делова запослено је око 1 200 радника, док је у осталим индустријским делатностима запослено укупно око 1 000 радника.

Од укупног броја запослених преко 70 одсто је висококвалификованих и квалификованих радника, рачунајући ту високо образовне кадрове, и око 1 300 техничара разних струка. У овој делатности ради око 900 инжењера, економиста- правника и осталих радника са високостручним образовањем, од којих је око 200 истраживача у Институту за бакар и на Факултету у Бору. Они раде на научно-истраживачким и развојним програмима Басена. Расположи-

Двомилионита тона бакра, поклон јубилеју Борског рудника

ви кадровски потенцијал може успешно да води савремене технолошке процесе и даље развија индустријску производњу.

У 1974. години, у условима знатно нижих цена бакра на светском тржишту и великог пораста цена репродукционог материјала, остварен је у РТР-у укупан доходак од 772,8 милиона динара и просечан лични доходак по запосленом раднику од 2 960 динара, што је изнад републичког просека.

У отежаним условима привређивања радни колектив предузимао је мере да се производња одвија рационално и економично, коришћењем свих унутрашњих резерви, као и даљим унапређењем технологије и организације, како би се остварио што већи доходак и трајно обезбедио сразмерни пораст животног и друштвеног стандарда радника. У тим напорима посебну улогу и задатке добили су Институт за бакар, Факултет у Бору и високо-стручни кадрови који раде у производњи.

Одбор за Награду
Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије
на својој седници од 14. XI 1972. доделио је

РУДАРСКО-ТОПИОНИЧАРСКОМ
БАСЕНУ БОР

НАГРАДУ

Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије

као посебно друштвено признање за стваралаштво и рад
од општег значаја за развитак Социјалистичке Федеративне
Републике Југославије у области привреде

о чему се издаје ова диплома

У Београду, 29. XI 1972.
Бро [illegible]

ПРЕДСЕДНИК ОДБОРА

Факсимил Повеље о додељивању награде АВНОЈ-а Басену Бор

Развој остале индустрије

У протеклом периоду, у оквиру погона Борског рудника, или из занатских радњи, у Бору се још од ослобођења почело развијати неколико мањих радних организација у области индустрије, чија је производња услужна делатност добрим делом била везана за производњу бакра, а која се данас све више оријентише за потребе ширег тржишта. Ова прерађивачка индустрија данас је представљена са неколико радних организација или основних организација удруженог рада у саставу других предузећа.

Фабрика опреме и делова, израсла из некадашње машинске радионице рудника, бави се претежно одржавањем производних погона Басена, израдом разних одливака обојених метала (претежно од бакарних легура), као и израдом индустријске опреме и резервних делова. До сада је учествовала у изградњи и опремању више индустријских објеката у земљи и иностранству, а највише у реализацији програма прве и друге фазе изградње и реконструкције РТБ-а.

Ова фабрика има перспективу да се развије у већу производну индустријску организацију са разноврснијим производним програмом.

У овој радној организацији запослено је око 1 200 претежно висококвалификованих и квалификованих радника.

Фабрика креча у Заграђу изграђена је 1967. године у оквиру друге фазе. Ова фабрика обезбеђује креч за технолошки процес, процес производње бакра и снабдева овом сировином грађевинску оперативу. Са својих 330 радника ова фабрика сада ради у оквиру Грађевинског предузећа „Бор" а годишње производи око 50 000 тона креча.

ПОЉОПРИВРЕДА

На досадашњи развој ове привредне гране утицали су многобројни чиниоци. Међу њима посебан значај имали су природни услови, који су првенствено одређени географским положајем ове општине.

Територија општине Бор захвата 12 сеоских и 1 градско насеље. Иако територија коју захватају ова насеља не представља изразито пољопривредно подручје, према условима за развој ове делатности на њој се јасно издвајају два рејона: планинско побрђе са долином Горњег Тимока и планински рејон.

Од укупне површине општинске територије (85 917 ха) на рејон планинског побрђа отпада 33 одсто, а на планински рејон око 67.

За пољопривредну производњу повољнији је рејон планинског побрђа, па се уз сточарску производњу интензивније развија ратарство.

У планинском рејону основна пољопривредна грана је сточарство, а ратарство је, тамо где је могуће, подређено производњи сточне хране.

У 12 сеоских насеља на територији општине живи 23 755 становника или 45 одсто од укупног броја становника борске општине. Сеоско становништво живи у 6 024 домаћинстава, а број чланова у једном домаћинству је 3,9. Број активно способних становника на селу износи око 14 750 људи, а искључиво се пољопривредом бави око 5 700 становника.

Структура и распоред пољопривредних површина по секторима власништва изгледа овако:

	индивидуални сектор	друштвени сектор	укупно
оранице и баште	17 054	1 041	18 095
воћњаци	1 891	27	1 918
виногради	732		732

ливаде	11 060	443	11 503
обрадиве површине укупно	30 737	1 411	32 248
пашњаци	8 395	1 487	9 882
пољопривредно земљиште - укупно	39 132	2 998	42 130
шуме	25 644	12 546	38 190
неплодно земљиште	1 185	4 412	5 597
укупна површина	65 961	19 956	85 919

Друштвени фонд земље формиран је од бившег добра Министарства шума и руда, бивше сеоске утрине, по Закону о аграрној реформи и колонизацији и по Закону о пољопривредном земљишном фонду.

Упоређивањем учешћа појединих култура у односу на укупну површину, очигледно је да је структура неповољна, јер, на пример, обрадива површина на индивидуалном сектору учествује са свега 45 одсто, а на друштвеном сектору још мање, свега 7,6 одсто.

Обрадиве површине на индивидуалном сектору по једном домаћинству у просеку износе 5,1 ха, а оранице и баште 2,8 ха.

Приноси важнијих ратарских култура и структура сетве (подаци 1939/40 година) изгледала су:

	ха	принос мц/ха	ук. принос мц
пшеница	5 000	9,5	47 500
раж	60	8.0	480
јечам	200	9,0	1 800
овас	500	7,0	3 500
кукуруз	9 800	10,0	98 000

Сточарску производњу у предратном периоду карактерисала је заступљеност примитивних раса и сојева, са малим захтевима у неги и исхрани, али и са врло ниским производним својствима.

Села даншње општине Бор су из II светског рата изашла порушена, осиромашена и заостала. Било је доста уништених и несталих средстава за рад, сточни фонд је скоро 50 одсто био уништен, а била је и несташица семена и другог репродукционог материјала. Због свега тога пољопривредна производња одмах после ослобођења била је мања него предратна и то, како у ратарској призводњи, тако и у сточарству. Међутим, без обзира на такво стање и без обзира на период обавезног откупа, пољопривредна производња се развијала бржим темпом.

У послератном периоду развој пољопривреде и села карактерише, у првом реду, промена структуре. Аграрним интересентима издељена је земља из аграрног фонда. Индивидуални сектор ограничен је на 10 ха обрадиве површине. Формиран је друштвени сектор са 23,2 одсто учешћа у укупној површини општине и 6,7 одсто у ораницама и баштама.

Измењена је и структура запослености радне снаге на селу. Процес миграције са села је непрекидан и прилично изражен.

У укупној производњи, прихватањем и применом нове технологије, постигнуто је веће учешће робне производње и повећана укупна продукција.

Измењена је, такође, и структура ратарске и сточарске производње.

У послератном периоду развијено је пољопривредно задругарство и оставрена производња сарадњом индивидуалних газдинстава са задругама.

Уведене су продуктивније расе стоке, а сем тога набављена је и савремена опрема за друштвени сектор, а задњих година и за приватни (трактори, тракторски плугови, косачице, сејалице, комбајни и др.).

Најзад, примењује се савремена технологија у производњи, уз употребу семена и високородних сората стрних жита и хибридног кукуруза и вештачких ђубрива, као и хемијских средстава за заштиту биља.

Структура сетве 1970. године изгледала је овако:

	индивидуални сектор	друштвени сектор	укупно
пшеница	6 025	374	6 399
од тога: високородне сорте	1 367	374	1 741
кукуруз	6 460	43	6 503
од тога: хибридни	1 072	43	1 115
осала жита	674	149	823
жита укупно	13 159	566	13 725
индустријско биље	109	133	242
крмно биље	1 842	295	2 138
поврће	1 139	7	1 146
укупно	16 249	1 002	17 251

Упоређена са структуром сетве из 1939. године, ова показује веће учешће крмног биља и увођење индустријског биља.

Значајно је повећање приноса по јединици површине у односу на предратни период код свих култура, а посебно код хибрида и високородних сората белих жита.

За побољшање стања у области пољопривредне производње у односу на стање пре II светског рата на територији општине Бор, значајну улогу одиграо је друштвени сектор. Непосредно после ослобођења обновљене су или основане нове задруге, тако да су у свим селима постојале опште земљорадничке задруге. Допринос унапређењу пољопривреде, који су у том периоду оне оствариле, огледа се, пре свега, у подизању нивоа технологије, како на сопственим задружним економијама, тако и преко кооперативне сарадње, на поседима индивидуалних произвођача — кооперанатa.

Да би што потпуније одговориле задацима на унапређењу пољопривреде и развоју социјалистичких односа на селу, задруге су се стално прилагођавале новонасталим економским условима. Због тога је у развоју задруга спроведено неколико реорганизација и инте-

Пољопривредно добро „Џаново поље"

грација, тако да данас на подручју општине постоје 3 пољопривредне задруге: Пољопривредна задруга Злот за села Злот, Брестовац, Метовницу и Шарбановац, Пољопривредна задруга „Пољопром" за Бор-село, Кормарош, Кривељ, Бучје, Горњане, Танду и Луку и Основна организације удруженог рада „Центроокоп" — Кланица Бор за: Слатину, Оштрељ, Доњу Белу Реку и Рготину из зајечарске општине.

Поред наведених организација, друштвени сектор пољопривреде обухвата и бивше Пољопривредно добро „Џаново поље", које је после интеграције 1970. године ушло у састав Завода за пољопривреду у Зајечару.

Садашње стање биљне производње заснива се на следећим земљишним капацитетима:

	друштвени сектор		индивидуални сектор		укупно	
	ха	проценат	ха	проценат	ха	проценат
оранице и баште	1 314	6,6	18 498	93,4	19 812	100
воћњаци	21	1,2	1 776	98,8	1 797	100
виногради			925	100	925	100
ливаде	1 146	9,3	11 212	10,7	12 358	100
укупно обрадиво земљиште	2 481	7,1	32 411	92,9	34 892	100
пашњаци	1 679	16	8 791	84	10 470	100
укупно пољопривредно земљиште	4 160	9,2	41 202	90	45 362	100

Од 4 160 ха пољопривредних површина друштвеног сектора, груписано је 2 993 ха, или 71,9 одсто, а 1 167 ха, или 28,1 одсто тек треба да се групише. Проценат негруписаног поседа указује на отежану могућност организовања рентабилне производње.

Груписаност пољопривредних површина друштвеног сектора у 1973. години је:

	укупно		груписано земљиште		ситне парцеле	
	ха	проценат	ха	проценат	ха	проценат
воћњаци	21	100	21	100		
оранице	1 314	100	1 003	73,7	311	27,3
ливаде	1 146	100	614	55,9	505	44,1
пашњаци	1 679	100	1 328	73,1	351	26,9
укупно	4 160	100	2 993	71,9	1 167	28,1

Овакво стање намеће потребу да се у наредном периоду приступи даљем груписању друштвеног поседа.

Обим укупне биљне производње на друштвеном сектору је: стрна жита — 18 374 мц, кукуруз — 2 709 мц, индустријско биље — 706 мц, сено са пашњака — 2 438 мц.

Сарадња друштвеног сектора са индивидуалним произвођачима још увек је недовољно развијена, а састоји се, углавном, у сервисирању или снабдевању репродукционог материјала. Кроз разне видове сарадње у 1973. години било је обухваћено: пшенице — 500 ха, кукуруза — 160 ха, крмног биља — 260 ха, дубоког оранја — 100 ха, обичног оранја — 408 ха, а комбајни су коришћени на 957 ха.

У истом периоду било је набављено за потребе индивидуалних произвођача: семена пшенице — 1 710 мц семена хибридног кукуруза — 210 мц, семена крмног биља — 40 мц, разних минералних ђубрива 13 040 мц, разних хемијских средстава за заштиту биља 170 мц.

На индивидуалном сектору годишње се сеју следеће површине и остварују следећи приноси:

	површине	приноси
пшеница	5 819 ха	9 834 т
раж	79 ха	95,7 т
јечам	196 ха	224,8 т
овас	463 ха	430,3 т
стрна жита	6 530 ха	10 584,8 т
кукуруз	7 165 ха	14 316,8 т
житарица свега	13 695 ха	24 901,6 т
индустријске биљке	139 ха	159,9 т
крмно биље	2 333 ха	7 402,1 т
повр̂ће	1 393 ха	9 112,4 т

Из прегледа се види да житарице заузимају највећи део површина 72,8 одсто, док је под крмним биљем 13,5 процената, под повр̂ћем 7,5, а под индустријским биљем света 0,7 одсто.

Пшенична поља у друштвеном сектору

Просечни приноси важнијих култура крећу се: пшеница — 16,8 мц, јечам — 13,3 мц, овас — 11,4 мц, кукруз — 19,9 мц, сунцокрет — 12 мц, црвена детелина — 33,9 мц, луцерка — 32,6 мц, вештачке ливаде 30,7 мц.

Природне ливаде и пашњаци захтевају прилично велике површине: ливаде — 11 212 ха, пашњаци — 8 791 ха.

Приноси са природних ливада крећу се у просеку око 13,9 мц, а са пашњака 3,4 мц. Највеће површине под ливадама и пашњацима налазе се у планинском рејону и то на плитким и сиромашним земљиштима.

По свом пространству ливаде и пашњаци на територији општине заузимају приближно половину пољопривредних површина (48,56 одсто), што представља специфичност у начину искоришћавања земљишта и указује на претежну производну оријентацију сеоских домаћинстава.

На развој кооперативних односа утицало је више фактора: кредитна политика, јачање индивидуалних газдинстава и заинтересованост за развој робне производње, развој и јачање друштвеног сектора у погледу кадрова и механизације.

Увођење механизације на индивидуалном поседу је од посебног значаја за даљи развој пољопривреде, с обзиром на чињеницу да је велики број пољопривредника запослен у другим гранама привреде. Индивидуална газдинства сада поседују око 450 трактора (1 трактор на око 40 ха оранице). Међутим, ако се има у виду да нема одговарајућег броја прикључних машина, долази се до закључка да се трактори недовољно користе у пољопривреди, већ више у транспорту.

Због климатских, земљишних и других услова територија општине Бор је у пољопривредном смислу оријентисана на сточарску производњу, јер око 44 одсто укупног пољопривредног земљишта отпада на природне ливаде и пашњаке, са којих се обезбеђују велике количине кабасте сточне хране. Исто тако и производња концентроване сточне хране је значајна, а нарочито у побрђу.

Производња сточне хране на територији општине је следећа:

	метарске центе	хранљиве јединице
пшеница	106 024	
јечам	3 016	3 649
раж и овас	5 877	6 171
кукуруз	146 840	196 765
сено легуминозе	61 131	30 564
травне смеше	60 795	7 057
ливадско сено	166 992	70 140
сено са пашњака	31 034	13 033
мекиње	20 552	15 903
кукурузовина	216 633	68 959
овсена слама	4 858	1 728

Услова има за узгој свих врста стоке, и то у побрђу говеда и свиња, а у планинском региону говеда и оваца.

Бројно стање стоке по врстама за период 1960—1971. године изгледа овако:

	Укупно по попису	
	1960. год.	1971. год.
говеда — укупно	11 608	13 024
од тога: природне краве	6 732	7 712
овце — укупно	65 278	33 471
од тога: приплодне овце	37 958	19 403
свиње — укупно	19 203	14 584
од тога: приплодне свиње	5 415	4 083
коњи — укупно	1 100	626
живина — укупно	44 388	69 780

Сагледавајући потпуније стање развијености појединих грана сточарске производње по домаћинствима, уочава се да су говеда заступљена са 1,72 грла по једном домаћинству, овце 4,78 брава, свиње 2,85 брава, коњи 0,10 грла и живина 10,40 комада.

Говедарство чини ипак основу сточарске производње и учествује са 64,4 одсто у укупном броју свих врста и категорија стоке, прорачунато према условном грлу. У говедарству доминира шарено домаће говече у типу сименталаца (80 одсто), а остали део су ме-

лези буше са шареним говечетом, као и аутохтоно говече — буша.

Просечна тежина краве креће се око 500 кгр, са годишњим производњом млека од око 1 300 литара, чија је просечна масноћа 3,8 до 4,2 одсто, млечне масти. Плодност је добра и од 100 грла добија се око 75 телади просечне тежине при тељењу око 35 кгр. Поправљање квалитета домаћег шареног говечета врши се већ више од 15 година вештачким осемењавањем и у томе су постигнути завидни резултати. Око 2/3 плоткиња годишње се обухвати вештачким осемењавањем, а обавља се преко мреже пунктова на терену и врло добро организоване ветеренарске службе.

И поред чињенице да се број оваца за последњих 10 година нагло смањио и чак преполовио, ипак, се овчарство по значају налази на другом месту. По свом расном саставу заступљена је домаћа праменка, а исто тако и сврљишки сој оваца, који се одликује комбинованим својствима месо — млеко — вуна. Тежина руна износи око 1,5 кгр, код овнова нешто више. Просечна тежина овце је око 35 кгр, а овнова 50—60 кгр. Укупна производња млека по овци износи 30—35 литара.

Гајење свиња углавном има за циљ да подмири потребе у домаћинству месом и масноћама. Заступљене су домаће расе свиња, углавном моравка, а мање мангалица. Плодност моравке је добра и праси 5—12 комада (6—8) у леглу.

У живинарству углавном је заступљена кокошка и ћурка, а пловуша врло је мало, јер за то нема повољних услова. Домаће расе живине замењују се продуктивнијим расама и хибридима, набавком једнодневних пилића и ћурића, у чему је Ветеринарска станица одиграла главну улогу снабдевајући произвођаче.

Годишњи тржни вишкови у сточарству износе: говеда свих категорија 7 615,2 мц. кравље млеко 34 829,1 мц, овце свих категорија 5 401,9 мц, свиње свих категорија 3 386,7 мц, живина 100 мц, јаја 300 000 комада и сира 18 мц.

Стајски простор, углавном, задовољава, иако је градња стаја на селу вршена највећим делом без сарадње са стручним службама у пројектовању објеката. Површина стаја у просеку износи 60—120 м².

Крајем 1974. године, пољопривредном производњом у друштвеном сектору производње бавиле су се следеће радне организације:

ОУР — „ЦЕНТРОКООП" — Експорт-импорт — Кланица Бор

Почетак рада ове ООУР, која се, поред пољопривредне производње, бави и индустријском прерадом меса, датира од 1959. године, када је у Бору изграђена Комунална кланица „Малајник", првенствено у циљу обезбеђења боље снабдевености грађана свежим месом и прерађевинама од меса. Већ наредне године долази до припајања Кланице Трговинском предузећу „Колектив", које се највећим делом бавило прометом прехрамбених производа. Од 1962. до 1968. године Кланица послује у саставу Индустријске кланице „Тимок" у Зајечару. У овом периоду, који је протекао бројним тешкоћама, Кланица постепено прераста, од комуналне, у индустријску. Њени се производи пласирају у земљи и иностранству. Крајем 1968. године Индустријска кланица се издваја из састава „Тимока", а 1970. године долази до интеграције са Спољно-трговинским предузећем „Центрокооп" из Београда, у чијем саставу послује као пословна јединица. У 1973. години, пословна јединица прераста у ОУР, којој се средином исте године припаја Пољопривредна задруга „Прогрес" из Рготине, која обавља пољопривредну производњу у селима Рготина, Доња Бела Река, Слатина и Оштрељ.

Кланица Бор послује као самостална ОУР „Центрокооп" Београд, и у свом саставу има пет радних јединица и 1 радну заједницу: Кланица, Прерада, Фарма, Малопродаја Бор и Заједничке службе.

ОУР Кланица Бор располаже са 2 027 ха укупне површине и то следеће структуре:

	Слатина	Оштрељ	Д. Б. Река	Рготина	укупно
1. оранице	107	46	19	72	344
2. воћњаци	10			4	14
3. ливаде — природне	5	1	3	18	27
4. пашњаци	104	30	252	42	428
5. шуме	399	255	96	38	788
6. неплодна земља	383	28	15	38	464
свега	1 108	360	385	174	2 027

За обављање пољопривредне делатности ОУР располаже са 5 комбајна и 5 трактора са одговарајућим бројем прикључних машина, а за транспорт свежег меса хладњаче и 3 камиона.

Осим основне делатности, ова ОУР обавља и споредне: трговинску и угоститељску делатност и то преко 9 трговинских радњи, од којих се 4 налазе у Бору, 2 у Рготини и по 1 у Слатини, Оштрељу, Д. Б. Реци и једном угоститељском радњом у Рготини.

Индустријска кланица располаже са 2 радне линије клања (по једна за крупну и ситну стоку) и магацинским простором. Магацински простор састоји се од хладњаче са 6 комора на 0°Ц, капацитета 80 тона меса, хладњаче са 2 коморе на —18°Ц (за одржавање меса) капацитета 600 тона и тунела са 1 комором на —40°Ц, капацитета 15 тона за 24 часа.

У периоду пословања Кланице у саставу „Центрокоопа" Београд, остварен је следећи физички обим производње и прераде свежег меса и производа од меса.

назив производа	јед. мере	1970.	1973.	1974.
говеђе месо	кгр.	313 320	556 480	339 620
јунеће месо		1 203 160	2 161 431	2 443 805
телеће месо		54 030	36 820	78 340
свињско месо		138 312	194 320	165 220
јагњеће и овчје месо		179 440	236 720	193 415
сухомеснати производи		156 240	312 300	338 050

Нестабилност производње и тржишта за пласман утицали су да резултати буду различити из године у годину, што се може видети из прегледа остварених резултата у периоду 1970. до 1974. године, датог у хиљадама динара:

	1970.	1971.	1974.
укупан приход	26 659	45 683	108 442
трошкови пословања	25 507	44 507	101 024
у томе:			
амортизација	157	209	672
доходак	1 052	1 241	7 118
остатак дохотка		2 45	690
број запослених	79	78	172

Осим на домаће тржиште, Кланица своје производе извози у Грчку, Италију, и Швајцарску.

„Пољопром" Предузеће за пољопривредну производњу и промет — са потпуном одговорношћу — Бор

Радна организација „Пољопром" настала је од бивше Пољопривредне задруге „Јединство" у Бору, која је формирана 1. X 1960. године интеграцијом земљорадничких задруга у Кривељу, Бучју, Слатини, Д. Б. Реци и Пољопривредног добра „Крушар" у Горњану. Извршеном реорганизацијом 1964. године, издвајају се из састава Пољопривредне задруге „Јединство" села Слатина, Д. Б. Река и Оштрељ, која се припајају Пољопривредној задрузи „Прогрес" у Рготини.

Основну делатност предузећа чини пољопривредна производња у биљној и сточарској производњи, откуп и продаја свих врста пољопривредних производа, услуге при обради земље и др.

Предузеће обавља делатност на подручју Бора, Кривеља, Бучја, Горњана. Танде и Луке.

У свом саставу „Пољопром" нема ООУР-а, али има више јединица удруженог рада и обрачунских места: Организациона шема радне организације је следећа: јединица удруженог рада Промет и услуге, са 7 обрачунских места, јединица удруженог рада Сопствена производња са 3 обрачунске јединице: Горњане, Кривељ и Лука, јединица удруженог рада удружених пољопривредника и Радна заједница стручних служби и административних послова.

Радна организација располаже пољопривредним земљиштем од 2 174 ха, следеће структуре: оранице и баште 380 ха, воћњаци 16 ха, ливаде 465 ха, пашњаци 609 ха, шуме 415 ха и неплодно земљиште 289 ха.

За обављање пољопривредне производње „Пољопром" располаже разноврсном пољопривредном механизацијом. Између осталог, поседује 3 трактора, 3 комбајна и већи број прикључних машина и

друге пољопривредне механизације. Осим тога, предузеће у свом саставу има 2 товилишта, у Луки и Горњану и 3 магацина за смештај пољопривредних производа: 2 у Горњану и 1 у Луки. Трговинску и угоститељску делатност предузеће обавља преко две продавнице мешовитом робом у Кривељу и Горњану, Пољопривредне апотеке у Бору и угоститељског објекта у Кривељу.

Резултати пословања које остварује ова радна организација показују од формирања константан тренд пораста, што се може видети из наредног прегледа:

година	1965.	1966.	1970.	1971.	1974.
укупан приход	1 504	1 172	4 249	5 319	13 634
трошкови пословања	1 127	1 739	3 674	4 634	11 578
у томе:					
амортизација	20	43	54	75	176
доходак	377	433	575	685	2 056
остатак дохотка за фондове	19	26	46	51	223
број запослених	31	30	30	30	39

Пољопривредна задруга „Злот" у Злоту

Пољопривредна задруга „Злот" у Злоту обавља пољопривредну и другу делатност на подручју села Злота, Шарбановца, Брестовца и Метовнице. На свом подручју Задруга има 1 514 хектара пољопривредног земљишта. Највише су заступљене ливаде са 537 ха, пашњаци са 400 ха и оранице са 278 ха. Под шумама се налази 274 ха, а неплодно земљиште износи око 25 ха.

За обраду земље у друштвеном власништву, као и за пружање услуга индивидуалним пољопривредним произвођачима, Задруга располаже савременом пољопривредном механизацијом. Данас Задруга, између осталог, има и 10 трактора, 2 гусеничара и 8 комбајна.

Осим основне пољопривредне делатности, задруга обавља и угоститељску делатност и то у селима у којима врши и своју основну делатност. Задруга има 3 угоститељска објекта: 2 у Злоту и 1 у Метовници. Најмодернији и најлепши је Мотел код Злотске пећине, који после реновирања и проширења, представља један од најлепших угоститељских објеката у комуни Бор. За обављање трговинске делатности Задруга има 7 објеката: 3 у Злоту, 2 у Шарбановцу и по један у Брестовцу и Метовници.

Од свог оснивања Задруга постиже позитивне резултате у пословању, што се нарочито испољава у неколико задњих година, а што се може видети из наредног прегледа:

година	1971.	1972.	1973.	1974.
укупан приход	10 394	14 760	20 982	25 864
трошкови пословања	8 799	12 471	17 937	22 336
доходак	1 645	2 289	3 052	3 528
доходак за расподелу	1 427	1 274	2 591	2 709
од тога:				
за личне дохотке	998	1 393	1 958	2 206
за фондове	429	581	633	503

Постигнути резултати пословања у овом периоду остварени су уз незнатно повећање запослених. У 1971. години Задруга је запослила 66 радника, наредне године тај број је изнад 70, а 1973. године у Задрузи је радило 75 радника, док је прошле, 1974. године, број запослених повећан на 77 радника.

ШУМАРСТВО

Територија општине Бор спада у изразито шумовито подручје. Од 85 625 хектара укупних површина, под шумама се налази 37 500 хектара, што чини 43,7 одсто у укупној структури.

По свом карактеру шуме на територији општине Бор могу да се поделе у три групације: шумске културе подигнуте у непосредној близини Бора — пошумљавањем еродираних површина, шуме побрђа, које су углавном остаци бивших комуналних шума и шума приватних власника. (По саставу ово су ниске, изданачке шуме, па, углавном, имају мањи економски значај. Ове шуме су махом деградиране.) Шуме планинског региона су по саставу, углавном букове шуме. Оне су економски вредне и значајне. Простиру се делимично на масиву Дели Јована, Стола и Визака, а већи део површини налази се у масиву Јужног Кучаја (Црни врх, Злотске шуме, Боговинске шуме и Малиник.)

По свом положају оне чине јединствени комплекс са осталим шумама Јужног и Северног Кучаја (општине: Бољевац, Ћуприја, Деспотовац, Жагубица, Кучево, Мајданпек, Кладово и Неготин).

На овом великом подручју су већим делом друштвене шуме, а знатним делом и шуме приватних власника.

Друштвене шуме Јужног и Северног Кучаја подељене су у три шумскопривредна подручја и дате су на управљање и газдовање шумско-индустријским предузећима у Зајечару, Светозареву и Кучеву.

Друштвене шуме општине Бор су у, саставу тимочког и дунавског шумско-привредног подручја и њима управља и газдује Шумско-индустријско предузеће „Јужни Кучај" Зајечар, ООУР — Шумска секција Бор. Друштвеним шумама, које нису укључене у шумскопривредна подручја, управљају и газдују пољопривредне задруге.

Шуме Северног и Јужног Кучаја чине највреднији, најквалитетнији и највећи комплекс букових шума у СФРЈ. По мишљењима научника ове букове шуме су најквалитетније и у Европи. Квалитет кучајске букве је изузетан и тражен, а прираст и бонитет станишта су оптимални.

Уопште гледајући, шуме су од општег друштвеног интереса, са врло много корисних функција. У неким земљама научно је оцењена вредност дрвета из главних сеча као и посебне општекорисне функције дрвета (споредни шумски производи, хидролошка улога, климатска улога, хигијенско здравствена, естетска, рекреативна и заштитна улога). Свака од ових функција, као и вредност дрвета оцењивана је у одређеним процентима. Према тим прорачунима на вредност дрвета из главних и пореднх сеча отпада 27 одсто, а на остале функције шума 73 одсто.

С обзиром на то да је Бор велики индустријски центар, сигурно је да су остале функције шуме на овом подручју од посебног значаја.

Укупну површину шума у општини Бор чини 40 000 катастарских парцела, од чега на друштвени сектор отпада 13 600 ха, или 36,3 одсто.

Од укупне површине друштвених шума, 60 одсто се налази у атару села Злота и то, углавном, највредније букове шуме.

Друштвеним шумама управљају и газдују следеће организације удруженог рада:

ШИК „Јужни Кучај" из Зајечара	10 483 ха
Пољопривредна задруга „Пољопром" Бор	416 ха
Пољопривредна задруга „Злот"	274 ха
„Центрокооп" — Кланица Бор	744 ха
РТР — Бор	1 583 ха
СО Бор	100 ха

Укупна површина приватних шума износи 23 900 ха. Њих карактерише уситњеност парцела и велика површинска удаљеност.

Структура шума и шумског земљишта је следећа:

	друштвени сектор ха	приватни сектор ха
очуване шуме	8 378	16 925
деградиране шуме	2 174	4 224
шикаре	3 083	2 751
неплодно	1 129	1 723
пашњаци	679	8 451

Према врсти дрвета структура шума је следећа:

	друштвени сектор ха	приватни сектор ха
буква	6 500	9 042
храст	700	9 745
багрем	2 180	2 636
остале врсте	4 200	2 477

Преглед залиха дрвне масе и планирана сечива маса је следећа:

	друштвени		приватни	
	залиха м³	план м³	залиха м³	план м³
буква	1 001 700	19 000	950 000	10 000
храст и ост. врсте	525 393		950 000	10 000
у к у п н о:	1 527 093	19 000	1 900 000	20 000

Друштвене шуме су углавном формиране од бивших шума Министарства шума и руда и бивших комуналних-сеоских шума.

Високе букове шуме у целини су у фази искоришћења. Експлоатација ових шума почела је непосредно после рата, тј. крајем 1944. и почетком 1945. године на Црном врху (прва омладинска радна акција на сечи дрвета), па су једним делом ове шуме у поодмаклој фази подмлађивања. У овим подмлађеним шумама дрвна маса се креће око 100 м³ по 1 ха. Подмлађене шуме чине око 2/3 укупних површина букових шума. Остали део буковних шума има дрвну масу око 250 м³ по 1 ха. Ове шуме су у добром стању. Прираст у буковим шумама креће се од 2 до 12 м³ по 1 ха, што зависи од квалитета земљишта и станишних прилика, док се код осталих врста прираст креће од 0,50 до 2 м³.

Шумама на територији општине Бор, као што је напред речено, газдују ШИК „Јужни Кучај" — Зајечар, ООУР Шумска секција Бор и пољопривредне задруге.

Висока букова шума у Јужном Кучају

ООУР — Шумска секција Бор запошљава 3 дипломирана инжењера шумарства, 3 шумска техничара и 42 радника разних профила занимања (лугари, манипуланти, мотористи за сечу, цепачи, шофери и др.).

Шумска секција Бор има у оквиру ШИК-а „Јужни Кучај" Зајечар статус основне организације удружреног рада са посебним привредним планом, обрачуном и расподелом дохотка, тако да је економски потпуно самостална. Шумама газдује на бази дугорочног програма — шумскопривредне основне за подручје Јужни Кучај.

Ова основа пружа јасан програм развоја основне организације удруженог рада за десетогодишњи период. Основом су предвиђени сви радови из области искоришћавања шума, обнове и неге шума, заштите шума, изградња шумских комуникација, радилишта и пословни ефекти свих ових радова.

Утовар пиланске обловине

Пољопривредне задруге имају мање површине под шумама, којима управљају и газдују. Оне немају формиране стручне службе за послове шумарства, већ од случаја до случаја користе стручне службе Основне организације удруженог рада Шумске секције Бор Њихове шуме нису уређене, тј. немају израђене и одобрене шумскопривредне основе. То значи да у овим шумама није утврђена залиха дрвне масе, прираст, мере обнове, неге и заштите шума, које треба предузети у газдовању шумама.

Карактеристика шума на којима постоји право својине (приватне шуме) је уситњеност парцела, а налазе се у побрђу и планинском региону.

Шуме у планинском региону су економски вредне. Оне се, углавном, наслањају на друштвене шуме тако да са њима чине јединствене шумске комплексе. Шуме побрђа су претежно енклаве у пољопривредном земљишту. Ове шуме нису уређене, тј. немају израђене и одобрене шумско-привредне основе, већ се њима газдује на основу годишњих планова, које доноси надлежан орган за послове шумарства Скупштине општине Бор.

У приватним шумама побрђа вршено је екстензивно газдовање (прекомерна сеча, лисничарење, испаша и др.), што је довело до поодмаклог процеса деградације ових шума.

Годишњи сечиви етат у друштвеним шумама износи 19 000 м³. У овим шумама извлачење стабала од пања до привремених шумских стоваришта и утовар у камионе су механизовани. За ове послове основна организација удруженог рада Шумска секција Бор у потпуности је опремљена механизацијом за сечу, израду шумских сортимената и извоз из шуме, транспорт, утовар и истовар.

У приватним шумама годишње се сече око 18 000 м³ што је у границама годишњег прираста. И у овим шумама сеча је механизована, односно врши се моторним тестерама од стране приватника шума.

Из шума са територије општине Бор добијају се следећи шумски сортименти:

сортименти	друштвени сектор ха	приватни сектор ха
трупци л/Р	6 000	3 000
топионичарска грађа	6 000	1 500
јамско дрво	300	1 500
техничка цепаница	500	
целулозно дрво	1 000	
огревно дрво	4 000	8 500

Производња из друштвеног сектора усмерена је у различите потрошачке центре. Трупце за резање и љуштење апсорбују капацитети за прераду дрвета — стругаре у Бољевцу, Доњем Милановцу и Дворишту (Деспотовац). Техничка цепаница и целулозно дрво пласирају се ван тимочког подручја (Врање, Владичин Хан, Митровица, Лозница и др.). Топионичарску грађу апсорбује РТБ Бор, као и јамско дрво. Огревно дрво пласира се у Бору, а мањи део и ван општине Бор.

Вредније шумске сортименте (трупци за резање, топионичарска грађа и др.) из приватних шума откупљују пољопривредне задруге у количини од око 4 500 м³.

Приверђивањем из шумарства бави се искључиво Основна организација удруженог рада Шумска секција Бор, док пољопривредним задругама ово привређивање чини споредну делатност.

Комплекси шума су отворени према саобраћајницама, што омогућава рационалније искоришћавање посеченог дрвета кроз вредније шумске сортименте.

Отварањем Злотских шума шумско-камионским путевима, а нарочито путем Борско језеро — Умка — Брезовица, са краком Крња јела — Деспотовац, омогућено је да се на теренима Јужног Кучаја развије планински туризам.

ГРАЂЕВИНАРСТВО

Као посебна привредна грана грађевинарство се развило тек у новије време. Традиционални облици ове делатности развијали су се, иначе, и пре отварања рудника — на селу, где се јављају као допунско ванпољопривредно занимање. Касније се грађевинарство развија као занатска делатност са претежно услужним обележјем. Том делатношћу су се на овом подручју бавиле поједине печалбарске групе грађевинара „дунђера", најчешће из околине Пирота, или Црне Траве, предвођене приватним предузимачима.

Таква грађевинска делатност развијала се и после отварања рудника у Бору. Све до 1932. године, грађевинске и занатске радове на разним објектима у Бору изводили су приватни предузимачи са већим бројем радника и занатлија.

Највећи обим послова обављали су у то време грађевински предузимачи Камило Азања, Батиста, Гранжан и оБрђевић.

Тек 1932 године, при Борском руднику се формира грађевинско одељење под називом „Нови рад". Руководећи кадар у „Новом раду" био је углавном страног порекла. Одељењем је руководио Француз Кардо, док је главни пословођа био Италијан Балдуки. Тек нижа руководећа места (пословође смена и слично) била у доступна домаћим стручним радницима. За грађевинске послове, а нарочито за грубе земљишне радове, било је ангажовано домаће становништво. Осим грађевинских радника, у „Новом дому" су радили и лимари, бравари, столари, стаклоресци, фарбари, молери и друге занатлије. Већ 1934. године у „Новом раду" је било запослено око 400 радника.

Грађевинску делатност изван рудника држали су и даље приватни предузимачи. Они су са својим екипама надничара радили на изградњи приватних пословних и стамбених зграда у Бору и околним селима данашње борске општине.

Преузевши рудник од Француза, Немци су за шефа грађевинског одељења поставили свог инжењера Хилдеса. Број радника је повећан, а за поједине послове коришћени су и радници који су у Бору били на принудном раду.

Грађевинско одељење радило је тада првенствено на оспособљавању објеката у погонима рудника, који су били порушени априла 1941. године, као и на изградњи неколико нових стамбених објеката. За време немачке окупације Бора, грађевинско одељење радило је и на изградњи вила за потребе окупатора (код данашње Техничке школе на Четвртом километру) и отпочела изградњу неколико приземних стамбених зграда на Другом километру.

За време немачке окупације, поред грађевинског одељења „Нови рад", грађевинским пословима бавила се и организација „ОТ" („Тот") која је у Бору отворила своја градилишта још 1941. године. У овој организацији радили су многобројни ратни заробљеници, интернирци из разних крајева наше земље и Јевреји. Многи од њих, због тешких услова рада, слабије исхране и лошег смештаја у логорима, нису преживели окупацију. Значајни грађевински објекти на којима се тада радило били су тунел Борске реке и пруга Бор — Црни врх. (Оба ова објекта нису до краја рата довршена.)

После ослобођења Бора од немачке окупације грађевинским пословима бавило се грађевинско одељење у саставу Борског рудника, и то првенствено за потребе предузећа.

У периоду до 1958. године грађевинско одељење при Борском руднику радило је на изградњи бројних привредних и стамбених објеката. Ако се има у виду низак степен техничке опремљености грађевинске оперативе у то време, лоше саобраћајне везе за допремање грађевинског материјала, недостатак стручних кадрова и бројне друге потешкоће, онда се може сагледати сва величина извршених задатака грађевинског одељења у периоду обнове и у остваривању задатака оба петогодишња плана. Завршивши радове на обнови порушених рудничких објеката, већ до краја 1945. године, грађевинско одељење започиње радове на изградњи нових привредних и стамбених објеката: проширење флотације и електролизе, изградња жичаре од Бора до Бучја, проширење топионичких пећи за рафинацију бакра, изградња турбо-сале, грађевинских објеката цијанизације, целе инсталације овог погона и др. Паралелно са радом на обнови и изградњи нових привредних објеката, грађевинско одељење учествује и у изградњи објеката друштвеног стандарда, а пре свега станова на Старом селишту и у Новом насељу.

И поред несумњиво великог обима грађевинских радова, све до 1958. године, грађевинарство није представљало значајну привредну грану у општини.

Због великих обавеза у производњи бакра, рудник није био у стању да даље проширује делатност грађевинског одељења. Тада није постојало ни неко друго предузеће које би се, према јединственом програму бавило грађевинском делатношћу у читавој општини. На другој страни, око 80 одсто грађевинских радова у стамбеној, комуналној и инвестиционој изградњи обављала су, парцијално, разна предузећа са стране. Због тога је донета одлука да се грађевинско одељење изводи из састава Борског рудника и да се формира се самостално грађевинско предузеће у комуни. Одлука о формирању Грађевинског предузећа „Бор" (сада Грађевинског предузећа „Тимоградња" ООУР — Бор) реализована је у 1958. години. Фор-

Стамбена изградња у Бору 1955. године

мирањем овог предузећа створене су повољније могућности за бржи развој ове привредне гране у општини.

Упоредо са новооснованим предузећем на изградњи разних привредних и стамбених објеката било је и даље ангажовано неколико предузећа из других места. Међу тим предузећима неколико их је већ више од двадесет година ангажовано у грађевинској делатности на подручју борске општине. Тако је, на пример, Грађевинско предузеће „Рад" из Београда прве објекте у борској општини почело да гради још 1952. године (пут Бор — Брестовачка Бања). До сада је ово предузеће изградило: Дом одмора у Брестовачкој Бањи, Биоскоп „Звезда", Хотел „Србија" и зграду Заједничких служби РТБ-а, затим објекте болнице и диспанзера, објекте у оквиру програма изградње и I и II фазе РТБ-а, зграду Фабрике лак-жице (на VII километру) и бензинску пумпу на II километру, зграду Дома културе (I фаза) и више стамбених зграда у Бору (зграде Г-1 и Г-2) „седмоспратницу", солитер на II километру и неколико зграда у Улици ЈНА и у Улици генерала Павла Илића.

На изградњи бране за вештачко језеро на Савачи радило је Хидрограђевинско предузеће „Дрина", касније „Хидротехника" из Београда, а на изградњи пруге Вражогрнац — Бор радило је Грађевинско предузеће „Жеграп-8", такође из Београда.

Грађевинско предузеће „Хидроградња" из Чачка изградило је Робну кућу, „Београд" аутобуску станицу, салу за физичку културу Школе „Бранко Радичевић" халу Фабрике опреме и делова на VII километру, халу Радионице за оправку и одржавање локомотива РТР-а и девет стамбених солитера у Месној заједници Старо селиште.

Стамбени солитери у Месној заједници Старо селиште

Грађевинско предузеће „Црна Трава" градило је зграду Гимназије и зграду Дечјег обданишта на Старом селишту, затим једанаест стамбених зграда у болничком насељу, две стамбене зграде, солитер у Улици Трећи октобар, три стамбене зграде у Улици Бориса Кидрича, зграду „ламела" и по једну стамбену зграду у Улици Седми јули, у Улици Филипа Вишњића и Улици Брковића Црног.

Од 1961. године, локалну грађевинску оперативу сачињавају Грађевинско предузеће „Тимоградња" и Грађевинско производно предузеће „Бор".

ТИМОЧКО ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ТИМОГРАДЊА" ООУР — ГРАДЊА „БОР" БОР

Основна делатност ове ООУР је изградња стамбених, привредних и других објеката високоградње, по класичном и монтажном систему градње, затим изградња свих врста објеката нискоградње и хидрограђевинских објеката, извођење грађевинских радова у рударству и других грађевинско-занатских радова.

Настанак ООУР-а везан је за издвајање грађевинског одељења из Борског рудника 1. јануара 1958. године, када долази до формирања Грађевинског предузећа „Бор" у Бору, које већ на старту самосталног пословања постиже запажене производне резултате. Јануара 1959. године, припаја му се Комунално предузеће „Рад", а 14. августа 1952. године и Грађевинско предузеће за високу и ниску градњу „Полет" из Књажевца. Почетком 1963. године размишља се о стварању јаке грађевинске организације за подручје целе Тимочке крајине, тако да 1. марта те године долази до интеграције Грађевинског предузећа „Бор" из Бора и „Тимграпа" из Зајечара и формирања Тимочког грађевинског предузећа „Тимоградња", са седиштем управе предузећа у Зајечару. После интеграције колектив бившег Грађевинског предузећа „Бор" послује као радна јединица, све до краја 1972. године, после чега се конституише као ООУР са ограниченом одговорношћу у оквиру грађевинског предузећа „Тимоградња". „Тимоградња" — ООУР Бор изградила је велики број привредних објеката, објеката друштвеног стандарда, стамбених и стамбено-пословних просторија.

Привредни објекти које је градила „Тимоградња" Бор су: хладњача Трговинског предузећа „Колектив", са пратећим објектима и управном зградом, просторије Штампарије Бор, Кланица „Центрокооп", затим у Басену Бор главно складиште, златара, флотација-цијанизација, складиште експлозива, нова компресорска станица, сви објекти каменолома и Фабрике креча у Загрђу, трафостаница, ливница, сервис за тешка возила, зграда погона за дробљење и просејавање, као и нове зграде Електронског рачунарског центра и лабораторије Института за бакар на IV километру, зграда Поште у Бору и други. Поред привредних објеката у самом Бору и борском делу Басена Бор, ООУР „Тимоградње" у Бору подигла је и више објеката у Тимочкој крајини и на ширем подручју Србије: Фабрика пијачне робе у Кладову, постројења за прераду кречног млека у Мајданпеку, два моста на ауто-путу Београд — Ниш и други.

Изграђени станови и друштвени објекти — допринос „Тимоградње" побољшању стандарда

Од објеката друштвеног стандарда „Тимоградња" — ООУР у Бору изградила је Фабрику хране са експрес и класичним рестораном на II километру, Хотел „Металург" на Борском језеру, Дечје обданиште у Бору, Самачки хотел у Улици Ђуре Ђаковића, Осмогодишњу школу „3. октобар" у Бору и школу у Кривељу, III и IV фазу осмогодишње школе у Мајданпеку, Ресторан друштвене исхране у Мајданпеку, одмаралиште КИБ Бор на Ртњу, нову зграду Рударско-металуршког факултета у Бору и др.

Грађени су и пословни објекти: зграда Општинског суда у Бору, Комерцијално-инвестициона банка, Завод за социјално осигурање, Служба друштвеног књиговодства, Стамбено-комунално предузеће „Стандард", затим сопствена управна зграда, пословно-стамбена зграда „Козара" и „чешаљ" на Тргу ослобођења, Дом пензионера у Бору, пословна зграда Хидроелектране „Вердап" и зграда Општинског суда у Кладову, као и око 1 750 станова у Бору и неколико стамбених објеката у Текији, Кладову, Брзој Паланци, Рготини и у другим местима.

Овај импозантни број изграђених објеката омогућио је радном колективу ООУР „Тимоградња" Бор да оствари и значајне финансијске резултате у свом пословању. Међутим, резултатати на нивоу садашње ООУР евидентирају се тек у задње 4 године.

Обим производње, у периоду за који се евидентирају резултати на нивоу ООУР-а показује из године у годину стални пораст, што се може видети из наредног прегледа:

година	вредност обима производње
1971.	49 170 000
1972.	44 617 000
1973.	51 120 000
1974.	70 739 000

Овакав обим пословања прате и веома добри финансијски резултати пословања (у хиљадама динара):

	1971.	1972.	1973.	1974.
укупан приход	25 809	38 229	36 405	59 795
утрошена средства	17 426	26 319	24 635	42 187
доходак	8 382	11 910	12 770	17 609
законске и уговорне обавезе	561	722	1 065	3 070
доходак за расподелу	7 820	11 187	10 704	14 537
од тога:				
за личне дохотке	6 284	9 636	8 720	12 275
за фондове	946	1 551	1 680	2 671

Ови резултати пословања остварени су захваљујући великом радном искуству целог колектива ООУР-а, повољној квалификационој структури запослених и доброј техничкој опремљености. У тој чињеници и лежи одговор на питање како се смањеним бројем запослених остварују већи привредни и бољи финансијски резултати, јер се број запослених, од 1 080, колико их је било 1963. године, приликом интеграције и формирања „Тимоградње" смањио 1971. на 453, 1973. године на 412, а 1974. године за 407 радника. Очигледно је да пораст продуктивности рада радног колектива Грађевинског предузећа „Тимоградња" ООУР Бор бележи стални пораст.

ГРАЂЕВИНСКО ПРОИЗВОДНО ПРЕДУЗЕЋЕ „БОР"

Децембра 1961. године Народни одбор општине Бор доноси одлуку о издвајању одсека за путеве из свог састава и оснива Дирекцију за путеве, као самосталну установу са својством правног лица. Августа 1963. године, долази до интеграције Дирекције за путеве и Комуналног предузећа „Чистоћа" у једну радну организацију — Комунално-услужно предузеће „Компред". У 1965. години ова радна организација преузима од РТБ-а Бор Каменолом Кривељ и машине за производњу бетонских елемената, што представља зачетак производње грађевинског материјала у овом колективу. Због све веће оријентације радне организације на ниску и високу градњу, као и за производњу грађевинског материјала, комунални послови, који су до тада представљали претежну делатност, постају споредни, па се 1967. године доноси одлука о издвајању Радне заједнице „Комунални послови" у самосталну радну организацију „Чи-

Фабрика креча у Заграђу у изградњи

стоћа". Наредне, 1968. године, радна организација и даље јача као произвођач грађевинског материјала. Те године њој се припајају, из састава РТБ-а, Каменолом Кривељ и Кречана у Заграђу и „Шљункара" из Мињићева. То је у потпуности преоријентација на грађевинарство и производњу грађевинског материјала, мада је при оснивању основна делатност радне организације била изградња и одржавање путева III и IV реда, а нешто касније и комуналне чистоће у граду. Ова преоријентација у пословној политици званично се потврђује изменом назива радне организације у Грађевинско производно предузеће „Бор".

Од 1972. године радна организација је имала у свом саставу седам ООУР-а са својим самоуправним органима и потпуном самосталношћу у формирању и расподели дохотка. То су биле следеће

ООУР: Градња, Каменоломи, Кречана, Фаграм, Транспорт и механизација, Заједнички послови, а по завршетку пробне производње, средином 1974. године, и Фабрика силикатне опеке. Због одређених проблема који су се јавили у раду радне организације у овом периоду, а пре свега у неједнаким полазним условима за стицање и расподелу дохотка појединих ООУР-а, у првој половини 1975. године, долази до нове реорганизације када се формирају две ООУР и Радна заједница Заједничких служби.

Техничка опремљеност радне организације сваке године показује тренд пораста, што се може видети из предлога набавне и садашње вредности основних средстава у неколико задњих година (у хиљадама динара):

	1965.	1967.	1970.	1972.	1974.
Набавна вредност основних средстава	3 864	5 477	37 540	61 132	67 356
Средња вредност основних средстава	2 604	5 450	24 376	32 392	36 369

Паралелно са порастом средстава, повећава се број и квалификациона структура запослених. При оснивању, радној организацији је радило само 50 неквалификованих радника и један грађевински техничар, али су се наредних година број и структура запослених битно побољшали. Преоријентација у пословној политици на грађевинарство и производњу грађевинског материјала, била је могућа само уз благовремено обезбеђење стручних кадрова, што се може уочити и из наредног прегледа квалификационе структуре запослених:

	1967.	1970.	1974.
ВСС	10	25	21
ВШ	14	20	39
ССС	16	46	64
НСС	5	5	13
ВКВ	50	87	92
КВ	108	277	323
ПКВ	98	211	287
НКВ	116	244	88
Укупно:	417	916	927

Издвајањем пројектног бироа из састава радне организације и његовом интеграцијом са Институтом за бакар, дошло је до флуктуације и смањења радника са високом стручном спремом.

У првим годинама рада, радна организација је највише радила на изградњи и реконструкцији путне мреже на територији општине Бор. У том периоду изграђен је пут Доња Бела Река — Лука, реконструисани су и асфалтни путеви Брестовачка Бања — Борско језеро — Црни врх — Планинарски дом на Црном врху, затим путеви Бор — Заграђе, Бор — Кривељ, Бор — Оштрељ и Бор — Метовница, изграђена је теретна железничка станица у Бору, реконструисане и асфалтиране улице ЈНА, Брковића Црног, Моше Пијаде и већи број других.

Паралелно са овим почиње се и са изградњом, најпре мањих, а касније и све већих привредних објеката. Већ 1963. године радна организација учествује на изградњи водовода од Кривеља до Бора, 1965. године завршава изградњу ливнице за потребе РТБ-а Бор, а 1969. године доњег строја индустријске пруге у кругу РТР-а у Бору. На овим објектима стичу се драгоцена искуства која су омогућила да се у наредним годинама ради на изградњи крупнијих привредних објеката, као што су: Фабрика дип-форминг жице, учешће у изградњи Фабрике лак-жице, Тржни центар и покривена пијаца у Бору, нова железничка станица у граду и др.

Од 1965. године, предузеће учествује и у стамбеној изградњи и изградњи објеката друштвеног стандарда. Те године учествује у изградњи 10 стамбених зграда са 40 станова у насељу Старо селиште. Од 1969. године, са повећаним капацитетима, учествује у изградњи више стамбених, пословних и других објеката, међу којима се посебно истичу стамбена зграда „дуплекс" у Улици Октобарске револуције у Бору, са 104 вишесобна стана, са већим бројем локала и Робном кућом намештаја „Савремени дом", затим зграда Музичке школе „Душан Васиљевић" у Бору, нови хотел „Инекс-Крајина", у Неготину, доградња и адаптација бившег хотела „Србија" (сада „Европа") у Бору, нови пливачки базен у Брестовачкој Бањи и друго.

Учествујући у изградњи ових и других објеката, ГПП је стално повећавало обим привредне активности, што се може видети из наредног прилога (у хиљадама динара):

	1962.	1964.	1966.	1968.	1970.	1972.	1974.
Укупан приход	1 869	5 356	14 996	28 423	66 608	76 351	96 931
Утрошена средства	1 527	2 973	8 193	17 922	43 888	49 721	66 557
Остварени доходак		2 383	6 802	11 301	22 720	26 630	30 375

САОБРАЋАЈ

Географски положај борске општине и њена удаљеност од природних саобраћајних токова дуго су представљали ограничавајући фактор развоју свих видова саобраћаја. Претежни део територије ове општине има већу надморску висину од осталих крајева Тимочке крајине. Због веома развијеног рељефа и знатне удаљености од котлина великих река, Бор је морао да уложи значајне материјалне и друге напоре да би у тако неповољним условима изградио најважније саобраћајнице и тиме омогућио даљи привредни и друштвени развој комуне.

Данас је подручје општине Бор повезано добрим саобраћајницама са суседним регионима, а преко њих и са осталим деловима наше земље. Железничком пругом нормалног колосека Вражогрнац — Зграње — Бор — Мајданпек остварује се двострука повезаност са осталим подручјима и то на југу са целом Тимочком крајином и нишком котлином, а преко ове са свим деловима јужне Србије, Косова и Македоније, а на северу преко Мајданпека са Београдом, Војводином и централним деловима наше земље.

Значајним улагањима у задњих десетак година у развој путева створена је и мрежа савремених друмских саобраћајница, које с једне стране омогућују бржу повезаност Бора са другим регионима, а с друге стране несметан саобраћај између насељених места у самој комуни. По значају истичу се три основна путна правца: Бор — Селиште, који се надовезује на пут I реда Зајечар — Параћин, Бор — Зграње — Д. Б. Река — Милошева Кула који се надовезује на путни правац Мајданпек — Доњи Милановац — Кладово и пут Бор — Жагубица преко Црног врха, који представља најкраћу везу са Београдом.

Железнички саобраћај

Железнички саобраћај је дуги низ година био најважнија саобраћајна веза, која је повезивала ово подручје са другим крајевима. Од изградње, 1911. године, па све до 1968. године, пругом узаног колосека Бор — Метовница допремао је највећи део сировина, материјала и других потреба за Бор и његово становништво. Тих година изграђене су и остале пруге у Тимочкој крајини (Зајечар — Кри-

Стара железничка станица у Бору

ви Вир 1911, Криви Вир — Извор — 1912, Зајечар — Прахово — 1912. и Зајечар — Књажевац — 1914. године). Али железничка веза са осталим крајевима у Србији имала је највећим делом пругом уског колосека преко Параћина. Године 1922. завршена је и пруга Књажевац — Ниш. То је пруга нормалног колосека, па се за превоз у том правцу морао вршити претовар у Зајечару.

Пруга Метовница — Бор изграђена је првенствено за потребе Борског рудника. Поред транспорта сировина и готових производа, ова пруга је служила и за превоз радника — становника из Сумраковца, Шарбановца, Метовнице, Слатине и других села, који су радили у Борском руднику.

Међутим, привредни развој Бора, а пре свега Борског рудника, захтевао је сваким даном бржи и економичнији начин транспорта од оног који је до тада пружала пруга уског колосека. Због тога је 1955. године започета изградња пруге нормалног колосека од Вражогрнца до Бора, у дужини од 28 км, која је за потребе РТБ Бор била завршена већ 1960. године. Званично пуштање ове пруге у саобраћај обављено је на дан 19-годишњице ослобођења Бора (3. октобра 1963. године). Тога дана је у нову теретну железничку станицу стигао први путнички воз, пругом нормалног колосека. Ова пруга је имала велики значај за даљи привредни развој Бора. Њеном изградњом елиминисани су трошкови претовара робе у железничким

Изградња пруге Вражогрнац — Бор (постављање шина пруге за Бор)

станицама у Зајечару и Параћину из вагона узаног у вагоне нормалног колосека и обратно, а сам превоз је постао, не само економичнији, већ и ефикаснији. Посебан значај ова пруга је имала за потребе Басена Бор, јер је њом започет транспорт сумпорне киселине од Бора до Фабрике суперфосфата у Прахову.

Иако је ова пруга одиграла велику улогу у повезивању Бора са другим крајевима, њен пун значај дошао је до изражаја тек са изградњом пруге нормалног колосека од Бора до Мајданпека. Изградња ове пруге омогућила је привреди Тимочке крајине најкраћу везу са Београдом, а самом РТБ Бор скраћење транспортног пута за превоз концентрата бакра од Мајданпека до Бора за десет пута у односу на дотадашњи преко Пожаревца, Мале Крсне, Ниша и Зајечара. Изградњом ове пруге по први пут подручје Бора постаје и железничко транспортно подручје.

Укупна дужина железничких пруга нормалног колосека на територији општине Бор износи 48 километара. Ова пруга обезбеђује везу са оним правцима који још нису погодни за друмски саобраћај, па се из године у годину све више користи за превоз путника и робе, што се види и из података о превезеним путницима, утовару и истовару робе од 1971. до 1974. године, са станица Заграђе, Бор — тератна и Бор:

Нова железничка станица у Бору

	1971.	1972.	1973.	1974.
Станица Загиље:				
број путника	6 696	3 530	3 647	3 383
утоварено тона робе	29 447	30 478	64 610	129 463
истоварено тона робе	42 250	23 486	44 921	26 864
Станица Бор — теретна:				
број путника	12 288	7 880	8 517	7 051
утоварено тона робе	620 558	734 405	817 849	772 229
истоварено тона робе	400 498	705 149	753 397	741 420
Станица Бор:				
број путника	175 291	188 603	239 030	302 656
утоварено тона робе	1 650	4 115	1 686	2 388
истоварено тона робе	32 031	12 553	21 312	9 886

Друмски саобраћај

Зачеци јавног саобраћаја јављају се већ у првим послератним годинама. Још 1951. године саобраћао је први аутобус на градским и неколико аутобуса на међуградским линијама (Бор — Неготин, Бор — Зајечар), док су до околних села путнике и раднике превозили камиони предузећа. Тек са оснивањем Аутотранспортног предузећа друмски саобраћај постаје посебна привредна грана.

Првог априла 1958. године из састава транспортног погона Рударско-топионичарског басена Бор издваја се аутопарк, који се састоји

од 22 камиона, укупне носивости 100 тона и 4 аутобуса, са укупно 142 седишта. Заједно са возилима, у новоосновано предузеће прешло је и 80 радника, углавном возача и аутомеханичара, који постају пионири ове гране саобраћајне привреде борске општине, а касније и Тимочке крајине. Ново предузеће је у почетку имало и неколико економских објеката, који су се састојали од једне гараже са 19 бокс ова за возила, радионице са два радна канала, две административне просторије и дворишта предузећа величине 0,2 хектара.

Основна делатност новог предузећа била је превоз путника и робе, као и пружање ремонтних услуга трећим лицима — власницима моторних возила, којих је у то време било веома мало, тако да је ова врста делатности предузећа била тада скоро симболично заступљена.

Превоз путника обавља се у почетку само на неколико линија, од којих би се по својој дужини издвојила она која спаја Бор са Београдом преко Црног врха и то са по једним поласком дневно у оба смера (217 км пута у једном смеру). Аутобус је овај пут, који је највећим делом имао подлогу од туцаника, превалиивао за око девет часова.

Све остале линије заједно биле су само нешто дуже од ове „београдске". Укупна дневна километража коју су остваривали сви аутобуси на раду износила је око 600 км. То је једва педесети део садашње километраже коју аутобуси овог предузећа прелазе у току једног дана на сталним линијама. Али, за ондашње прилике то је био добар почетак, нарочито ако се имају у виду прва искуства у овој делатности и ограничене могућности расположивог возног парка.

Друмски саобраћај тада није био у стању да задовољи све потребе, па је железница, поред свих недостатака, још увек била главни превозник путника и робе. Железницом узаног колосека ће се још дуго превозити радници борских предузећа и остали путници овог краја. Тек после скоро једне деценије, интензивни развој нове путне мреже и модернизација постојећих путева учиниће да аутобус постане најважније превозно средство, како за свакодневни превоз радника, тако и за превоз путника на дуже релације.

Теретни саобраћај, у почетку са малом носивошћу, једва је успевао да задовољи транспортне потребе свог оснивача Рударско-топионичарског басена Бор. Камиони Аутотранспортног предузећа превозили су бакар за Светозарево и Севојно, а све чешће обављају превоз и на другим релацијама, до Марибора, Вараждина, Загреба и Ријеке. У повратку превозе се, углавном, сировине за производњу бакра и опрема за рудник.

Превоз се тада, чак и на веће удаљености, обављао искључиво камионима без приколица, којима ово предузеће у почетку и није располагало. Слаба вучна снага возила и доста лоше карактеристике најважнијих путних праваца нису дозвољавали вучу приколица. Терет се превозио возним јединицама чија носивост није прелазила 5—6 тона.

Због малих превозних капацитета предузеће није било у могућности да превезе све понуђене терете. Осталу робу превозила су друга предузећа.

Прву пословну годину предузеће завршава са укупним приходом од око стотину милиона динара, али ипак позитивно и са првим средствима издвојеним за проширену репродукцију. При томе су стечена нова знања и искуства која ће омогућити касније прерастање у велико транспортно предузеће.

Идућих година, 1959. и 1960, предузеће удвостручује капацитете и број запослених. Године 1960. припајају му се транспортна предузећа „Крајина" из Неготина и „Пионир" из Књажевца и тако удружено постаје главно транспортно предузеће на територији бившег среза Зајечар. Нарочито се проширује делатност у међуградском путничком саобраћају. Отварају се нове линије које повезују Бор са Кладовом, Неготином, Зајечаром и Књажевцом. Такође су успостављају аутобуске везе од Кладова до Неготина и од Зајечара до Београда.

Теретни саобраћај у 1963. години доживљава свој потпуни преображај. Почетком те године превоз бакарног концентрата од мајданпечке флотације до борске топионице обавља се камионима Аутотранспортног предузећа. Товарни капацитети ни издалека нису могли задовољити потребе, па се врше прве веће набавке домаћих камиона. Такође се у возни парк уводе и приколице, тако да носивост возних јединица достиже 15 тона, што је за онданшње време представљало велики корак напред. Превоз овог терета доносио је предузећу пуну запосленост и солидну добит, али истовремено и велике обавезе и одговорност. Сваког дана ваљало је водити рачуна да топионица у Бору не остане без концентрата. Нарочито су зимски дани доносили велика искушења. Увек када би пут био завејан, цео колектив овог предузећа излазио је и чистио сметове својим камионима.

Године 1965, још више се увећава теретни парк, увозом 20 возила стране производње. Заједно са приколицама ови камиони носе и по 30 тона, што је тада представљало крајњи домет у дуголинијском саобраћају. Укупна носивост камиона сада већ износи преко 1 300 тона. Већу носивост од ове имају само неколико предузећа у Србији.

Исте године Аутотранспортно предузеће преузима од локалног Комуналног предузећа одржавање градског и приградског саобраћаја, а затим ствара и нове линије, које повезују Бор са селима из његове околине. Године 1968, после укидања пруге уског колосека, сва села борске општине, изузев Бучја и Горњана, до којих још није постојао добар пут, повезана су приградским аутобуским линијама са Бором.

Исте године дошло је до нове интеграције саобраћајних предузећа, овог пута највеће у источној Србији. Аутотранспортна предузећа из Бора и Зајечара удружују се и почев од 1. јула 1968. године почињу да раде као једно предузеће. Седамдесет један аутобус, колико је предузеће имало на крају године, могла је одједном да превезе 3 800 путника. Дневно се прелази преко 20 000 км, односно двадесет пута више него у првој години постојања. Поред тога, 100 камиона са 68 приколица располагало је са преко 1 800 тона носивости. Међутим, и тако нарастао возни парк био је недовољан да

Модерна радионица Теретног саобраћаја АТП „Бор" у Бору

задовољи све потребе овог краја. Концентрата бакра из Мајданпека било је све више, дневно и по 700—800 тона. Упоредо са тим, отпочиње се са још једним масовним превозом. То је превоз кварцног песка из Рготине за потребе индустрије у Београду. Дневно се превозило и преко 200 тона.

У ово време путнички саобраћај доживљава још већи успон. То је омогућено стицањем низа околности, а пре свега укидањем пруга уског колосека, изградњом Хидросистема „Бердап" и повећаном изградњом Борског рудника.

Реконструкција и модернизација постојеће путне мреже и отварање нових путних праваца, даје аутобуском саобраћају нове импулсе.

Током 1971. и 1972. године предузећу се припајају саобраћајно-туристичке организације „Крајинатурист" из Неготина и „Центротурист" из Кладова. Сада то постаје једна јединствена организација друмског саобраћаја која покрива целокупну Тимочку крајину, са око 120 аутобуса, капацитета преко 6 000 седишта. Тих година изграђују се и аутобуске станице у Бору, Неготину и Кладову, а у заједници са „Ниш-експресом" из Ниша и у Књажевцу. Теретни парк и даље располаже са око 1 800 тона носивости. Предузеће већ запошљава преко 700 радника.

У складу са уставним променама предузеће се 1973. године организује у пет основних организација удруженог рада: Путнички саобраћај Бор, Путнички саобраћај Зајечар, Путнички саобраћај Неготин, Теретни саобраћај и Заједничке службе.

Упоредо са организационим престројавањем стварају се и повољнији услови за техничко одржавање, сада већ прилично великог возног парка. Радионица за одржавање и оправку возила борског дела предузећа, коју користе две основне организације — Путнички и Теретни саобраћај и која је постала уско грло, дели се у два дела. Теретни саобраћај на новој локацији на VII км, поред пута за Слатину, изграђује нову модерну ауто-базу, на преко 4 хектара, са више од 1 200 м² покривеног радioничког простора. Радионица је снабдевена савременом опремом и уређајима, што у многоме олакшава рад око одржавања возила. Први пут од постанка предузећа радници одржавања раде у светлим и топлим просторијама, које испуњавају све хигијенско-техничке услове.

Основна организација Путнички саобраћај, која је остала на старој локацији у граду, проширује своју радионицу доградњом нових 1 300 м² покривеног простора. Набављена је и нова опрема.

И остале основне организације путничког собраћаја — у Зајечару и Неготину извршиле су адаптацију постојећих радионичких просторија, тако да су и тамо радни услови сада знатно повољнији.

У Борској општини сва су села повезана аутобуским линијама са седиштем комуне — Бором, чак и Горњане, једино село до кога још није доспео асфалтни коловоз, има линију која га три пута дневно повезује са Бором. Кроз нека села, као што су Слатина, Брестовац, аутобуси пролазе и по неколико пута дневно. Из самог Бора се, иначе може пет пута дневно отпутовати аутобусом до Београда, два пута до Ниша, а више пута до Зајечара, Књажевца, Бољевца, Кладова, Неготина и Мајданпека.

Предузеће у 1975. години има 170 аутобуса, што је у односу на годину оснивања (1958) 20 пута више. Сада се у току дана прелази око 32 000 км, што је, опет, својеврсни рекорд.

Теретни саобраћај у 1973. и 1974. години, поред стварања нових радионичких просторија, врши и нову велику замену возног парка.

ПТТ саобраћај

Не постоје поуздани подаци о томе када је и где први пут у насељеним местима, на садашњој територији општине Бор, отворена пошта. Међутим, са сигурношћу се може рећи да су зачеци интензивнијег развоја поштанско-телеграфског саобраћаја у овом крају везани за почетак рада Борског рудника. За велики број радника из свих крајева наше земље, који су у то време радили у руднику, једина веза са породицама у родном крају била је поштанска веза. Сам развој рудника условио је, поред поштанског, и бржи развој телеграфског саобраћаја. Па ипак, дуги низ година пре, за време и после II светског рата у пошти је радило 6 радника, од тога двојица радника поштоноша вршила су комбиновану доставу пошиљки, телеграма и телефонских позивница за цело насеље, као и размену поште са железницом. У то време Пошта у Бору располагала је и малом индукторском централом са 50 прикључака. Осим Бора, пре II светског рата пошту су имала и села Кривељ и Злот.

Одмах по ослобођењу, у борској пошти, која је била смештена у садашњој управној згради Трговинског предузећа „Радиоелектро" (изнад продавнице „Прогрес"), радило је 10 радника. Повећањем ПТТ саобраћаја, повећава се и број радника који раде у пошти. Тако је 1950. године у пошти радило 15, а 1960. године 20 радника. Пошта је тада располагала и индукторском централом од 100 прикључака.

Крајем 1960. године пошта се сели из неподесних и скучених просторија у своју нову зграду у центру града (у Улици маршала Тита бр. 1). У новим радним просторијама одмах се приступа монтирању аутоматске телефонске централе од 400 прикључака, а две године касније иста се проширује за нових 600 бројева.

Међутим, овакви капацитети ПТТ саобраћаја не могу успешно да прате интензиван развој привреде и друштвених делатности, нарочито у периоду од 1965. до 1970. године. Јављају се посебно велике тешкоће у међуградском телефонском саобраћају. Због тога се у овом периоду приступа озбиљним инвестиционим захватима и то, како на проширењу телефонске централе у Бору, тако и на проширењу излазних канала за цело подручје Тимочке крајине. Захваљујући овим напорима, 1971. године пошта у Бору добија, уз постојећих 1 000, и још 2 000 прикључака и 15 телекс веза. Укључењем телефонске централе са посебном мрежном групом у југословенски систем ПТТ веза, знатно се побољшава саобраћај Бора са свим деловима наше земље. У оквиру нових улагања, сва села у општини добијају телефонску везу са градом, а Кривељ, Слатина, Брестовац, Шарбановац, Д. Б. Река добијају и аутоматске телефонске централе.

Спроводећи у дело уставне амандмане, Пошта у Бору конституише се 1. јула 1972. године као основна организација удруженог рада, а 1. I 1974. године постаје самостална ООУР са својством правног лица, са солидарном и субсидијарном одговорношћу у оквиру Предузећа ПТТ саобраћаја Ниш.

У свом саставу ООУР ПТТ саобраћаја Бор има 14 ПТТ јединица на територији општина Бор, Мајданпек и Бољевац.

У 1974. години, првој години рада као самостална ООУР, Пошта у Бору остварила је следећи обим услуга: поштанске услуге 2 411 644, телеграфске услуге 382 606, телефонске услуге 28 087 879 и остале услуге 476 887.

Овај обим услуга остварило је 135 радника, од чега само у Пошти Бор 75 радника.

У тој години остварен је укупан приход у износу од 1 909 497 795 динара: поштанске услуге 298 999 166 динара, телеграфске услуге 83 383 230 динара, телефонске услуге 1 458 954 495 динара, остале услуге 68 160 905 динара.

Укупан финансијски резултат пословања је био позитиван, што се може видети из прегледа расподеле укупног прихода и дохотка:

укупан приход	1 909 497 795 динара
доходак II	974 614 500 динара
од тога за:	
личне дохотке	604 358 500 динара
фондове	370 256 000 динара

ЗАНАТСТВО

Ова делатност има у Бору и осталим местима данашње борске општине дугу традицију, али, пре свега, као део допунског привређивања на селу, односно као облик ванпољопривредног занимања сеоског становништва. Крајем XIX и почетком XX века било је у већим селима занатлија, који су држали своје радње, најчешће коларске, ковачке, пинтерске, кројачке и друге. Ово занатство било је тада претежно услужно и није имало карактер робне производње. Тек отварањем Борског рудника занатство се интензивније развија, нарочито у Бору. Привучени могућностима да боље зараде, многи занатлије долазе из других места и већ првих година отварају неколико радњи. Заједно са трговцима и овдашњи занатлије су највише допринели формирању „борске чаршије".

Па ипак, ни пре другог светског рата, ни у првим послератним годинама Бор није постао значајнији занатски центар, какви су то били остали градови у Тимочкој крајини. У свом раду „Функција већих насеља североисточне Србије" Димитрије Перишић о томе каже: „Пре рата разлог није лежао само у мање повољном положају Бора у односу на друга насеља, посебно Зајечара. Има значаја чињеница да насеље Бор, са израженим учешћем радничке — пролетерске социјалне групације, у укупном становништву, у овдашњим друштвеним условима не само да није имало одговарајућу „цену" код државних власти и система, већ су и тенденције његовог ексцентралног свестранијег развоја понекад организовано спутаване". Бојећи се, да повећањем занатлија и радника других делатности, под утицајем постојеће веома снажне радничке класе, не добију шири фронт радника противу себе, овдашње власти су настојале да спутавају развој свих оних делатности које би регрутовале нову радничку класу.

Разлог што Бор и дуго година након ослобођења није имао довољан број занатлија лежи у чињеници да преспективна Бора као рударског насеља до утврђивања нових рудних резерви није била довољно видљива.

Делимична стагнација у развоју па и опадање приватног занатства у овом периоду, може се видети из упоредног прегледа броја занатских радњи 1939. и 1953. године:

	1939.	1953.
часовничари	3	3
бакрачари	1	1
ковачи	1	
лимари	1	1
потковачи	2	2
радионица радио-клуб		1
обућари	5	3
кројачи	7	7
опанчари	4	2
абаџије	5	3
берберн	11	9
фотографи	1	3
кожухари		1
штрикери		1
грнчари	1	1
каменоресци	1	2
столари	3	1
воскари	3	2
кројачке задруге		1
обућарске задруге		1
радионице сода воде	3	2
радионице бициклистичког клуба		1
цревари	1	1
Свега:	53	49

Поред приватних занатлија, те године (1953) занатством се у друштвеном сектору бавило и неколико занатских предузећа:

Среско привредно предузеће „Јединство" са столарском, машинбраварском и содарском радњом, настало је спајањем занатских предузећа „Слога" и „Рудар". Предузеће је те године имало 37 радника и 10 ученика.

Комунално предузеће „Напредак" са лимарским, браварским, столарским, фарбарско-молерским, зидарским и електро-инсталатерским занатским радионицама запошљавало је 108 радника и 7 ученика.

Кројачко-занатско предузеће „7. јули" има посебне радионице за израду женске и мушке одеће. У предузећу је радило 17 кројача, 8 кројачица и 7 ученика.

Берберско-фризерско предузеће „3. октобар" у 3 берберинице запошљавало је 10 бербера, 2 фризерке и 6 ученика.

У једној радионици — Самосталне обућарске радње „Борац" ради 12 радника и 4 ученика.

Градско предузеће за снабдевање „Слобода" између осталог имало је и следеће занатске објекте: пекару са 80 радника и 1 учеником, месару — са 30 радника и 2 ученика, посластичару — са 7 радника и содару — са 1 радником.

Успорени развој занатства настављен је и у наредним годинама, што се да видети и из констатације изнете и у Програму перспективног развоја привреде на подручју општине Бор, за период 1957. — 1961. године, где се између осталог истиче да је „развој занатства у општини од ослобођења до данас по обиму услуга остао на нивоу на коме је био и пре рата". Као разлог за то наводе се недовољно стимулативна пореска политика, ниска акумулативност занатства, недовољан број локала за занатску делатност и др. У овом периоду потребе за занатским услугама донекле су задовољаване допунским радом радника из радног односа.

У наредним годинама, са развојем привреде, расле су и потребе за бржим развојем свих видова занатства.

У том периоду, под утицајем општег пораста животног стандарда становника, до кога је дошло, пре свега, због завршетка и пуштања у рад индустријских објеката из I фазе реконструкције и проширења РТБ-а Бор, долази до појачане куповине бројних апарата за домаћинство и осталих трајних потрошних добара. Велики број ових добара у домовима борских радника, захтевао је и боље организовану службу одржавања. Поред тога, постојећа структура борске привреде и њена немогућност да запосли првенствено женску радну снагу били су озбиљан разлог који је захтевао бржи развој занатства. Рударство и металургија, због специфичности посла, нису омогућавали да се запосли све већи број женске радне снаге, која је тражила посао и која се свакодневно повећавала као резултат све чешћег опредељења многих породица да Бор одаберу као стално место свог пребивања. Овај град, а нарочито Басен Бор, после завршетка I фазе развоја пружао је све већу сигурност таквим породицама.

У периоду од 1961. до 1965. године чине се покушаји да се у оквиру друштвеног сектора нађу решења за бржи развоја занатства. Покушај да се интеграцијом мањих занатских предузећа и радњи, у оквиру Предузећа „Занатсервис" (касније „Рудар"), кроз концентрацију средстава и кадрова обезбеди виши ниво занатских услуга у граду, није успео, пре свега, због недовољног броја стручних кадрова, а затим и због веома хетерогеног састава занатских делатности у саставу предузећа и њихове ниске акумулативности. Насупрот овоме, покушај да се формира предузеће за израду конфекције дао је добре резултате. Већи број и то првенствено женске млађе радне снаге, нашао је запослење у Предузећу „Конфекција", које је након интеграције са Обућарском радњом „Рекорд" прерасло у Фабрику заштитних средстава „Борчанка".

До бржег развоја занатства, а пре свега услужног, долази после 1968. године, после усвајања програма СО Бор о развоју терцијарних делатности. Захваљујући успешној реализацији тог програма, поред трговине и угоститељства, и занатство је постигло знатан напредак у свом развоју.

Данас Бор располаже бројним занатским објектима, локалима и сервисима који не само да задовољавају потребе грађана у граду и општини, већ и потребе становника многих суседних градова. Само за одржавање апарата у домаћинствима, поред приватних за-

натлија, постоје и 3 сервиса домаћих произвођача „беле технике". Своје сервисе имају Електронска индустрија Ниш, „Горење" из Велења и „Слобода" из Чачка. За одржавање путничких возила изграђен је један од најсавременијих сервиса у СР Србији који је у саставу Завода „Црвена застава" из Крагујевца.

За задовољење осталих потреба постоји већи број савремено опремљених сервиса, као што су: Сервис за одржавање лифтова „Давид Пајић", Оптичарски сервис „Геталдус", и др. Крајем 1974. године у општини Бор било је 296 приватних занатских радњи и то:

механичарске и аутолакирерске	60
оправка и одржавање електро-апарата	14
кројачке	60
обућарске и опанчарске	9
прерада дрвета	39
кречарске	9
пластичарске	11
пекарске	5
воскарске	1
содацијске	2
пластичарске	3
зидарске	23
фотографске	6
берберске	9
фризерске	4
хемијско чишћење	2
воденице	3
остале	6

Од овог броја 170 радњи су власништво радника којима рад у занатству представља споредно занимање. Поред самих занатлија, власника радњи, у овој делатности било је и 52 радника и 2 ученика. Од укупног броја занатских радњи 35 су биле отворене у закупљеним локалима, док су остале биле у локалима сопственика радње. Знатан број приватних занатлија у Бору отворио је своје локале у новим, савременим, веома модерно опремљеним локалима.

Све је ово омогућило да Бор, поред индустријског и трговачког центра, постане и значајан центар занатства у Тимочкој крајини, преузимајући шта више и раније примат у неким занатским делатностима од суседних градова.

У 1974. години, у друштвеном сектору производног и услужног занатства, највећи радне организације су биле: Производно предузеће „Јединство", Фабрика заштитних средстава „Борчанка" и ООУР „Црвена застава" Крагујевац — Филијала Бор.

Производно предузеће „Јединство"

Предузеће је основано 1. августа 1952. године интеграцијом тадашњих занатских предузећа „Слога" и „Рудар". У досадашњем раду ове радне организације издвајају се три периода развоја.

Столарска радионица радне организације „Јединство"

Прву етапу развоја, од 1952—1962. године, карактерише типично занатска и веома хетерогена производња са великим учешћем живог рада. Предузеће је радило у ненаменским и неподобним просторијама за рад, што је између осталог изискивало и огромне губитке у радном времену због слабе организације унутрашњег транспорта на коме се губило и по 35 одсто од укупног времена израде. Једну од основних карактеристика ове етапе развоја чини одрицање радног колектива дела дохотка ради стварања бољих и сигурнијих услова за рад предузећа.

Првих година, у наредној, другој, етапи развоја настаје преструктуирање у делатности овог предузећа. Уместо великог броја заната са којима се до тада радна организација бавила, одабрано је неколико који и данас чине основну делатност ОУР. Предузеће се успешно уклопило у мере привредне реформе и већ крајем 1966. године почиње изградњу нових хала на новој локацији на III км, које завршава и почиње са радом у њима крајем 1968. године. Те исте године извршена је и интеграција са предузећем „Зидар" из Бора.

Ова организација удруженог рада данас у свом саставу има 6 самосталних обрачунских радних јединица: браварску, столарску, зидарку, молерско-фарбарску, циглану и заједничке службе.

За целокупну делатност обрачунских јединица, радна организација располаже са више хала, укупне површине од око 4 800 м², од чега на циглану отпада 1 710 м², а остатак на остале радне јединице.

И поред тога што у свом досадашњем раду радна организација није имала довољан број стручних кадрова и што се у свом раду сукобљавала са многобројним тешкоћама, она је само једну пословну — 1952. годину, завршила са губитком, док је у наредним годинама финансијски резултат био у сталном успону, што се може видети и из наредног прегледа:

Година	Укупан приход	Доходак	Добит	Број запослених
1952.	76 825	10 311	3 494	
1957.	657 840	296 245	23 987	83
1962.	1 595 481	552 204	6 862	135
1963.	2 165 316	737 537	25 370	142
1964.	2 375 485	983 689	73 512	121
1965.	4 363 704	2 263 420	360 260	192
1966.	4 865 000	2 935 000	426 000	198
1967.	5 182 000	3 098 000	355 000	199
1968.	6 847 000	3 958 000	405 000	254
1969.	9 068 000	4 650 000	158 000	241
1970.	10 122 000	4 884 000	835 000	257
1971.	12 907 000	7 668 000	2 216 000	241
1973.	17 080 000	10 030 000	1 873 000	236
1974.	23 049 000	14 036 000	2 676 000	258

У протеклом периоду „Јединство" је изводило завршне радове у грађевинарству на многим привредним објектима и објектима друштвеног стандарда у Бору, Зајечару, Неготину, Кладову, Пархову, Књажевцу, Нишу, Београду и на Косову.

Мада је у почетку рад радне организације био везан за одржавање стамбених објеката, постепеним усавршавањем производње и освајањем нових технологија у столарској и браварској радној јединици, предузеће се успешно уклопило и у изградњу крупних привредних објеката: на објектима II фазе изградње РТБ-а у Бору и Прахову, на Хотелу „Србија" у Зајечару, аутобуским станицама у Бору, Неготину и Кладову и на бројним објектима друштвеног стандарда, где се посебно истиче изградња металне конструкције за спортску халу у Неготину.

Фабрика заштитних средстава „Борчанка"

Фабрика заштитних средстава „Борчанка" је фабрика младих, у којој је од укупног броја запослених преко 70 одсто радница.

Основну делатност ове радне организације чини производња свих врста конфекцијских производа од текстила, коже, крзна и другог материјала, затим производња заштитних средстава за рад, кожне галантерије, обуће и погонског кожног ремења.

Основана је 30. јуна 1963. године интеграцијом занатских радњи „Конфекција" и „Рекорд", под именом Борска текстилна конфекција „БТК".

Данашњу ОУР „Борчанка" чине две производне радне јединице: „Конфекција" и „Обућа". Она има и услужну радну јединицу Заједничке службе, у чијем саставу се налазе и стоваришта за продају робе у Нишу и Бору и продавница у Бору.

У досадашњем раду стално се напредовало у освајању нове производње. Тако су се до 1967. године, у „Борчанки" искључиво производила заштита средства за рад, а од 1967. године, поред постојеће производње, у кооперацији са Конференцијом „Беко" из Београда, започиње и производња дечјих мантилића, шушкаваца и друге конфекцијске робе. Већ од 1968. године производи „Борчанке" почињу да се продају и на иностраном тржишту. Сомотске панталоне, фармерице, јакне и други производи, најпре у мањим количинама, а затим у знатно већим, пласирају се на тржиште западне Европе. У 1972. години извозе се заштитне руковице у Немачку, хаљине у Немачку и Шведску, јакне у Холандију, фармерице у Немачку, потонско кожно ремење у Албанију и др. У 1973. години повећава се обим асортимана извоза.

Заједно са повећањем обима и асортимана производње, остваривани су све већи финансијски резултати пословања, што се може видети из наредног прегледа:

Година	Укупан приход	Доходак	Лични доходи	Фондови	Број запослених
1964.	2 399	586	206	90	70
1965.	3 732	1 023	409	229	86
1966.	6 120	1 305	1 073	343	97
1967.	6 507	1 317	1 430	246	109
1968.	6 487	1 204	1 217	205	110
1969.	13 249	3 434	2 379	500	160
1970.	13 063	3 271	2 345	541	165
1971.	19 268	6 118	3 260	2 301	201
1972.	16 224	6 644	4 186	2 146	214
1973.	27 085	11 804	5 667	5 083	241
1973.	35 621	13 278	5 618	5 834	252

Остварени производни и финансијски резултати пословања су утолико већи, ако се има у виду да су они остварени у веома неподобним радним условима и са веома дотрајалим основним средствима, на шта указује и наредни преглед (у хиљадама динара):

Година	Стање пословног фонда	Стање основних средстава	Садашња вредност основних средстава
1963.	282	121	59
1964.	459	533	369
1965.	796	680	485
1966.	1 352	1 185	892
1967.	1 572	1 286	928
1968.	1 676	1 544	1 061
1969.	1 946	1 640	968
1970.	2 179	1 635	492
1971.	3 827	1 851	372
1972.	8 275	2 923	36
1973.	12 631	3 581	242
1974.	21 518	3 934	223

Нова производна хала „Борчанке"

Да би се побољшали радни услови, који би омогућили даље повећање продуктивности рада и омогућило запошљавање нових радника, започета је 1973. године на III км, у зони лаке индустрије и сервиса- изградња нових производних хала „Борчанке". После 2 године градње, са улагањима од 12 360 000 динара, завршена је прва фаза изградње. Нове производне хале, у којима су радни људи фабрике започели производњу 1. августа 1975. године, имају укупну површину 2 174 м², од чега на радну површину долази 1 200 м², на магацински простор 500 м², на објекте друштвеног стандарда 350 м², а остатак простора од 124 м² користи се за привремени смештај дирекције фабрике. Тиме су створени повољнији радни услови за даље повећање производних резултата овог вредног радног колектива младих.

Заводи „Црвена застава" Крагујевац — ООУР Филијала Бор

Основна организација удруженог рада „Црвена застава" у Бору је највећа сервисно-продајна организација за путничка возила на ширем подручју Тимочке крајине. Изграђена је у оквиру Програма развоја терцијарне привреде у општини, усвојеног 1968. године, а на основу сарадње РТБ-а Бор и Завода „Црвена застава" Крагујевац. Сервис и продајни салон аутомобила званично су почели са радом 4. I 1971. године. Од тада, па све до 30. VI 1973. године, бор-

Аутосервис „Црвена застава"

ски део „Црвене заставе" послује као Продајно-сервисна организација Завода „Црвена застава" из Крагујевца, а 1. VII 1973. године долази до конституисања у ООУР за промет и сервисирање возила — Филијала Бор. Овај статус има и данас.

Делатност ООУР је продаја и сервисирање возила из програма „Заставе" као и обављање техничких прегледа свих путничких возила, одржавање возила у гарантном и вангарантном року, продаја резервних аутоделова као и продаја ловачко-спортског оружја и опреме.

ООУР „Црвена застава" — Филијала Бор располаже покривеним пословним и продајним простором од 2 400 м², као и непокривеним асфалтираним делом од 600² м.

У 1974. години у сервисном делу ООУР остварено је 63 269 часова рада, од чега је на оправке у гарантном року утрошено 20 000 часова, а на оправке возила у вангарнатном року 43 269.

Број запослених се од оснивања Филијале у Бору стално повећавао. Од 63 радника у 1971. години, на 102 у 1974. години.

Прву „пуну", 1974. годину пословања као ООУР Филијала у Бору је завршила позитивно и остварила: укупан приход од 139 763 234, трошкове пословања од 134 243 842, доходак од 5 519 392, исплаћени бруто лични доходак од 3 440 853, а остатак дохотка за фондове је 156 084.

ГРАФИЧКА ДЕЛАТНОСТ

Графичка делатност у Бору је млада привредна грана. Она је настала у послератном периоду развоја града, и њен развој везан је само за једну радну организацију — за данашњу Штампарију у Бору. Без традиције и без одговарајућих стручних кадрова, изложен доста јакој конкуренцији, овај радни колектив је успео да прерасте у релативно кратком временском периоду, од мање занатске радионице у савремену радну организацију, једну од најјачих графичких организација у источној Србији.

Зачеци развоја графичке делатности јављају се у првим годинама послератног развоја Бора. Може се слободно рећи да је ударнички и такмичарски покрет у периоду обнове и изградње Борског рудника имао највише удела у оснивању прве штампарије у Бору. Опште прихваћени ентузијазам радника Борског рудника у обнови земље и свог предузећа, требало је да прати лист овог предузећа „Борски колектив"', који је у недостатку штампарије у Бору, штампан у почетку у Зајечару. Због удаљености ова два града „Борски колектив" је са закашњењем доносио информације о остварењу и пребацивању нормама радника у извршавању планских задатака. Због тога су одмах по проглашењу Бора за градско насеље, априла 1947. године, заједно са припремама за оснивање других предузећа, предузете и мере за оснивање штампарије.

Према сећању оидашњег уредника „Борског колектива", првог листа који је био штампан у Бору, опрему за штампарију Бор је добио релативно рано, захваљујући залагању редакције и Републичког одбора Синдиката рударских и металуршких радника Србије. Иако примитивна и мала, са ручном слагачницом, техника штампарије је у почетку подмиривала потребе града и рудника. Развијајући се као самостални економски погон, ова штампарија је израсла у модерно предузеће.

Првог марта 1948. године, штампарија је почела да ради под називом „Борски колектив", вероватно по имену листа кога је одмах преузела да штампа од штампарије у Зајечару. Са доста старим машинама, у тесноби и разбацаним просторијама, и са 16 рад-

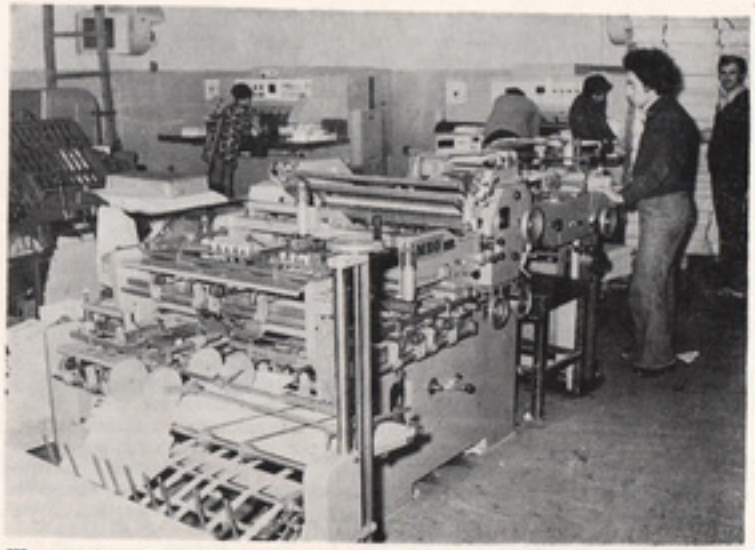

Штампарија у Бору од мале „радионице" израсла је у модерно опремљену радну организацију

ника почело се са штампањем „Борског колектива", недељног листа Борског рудника, који је онда штампан на 6 страница, у тиражу од 2 000 примерака и који од првог броја до данас излази у исто време — у петак. И поред тога што је највећи део радног времена коришћен за штампање листа, ипак се налазила могућност за пружање графичких услуга и другим предузећима, и то пре свега предузећима обојене металургије у земљи. Тиме су ударени темељи садашњој графичкој делатности у Бору.

У току свог постојања колектив Штампарије се суочавао са бројним тешкоћама и проблемима. Два пута је био у саставу Басена Бор. Први пут, од оснивања до 1. јула 1950. године, а други пут, од октобра 1957. године до 1965. године. Више година се бавио проблемима вишка радне снаге и недостатком послова. Два године је био под принудном управном (1969. и 1970), али је ипак успео да савлада све тешкоће и да обезбеди сигурну перспективу свом развоју.

Нарочито интензиван развој радна организација је забележила у задњих неколеко година. Реализацијом свог програма развоја, за кратко време, многи погони у потпуности су изменили лик. У оквиру прве етапе развоја, извршена је реконструкција производних хала, ручна и машинска слагаоница су пресељене у нове просторије, обновљене су, комплетиране и концентрисане машине у погону

штампе, проширен је пословни простор књиговезнице, адаптиране су и уређене просторије ресторана друштвене исхране и друго.

Данас Штампарија располаже савременим и модерним машинама за штампање свих врста књига, брошура, новина, часописа, каталога и проспеката у колор штампи и за израду кутија, клишеа, печата, штамбиља и др. Она располаже пространим и светлим просторијама површине 2 700 м² и објектима за продају канцеларијског прибора на велико као и целокупног школског прибора на мало, затим сопственим возним парком и др.

Захваљујући бољој и савременијој организацији рада, добрим радним условима и развијеном систему самоуправљања, овај колектив од 133 радника, у задњих неколико година остварује веома добре финансијске резултате (дате у хиљадама динара):

	1965.	1966.	1970.	1971.	1973.	1974.
Укупан приход	2 640	2 343	6 567	8 879	12 906	19 850
Трошкови пословања	1 897	1 232	3 753	4 707	7 494	11 960
Доходак за расподелу	743	1 111	2 814	4 172	5 412	7 890
Остатак дохотка	—	54	650	985	1 042	2 377
Број запослених	135	122	123	132	126	133

ТРГОВИНА

У развоју трговине на подручју данашње борске општине разликују се три карактеристична периода. Први почиње од отварања рудника и траје до краја другог светског рата. Одликује се успореношћу трговине и потпуном иницијативном приватног трговачког капитала. Други период, са трговином претежно дистрибутивног карактера, почиње у првим послератним годинама и траје до 1951. године. Трећи, најновији период развоја ове привредне гране, карактеришу тржишно понашање, специјализација пословања и самоуправни облици удруживања.

Период приватног власништва трговине

До отварања рудника становништво Бора и осталих места данашње борске општине снабдевало се основним потребама у малобројним сеоским трговачким радњама, које су биле отворене још крајем XIX века. После отварања рудника јавља се потреба за снабдевањем све већег броја радника и нових становника, па је то и био мотив за прва улагања приватног капитала у трговину. Најпре Сима Јовановић отвара, поред кафане и касапнице, и прву трговачку радњу. Нешто касније, 1908. године Живан Јовић отвара бакалницу.

Ширењем рудника развија се и насеље на новој локацији, западно од Бор-села,а истовремено отварају се на том простору и нове трговачке и занатске радње, кафане, касапнице и други објекти. Убрзо је на тој новој локацији изграђена и општинска зграда, као и зграда основне школе. Међутим, на овој локацији није било услова за формирање чаршије. Трговци, угоститељи и занатлије подижу нове објекте према југу, у близини рударске колоније која се изграђивала нешто даље од рудника.

У овом повоно предњачи Сима Јовановић, који на новом простору подиже кафану, трговачку радњу и неколико других објеката, рачунајући да ће се на том месту формирати будућа чаршија. Али таква предвиђања се ипак нису остварила. Трговац Јанко Стангачиловић подиже, 1920/21, у данашњем центру града (код данашње зграде „чепаљ") своју бакалницу. За њим Живан Јовић напушта објекат у Бор-селу и такође на новом месту (код данашње „седмоспратнице") подиже трговинску радњу за продају мешовите робе. До његове радње Стојан Стојковић подиже пекару, а касније неколико трговаца подижу своје радње с леве и с десне стране пута који је водио од данашњег Трга ослобођења према згради Скупштине општине. Међу њима су били Љубомир Јовић, браћа Марковић, Сава Броцић, Властимир Илић, Воја Марковић, Александар Жикић и други. Тај пут прераста касније у главну градску улицу и ту ће функцију задржати све до шездесетих година, када почиње затрпавање Борског потока, изградња друге улице према Новом насељу и другачија урбанистичка регулација овог дела града.

Формирање нове борске чаршије морала је да прихвати и ондашња власт, па је 1926. године подигнута и нова зграда општине у овом делу Бора. Тиме нови центар Бора, поред осталих функција, добија и административну чиме је коначно и уобличена физиономија овог дела насеља.

У формирању нове чаршије најважнију улогу имала је, према томе, трговина. Све до почетка другог светског рата у овом делу насеља био је највећи број трговачких радњи. Тако су 1939. године у центру Бора, поред угоститељских и занатских радњи, било и 52 трговачке радње и два магацина Француске компаније. На другим локацијама било је те године још 35. радњи, тако да је почетком 1941. године Бор имао укупно 87 трговачких радњи.

Због приватно-сопственичког карактера трговине до ослобођења, 1945. године, не постоје сигурни подаци о стварним зарадама трговаца. Међутим, познато је да су тада у борској трговини остварене веће профитне стопе него у другим градовима Тимочке крајине, нарочито код прехрамбених артикала. Разлог томе је, поред осталог, и знатно већа потражња од понуде, што је дуго била карактеристика борског тржишта.

У околним селима данашње борске општине прилике у трговини споро су се мењале. Томе је у великој мери допринео и конкурентни положај трговине у Бору. Ипак су у свим селима радиле мање бакалнице, у којима су се мештани могли снабдети најнужнијим потребама. Године 1935. било је пет приватних трговачких радњи у Злоту, Брестовцу, Кривељу и Горњану по три, у Доњој Белој Реци две, а у Метовници, Оштрељу, Луки, Шарбановцу и Бучју по једна.

Тридесетих година у већим селима отворене су и земљорадничке потрошачке задруге. У задружним продавницама су се поједини артикли могли купити по нешто нижој цени, али је њихов асортиман био знатно мањи. Међутим, ове задруге су у тадашњим условима, поред снабдевачке, одиграле и веома значајну друштвену улогу, супротстављајући се монополу приватног капитала у трговини.

У току другог светског рата окупаторске власти су у Бору, поред осталих мера, увеле и свој режим снабдевања. У локале приватних трговаца и угоститеља сместили су своје магацине. Артикли из ових магацина издавани су под контролом, уз одговарајуће дознаке и у ограниченим количинама. Посебни магацини били су организовани за снабдевање окупатора, као и за снабдевање многобројних заробљеничких логора.

Број трговаца се у току другог светског рата знатно смањио, тако да је на дан ослобођења, 1945. године, било у Бору само осам већих и неколико мањих трговачких радњи.

Иако су приватни трговци држали своје радње све до 1948. године, њихова већа улога у снабдевању престаје већ са првим данима ослобођења, пошто су се основни робни фондови налазили под контролом нове народне власти.

Период дистрибутивне функције трговине

Друга етапа у развоју трговине на подручју данашње борске општине почиње у првим годинама после ослобођења. То је период када је трговина имала претежно дистрибутивну функцију, односно, када је она посредовала између произвођача и потрошача, у највећем делу путем вантржних инструмената.

Окупатор је приликом повлачења из овог краја понео са собом, или уништио, и онако оскудну робу по продавницама и магацинима. У таквим условима снабдевање после ослобођења било је јако отежано. У општој несташици најважнијих потреба, а нарочито намирница, почела је да цвета „црна берза" и шпекулација.

Средином 1945. године, прилике се полако нормализују. У периоду обнове предузете су мере да се снабдевање побољша. Органи нове народне власти улажу велике напоре да се обезбеде основне потребе за раднике и чланове њихових породица. Питање снабдевања било је у то време најважније, па је због тога било веома често предмет разматрања нове народне власти.

У таквим условима, поред осталих мера које се предузимају, основана је и Радничко-службеничка набављачко-потрошачка задруга Борског рудника, чији је задатак био старање о снабдевању и исхрани својих чланова. У јулу 1945. године, у задрузи су била учлањена 4 244 радника, а неколико месеци касније тај број нарастао на 6 200.

Паралелно са формирањем Задруге, долази до оснивања Среског трговачког предузећа „Прогрес", које своју делатност усмерава на рад у селима тадашњег борског среза. У Бору ово предузеће има три продавнице, а њему се прикључују и магацини Привредног одсека МНОО.

Годину дана по оснивању (30. X 1946. године) Задруга има у свом саставу: житни магацин са пекаром и 7 продавница хлеба, пријемни магацин са 5 продавница разноврсне робе, магацин воћа и поврћа са 6 продавница, кланицу са 4 продавнице меса, подрум пића са рестораном, четири кухиње за исхрану радника, млекару и стовариште огрева (дрва и угаљ).

Задруга је запошљавала 214 радника.

Поред свих успеха које Задруга постиже у снабдевању становништва, због новонараслих потреба, задружни начин снабдевања веома брзо почиње да заостаје за стварним потребама, због чега крајем 1946. године Задруга престаје са радом, а члановима Задруге враћају се улози.

Одмах по расформирању Задруге приступило се паралелном оснивању организација које ће се бринути о снабдевању радника Борског рудника, као и становника и радника који нису радили у саставу рудника. Најпре се за снабдевање и исхрану радника Борског рудника оснива Одељење радничког снабдевања (ОРС), које убрзо прераста у Рударски магазин, тако да мења и име у „РУДМАГ".

За снабдевање становника и радника који нису радили у Борском руднику, новембра 1947. године, непосредно по проглашењу Бора за градско насеље, формира се прво градско трговинско предузеће у Бору, под фирмом Градско трговинско предузеће „Први мај".

Ове организације с правом се могу назвати основама данашње трговине, угоститељства и занатства у Бору.

Рударски магазин „Рудмаг" послује у саставу Рудника бакра и топионице, са посебним књиговодством, уз чију помоћ се „Рудмаг" веома брзо развија, отвара нове трговинске продавнице, пољопривредне економије, занатске радње и радње других делатности, све у циљу бољег и јевтинијег снабдевања радника Борског рудника и њихових породица.

У овом периоду почиње обавезно снабдевање становништва, познато као „снабдевање на потрошачке кредите и тачкице". То је био период планске расподеле и административно-дистрибутивног снабдевања, систем који је одговарао периоду послератне обнове и изградње земље, када се о рационалном трошењу и штедњи водило рачуна на сваком кораку. Друкчије се тада није ни могло јер је земља била осиромашена и исцрпљена дуготрајним ратовањем.

Да би се превазишао проблем недостатака стручних кадрова у трговини, који се у великој мери осећао, Градски народни одбор, 1948. године, оснива прву школу ученика у трговини, са 46 ученика и ученица. Већина је са успехом завршила школу и одмах се укључила у рад трговине. Био је то први социјалистички кадар нове трговине у Бору, а многи од тих трговаца се и данас налазе на разним одговорним радним и руководећим местима у трговини.

Систем дистрибутивног снабдевања почиње да се напушта већ 1949. године. Те године Рударски магазин „Рудмаг" добија сагласност да може неке артикле да продаје и у слободној продаји. У прво време то је била продаја вина и ракије, пива, радио-апарата, сатова, бицикла, неких производа од текстила и коже и десетине других артикала.

Почетком 1949. године трговинском делатношћу се бавио Рударски магазин „Рудмаг" који је располагао са 52 објекта за снабдевање, друштвену исхрану, занатство и друге делатности, са 1 043 запослена. То је била организација затвореног типа, која је углавном бринула о снабдевању радника Борског рудника и чланова њихових породица.

Градско трговинско предузеће „Први мај" се бавило снабдевањем прехрамбеном и индустријском робом из обезбеђеног снабдевања становника и радника који су били запослени у предузећима и организацијама ван Борског рудника, затим снабдевањем свих ста-

новника воћем, поврћем, огревом и свим артиклима који су били у слободној продаји.

Среско трговинско предузеће „Прогрес" је снабдевало прехрамбеном и индустријском робом становнике на селу.

Јачањем улоге народне власти и оријентацијом Борског рудника на редовну основну делатност, средином 1950. године долази до крупних промена у организацији снабдевања у Бору.

Градски народни одбор ликвидира Рударски магазин „Рудмаг" и приступа реорганизацији градских предузећа, полазећи од тежње да се до извесног степена изврши специјализација делатности којима ће се предузеће бавити. После реорганизације рудника бакра и топионице, предузећа савезног значаја, у Бору је формирано и 9 градских предузећа: Градско трговинско предузеће „Први мај", Градско предузеће за снабдевање (нешто касније предузеће је добило име „Полет"), Градско предузеће за друштвену исхрану и угоститељство, Градско занатско предузеће „Рудар", Градско трговинско предузеће „Прогрес", Градско апотекарско предузеће, Градско биоскопско предузеће, Градско предузеће за управљање стамбеним зградама и Економија „Џаново поље" (са које се становништво града снабдевало пољопривредним производима).

Ова прва градска организација привреде Бора, која је представљала неопходан услов за даљи развој привреде и услужних делатности, представљала је уједно и почетак развоја многих данашњих организација у општини.

Све ове организационе промене омогућиле су да се у то време знатно подигне ниво снабдевености становништва, пре свега прехрамбеним производима, што се може видети из прегледа оствареног промета трговине (у новцу) у периоду од 1947. до 1951. године.

година	промет трговине у новцу
1947.	1 520 000
1948.	2 960 000
1949.	3 450 000
1950.	3 520 000
1951.	4 920 000

Период дистрибутивне функције трговине завршава се средином 1951. године, када је од стране Савезне владе донето више нових значајних законских прописа о робном промету и политици цена.

Период тржишног пословања трговине

Трећи период, период тржишног пословања трговине, карактеришу две развојне етапе. Прва етапа траје од 1951. до 1956. године и одликује се постепеним уходавањем трговине за деловање у условима тржишних закона. Обележавају је бројне организационе промене, како у начину снабдевања, тако и у економичности пословања. Друга етапа започиње 1965. године доношењем мера привредне

и друштвене реформе и траје до данашњих дана. Ову најновију етапу у развоју трговине карактерише виши степен интеграције, уска специјализација, продор капитала са стране на подручје комуне у инвестиције у објекте града и знатно виши ниво снабдевености и услуге.

Првој етапи у периоду тржишног пословања трговине претходило је доношење више веома значајних мера Савезне владе, везаних за систем организације у управљању привредом. Напушта се административни начин управљања привредом и имовина предузећа се даје на управљање радним колективима. Сасвим се напушта систем обавезног снабдевања и прелази се на систем слободног — тржишног снабдевања. Постиже се стабилизација цена на тржишту. Напуштају се везане, јединствене и откупне цене. У потпуности се укида обавезни откуп. Доноси се и нови друштвени план и бројни прописи, између осталих и Уредба о трговинској делатности, трговинским радњама и предузећима. Овом Уредбом се регулишу питања повећања робног промета, онемогућава развијање монополизма у робном промету, даје већа слобода деловању економских закона тржишта, подстиче развијање такмичарског духа између учесника у робном промету, снижењу трошкова пословања, подизању нивоа услужности трговине, елиминисању накупаца и најзад уводи институција савета потрошача.

Утицај нових мера одмах се осетио у снабдевености становништва. Асортиман је повећан, услуга је побољшана, а број нових трговинских радњи се стално повећавао. У другој половини 1951. године дошло је до оснивања Трговинског предузећа „Прогрес". Све до краја 1953. године трговинском делатношћу у Бору бавили су се: трговинска предузећа „Први мај" и „Прогрес", Предузеће за снабдевање „Полет", Срески савез земљорадничких задруга, продавнице „Београдски магазин", „Вартекс", „Борово" и „Фрушка гора", затим продавнице Земљорадничке задруге „Плавница" и Среског савеза земљорадничких задруга Зајечар, Књижара „Просвета", Апотека број 1 и 2, Винарски подрум и продавница „Навипа".

Следеће 1954. године, долази до нових промена у организацији трговинске мреже у Бору. У жељи да се спречи монопол појединих предузећа и развије већа иницијатива појединих трговинских радњи, долази до формирања већег броја самосталних трговинских радњи. Те године оснивају се следеће трговинске радње: „Домаћица", „Прогрес", „Први мај", „Избор", „Узор", „Метал", „Гвожђар" и „Балкан". Међутим, недовољна координација у организацији снабдевања, непотребно дуплирање продајних капацитета и пре свега, нерационалност у пословању самосталних трговинских радњи, испољили су се у веома кратком року. Због тога је у периоду до 1957. године, дошло до интеграције појединих трговинских радњи и до формирања свега три предузећа која ће се бавити трговинском делатношћу: „Први мај", „Колектив" и „Слобода". Тиме започиње процес постепене специјализације појединих предузећа за обављање промета одређених врста роба, мада је и даље било дуплирања у робним асортиманима ових предузећа.

Реорганизација трговинске мреже у правцу све веће специјализације наставља се и у 1959. и 1960. години. После реорганизације

Трговинско предузеће „Колективˮ искључиво се оријентише на снабдевање грађана пољопривредним производима: хлебом, свежим месом, свим врстама млечних производа и „колонијаломˮ. У складу са овом оријентацијом „Колективˮ се припаја Занатско-пекарско-месарско предузеће „Слободаˮ, које је до тада искључиво снабдевало грађане хлебом и неким другим прехрамбеним производима. Трговинско предузеће „Србијаˮ углавном је задржало своју дотадашњу делатност, па је од Трговинског предузећа „Колективˮ преузело све текстилне продавнице, као и све сеоске продавнице у општини. Трговинско предузеће „Слогаˮ је, и поред искључиве оријентације на техничку робу, у свој асортиман укључило и промет грађевинском робом, па су њој припојене гвожђарске радње „Универзалˮ и „Металˮ, које су до реорганизације припадале предузећима „Србијаˮ и „Колективˮ.

Специјализацију промета трговинских организација пратила је и одговарајућа инвестициона изградња и проширење продајног и складишног простора. У том циљу до краја 1960. године инвестирана су средства у износу од 4 200 000 дин. чиме је изграђено 1840 м² пословног простора. Захваљујући овим улагањима, од 1960. године долази до бржег отварања тржишта и веће заинтересованости неких већих производних предузећа у земљи за отварање продавница у Бору. То су били први зачеци прилива „капитала са странеˮ, који ће уз јачање „локалнеˮ трговине омогућити да Бор поред индустријског, постане и снажан трговински центар Тимочке крајине. Најпре су, маја 1959. године, у новосаграђеној стамбено-пословној згради „Г—1ˮ отворили своје продавнице Фабрика обуће „Вулканˮ из Ниша и Предузеће за израду одеће и рубља „Партизанˮ (сада „Бекоˮ) из Београда, а у новембру исте године у згради Г—2 своју продавницу отвара и „Југопластикаˮ из Сплита.

Модернизацију трговинске мреже пратила су и локална трговинска предузећа. Тако је Трговинско предузеће „Колективˮ, крајем јуна 1959. године, прву нову већу продавницу прехрамбене и колонијалне робе „Центарˮ отворило у згради „6 — 1ˮ. Дуго година ова продавница је била највећи продајни објекат за промет животним намирницама.

И Трговинско предузеће „Србијаˮ приступило је модернизацији своје трговинске мреже. Оно је, фебруара 1959. год. у Улици Моше Пијаде на II км. отворило, продавницу „Јадранˮ за промет колонијалне робе и робе за кућне потребе и продавницу „Звездаˮ за продају галантеријске робе и разних апарата за домаћинство.

Ова модернизација продајног простора знатно је допринела побољшању снабдевености, ширем асортиману и вишем нивоу услуга. Па ипак, због брзог пораста градског становништва, постојећа трговинска мрежа није могла у потпуности да обезбеди снабдевеност тржишта. То се посебно осећало код појединих прехрамбених производа, при чему се скоро сваке године појављивао проблем редовне снабдевености млеком.

Недовољна снабдевеност осећала се и код других пољопривредних производа, посебно код оних који су захтевали већи складишни простор. Ипак, у односу на неколико година уназад, напредак у трговини је био очигледан.

Процес модернизације трговинске мреже настављен је и у периоду до 1965. године. Тако је у „Седмоспратнициˮ у центру града, крајем 1963. и почетком 1964. године, отворена самоуслуга „Центарˮ, продавница „Изборˮ, Књижара „Просветаˮ, продавница „Металотехнаˮ и „Бижутеријаˮ и Робна кућа „Клузˮ.

Током 1965. године, у згради „чешаљаˮ на Тргу ослобођења, Бор добија своју прву већу продавницу намештаја „Изборˮ и продавницу Модне конфекције „Узорˮ.

Повећање пословног простора у периоду од 1958. до 1965. године, уз повећану продуктивност рада, одразило се и на повећање промета трговинских радних организација. Са малим изузецима резултати пословања су били позитивни и знатно бољи од оних до 1958. године, што се може видети из наредног прегледа, датог у хиљадама динара:

Година	1956.	1960.	1962.	1965.	1966.
Укупан промет	9 690	21 750	35 233	51 537	77 446
Друштвени нето прих.	630	2 450	3 750	9 992	18 646
Национални доходак	600	2 360	3 600	9 768	18 385
Маса исплаћених доход.	70	120	866	2 307	3 667
Запосленост	169	277	430	436	442

Другу, задњу етапу у развоју трговине у Бору, која започиње 1965. године, доношењем мера привредне реформе, посебно је подстакао општи развој привреде у општини. Почетак реализације II фазе развоја Басена Бор привукао је многе млађе стручњаке из целе земље у Бор. То је период веће миграције високостручних кадрова. Управо, ова околност као и општи пораст становника у општини заједно са порастом личног и друштвеног стандарда истакли су нове захтеве пред трговину и остале терцијарне делатности. Јавила се потреба за већим и савременијим продајним простором, ширим асортиманом робе, бољим нивоом услуга. А све то, ни економски, ни кадровски, домаћа трговина није могла да у потпуности обезбеди.

Да би се омогућила боља снабдевеност грађана и спречио одлив значајних материјалних средстава из комуне, одборници Скупштине општине почетком 1968. године, доносе Одлуку о „отворености тржиштаˮ за све трговинске организације у земљи, које за то покажу интерес. Реализацији концепције „отвореног тржиштаˮ приступило се одмах по доношењу одлуке, тако да су се први резултати почели да јављају већ у 1969. години. Прво је са Предузећем робних кућа „Београдˮ склопљен уговор о изградњи робне куће у Бору, величине 4 090 м² пословног простора. Припреме за отварање робне куће у Бору, подстакле су и локалну трговину да размишља о својој бољој организованости. Пошто није успео покушај да се интеграционим процесима створи једна јака трговинска организација за подручје целе Тимочке крајине, приступило се изналажењу других организационих форми повезивања. Тако се најпре, радни колектив Трговинског предузећа „Србијаˮ референдумом изјаснио за интеграцију са „Радиоелектромˮ из Београда, а нешто касније то су учинили и радни људи Трговинског предузећа „Колективˮ одлучивши се за интеграцију са „Центропромомˮ из Београда, који је у

међувремену започео изградњу савременог тржног центра у Бору. Спроведена интеграција домаће трговине са познатим трговинским радним организацијама из Београда, није спутавала самосталност локалне трговине, јер је један од услова за интеграцију био да се не дозволи преливање дохотка у оквиру интегрисаних организација. Овај принцип интеграције „са малим изузецима, углавном је поштован, јер су интегрисане организације задржале своју самосталност.

Отварање тржишта за трговину из целе земље није имало само за циљ повећање продајног простора, већ и допуну асортимана који није нудила „локална" трговина. У том циљу при отварању нових локала, приоритет су добијали они објекти у којима ће се продавати дефицитарна роба. У првом реду то је била продаја намештаја и ауто-материјала, затим електротехничка роба, текстил и текстилна галантерија, итд.

Крајем 1970. године укупни продајни простор градске трговине износио је 12 610 м², а од тога продавнице прехрамбене робе имале су продајни простор од 4 103 м² док су продавнице текстила, конфекције, галантерије, обуће и остале непрехрамбене робе имале 8 507 м².

У 1971. и 1972. години капацитет трговинске мреже повећан је отварањем Тржног центра, Робне куће намештаја ШИК „Црвена застава", продавницом Конфекције „Први мај" Пирот и десетак других мањих објеката.

Једну од карактеристика мреже данашње борске трговине представља и међурепубличка заступљеност трговинских и производних организација. Тако од 1972. године у Бору су отворене продавнице трговинских и производних организација из свих република и покрајина наше земље. Из Словеније своје продавнице у граду има „Новотекс" из Новог Места, из Хрватске „Вартекс" из Вараждина, „Југопластика" из Сплита, „Славонија" из Осијека и друге, из Босне и Херцеговине „Високо" из Високог, из Македоније „Треска" из Скопља, из Црне Горе „Машинопромет" из Титограда, из АП Косово „Напредак" из Ђаковице, из АП Војводине „Ударник" из Зрењанина, као и већи број продавница трговинских и производних организација из СР Србије.

Управо оваква конкуренција трговинских организација из свих крајева наше земље омогућила је да трговина релативно брзо прерасте из оне „бакалског" типа пословања, у савремену и модерну грану привреде, која остварује значајне привредне резултате.

У задњих неколико година према оствареном промету, величини продајног простора, броју запослених и другим елементима, у промету трговине у Бору биле су највеће следеће радне организације:

1. Трговинско предузеће „Центропром" — Београд ООУР Бор

Ова ООУР основана је као Трговинско предузеће „Колектив" 1954. године, решењем Народног одбора градске општине у Бору, број I-511 од 5. новембра 1954. године. Од 1970. године, када су интегрисане трговинске организације „Центропром" Београд, „Колектив" Бор и „Исхрана" Зајечар, па све до 31. XII 1973. године, послује као самосталиа организација удруженог рада. Од 1. јануара

Тржница „Центропрома" значајан снабдевач потрошача Бора

1974. године, од постојеће организације удруженог рада формирају се ООУР Бор, ООУР Зајечар и Радна заједница Заједничке службе.

Основну делатност ООУР-а чини промет на велико и мало свих врста прехрамбених производа, алкохолних и безалкохолних пића, затим промет огревног дрвета и угља, грађевинског материјала, као и промет разне непрехрамбене робе.

Ова ООУР је 1974. године, располагала са 55 различитих објеката, од којих се 29 налазе у граду, а 26 у селима.

У свом пословању ова трговинска организација остварује веома добре резултате, што се може видети из наредног прегледа:

Година	1964	1965	1970	1973	1974
Укуп. приход	19 193 800	29 581 307	51 966 000	89 443 871	129 550 383
Трошкови пос.	16 566 738	24 509 702	44 696 000	77 084 003	113 430 762
Доходак	2 627 062	5 071 605	7 270 000	12 359 868	16 119 621
Доходак за личне дохотке	1 869 551	3 260 851	7 270 000	10 742 457	12 722 202
Маса за л. д.	1 682 596	2 192 706	5 518 000	8 118 792	9 410 679
Фондови	186 955	1 068 145	1 752 000	2 623 665	3 311 523
Број запосл.	274	292	358	322	340

Бројем запослених у 1973. и 1974. години исказан је и број запослених радника Радне заједнице Заједничке службе.

Од 1. I 1975. године, трансформисањем ООУР-а, од постојећег ООУР-а формирају се две ООУР: ООУР Малопродаја Бор и ООУР Великопродаја.

У састав ООУР-а Малопродаја Бор, поред свих постојећих продајних објеката, улази у савремени Тржни центар, са самопослугом од 500 м² продајног и 2 219 м² магацинског простора, сопственом пекаром, 3 угоститељска објекта укупне површине од 397 м² као и сви објекти на градској пијаци.

У састав ООУР-а Великопродаја ушла је транспортна јединица са 12 возила и савремена хладњача величине 2 041 м².

2. „Радиоелектро" Предузеће за унутрашњу и спољну трговину Београд — ООУР „Србијапромет" Бор

ООУР „Радиоелектро" је наследник Трговинског предузећа „Србија", које је све до 31. XII 1969. године пословало као самостална организација. Почетком 1970. године, долази до интегрисања Трговинских предузећа „Радиоелектро" Београд и „Србија" Бор. До 30. IX 1970. године, бивше предузеће „Србија" послује у саставу „Радиоелектра" као Филијала Бор, а од 1 X 1970. године до 31. XII 1972. године, као самостална организација удруженог рада, али без својства правног лица, а од 1. I 1973. године, до данас, као ООУР са својством правног лица.

Делатност јој је промет све индустријске непрехрамбене робе.

Данас у оквиру ООУР-а постоје 4 радне јединице: Трговина на мало, Трговина на велико, Транспорт и Заједничке службе.

ООУР има 19 продајних објеката, и то: 6 продавница за продају текстилних производа, 7 продавница за промет електротехничке и друге робе и 6 продавница за продају гвожђарске робе. Поред тога ООУР располаже и са централним стоваришгем и сопственим возним парком од 6 транспортних јединица. Укупни продајни простор износи 2 900 м², од чега сопствени 1 624 м², а закупљени свега 276 м². ООУР такође, располаже и магацинским простором од 1 222 м² и то сопственим од 1 151 м² и закупљеним од 71 м², као и покривеним складишним простором од 1 041 м² и непокривеним од 2 874 м².

Највећи продајни објекти ООУР-а су Продавница намештаја „Избор", Продавница текстила и конфекције „Узор" затим Продавница електротехничке робе „Електротехна" и друге.

У свом досадашњем раду ова ООУР остварила је веома добре финансијске резултате, што се може видите из наредног прегледа:

Година	1965.	1966.	1971.	1973.	1974.
Укупан приход	21 956 000	33 938 000	37 393 049	43 125 288	63 745 852
Трошкови посл.	17 260 000	25 325 000	32 188 858	37 859 605	56 712 602
Доходак	4 696 000	8 613 000	5 204 191	5 265 683	7 033 250
Део дохотка за л. д. и фондове	1 924 000	2 785 000	4 210 915	4 341 921	5 545 462
Маса личних дох.	1 090 000	1 618 000	3 144 322	3 340 991	4 167 034
Фондови	834 000	1 167 000	1 066 593	1 000 930	1 378 428
Броја запослених	110	117	120	121	126

3. „Технопромет" експорт-импорт Београд — ООУР Бор

Ова трговинска организација бави се снабдевањем привреде тимочког региона робама црне и обојене металургије, опремом, машинама и разном техничком робом, као и пласманом производа индустријских радних организација Тимочке крајине на подручје наше земље. Поред тога, преко специјализоване робне куће продаје на мало разну техничку робу и робу широке потрошње.

На борском тржишту ова ООУР појавила се први пут 1964. године, као Радна заједница „Металотехна" из Београда. Прве радне просторије налазиле су се у просторијама складишта Басена Бор. Већ 1968. године, подиже свој сопствени савремени складишни простор на III км. када долази и до скоковитог пораста привредне активности. До краја 1973. године, послује као радна јединица „Техноопромета" Београд, а од 1974. године као ООУР са својством правног лица и солидарном одговорношћу. Јуна 1974. године, завршава изградњу специјализоване робне куће и тиме ствара услове и за веће резултате у трговини на мало.

Ова савремена трговинска организација располаже затвореним складишним простором од 3 000 м², затим специјализованом робном кућом од 1 000 м² и отвореним складишним простором од 5 000 м².

За веома кратко време забележен је велики пораст промета на велико и мало. Тако је промет од 15 000 000 динара, у првој години рада нарастао на 230 000 000 динара, у 1974. години.

Заједно са порастом промета повећавао се и број запослених. Када је 1964. године, основана радна јединица, у њој је радило 20 радника, а данас у ООУР-у ради 80. претежно млађих радника, школованих у борским средњим школама.

Формирањем ООУР-а по први пут се резултати пословања прате на нивоу борског дела „Техноопромета". Те, 1974. године, ООУР у Бору остварује следеће финансијске резултате пословања:

Укупан приход	232 749 000
Утрошена средства	224 327 000
Доходак I	8 422 000
Остатак дохотка	6 049 000
Лични доходи	3 628 000
Фондови	2 421 000

4. Робна кућа „Београд" — Бор

Ова робна кућа је једна од 27 робних кућа Предузећа робних кућа „Београд", које је ова радна организазија изградила у целој нашој земљи, полазећи од једне савремене концепције организације промета у којој су сконцентрисани интереси, не само ове радне организације, већ, пре свега, привреде и становништва комуна у којима су изграђени ови савремени продајни објекти.

Робна кућа у Бору изграђена је и пуштена у рад 28. II 1970. године. До 24. XII 1973. године, пословала је као XXII радна јединица са самосталним обрачуном Предузећа робних кућа „Београд", а од тада добија статус ООУР-а.

Ова робна кућа располаже савременим радним простором укупне површине од 4 090 м². На продајни простор отпада 2 430 м², и то на продајни простор самоуслуге 320 м², конфекције 320 м², метражне робе 200 м², кратке робе 396 м², обуће 139, намештаја 486 м², термичких апарата 144 м², и осталог 425 м². Поред продајног простора, Робна кућа располаже и магацинским простором величине 830 м², као и другим пословним простором укупне површине 830 м².

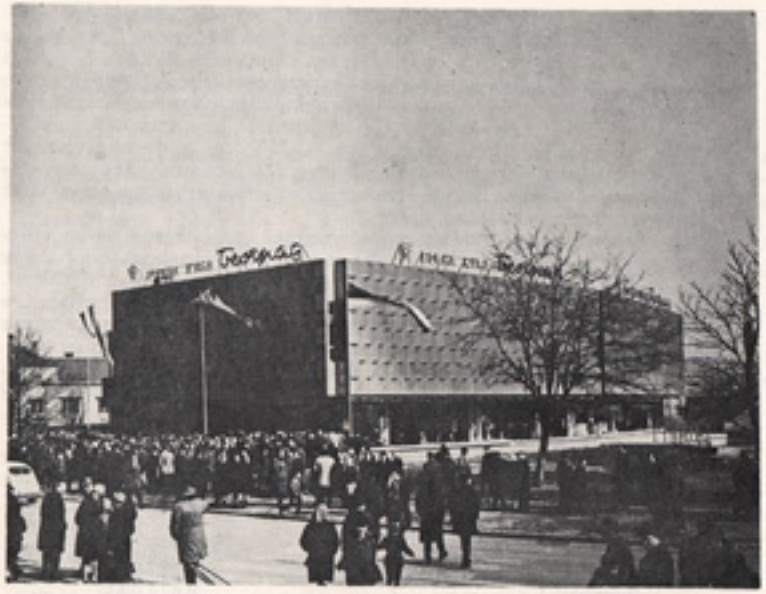

Свечаност приликом отварања Робне куће „Београд" у Бору

У Робној кући постоји 10 одељења, чији се радни учинци посебно евидентирају и мере, независно од учинка других одељења.

Почетком 1975. године, број запослених је био 128 радника, а планирани промет за исту годину 98 420 000 динара. Промет од оснивања Робне куће расте по стопи од 24,3 одсто, укупан приход за 23 одсто, доходак за 26,8 одсто, а продуктивност рада за 15,7 одсто.

УГОСТИТЕЉСТВО И ТУРИЗАМ

Зачетке данашњег угоститељства и туризма налазимо у овом крају још у првој половини прошлог века, када су подигнути и први објекти намењени овој делатности. Најстарији засад познати угоститељски објекат на подручју данашње борске општине подигнут је у Брестовачкој Бањи, по налогу кнеза Милоша Обреновића, 1837. године. То је данашња кафана „Излетник", која је од почетка служила за прихват бањских гостију, путника и трговаца, који су посећивали овај крај.

Брестовачка Бања је још у деветнаестом веку имала многобројне посетиоце који су овде долазили ради лечења, али и ради одмора и рекреације. Поред кнеза Милоша, у Бањи је боравила и кнегиња Љубица Обреновић са синовима Миланом и Михајлом, затим Јевrем Обреновић, Милутин Петровић — Ера, Стефан Стефановић — Тенка, митрополит Петар Јовановић, кнез Александар Карађорђевић и многе друге знамените личности ондашње Кнежевине Србије.

Крајем деветнаестог века и у осталим околним већим местима постојали су мањи угоститељски објекти — кафане, који су тада коришћени и за све друге облике забавног и друштвеног живота.

Отварање рудника и све већи број запослених убрзо је привукао, поред домаћих, и многе пословне људе са стране да у Бору отворе своје угоститељске радње. Већ 1906. године у Бору је радило 1 450 радника, а у наредним годинама се њихов број даље повећавао. Са њима су непрестано расле потребе за угоститељским услугама, па је ова делатност постала веома уносна за улагања приватног капитала. Број угоститељских објеката се из године у годину повећавао. Од отварања прве угоститељске радње Симе Јовановића на новој локацији у Бор-селу, па до 1939. године, у Бору је отворена 71 факана. Више од половине угоститељских објеката (37), налазили су се у самом центру града.

Угоститељство је тада имало 6 ресторана који су располагали и собама за преноћиште, 18 средњих и већих кафана, 22 мање кафане. 17 крчми и подрума, 4 народне кухиње и 4 посластичарнице.

Различити по намени, по опремљености и услугама које су нудили, угоститељски објекти у Бору имали су различиту посету.

Неке објекте, као што су, на пример, били „Касина", „Мексико", „Европа" (претходно „Лувр") и други посећивали су, углавном, француски чиновници и грађани из редова имућнијих трговаца и занатлија. Осталим друштвеним слојевима биле су намењене мање кафане, крчме и подруми. У већим кафанама услуга је била боља и у њима се служила храна и пиће. У мањим кафанама се претежно точило пиће и у њима су се у слободно време окупљали претежно радници. Повремено су у неким кафанама приређиване и игранке и други облици забаве, пре свега за омладину („Марина", „Батист" и др.).

За исхрану радника, нарочито самаца, постојале су и 4 народне кухиње: „Васић", „Митар", „Чабрић" и „Кухиња код каменитих станова". У њима су се хранили рудари, трговачки помоћници, занатске калфе и остали радници са мањим платама.

Опрема и услуга у овим кухињама била је на веома ниском нивоу. Храна се кувала у казанима, а издавала се, најчешће, у порцијама. Ове кухиње припремале су доста једноличну храну, углавном без меса, али су, због нешто ниже цене од оних у другим кафанама, имале велики број абонената.

Туризам у то време није био развијен као посебна привредна грана. Поједини путници и екскурзије долазили су у овај крај више ради упознавања са развојем Борског рудника, него као туристи. Ретке туристичке активности у Бору имале су онда искључиво излетнички карактер и биле су намењене имућнијим слојевима. У летњим данима одлазили су фијакерима (или рудничком железницом) чиновници Француске компаније, најчешће до Брестовачке или Гамзиградске Бање, док су радници са својим породицама ишли недељом и празником у ближу околину Бора.

Путници су у Бору користили смештај у приватним кафанама, а за прихват екскурзија коришћене су највише школске просторије.

За време другог светског рата број приватних угоститеља знатно се смањио. Већи број угоститељских објеката био је затворен до краја рата а у некима је окупатор отворио своје кафане.. Тако су у локалима бивших кафана „Европа" и „Србија" отворене кафане „Отенхајм" и „Солдатенхајм". Крај рата дочекало је само 15 угоститељских објеката у Бору.

После ослобођења се, због повећаног броја радника, није могло рачунати на угоститељске услуге приватног сектора. Због тога је у оквиру новоформиране Радничко-службеничке набавно-продајне задруге Борског рудника организована и угоститељска делатност. То је, истовремено, био и зачетак друштвеног сектора у овим гранама привреде. У Задругу врло брзо прелазе на рад и бивши угоститељи из приватног сектора.

Крајем 1946. године расформирана је Радничко-службеничка задруга, а бригу о исхрани радника преузима новоосновано Одељење радничког снабдевања (ОРС) које касније прераста у „Рудмаг". „ОРС" („Рудмаг") радили су у саставу рудника. О исхрани осталих радника преузео је старање ондашњи Градски народни одбор у Бору.

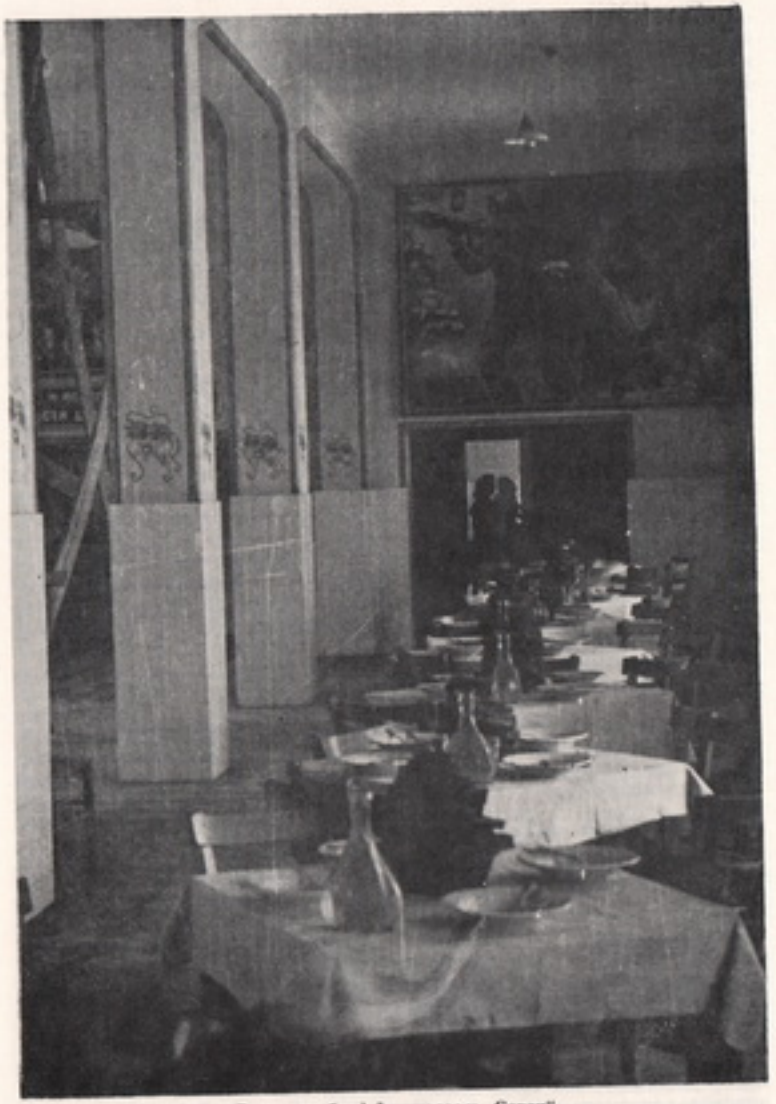

Ресторан број 3 у насељу „Север"

У првој половини 1947. године Градски народни одбор отвара за грађане Бора два угоститељска објекта. Најпре, Градски ресторан „Црни врх", који ће скоро двадесет година бити један од најпосећенијих угоститељских објеката у граду, а затим гостионицу „Инвалидски ресторан", која ће нешто касније променити име у кафану „Козара". (На истој локацији где је некад био овај објекат изграђен је нови „Млечни ресторан" који и данас носи назив „Козара".) Исте године Организација радничког снабдевања за раднике отвара мензе (бр. 2, 3, 4, 5, 6, 7. и 8).

Наредне, 1948. године, Градски народни одбор издвајањем угоститељске делатности из састава Градског трговинског предузећа „Први мај", оснива прво Градско угоситељско предузеће, које у свом саставу има ресторан „Црни врх", Гостионицу „Козара", Мензу "Будућност„ и Посластичарницу „Здравље". У другој половини исте године Градски народни одбор формира Управу за друштвену исхрану и угоститељство, која обједињује све угоститељске објекте на територији града, а Служба радничког снабдевања за раднике рудника и топионице отвара нове мензе (бр. 9, 10, 11, 12, 13 и 14).

Напори, који су улагани да се привреди наше земље испоручи што више бакра у условима слабе механизације, захтевали су велико учешће живог рада. То је био период брзог повећања броја радника, међу којима је било много младих људи, самаца, из скоро свих крајева наше земље. Због тога је друштвена исхрана радника-самаца била веома важан задатак. У 1949. години Рударски магазини „Рудмаг" има 7 ресторана и 8 мензи, у којима су се хранили радници Борског рудника. Те године у угоститељским објектима „Рудмага" храниło се 6 410 радника. Квалитету исхране се посвећивала посебна пажња. Дневна калоричност хране износила је тада 4 232 калорије.

Средином 1950. године, укидањем Рударског магазина „Рудмаг", долази и до реорганизације ове делатности.

Градски народни одбор преузима од рудника све угоститељске објекте који су радили у саставу „Рудмага", са целокупном имовином и свом радном снагом. Већ првих дана долази и до затварања неколико мензи (број 2, 5, 8, 11, 12 и 13). Градско предузеће за друштвену исхрану и угоститељство, ствара нове угоститељске радње бифеа „Пролеће", „Крајина", „Балкан" и „Рудар".

Од 1950. године, па надаље, као и код других грана терцијарне привреде, траже се повољније форме организовања, па је зато тада било честих реорганизација предузећа која су се бавила угоститељском делатношћу. Децембра 1950. године, расформирано је Градско предузеће за друштвену исхрану и угоститељство, а уместо њега формиране су три организације: Градско угоститељско предузеће „Космај", Предузеће за друштвену исхрану „Дрина" и Предузеће за друштвену исхрану „Север".

Временом, Градско угоститељско предузеће „Космај" јача и постепено преузима организацију друштвене исхране, што је била основна делатност предузећа „Дрина" и „Север". Већ 1952. године, Предузеће „Дрина" затвара мензе број 9. и „Будућност", да би наредне 1953. године, због даље стагнације дошло коначно и до ликвидације овог предузећа. Насупрот „Дрини", Предузеће „Космај" шири мрежу својих објеката у граду. Најпре отвара крчму „Аеродром" и бифеа „Куглана", „Војводина" и „Рудар", да би после ликвидације Предузећа „Дрина" преузело и све његове објекте.

И поред концентрације капацитета у оквиру Градског угоститељског предузећа „Космај", акумулативна способност угоститељства била је мала да би се озбиљније могло инвестирати у изградњу нових објеката. Напуштањем административног периода управљања привредом и преласком на тржишне принципе пословања, Бор све више посећују пословни партнери и гости из целе земље па и из иностранства. Угоститељство у то време није имало бољи објекат за удобнији прихват гостију. Због тога Борски рудник улаже посебна средства у адаптацију предратног локала Хотела „Јовић" и отвара 1952. године Хотел „Београд", први објект те врсте у граду после ослобођења. Хотел је, поред ресторанске сале, имао и собе за преноћиште, чиме су потребе гостију у прво време биле задовољене. Исте године за раднике погона „Јама" Борски рудник отвара мензу „Куглана" и то на принципу самоуслуге.

У овом периоду почиње се са обуком кадрова који раде у угоститељству, с обзиром на то да су се до тада овом делатношћу махом бавили неквалификовани, приучени радници. Иако је и раније било покушаја школовања радника путем краћих курсева и семинара (као што је био случај са курсевима у 1949. и 1950. години, када је једномесечне курсеве похађало око 120 радника) систематско школовање угоститељских радника по ширем програму почиње тек са развијањем и јачањем радничког самоуправљања. Већ 1952. године, у Зајечару се оснива стручна Угоститељска комора, која помаже школовање угоститељских радника на целом подручју Тимочке крајине. Угоститељско предузеће „Космај" 1953. године организује припрему за полагање стручних испита угоститељских радника од којих наредне године испит полажу и добијају дипломе 33 радника, међу којима и 10 жена. То су били први школовани угоститељски кадрови у Бору. Па ипак, недостатак одговарајућих кадрова био је и надаље један од основних проблема бржег развоја угоститељства.

Наредних година настављено је са траженьем повољнијих форми организације угоститељске мреже и то првенствено кроз концентрацију средстава и кадрова. У 1954. години је у овом смислу извршено припајање Хотела „Београд" и Мензе „Куглана"' Угоститељском предузећу „Космај".

Сви напори у организационом и кадровском погледу, који су у периоду од ослобођења до 1956. године улагани да се угоститељство дигне на ниво који су захтевале ондашње потребе становништва, нису успели битније да измене стање. Већина локала којима је угоститељство располагало грађени су још пре рата и то претежно за потребе бифеа и крчми, тако да се после рата скупим адаптацијама само ублажавани, али никако и озбиљније побољшавани, услови рада у угоститељским објектима. Али, у условима недовољних средства за озбиљније инвестиционе подухвате адаптације су ипак

биле једини начин да се, колико-толико, угоститељски објекти прилагоде савременим потребама. У то време су још увек биле најпосећеније познате кафане из првих дана ослобођења Бора „Црни врх", „Балкан" и „Македонија". Једини хотел у граду, „Турист", био је нешто боље опремљен, али овај објекат није тада имао ни телефонску везу, ни довољан број постеља, па чак ни кућну службу.

Укупни капацитет борског угоститељства (рачунајући и села) износио је у то време 370 столова и 1 146 седишта. Упоређено са бројем становника који би могли да користе све капацитете, излазило је да на један сто долази 108 становника, односно на једног седиште 27 становника.

Угоститељске радње на селу су до марта 1959. године биле у састанку земљорадничких задруга. Због тога што је угоститељска делатност у задругама имала споредан значај, све ове радње мање-више пословале су са губитком, који су задруге покривале из дохотка рентабилних погона. Марта 1959. године, све угоститељске радње издвојене су из састава земљорадничке задруге и основане су самосталне угоститељске радње и то: „Брестовац" у Брестовцу, „Дубрава" у Слатини, „Задруга" у Бор-селу, „Јадран" у Кривељу, „Ловац" у Бучју, „Малинкик" у Злоту, „Мали Кривељ" у Кривељу, „Селиште" у Оштрељу „Спорт" у Рготини и „Тимок" у Метовници.

Од самосталних угоститељских радњи у Бору само је објекат Друштва инжењера и техничара био нешто боље уређен, док се то није могло рећи за самосталну угоститељску радњу „Брестовачка Бања" и три приватне народне кухиње. У тим кухињама су само цене хране биле релативно ниске, а све остало је било испод одговарајућег нивоа.

Друштвени сектор угоститељства био је сконцентрисан у две радне организације и то у Угоститељско предузеће „Космај" и у Друштвени стандард као посебну радну јединицу РТБ-а.

Друштвени стандард, који се бринуо о исхрани радника РТБ-а Бор, имао је у 1960. години у свом саставу 5 радничко-службеничких мензи: на Липи, Ртњу и у Боговини — по једну и две у Бору, затим 4 кантине и Дом одмора у Брестовачкој Бањи. После изградње хотела „Србија", 1961. године, и овај објекат је пословао у првим годинама свог пословања у саставу Друштвеног стандарда.

Поред овог, Друштвени стандард је располагао са 2 200 самачких лежаја и 158 лежаја за пролазне госте.

И поред свих слабости друштвени сектор угоститељства, са друштвеном исхраном, остварио је у 1960. години знатно боље резултате у односу на 1956. годину, што показују и ови подаци:

	1956.	1960.	Индекс
Укупан промет	69 520	296 000	424 7
Друштвени нето производ	21 800	107 532	493 3
Национални доходак	16 800	101 532	604 3
Лични доходи	8 922	40 684	455 9

Уочавајући све проблеме угоститељства и потребе за квалитетнијом изменом постојећег стања од 1961. године припремају се пла-

нови за изградњу неколико нових објеката. Новим перспективним програмом до 1965. године била је предвиђена изградња Фабрике хране, капацитета 5 000 оброка, са савременим класичним и експрес рестораном на II км, новог експрес ресторана у центру града на месту некадашњег ресторана „Козара", отварање бифеа у Ул. Васе Другуна на Селишту, као и наставак већ започетих радова на изградњи Дома одмора за раднике и службенике РТБ-а у Брестовачкој Бањи.

Реализацијом овог програма борско угоститељство је добило неколико нових објеката. Тиме отпочиње процес постепеног напуштања старих предратних објеката и пресељавање у нове савремене локале, које ће се наставити наредних 15 година.

Већ 1960. године завршена је изградња новог хотела „Србија". Почетком јула 1964. године завршена је изградња хотела за раднике-самце у Улици Ђуре Ђаковића, а у исто време започета је изградња радничког ресторана са Фабриком хране на II километру

Овако обимна улагања у периоду 1961—1965. године пратила је и реорганизација угоститељске мреже у друштвеном сектору. У септембру 1965. године спајањем Радничко-службеничке кухиње у Бору и Дома одмора у Брестовачкој Бањи, створено је Производно-угоститељско предузеће „Исхрана".

Мере привредне реформе, које су веома позитивно утицале на развој целокупне привреде Бора, имале су значајан удео и у развоју угоститељства у наредном периоду.

До 1968. године, на подручју општине угоститељском делатношћу бавиле су се четири радне организације: Угоститељско предузеће „Космај", које је у 19 угоститељских јединица, са 151 запосленим, остварило годишњи промет од 8 870 000 динара, Производно угоститељско предузеће „Исхрана", које је без смештајних капацитета остварило са 230 запослених годишњи промет од 11 358 000 динара, Предузеће за туризам, угоститељство и рекреацију „Турист" са својим објектима у Брестовачкој Бањи и на Борском језеру, са 50 запослених у угоститељству, махом у летњој сезони, остваривало је годишњи промет од 4 601 000 динара и Трговинско предузеће „Колектив" имало је два угоститељска објекта, са 22 запослена и годишњи промет од 1 180 000 динара.

Поред овога, у саставу РТБ-а пословао је Хотел „Металург" на Борском језеру, а Стамбено предузеће „Стандард" је један део новог Самачког хотела издавало за смештај пролазника и гостију.

У 1969. години на територији општине Бор пословало је укупно 49 угоститељских објеката од којих су се 15 налазили у граду, 6 на туристичком подручју општине и 28 објеката на селу.

Почетком 1970. године, после више интеграција извршених у претходне две године, угоститељском делатношћу, у друштвеном сектору, бавила су се само два предузећа: Угоститељско предузеће „Бор", са 415 запослених и угоститељским објектима на подручју Бора, Брестаначке Бање и Борског језера (преко 90 одсто укупног промета у угоститељству обухваћено је делатношћу овог предузећа) и Трговинско предузеће „Центропром" — Филијала Бор, има два угоститељска објекта у граду и Планинарски дом на Црном врху.

Даљим јачањем личног стандарда становништва дошло је и до битнијих промена у структури оствареног промета у угоститељству. Структура оствареног промета у 1970. години износила је:

	Вредност	Структура
Алкохолна пића	5 165 853	17,36
Храна и безалкохолна пића	15 048 257	50,59
Ноћење	1 270 646	4,28
Осали промет	8 259 002	27,77
Свега:	29 743 759	100

У односу на раније године учешће алкохолних пића знатно је опало у корист хране и безалкохолних пића, иако је њихова потрошња још увек велика.

Учешће ноћења у промету је тада било малобројно што је резултат још увек недовољних хотелских капацитета. По појединим угоститељским објектима број ноћивања и остварени промет износили су:

Објекат	Број ноћења	Структура	Промет	Структура
Хотел „Србија"	15 932	29 83	513 629	40,42
Хотел „Дом одмора"	6 343	11 88	339 100	26,69
Хотел „Металург"	2 480	4 65	47 570	3,57
Самачки хотел	7 990	14 96	153 599	12,08
Ресторан „Излетник" и остали објекти у Б. Бањи.	12 740	23 85	140 875	11,08
Објекти на Језеру	7 388	13 84	55 305	4,44
Дом на Црном врху	531	0 99	19 568	1,54
Свега:	53 404	100	1 270 646	100

Значајнијим улагањима у изградњу угоститељских објеката за друштвену исхрану, у периоду од 1960. до 1970. године, повећан је њихов број и побољшана услуга у њима. Па ипак, до битнијег побољшања капацитета у овој грани привреде дошло је тек реализацијом новог програма развоја терцијарних делатности на територији општине Бор, у 1970. и 1971. години. У овом периоду град је добио више нових и реновираних угоститељских објеката: Кафану „Рудар" и Градску тржницу, комплекс угоститељских објеката на Градској тржници који се састоје од велике ресторанске сале, банкет сале, класичног ресторана и бифеа, нови угоститељски објекат на Старом селишту, Пивницу на 11 километру два бифеа на Аутобуској и Железничкој станици и један угоститељски објекат у Дому културе.

Уједно је у овом периоду започета (а фебруара 1973. године и завршена) реконструкција и проширење Хотела „Србија", који је после пуштања у рад променио назив у Хотел „Европа". Овај савремени и један од најмодернијих угоститељских објеката у Тимочкој крајини, располаже сада са 52 двокреветне собе, 9 једнокреветних соба, 4 апартмана, баром, банкет-салом, рестораном и терасом са око 600 седишта.

Угоститељском активношћу су се у 1974. години у општини бавили: Угоститељско предузеће „Бор" — са 23 објекта, „Центропром" — ООУР Малопродаја Бор — са 4 објекта, Пољопривредна задруга Звездан — са 1 објектом и 11 приватних угоститеља, а у селима комуне Угоститељско предузеће „Бор" — са 6 објеката, Пољопривредна задруга „Пољопром" (раније „Јединство") Бор — са 2 објекта, Пољопривредна задруга Злот — са 3 објекта и 9 приватних угоститеља. У туристичком подручју општине сви објекти су власништво Угоститељског предузећа „Бор".

Упоредо са угоститељством у борској општини развијала се и туристичка делатност. Туризам је у почетку његован као облик друштвене активности и рекреације и популарисан преко Туристичког друштва, које је основано у Бору још 1950. године. Наредне године (1951) ово друштво је основало и своју пословницу — Туристички биро, који је, поред туристичких активности у општини, преузео и организацију годишњих одмора, индивидуална и колективна путовања, прихват школских екскурзија и друго.

Отварањем нових путева и општим побољшањем саобраћајних и других услова, повећан је број посетилаца ових крајева. У току изградње објеката прве и друге фазе Бор су посећивали многи домаћи и страни стручњаци, као и други пословни људи. У међувремену доста је учињено и на уређењу објеката од туристичког значења, као и на обезбеђењу услова за прихват повећаног броја гостију.

Туристички биро је 1964. године прерастао у посебну радну организацију, Привредно предузеће „Туристички биро" Бор. Године 1966, овом предузећу припојено је Бањско-климатско лечилиште Брестовачка Бања. Том приликом ова радна организација променила је и назив и пословала као Предузеће за туризам и бањско-климатско лечење „Турист". Ово предузеће преузело је и угоститељске објекте у Брестовачкој Бањи, на Борском језеру и на Црном врху.

Туристичко друштво, које је основало прву туристичку пословницу, старало се и у наредним годинама о унапређењу и популаризацији туристичке делатности на подручју борске општине. Ово је радило и на уређењу неких објеката од туристичког значаја (Злотска пећина и Брестовачка Бања).

Половином 1970. године, извршена је интеграција овог предузећа са „Интерекспортом" из Београда, а крајем те године издвојено је из његовог састава бањско-климатско лечилиште и угоститељство, тако да сада послује искључиво као туристичка агенција.

Наредне, 1971. године, Предузеће „Центротурист" из Београда отвара, такође, своју пословницу у Бору, која се бави организацијом годишњих одмора и пружањем других туристичких услуга у земљи и иностранству.

У 1974. години, преко ове пословнице упућена су 3 152 корисника годишњих одмора у разна одмаралишта и бањско-климатска лечилишта у земљи.

Туристичка агенција „Центротурист"

Почетком 1974. године Пољопривредни комбинат „Београд" отвара, такође, своју пословницу у Бору, која ради у оквиру Предузећа „Требич" из Сокобање. Преко ове пословнице је у 1974. години, у објектима ПК „Београд" у Тивту, Херцег-Новом, Сокобањи и другим местима користило годишње одморе 1 300 грађана из борске општине.

Исте године туристичку пословницу отворила је и Интересна заједница за организацију одмора и рекреацију радника из Београда, чији је један од суоснивача и РТБ Бор.

У објектима ове интересне заједнице у Чању, Врњачкој Бањи, Ровињу, Сребрном, Оребићу и на Златару, ова пословница организовала је годишње одморе за раднике РТБ-а.

Све туристичке пословнице остариле су до сада обимну сарадњу са радним организацијама из других привредних организација у борској општини, а нарочито са Угоститељским предузећем и Аутотранспортним предузећем.

У организационом и самоуправном смислу ове пословнице представљају радне јединице својих матичних предузећа.

У Угоститељској и туристичкој делатности борске општине послују данас као радне организације са самосталним обрачунима два предузећа о којима дајемо најважније податке.

Угоститељско предузеће „Бор"

Ово предузеће формирано је удруживањем Угоститељског предузећа „Космај" и Производно-услужног предузећа „Исхрана". Крајем 1970. године припојени су му и угоститељски објекти у Брестовачкој Бањи и објекти на Борском језеру.

Плажа на Борском језеру

У саставу предузећа раде три основне организације удруженог рада: Класично угоститељство, Туризам и рекреација и Исхрана.

Крајем 1974. године, предузеће је располагало са 23 угоститељска објекта, од којих је у Бору било 10, у ужем туристичком подручју 7 и у селима 6.

Значајну делатност предузећа представља организација топлог оброка ООУР-а у Бору. Преко ООУР-а „Исхрана" ово предузеће обезбеђује борском делу Басена, Грађевинско-производном предузећу „Бор", Фабрици лак-жице, Институту за бакар, Производном предузећу „Јединство" и другим радним организацијама у Бору око 2 500 топлих оброка дневно.

После проширења хотела у Бору, знатно је порастао и број ноћивања домаћих и страних гостију, што се може видети из наредног прегледа:

Објект	Број ноћивања 1972.	1973.	1974.
Хотел „Европа"	6 655	13 143	17 348
„Дом одмора" у Б. Бањи	13 577	16 150	17 943
Хотел „Металург" на Борском језеру	7 493	12 633	8 605
Ресторан „Излетник" у Брестовачкој Бањи	6 491	8 084	9 690
Насеље „Камп-кућице" на Борском језеру	2 006	5 128	4 404
Угоститељски објекат на Црном врху	143	1 665	432
У к у п н о:	36 365	56 803	58 422

Хотел „Европа"

Захваљујући порасту свих видова услуга, очит је и пораст остварених финансијских резултата у задње две године, у хиљадама динара:

	1973.	1974.
Укупан приход	39 615	54 153
Утрошена средства	26 855	36 450
Доходак	12 810	17 703
Остатак дохотка за ЛД и фондове	11 438	15 066
Од тога:		
— за ЛД	10 733	12 936
— за фондове	705	2 130

Ове резултате пословања радна организација је постигла са 469 запослених радника.

„Инекс-турист" — Бор

Од 1971. године туристичка агенција „Инекс-турист" послује као основна организација удруженог рада, са својством правног лица у саставу предузећа „Интерекспорт" из Београда.

Основна делатност „Инекс-туриста" је организација годишњих одмора и путовања у земљи и иностранству, као и други видови туристичког промета.

После издвајања угоститељства из свог састава, ова основна организација има осам запослених радника.

Године 1974. преко ове туристичке агенције упућено је на одмор око 5 000 корисника из борске општине.

У свом раду „Инекс-турист" сарађивао је и са другим предузећима у општини, а нарочито са предузећима из области угоститељства и саобраћаја.

КОМУНАЛНИ РАЗВОЈ И КОМУНАЛНА ПРИВРЕДА

О ранијем комуналном развоју насеља данашње борске општине нема много историјских података. Први писани извори о насељима, као што је већ речено у I књизи монографије „Бор и околина" (стр. 258), потичу из XV века. Али, у њима се и не говорило о комуналним радовима у овом крају. Тек у XIX веку, за време владе кнеза Милоша Обреновића, има више писаних извора о оправкама путева, изградњи објеката, о уређењу Брестовачке Бање и о ушоравању села Брестовца и Кривеља и сл.

У време стране експлоатације Борског рудника о комуналијама старала се управа рудника, а касније и овдашња општинска власт. Сеоска насеља била су у комуналном погледу препуштена сама себи. У ствари, тада није ни било неке развијеније комуналне делатности. У Бору управа рудника настојала је да обезбеди само основне комуналне услове за своје управнике и стручне раднике и то првенствено у рударској колонији, док се о осталом делу насеља старала овдашња општинска власт.

У првим годинама развоја Бор је оскудевао у комуналијама. За снабдевање водом користила се у почетку само једна чесма у Бор-селу. После првог светског рата изграђена је у близини цркве нова чесма (спомен-чесма палим ратницима од 1912—1918. године), која је дуго служила за снабдевање радника и једног дела насеља пијаћом водом. У насељу, у близини рудничке дирекције (данашња Месна заједница Центар) изграђена су у то време још три бунара, док је за индустријске потребе изграђен посебан водовод и акумулациони базен. Тек у очи другог светског рата изграђена је још једна чесма у данашњем центру града као и два бунара са пумпама у Новој колонији.

Канализација у насељу била је тада спољна. Касније је изграђен један мањи канализациони колектор, који је ишао данашњом Болничком улицом и Улицом 9. бригаде.

Стамбене зграде у старој и новој рударској колонији биле су компанијске, која се тада старала и о њиховом одржавању. Електрично осветљење у овим колонијама давала је рудничка централа. До краја првог светског рата ова централа није снабдевала остали

део насеља. За тај део насеља подигнута је после првог светског рата посебна електрична централа (власништво Светозара Илића). Ова централа радила је, међутим, само две године, а затим је управа рудника одобрила снабдевање преко рудничке централе. О дистрибуцији и наплати струје старала се ондашња општинска власт.

Улице у насељу нису биле у почетку уређене. О њиховој чистоћи бринули су се сами грађани. После првог светског рата две важније улице биле су обложене коцком (од металуршке згуре), док су друге и даље биле неуређене, па је у кишним данима насеље било веома блатњаво.

За време другог светског рата Немци су, користећи заробљенике, асфалтирали главну улицу кроз Нову колонију, али се она, због слабог квалитета, није дуго одржала.

Поред улица, уз стамбене зграде, налазиле су се и отворене ђубриште, које су нередовно чишћене, па је то још више погоршавало хигијену ондашњег насеља.

Прва борска пијаца налазила се у близини зграде француске дирекције, а касније је пресељена на нову локацију, код данашње Робне куће „Београд". На тој локацији налазиле су се и разне трговачке радње, пекаре и кафане, као и пошта, полицијска испостава и општинска зграда са месном здравственом амбулантом, биоскоп и други објекти.

Пут до Бора ишао је у почетку преко Слатине, уз Борски поток, па према Бор-селу. Касније је изграђен нови пут од Слатине до Бора преко Четвртог километра. Веома значајна веза са Бором био је и стари „зечарски пут" који је ишао од Жагубице преко Брестовца и Метовнице.

У првим годинама тај пут је много коришћен за снабдевање рудника материјалом и другим потребама.

У изградњи и одржавању путева учествовали су, кулуком околни сељаци са својим сточним запрегама. Они су обезбеђивали и потребан материјал за изградњу и оправку мостова, као и за остале комуналне објекте у насељима.

Развој насеља и изградња станова

Развој насеља у Бору одређиван је у великој мери ширењем рудника. Прво насеље после отварања рудника развија се у непосредној близини Бор-села, а касније се помера према југу, где Компанија гради прву стамбену колонију (на подручју данашње Месне заједнице Центар).

У конфорнијим становима ове колоније становали су чиновници Компаније. За раднике-самце грађани су у почетку посебни стамбени објекти од камена („каменити станови"), а касније су зидане и зграде за породични смештај стручних радника, за којима је Компанија стално оскудевала.

Тридесетих година Бор се шири и на десну обалу Борског потока, где се формира нова стамбена колонија (на подручју данашње Месне заједнице Ново насеље. На новој локацији распоред зграда

Први раднички станови у Бору — такозвани „каменити" станови (Музеј у Бору)

Детаљи из старога Бора (снимак из 1937. године — Музеј у Бору)

био је исти као и у старој колонији. Међутим, овде нису грађене зграде за чиновнике Компаније.

Изван компанијских стамбених блокова зидане су приватне стамбене и пословне зграде, које су биле различите по величини и намени.

Уочи другог светског рата Бор добија изглед градског насеља, али задржава многа обележја рударске колоније. У то време Бор је имао 1 984 стана и приличан број трговачких, угоститељских, занатских и других објеката.

Значајне промене настале су у то време и у развоју сеоских насеља. До оснивања рудника, а и много година касније, велики део сеоских породица живео је на појатама, иако су многе од њих имале куће и у селу. Ова двострука насељеност била је веома утицајна на формирање села и на њихов даљи развој у комуналном погледу.

Од почетка овог века, под утицајем развоја рудника мења се занимање и начин живота становништва, а упоредо с тим настају крупне промене и у развоју сеоских насеља, нарочито оних у близини Бора. Због повољнијих саобраћајних веза са рудником многе породице силазе у села, а то са своје стране подстиче и комунални развој насеља.

Ипак, највеће промене настају у Бору. Насеље се шири и у време немачке окупације Бора. Рачунајући на дугогодишњу експлоатацију Бора, Немци су изградили 144 стана за своје официре и стручњаке. То су станови који се данас налазе у улицама: 1. мај, 7. јули, Борис Кидрич и на Четвртом километру у Београдској улици.

Крајем другог светског рата порушен је или оштећен један део стамбених зграда, али су захваљујући изузетном напору радних људи Бора све зграде обновљене већ у првој години после ослобођења.

У периоду обнове и изградње много је учињено и на обнављању и подизању кућа које су биле попаљене или порушене за време другог светског рата. Уз помоћ нове народне власти највише је кућа обновљено у Злоту и Луки, које су Немци бомбардовали 1941 године.

После ослобођења, као и за време Првог и Другог петогодишњег плана обновљени су, или изграђени добровољним радом, многи путеви на подручју данашње општине, као и улице у граду и у сеоским насељима.

У послератном периоду, а нарочито у задњих 15 година, стамбена изградња у Бору била је веома интензивна. Од ослобођења до данас у друштвеном сектору изграђено је 7 416 станова. Последњих година изграђена су читава насеља са новим стамбеним зградама, као и више улица, паркова, игралишта и других сличних комуналних објеката, о којима је већ и било речи у прилогу о грађевинској делатности.

Упоредо са друштвеном, развија се и индивидуална стамбена изградња. Поред староседелаца и многи нови становници Бора, осећајући овде већу економску сигурност, подижу уз помоћ својих

радних организација, породичне куће. У току задњих десетак година подигнута су потпуно нова насеља Металург, и Слатински пут, са приватним зградама. Велики број приватних кућа изграђен је и у насељима Старо селиште и Брезоник.

У новије време све је више нових индивидуалних стамбених зграда у селима борске општине. По унутрашњем уређењу оне готово и не заостају за стамбеним објектима у граду.

Урбанизам и урбанизација

У урбанистичком развоју Бора до другог светског рата одлучивала је Француска компанија. Она је развој насеља подређивала интересима рудника, градећи у његовој близини своје стамбене колоније. Тадашња изградња насеља била је веома од утицаја и на његов даљи урбанистички развој. Већ формирано урбанистичко језгро, као и ограничене материјалне могућности, нису дозвољавали да се насеље одједном одвоји од страног дела града и пресели на другу локацију. Тек касније прихваћена је нова концепција у урбанистичком развоју Бора.

Прву фазу у просторно-планској изградњи Бора представља урбанистички план усвојен 1965. године, који је био основа за израду Генералног урбанистичког плана града. Према овим плановима урађена су детаљна урбанистичка решења свих градских четврти, као и детаљна решења санације делова града који се напуштају. Генералним урбанистичким планом подручје града од 233 хектара подељено је у четири градске целине, у којима су формиране и посебне месне заједнице. Ова подела одређена је бројем и величином насеља. Лево од Борског потока су месне заједнице Север и Центар, а на десној страни су месне заједнице Старо селиште и Ново насеље.

Месна заједница Север ће се изместити због проширења рудника. У тој заједници станови су највећим делом некомфорни, а густина насељености је 70 становника по 1 хектару.

Месна заједница Центар представља конгломерат старих и нових стамбених објеката. Поред старих, приземних објеката, грађених у време француске експлоатације Бора, има и нових зграда са више спратова, тако да се густина насељености пење и до 280 становника по хектару.

У Месној заједници Старо селиште 50 одсто стамбених објеката чине приземне зграде, а густина насељености креће се од 120 до 200 становника по хектару.

У Месној заједници Ново насеље, које се простире од Борског потока до трафо-станице на Трећем километру, изграђени су стамбени објекти различите спратности, па је и густина насељености различита. У делу насеља са зградама веће спратности густина насељености креће се од 300 до 500 становника по хектару, а у делу где преовлађује индивидуална градња густина насељености креће се од 70 до 130 становника по хектару.

У будућем урбанистичком развоју насеља основна је тенденција да се Бор шири према Четвртом километру, где се нова стамбена изградња већ сада интезивира.

Поред Урбанистичког плана Бора у новије време ради се и на изради урбанистичких планова приградских насеља, као и подручја Брестовачке Бање и Борског језера.

Саобраћај

Изградњом појединих делова града формирала су се и насеља у данашњем облику, са истовремено дефинисаном шемом саобраћаја. Главна саобраћајна веза пружа се у дужини од 4 км и рачва на два крака, који повезују периферне делове града са градским центром.

Путничка железничка станица је у самом центру града, а теретна и ранжирна станица удаљена је око 6 км од града. Од теретне станице индустријски колосек улази у погоне Басена.

У непосредној близини железничке станице налази се и аутобуска станица, која овде има привремени карактер.

Водовод

Становништво и привреда Бора снабдевају се пијаћом и индустријском водом из више извора. Због интензивног привредног развоја, брже стамбене изградње и пораста животног стандарда становника, стално је расла потрошња воде, тако да су само неколико година после завршетка једног, осетила потреба за изградњом другог водовода.

Радна акција за изградњу водовода 1947. године (Музеј у Бору)

Полагање цеви за довод воде са Борског језера

Први водовод за снабдевање града изграђен је убрзо после ослобођења (1946—1948. године). Овај водовод изграђен је захваљујући, пре свега, добровољним радним акцијама становништва Бора и околних села, и то од изворишта Сурдуп до резервоара на Тилва мики, у дужини од 12,5 км, а капацитет му је био 70 до 100 литара у секунди. Овај водовод задовољавао је потребе становништва све до 1963. године, када су новонарасле потребе захтевале да се изврши каптажа Кривељске бањице, капацитета 35—105 литара у секунди. Шест година касније, 1969. године, завршена је и каптажа Оштрељске бањице, капацитета 20—50 литара у секунди.

Процес производње у индустријским објектима грађеним у овој фази изградње РТБ-а Бор захтевао је, између осталог и веће количине воде, која се из постојећих извора није могла обезбедити. Због тога је још у периоду прве фазе изградње Басена Бор, 1955. године, започета изградња вештачког акумулационог језера на Брестовачкој реци у реону Савача. Од језера је индустријска вода гравитационим падом спроведена до производних објеката у Бору. У свом периоду РТБ је користио годишње око 4 000 000 м^3 језерске воде.

После 1961. године, сви дотадашњи извори за снабдевање становништва и привреде водом нису били довољни да задовоље све веће потребе, нарочито у летњим месецима. Недостатак воде осетио се нарочито у 1970. години. Због тога се те године приступа пројектовању и обезбеђењу средстава за изградњу новог водовода од Злота до Бора. Радни људи Водовода тада започињу свој велики радни подухват, уз помоћ неколико већих предузећа из СР Србије и у

релативно кратком временском периоду (до краја 1972. године) завршавају изградњу Злотског водовода. Нови водовод иде од Селишта код Злота, према Бору, са краком од Брестовачке Бање до Борског језера, који служи за напајање језера у сушним месецима и у периоду веће индустријске потрошње воде. Овај савремени објекат капацитета 425 литара у секунди, који ће моћи да задовољи потребе становништва и привреде Бора за дужи период, има, поред система за хлорисање и систем за флуорисање воде. То је први објекат овакве врсте изграђен у нашој земљи.

Паралелно са предузетим мерама за обезбеђење довољне количине воде за становнике и привреду Бора, радило се и на изградњи водоводне мреже у селима Борске општине. Још 1948. године, у Злоту је изграђен први водовод. У Кривељу је завршена изградња водоводне мреже 1965. године, а у Оштрељу 1969. године. У Брестовцу и Доњој Белој Реци водоводна мрежа изграђена је 1973. и 1974. године.

Пораст потрошње воде у Бору може се видети из ових података:

Година	Јед. мере	Потрошња воде у граду (станов.)	у индустрији	укупно
1964.	$м^3$	3 875 000	5 300 000	9 175 000
1966.	$м^3$	4 500 000	7 340 000	11 840 000
1968.	$м^3$	4 620 000	7 835 000	12 455 000
1970.	$м^3$	4 930 000	7 840 000	12 770 000

И у наредним годинама потрошња воде расте, тако да је 1972. године потрошња становништва у граду износила укупно 4 980 000 $м^3$, а 1974. године, 5 250 000 $м^3$.

Изградња новог водовода

Канализација

Градска канализација почиње да се гради тек са увођењем воде у стамбене и друге зграде. До тада је отпадна вода одвођена у септичке јаме. У послератном периоду изграђен је већи број калазационих колектора. Поред главног колектора профила 2 000 мм, из-

Изградња главног канализационог колектора у Борском потоку

грађеног дуж корита Борског потока, изграђено је касније и више других, као што су колектор између градске пијаце и Аутотранспорног предузећа „Бор", профила 1 200 мм, колектор у Улици др Мишовића профила 800 мм, затим колектор у сливу између Улице 7. јули и 1. мај и колектор у Савећевом потоку профила 1 200 мм. Изградња ових комуналних објеката омогућила је и боље одржавање хигијене градских улица.

Зеленило

Деценијама штетно дејство отпадних металуршких гасова на вегетацију у Бору постепено се смањује, захваљујући напорима који се улажу у Басену Бор да се ови гасови користе за индустријске потребе. То је омогућило да се у граду и његовој ближој околини приступи планском подизању зелених — парковних површина. Захваљујући тим напорима, данас се у Бору под зеленим површинама, које се редовно одржавају, налази око 13 хектара, а у Брестовачкој Бањи и на Борском језеру око 8 хектара.

О комуналној делатности Бора као посебној привредној грани може се говорити тек од 1962. године. Међутим, до њеног интензив-

ијег развоја долази после 1970. године, када је извршена интеграција комуналних предузећа у граду и формирано Предузеће за стамбено-комуналну привреду и урбанизам „Стандард".

Данас у оквиру овог предузећа постоје две основне организације удруженог рада специјализоване за обављање појединих комуналних делатности. То су: ООУР за експлоатацију воде Водовод и ООУР Чистоћа.

ООУР за експлоатацију воде Водовод

Бави се снабдевањем и дистрибуцијом пијаће и индустријске воде, одржавањем и изградњом водоводне и канализационе мреже, као и одржавањем пумпних, хидрофорских и хлораторских постројења и уређаја.

Када је, 1971. године, извршена интеграција свих комуналних организација у граду и Комунално предузеће Водовод приступа новоформираном Предузећу за стамбено-комуналну привреду и урбанизам „Стандард", у чијем саставу послује до 1973. године и то као радна јединица, а од 1973. до данас као основна организација удруженог рада.

Данас ова ООУР има у свом саставу две обрачунске јединице: обрачунску јединицу Експлоатација и одржавање водоводне и канализационе мреже и обрачунску јединицу Градња.

Ова основна организација је у потпуности опремљена савременом механизацијом и има одговарајуће кадрове за стручно обављање ове делатности.

ООУР Чистоћа

Одржавањем јавне чистоће града, подизањем нових и одржавањем постојећих зелених површина као и другим комуналним пословима бави се ООУР Чистоћа.

Године 1948. формирана је Градска комунална установа Чистоћа, чија је делатност била слична данашњој. Крајем 1963. године, долази до интеграције Чистоће са Комунално-услужним предузећем „Компред", у чијем саставу послује све до 1967. године, када долази до издвајања комуналне делатности и формирања посебног Комуналног предузећа „Чистоћа". Од 1971. године, послује као радна заједница у оквиру Предузећа за комунално-стамбену привреду и урбанизам „Стандард", у чијем саставу данас има статус основне организације удруженог рада.

У овој основној организацији постоје данас, поред заједничких послова, и три посебне обрачунске јединице: обрачунска јединица Хигијена, чија је основна делатност одржавање јавне хигијене у граду; обрачунска јединица Чишћење заједничких просторија стамбених зграда и обрачунска јединица Зеленило, која се бави подизањем нових и одржавањем постојећих парковних површина.

Одржавање хигијене града је основна делатност ове радне организације. Због тога она чистоћи улица поклања највећу пажњу.

Бор, поглед на нови део града

Свакодневно се перу и чисте четири улице, док се од један до три пута недељно перу или чисте 23 улице, у укупној површини од 136 167 м².

И одржавању парковних површина поклања се одговарајућа пажња. Од укупно 130 000 м² парковних површина у граду и околини радници ООУР „Чистоћа" одржавају 105 000 м². Градске парковне површине налазе се испред железничке станице, на улазу у град, између саобраћајних трака од Другог до Четвртог километра, у центру града и између Улице генерала Павла Илића, Улице Моше Пијаде и Булевара Револуције (укупно 25 000 м²), док се остале зелене површине налазе у Брестовачкој Бањи и на Борском језеру (80 000 м²).

Највећи део садног материјала за одржавање зеленила ова основна организација узгаја у свом расаднику (у Селишту код Шарбановца). У овом расаднику узгаја се и цвеће за потребе града.

За обављање ове делатности „Чистоћа" располаже већим бројем специјалних возила, цистернама за прање и поливање улица, машинама за чишћење снега и за разбацивање соли и тракторима за обраду зелених површина.

ДРУШТВЕНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Развој просвете, културе, здравства и осталих друштвених делатности у борској општини неразлучиво је повезан са осталим друштвено-економским кретањима у овој средини. Објективни и субјективни друштвено-историјски и економски чиниоци преплићу се и прожимају, те — према карактеру и развоју својих садржаја и узајамних односа — делују на процесе у поменутим областима, као што ови процеси, опет, утичу на суштинске токове сопствене друштвено-економске основе.

На подручју Бора веома су видне коренште промене у интензитету и карактеру развитка садржаја и облика делања у култури, образовању, здравству и другим друштвеним делатностима током изградње социјалистичких, односно, самоуправно-социјалистичких друштвених односа, у поређењу са ситуацијом у предратном периоду учвршћивања и консолидовања грађанско-класних односа.

Експанзија свих ових облика делања — са процесима суштинских промена у њиховим садржајима и облицима — почиње у борској општини након победе народне револуције, ослобођења земље од окупатора и експропријације страних експлоататаора. Као резултати и истовремене претпоставке изградње самоуправних социјалистичких друштвених односа, односно процеса ослобађања стваралачке улоге радничке класе, сви поменути облици делања доживели су током задњих 30 година, као што и сада доживљавају развој који је све адекватнији економском просперитету борског басена, интензивној урбанизацији Бора, израстању насеља на подручју борске општине у савремена насеља и променама у положају, начину живота и схватањима радног становништва. Од изузетног значаја за даље унапређење просвете и културе било је одржавање Сабора комуне (јуна 1968. године) као и перманентно третирање питања и проблема рада и развоја просвете, културе, здравства и осталих друштвених делатности на зборовима бирача, у месним заједницама, у друштвено-политичким организацијама, на седницама Скупштине општине, односно њених већа, у интересним заједницама, у самоуправним телима асоцијација удруженог рада и слично.

РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА И ПРОСВЕТЕ

I

Почетни процеси диференцирања српског друштва, почетком 19. века, довели су до повећања потребе за писменошћу. Поједини имућни људи почели су да поверавају световним лицима поучавање своје деце. (У Тимочкој крајини помиње се само једна таква школа код Хајдук Вељка Петровића.) Успеси у првом српском устанку и све изразитији токови преласка из натуралне у робно-новчану привреду водили су разграничавању појединих делатности, те се наметала потреба за даљим ширењем круга писмених људи. Нова власт, проистекла из српске револуције, чинила је одређене напоре на организовању просвете и школства. У Тимочкој крајини (која је представљала увек мобилни гранични појас за одбрану од упада Турака из видинског пашалука) на организовању просвете и школства, међутим, готово ништа није учињено.

За време поновне турске окупације Тимочке крајине (1813 — 1833. године), после гушења првог устанка, о развоју просвете и школства није се могло ни мислити.

После ослобођења Крајине од Турака, 1833. године, са снажнијим продором капитализма, питање писмености ширих слојева поставља се све оштрије. Подручје садашње борске општине, пак, још релативно дуже време остаје без икаквих школа.

Прве основне школе јавиле су се у садашњој борској општини у петој деценији прошлога века у већим насељима, а након што је Србија првим општим законом о школама, од 23. септембра 1844. године, (Устројење јавног училишног наставленија) добила организацију основних и других школа, која је била потпунија и адекватнија потребама и интересима грађанског друштва у развоју.

До српско-турских ратова (1876 — 1878) прорадило је на борском подручју десет основних школа. Број ових школа (намењених тада искључиво школовању мушке деце) нарочито се повећао након реорганизације државне управе у Србији, односно након формирања „Управе просвете" (1859. године). Школе су отваране овим редом: у Злоту (1845), у Слатини (1848), у Кривељу (1852), у Шарбановцу

(1866), у Горњану (1866), у Брестовцу (1867), у Луки (1868), у Метовници (1870), у Бору (1873) и у Д. Б. Реци (1873). До српско-турских ратова отворена је у Злоту и прва основна школа за женску децу (1871).

Од српско-турских ратова па до победе народне револуције и ослобођења од фашистичке окупације отворене су основне школе у пет насеља: у Оштрељу (1879), у Бучју (1879), у Танди (1900), у насељу Тимок (1927) и у Малом Кривељу (1934).

У овоме периоду, након отварања основне школе за женску децу у Злоту, ове школе су формиране и у другим насељима: у Бору, Брестовцу, Горњану, Д. Б. Реци и Шарбановцу (1893), у Метовници (1894), у Луки (1895), у Кривељу (1896), у Оштрељу (1897), у Бучју (1903) и у Танди (1905). У време бугарске окупације, током првог светског рата било је покушаја отварања бугарских школа у неким местима, који нису успели због масовног неодазивања становништва.

Основне школе обично су најпре радиле у приватним, ненаменским и неподесним зградама, а наменски објекти изграђивани су касније. Прве наменске школе изграђене су у Шарбановцу, Д. Б. Реци и Метовници седамдесетих година прошлог века. Затим су грађене школске зграде: у Злоту (1876, 1904), у Луки (1889), у Оштрељу (1890), у Танди (1900), у Горњану (1901), у Брестовцу (1904), у Слатини (1906), у Бору (1908, 1928, 1937), у Малом Кривељу (1936) и у насељу Тимок (1939). Зграде основних школа у Д. Б. Реци и у Метовници рушене су у време српско-турских ратова, а зграде школа у Злоту и у Луци за време последње окупације.

Уопште се може рећи да је материјални положај основних школа био неповољан у раздобљу од 1833. до 1945. године (на пример, укупна буџетска потрошња општина на борском подручју у 1929. години износила је 2 597 915 динара, а у овој потрошњи школе су

Стара зграда Основне школе у Брестовцу, саграђена 1904. године

учествовале са 439 453 динара, тј. са 16,9 одсто). Школске зграде, инвентар и школска опрема били су углавном, у лошем стању.

„Усројење јавног училиштног наставленија" (о коме је било говора) само је потврдило затечено стање, по коме издржавање, опремање и изградња основних школа падају на терет управних, односно школских општина. Уз неке небитне модификације, тако је остало до 1936. године, када је издржавање народних школа прешло на бановине. Међутим, локални статус основних школа био је само привидан. Школство је стварно и много пре 1936. године било централизовано. Органи управљања у школама били су тако конституисани да је у њима био осигуран утицај владајућих фактора (законима је било регулисано да месним и окружним школским одборима председавају председници општина, или кметови, односно окружни начелници, тј. министрима потчињени чиновници). У условима таквог централизма, уз чињеницу да су се грађанско-класне тежње управљача све изразитије усмеравале ка ограничавању могућности просвећивања широких слојева (без обзира на то што су ови управљачи декларативно иступали као поборници народног просвећивања), неповољни материјални положај просвете и школства представљао је једну од пратећих појава.

Интензивније токове у развоју просвете и школства на подручју Бора у раздобљу продора и учвршћивања капиталистичких друштвено-економских односа, сменио је, у фази консолидације ових односа и владавине страног капитала, период дуготрајног веома спорог кретања. За преко тридесет година развоја основних школа на борском подручју, од 1896. до 1930. године, број ученика је порастао од 1 015, на свега 1 947, број учитеља од 27, на 38. Значајнијег прираштаја није било ни даље, све до ослобођења ових крајева од окупатора и успостављања нових, социјалистичких друштвених односа.

Недовољна обухваћеност деце основним школовањем била је делимично последица и неефикасних прописа о уредном похађању школе. Управљачи су својим односом према овом питању стварно фаворизовали распрострањена застарела схватања и поступке.

Инертни садржаји наставних програма и прописани начини рада сводили су ученике на објеке васпитања и образовања и били су усмерени на васпитавање одани грађана и будућих чиновника, а не личности ширег дијапозона иницијатива и креативности.

Настава у основним школама одржавана је у неповољним условима. Велики број учитеља радио је с децом у неколико различитих разреда, што је од њих изискивало значајне напоре. Преоптерећеност, а и неповољан материјални положај наставног кадра, сводили су његов рад на рутинерство. Међутим, подручје Тимочке крајине, укључујући и територију Бора, било је донекле специфично. Крајина је, наиме, нарочито до првог светског рата, сматрана српским Сибиром, па су у њу често премештани службеници, а нарочито просветни радници који су се супротстављали економским и социјалним неправдама. У оваквој ситуацији успешно је деловао, пре и након првог светског рата, Милан Поповић, учитељ у Злоту и дугогодишњи секретар месне социјалдемократске организације. Социјалдемократи

су, уз несумњиво значајну улогу Милана Поповића, утицали на широки круг опозиционо оријентисаних просветних радника, дајући њиховим акцијама одређен тон. Између два рата, а нарочито од 1937. године, веома су значајни деловање и утицај КПЈ, а посебно њеног истакнутог члана из редова просветних радника Љубице — Наде Јовановић — Радосављевић (1915 — 1943), пред рат учитељице у Слатини.

У погледу обједињавања напора просветних радника на унапређењу васпитно-образовне праксе, на побољшању сопственог положаја и положаја школе и просвете, од посебног је значаја био рад Учитељског удружења (тј. активност његових зборова — пододбора). На територији борске општине радио је Брестовачки збор са седиштем у Слатини. Сачувани подаци о раду овога збора почетком овога века указује на прогресивну оријентацију тадашњег учитељског кадра.

До победе народне револуције и ослобођења земље од фашизма основне школе су радиле као трогодишње односно четворогодишње, мада су закони прописивали више основно (шестогодишње), те продужно, вечерње па и осмогодишње школовање. Рад продужних школа, међутим, био је кампањског карактера. На подручју Бора продужне школе су 1902. године радиле у Горњану, Бору, Брестовцу, Оштрељу, Слатини, Злоту, Шарбановцу, Кривељу и Метовници. Отваране су током неколико претходних година. Године 1906, ове школе раде још само у Бору и Кривељу. Између два рата оваквих школа није било.

Када су експлоатацију борских рудишта преузели страни концесионари (Француска компанија Борских рудника), почео је прилив страних стручњака, чиновника и руководилаца. Француска компанија је 1912. године отворила у Бору приватну Француску школу (École francsaise mixte de la cie des Mines de Bor). За потребе ове школе изграђена је посебна зграда која и данас постоји (код данашње Основне школе, „Трећи октобар" у Бору). Школа је обухватила децу узраста од четири до шеснаест година, а у своме саставу је имала забавиште, припремни разред, основну и продужну школу. Наставни језик у школи био је француски. Школа је радила до другог светског рата с просечно око 50 ученика у свакој школској години.

У периоду од 1925. до 1930. године у Бору је радила и Руска основна школа (са забавиштем у своме саставу). Школа је имала статус приватне школе. Наставни језик био је руски. Школа је затворена 1935. године. Није познат тачан број ученика у овој школи, али је свакако био мали.

У последњој деценији пред други светски рат радила је у Бору и Стручна продужна школа, о којој ће касније бити говора.

II

Нагли развој рударства, металургије, хемије и других привредних и ванпривредних грана и делатности, након народне социјалистичке револуције и успостављања нових социјалистичких, односно, самоуправних друштвено-економских односа, захтевао је непрестане мере на развијању садржине и облика васпитања и образовања ради достизања нивоа који одговара потребама и стремљењима нове,

социјалистичке стварности. У напорима да се допринесе васпитању у новом социјалистичком духу, односно постизању знања и културе најширих слојева, а посебно младих генерација, почело се изкон ослобођења, док је рат још трајао, како с обновом рада у постојећим школама тако и с отварањем нових школа. У своме развоју просвета и школство представљали су и представљају фактор који снажно утиче на унапређење технологије производње и развијање друштвених односа у којима личност човека постаје основни циљ, а његов морални лик, образованост и култура основни услов за развијање самоуправљања, као једине алтернативе свему старом и преживелом и свим деформацијама у прелазном периоду.

Предшколске установе

Током брзог развоја Бора и борског подручја након ослобођења и изградње социјалистичких друштвених односа, брига о деци предшколског узраста уопште, и запослених родитеља, посебно, постављала се непрестано и на све широј основи као битна обавеза и задатак друштва.

Убрзо после завршетка рата (1946. године) основано је прво дечје обданиште. Ова предшколска институција била је најпре смештена у садашњој згради биоскопа „Победа" (сада се налази у Улици „29. новембра" и представља први објект). Већ следеће године основано је друго дечје обданиште с јаслицама (други објект сада у згради, у Улици Бориса Кидрича). При овим обдаништима отворена су 1951. године забавишта и ангажовани стручни кадрови (од тада у предшколским установама ради само стручно особље). Године 1960. формира се од предшколских установа јединствено Дечје обданиште за предшколску и школску децу. Око 1960. године основане су још једне јаслице при другом објекту. Сходно новим законским прописима основан је 1966. године Дечји вртић. Године 1967, за потребе Вртића саграђена је зграда у Улици Октобарске револуције (трећи објекат). У оквиру Дечјег вртића отворено је 1969. године у насељу Старо селиште ново обданиште с јаслицама (сада постоје само јаслице; четврти објекат). Године 1968. Вртић је од Друштва за васпитање деце и за бригу о деци добио под своју управу два дечја одмаралишта (на Савачи испод Црног врха, капацитета 250 деце у једној смени и у Водицама код Шибеника, капацитета 120 деце у смени). Фебруара 1971. године Дечји вртић је прерастао у Центар за дечју заштиту, који проширује своју делатност преузимањем целокупне организације летовања и зимовања ученика, пољске наставе, продуженог боравка ученика, ђачких кухиња и слично. У оквиру поменутог центра основано је 1971. године ново обданиште (у Улици Октобарске револуције — пети објекат). При овом обданишту прорадио је први Пионирски клуб. Године 1973, отворено је у новоизграђеној модерној згради ново обданиште (шести објекат).

У шест објеката Центра за дечју заштиту било је обухваћено у 1974. години 698 деце (у дечјим јаслицама, обдаништима, вртићима, забавишту, пионирском клубу и дневном боравку). У ђачким кухињама дневни оброк користи више стотина ученика годишње. Цен-

тар је био организатор зимовања, летовања и пољске наставе великог броја деце.

Центар данас располаже потребним стручним кадром (учитељи, васпитачи, неговатељице, лекар, медицинске сестре, радници осталих делатности).

Делатности Центра финансиране су до 1970. године из средстава Заједнице сбразовања, а од тада средства обезбеђује Фонд непосредне дечје заштите Скупштине општине Бор. Поред овога, у финансирању учествују и родитељи који уплаћују одговарајућу накнаду у сразмери с личним примањима.

Године 1974, основана је Самоуправна интересна заједница непосредне дечје заштите у Општини која преузима надаље и обезбеђивање материјалних услова за рад Центра.

Развој самоуправљања у предшколским друштвеним делатностима, повезан са ширим самоуправним токовима, имао је за последицу развијање целисходних иницијатива у организацији и усавршавању садржаја и метода рада.

Основне школе и школе другог ступња

а) Основне школе

Непосредно након истеривања окупатора и коначног успостављања револуционарне власти у источној Србији, прорадиле су основне школе у Бору, Злоту (сада Основна школа „Петар Радовановић") Слатини, Кривељу и Малом Кривељу, Брестовцу, Метовници, Д. Б. Реци, Оштрељу, Бучју, Горњану, Луки, Танди, Шарбановцу и на Тимоку.

Године 1945, отварају се и нове школе у Смолници (радила до 1953), Брестовачкој Бањи (радила до 1956), Стрмљану (радила до 1960), Злаћу (радила до 1947), Џановом пољу (радила до 1956), Сувој Реци, Селишту, Несторовом потоку и на Кобили. Како се види, ове школе су касније укинуте, а ученицима су обезбеђени знатно повољнији услови школовања у развијенијим школама. Затим су до данас отворене нове основне школе, у Бору: Основна школа „Бранко Радичевић" (1954), Основна школа „Трећи октобар" (крајем 1962), Основна школа „29. новембар" (1970) и Специјална основна школа (1968); на ширем подручју борске општине: у Кормарошу (радила од отварања 1947. до 1956), у Крушару (1949) и у Прекокршу (1957).

Неке од поменутих школа радиле су релативно краће време као шестогодишње школе.

Од првих година након ослобођења, развој основног школства био је усмерен на стварање материјалних услова, како би сва деца дорасла за основно школовање, била обухваћена овим школовањем. Убрзо се пришло и спровођењу Упутства о обавезном осмогодишњем школовању.

Основне осмогодишње школе израстале су из четворогодишњих, шестогодишњих и седмогодишњих школа: Основна школа „Петар Радовановић" у Злоту израсла је из седмогодишње основне школе (1952), Основна школа „Станоје Миљковић" у Брестовцу израсла је

из шестогодишње школе (1953), Основна школа „Вук Караџић" у Бору (у њеном саставу сада ради Школа за образовање одраслих, настала 1950. године) и Основна школа „Бранко Радичевић" у Бору настале су као осмогодишње школе поделом претходне основне школе у Бору и претварањем нижих разреда Потпуне мешовите гимназије у Бору у више разреде поменутих основних школа (1954). Основна школа „Ђура Јакшић" у Кривељу израсла је из шестогодишње основне школе (1954), Специјална основна школа у Бору (за школовање ученика ометених у психофизичком развоју), основана је осамостаљивањем специјалних одељења при Основној школи „Бранко Радичевић" (1968), Основна школа „Трећи октобар" у Бору настала је издвајањем из Основне школе „Вук Караџић" у Бору (крајем 1962), Основна школа у Шарбановцу израсла је из шестогодишње основне школе (1964), Основна школа у Метовници израсла је из шестогодишње школе (1964), Основна школа „29. новембар" у Бору израсла је издвајањем из Основне школе „Бранко Радичевић" (1970).

Брзи и широки развој школске мреже захтевао је проширење школског простора, тј. подизање нових школских објеката и доградњу и оправке старих. Од ослобођења до данас изграђене су школске зграде у Сувој Реци и Кормарошу (1954), Луки (првих година после рата), Злоту (1948), Бору (зграда је првобитно зидана за Дом ученика у привреди у којој се сада налазе школе „Бранко Радичевић", „29. новембар" и Школа за образовање радника у процесу рада (1948), Стрмљану (1953), Несторовом потоку, на Кобили и у насељу Север у Бору (1954), Крушару (1956), Шарбановцу (1966), зграда школе „Трећи октобар" у Бору (крајем 1962), у Прекокршу (1972). Извршене су обимније адаптације, доградње и поправке на школским зградама у Злоту (1956), Брестовцу (1958) Бучју 1961), Бору (на згради Основне школе „Вук Караџић" 1958). Од оснивања Општинске заједнице образовања, 1967. године, (односно од Општег сабора комуне одржаног 1968. године) до 1971. године, поменуте адаптације, доградње и оправке извршене су на школским објектима у Слатини, Оштрељу, Горњану, Крушару, Малом Кривељу и у Бору, у згради на Другом километру, изграђеној 1948. године, где је 1973. године завршена модерна фискултурна сала за потребе школа „Бранко Радичевић" и „29. новембар". Посебна пажња, нарочито од 1968. године, посвећивана је набавци станова за просветне раднике.

Ширење школске мреже и изградња нових школских објеката праћени су напорима да се обезбеде инвентар, опрема и учила, који одговарају наставно-педагошким захтевима. У извесним тренуцима општро су се испољавале тешкоће које су проистицале из неслада између потреба у расту и ограничених материјалних могућности друштва окренутог ка најширем развијању сопствене материјалне базе и свих облика њему адекватне надградње. Ове тешкоће су превазилажене изванредним ангажовањем свих друштвених снага, почев од оних у радним колективима школа. Општинска заједница образовања улагала је знатна средства у модернизацију опреме у свим основним школама. Количина и разноврсност наставних средстава, увођење аудиовизуелних и техничких средстава, и опремље-

Час физичког васпитања у Основној школи „Трећи октобар" у Бору

ност школских радионица, одликују данас све основне школе на територији борске општине. Оснивањем Интересне заједнице за основно образовање у Општини (1974. године) створени су даљи услови за унапређење просвете и школства, уз ангажовање најширих друштвених снага.

Израстањем Бора у модеран град и развојем читавог борског подручја, број ученика, па с тим и наставника, нагло је растао.

Преглед који следи показује динамику развоја основног школства:

	Ученици					Наставници			Шк. простор	
Година	Број становника у општини Бор	Број ученика	Индекс кретања бр. учен. (1930 = 100)	На 1 ученика становника (2:3)	Ученика на 1 наставника (3:7)	Број наставника	Индекс кретања бр. наставника (1930 = 100)	На 1 наставника становника (2:7)	Простор у м²	По 1 ученику у м² (10:3)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1900.	22 556	1 150	59,1	19,6	38,4	30	78,9	750	нема података	
1930.	28 514	1 947	100,0	14,6	51,2	38	100,0	750	2 400	1,23
1946.	34 831	2 024	104,0	17,2	25,0	81	213,0	430	3 136	1,55
1956.	38 760	3 565	183,1	10,9	29,9	119	313,1	326	4 088	1,15
1967.	49 150	5 678	291,6	8,7	25,4	224	589,4	219	11 618	2,05
1974.	53 100	5 905	303,3	9,0	21,6	274	721,1	194	11 870	2

Преглед показује далеко интензивнији развој основног школства након победе народне револуције и ослобођења земље, него пре тога. На крају периода од 30 година, протеклих од ослобођења (1945. — 1975), индекс пораста броја ученика износи 303,3, а броја наставника 721,1 (ако узмемо 1930. годину као основу која остаје готово непромењена све до рата), док су индекси пораста ученика и наставника за показани предратни период далеко испод поменутих бројки. Подаци о броју ученика и становника и на једног наставника као и подаци о кретању броја наставника на једног ученика (колоне 6, 9. и 5. у прегледу), очигледно показују на позитивне токове у основном школству у раздобљу од ослобођења до данас. Школски простор се у овоме раздобљу знатно повећао и, углавном, прати пораст ученика, мада је још увек нешто испод норматива од 2,5 м² по ученику.

Процес превазилажења старих облика, садржаја, организације и метода образовања битна је компонента у развоју просвете и школства. Перманентно је истицана потреба стварања нове школе, односно непосредног подизања нивоа квалитета васпитно-образовног рада и свестраног повезивања просвете с процесима изградње самоуправног социјализма. У школама је улагано много напора и иницијативе у изналажењу најцелисходнијих садржаја, облика и метода васпитавања и образовања, како би знање омладине проистицало из стварности самоуправног социјалистичког развоја, и у њему, опет, налазило своју примену и потврду. Прихваћен је и у пракси развијен принцип васпитно-образовног деланја, по коме је активност сваког ученика у наставном процесу и друштвеном животу уже и шире средине пресудни васпитно-образовни чинилац.

Наставни програм за основне школе (од 1959. године) унео је новине, нарочито с обзиром на потребу проширивања општетехничке, ликовне, музичке и здравствене културе ученика. Његова садржина даље је развијана прегнућима многих просвених радника и самоактивношћу ученика. У том погледу од посебног је значаја развој ваннаставних облика ученичког рада. Данас у основним школама у општини има више разноврсних облика ваннаставних активности (културно-просветних, спортских, радно-техничких) у које је укључен велики број ђака (преко 2 500), према индивидуалним склоностима и интересовањима. На рад ученика у наставним и ваннаставним активностима стимулативно су деловала и делују ђачка такмичења, јавна наступања и слично.

С преласком на осмогодишње школовање, заоштрио се проблем стручног нивоа наставе. Овај проблем је био стално присутан више година. Значајне мере за решавање овога проблема биле су доквалификација дела наставног особља, стипендирање студената дефицитарних профила у школама и настојања да се у радни однос прима само стручно наставно особље. У свему овоме особито значајни резултати постигнути су последњих неколико година. Док школска 1967/68. године 17,6 одсто наставног кадра у основним школама није имало одговарајућу школску спрему, дотле већ у школској 1970/71. години овај проценат опада на 3.

Током свога постојања Општинска заједница образовања у Бору (основана 1967. године) предузимала је, заједно са Скупштином општине Бор, низ акција у циљу обухватања свих школских обвезника основним школовањем. У склопу ових акција од нарочитог је значаја задња реорганизација мреже основних школа (1968. године). Формирана су, наиме, четири школска подручја: Бор, Брестовац, Злот и Кривељ. Сва школска подручја имају по једну матичну школу и истурене школе које су у саставу матичне школе, сем Бора који има четири самосталне потпуне основне школе, од којих су неке матичне. За ученике који немају у месту (при истуреним школама) више разреде основне школе, обезбеђен је бесплатан свакодневни аутобуски превоз, а где је удаљеност велика, бесплатан смештај у месту матичне школе. Ове мере показале су пуну оправданост, што се види из осетног повећања процента обухваћености ученика обавезним основним школовањем последњих година (1967—68. школске године проценат обухваћености ученика основним школовањем износио је 85, док школске 1973—74. године износи скоро 100).

Настојања да се створе повољнији услови за живот и рад ученика водила су сталном побољшавању успеха ученика. Поред тога, повећава се и број ученика који завршавају разреде с одличним и врло добрим успехом.

* * *

У циљу подизања музичке културе деце и омладине и омогућавања развоја младих талената, у Бору је, убрзо након завршетка рата (1949) отворена Нижа музичка школа. Школа је на почетку свога рада имала три одсека (одсек за клавир, одсек за виолину и

Школа за основно музичко образовање „Миодраг Васиљевић", саграђена 1970. године

дувачки одсек). Краће време ова школа је радила у тадашњој згради Дама културе (до 1950), а затим у згради бивше Француске школе (до 1964), у згради старе општине (до 1968) и у баракама у близини ове зграде. Године 1970, ова школа се уселила у сопствену, нову, модерно опремљену зграду (за чију је изградњу утрошено око 350 милиона старих динара). Од 1971. године при Школи за основно музичко образовање „Миодраг Васиљевић" (како се сада назива) отворено је одељење балета.

Године 1949, школа је имала само два клавира и дувачке инструменте бивших италијанских интернираца. Данас школа располаже са 18 клавира и преко 50 гудачких и дувачких инструмената.

Динамику развоја ове школе илуструје овај преглед:

Школска година	Одеци	Ученици Број	Ученици Индекс (1949/50—100)	Наставници Број	Наставници Индекс (1949/50—100)
1949/50.	клавир виолина дувачи	62	100	5	100
1955/56.	клавир виолина дувачи	137	220,6	5	100
1961/62.	клавир виолина дувачи хармоника	167	269	6	120
1974/75.	клавир виолина дувачи хармоника одељ. балета	383	622	21	420

Школа за основно музичко образовање данас је не само васпитно-образовна институција већ с друштвом Музичке омладине, које је она основала 1968. године, главни покретач акција на ширењу музичке културе у Бору и на ширем борском подручју.

б) Школе другог степена

Двадесет другог децембра 1944. године, пре него што је рат био завршен, у Бору је почела са радом гимназија (основана одлуком АСНОС-а, од 5. XII 1944. године), а убрзо су отворене и друге школе о којима ће касније бити речи.

У првој години свога рада (школској 1944/45) Гимназија је имала шест одељења, 174 ученика (колико је стварно учило од 243 уписаних) и 8 сталних наставника.

Развој Гимназије од њеног оснивања до данас обухвата два периода: први — од оснивања до прерастања у „вишу" средњу школу 1954. године (тј. до издвајања њених виших разреда у самосталну школу и припајања нижих разреда основним школама у Бору) и други период — од њеног претварања, исте године, у „вишу гимназију" до данас.

Гимназија је најпре радила у згради бивше Француске школе, а 1949. године проширена је адаптацијом оближње приватне зграде. У периоду 1952. до 1970. године била је смештена у згради изграђеној за Дом ученика у привреди (најпре на последњем спрату једног крила зграде, које сада заузима Основна школа „Бранко Радичевић", а касније у супротном крилу, у којем је сада Основна школа „29. новембар").

Од 1970. године Гимназија ради у сопственој новој згради, једној од најсавременије грађених и опремљених у Србији, па и ван Србије (за градњу и опремање ове зграде, у чијем саставу се налази истодобно грађен Спортски центар, утрошено је 796 милиона старих динара, углавном из месног самодоприноса). Учионички (радни) простор у Гимназији износи 1 212,4 м², што је у школској 1974/75. години представљало 2,26 м² по ученику. Опремљеност кабинета и радних просторија стопроцентна је према садашњим нормативима за школе ове врсте.

Кретање броја одељења, ученика и наставника, у два периода развоја Гимназије, показује преглед који следи:

	Школска година	Број одељења	Ученици Број	Ученици Индекс	Наставници (стални) Број	Наставници (стални) Индекс
Први период: 1944/45 — 1953/54. шк. године	1945/46.	8	214	100	8	100
	1949/50.	12	470	219,6	9	112,3
	1952/53.	18	629	294	22	274,4
	1954/55.	6	141	100	9	100
Други период: 1954/55. шк. године до данас	1963/64.	10	274	194,3	20	222,2
	1967/68.	14	376	238,3	22	244,1
	1974/75.	19	536	380	29	322

Гимназија је током свога развоја кадровски јачала: од 9 сталних наставника у школској 1954/55. години, било је 6 професора (66,6 одсто); а од 29 сталних наставника у школској 1974/75. години — 24 професора (82,8 одсто).

Из Гимназије је у другоме периоду (до школске 1970/71. године) изишло 650 свршених ученика.

Од 1960/61. школске године, ученици се, почев од II разреда гимназије, слободно опредељују за настављање школовања на једном од два смера: природно-математичком, или друштвено-језичком (према изменама у Наставном плану и програму од 1959. године у Гимназији у Бору оформљена су оба смера).

Гимназија у Бору је читав низ година носилац и иницијатор новина у васпитно-педагошкој и наставној пракси. Унапређењу васпитно-образовне праксе допринело је и доприноси и перманентно развијање наставно-научних, културно-забавних, техничких, спортских и других слободних активности ученика.

Од посебног значаја је учешће ученика у производном раду у предузећима у Бору у одређеним терминима током сваке школске године. Овим учешћем ученици на лицу места и кроз праксу доживљавају и сагледавају јединство самоуправљања и производног рада, што је од битног васпитног значаја.

Све ово о чему је било говора водило је и води непрестаном подизању квалитета васпитно-образовне праксе и побољшавању успеха ученика Гимназије из године у годину.

У саставу Гимназије у Бору радили су: Радничка гимназија, намењена дошколовању радника и службеника (1952 — 1955), истурена одељења у Гимназији за омладину у Мајданпеку (1963 — 1966) и одељења Економске школе (1963 — 1969).

Од стручних школа постојала је у Бору између два рата само Стручна продужна (трогразредна) школа, која је радила на образовању будућих занатлија и трговаца. Број ученика био је мали. Школске 1940/41. године, на пример, у сва три разреда ове школе било је свега 66 ђака. Радило се у мешовитим одељењима, што је отежавало систематско изучавање технологије појединих занимања. После ослобођења, школске 1945/46. године, школа је имала 216 ученика.

Обнова, изградња, а затим идустријализација и електрификација земље после рата, захтевали су да се паралелно с изградњом организују школе које ће на далеко широј основи оспособљавати кадар за потребе народне привреде. Тако су 1946. године основане Нижа и Средња рударска школа (решењем тадашњег Министарства рударства), а одмах затим (1947) Школа ученика у привреди (место Стручне продужне школе) и Рударски техникум.

Школа ученика у привреди почела је да ради у баракама у насељу Север, а затим у Новом насељу. По завршетку изградње зграде Дома ученика у привреди (1948), школа се уселила у ову зграду (у једном делу зграде био је интернат ученика у привреди, а у другом су биле наставне просторије). Поред добро опремљених кабинета и практикума, школа је располагала и школском радионицом у погонима борског Басена.

У овој школи припреман је квалификовани кадар, не само за потребе рудника и топионице у Бору, већ и за потребе Србије, па и других крајева земље.

Године 1952, Школа ученика у привреди прерасла је у **Индустријску школу „Иво Лола Рибар"** (металског и електротехничког смера), прву те врсте у земљи. Нешто касније у овој школи је престало школовање ученика за занатске и услужне делатности (ови ученици су упућени на школовање у одговарајуће школе ученика у привреди ван Бора).

И поред добрих резултата које је Индустријска школа постигла, јавили су се проблеми у вези с унапређењем васпитно-образовне праксе у условима развоја самоуправљања (теоријска настава није

била довољно повезана с практичном наставом, већ је ова последња већим делом једнострано подвргавана ритму и захтевима свакодневних производно-технолошких задатака погона Борског басена и слично), као и у вези са школским простором (у згради школе усељене су Основна школа „Бранко Радичевић" и Гимназија, па иако је интернат Дома ученика пресељен у монтажне бараке, школа ипак није имала довољно учионица).

Ради отклањања поменутих недостатака, а према захтевима који су произилазили из друштвено-економских кретања и према интенцијама реформисања образовања и васпитавања у школама ове врсте у земљи, Индустријска школа је прерасла (1958) у **Школу с практичном обуком** металске и електро-струке. Отварањем школске радионице за практичну обуку младих радника (од почетне до завршне године) при школи, ова обука тесно се повезује с теоријском обуком и постаје саставни део образовно-васпитног процеса.

Ради отклањања уске оријентације на припремању квалификованих радника за рударство и металургију и неадекватног ширења мреже школа за квалификоване раднике овога профила, отворена је једна врста индустријске школе, која је омогућавала радницима из производње (рударима и металурзима) да стекну знање и звање квалификованих радника, **Школа за стручно образовање и оспособљавање квалификованих радника рударско-металуршке струке.** Школу је организовао Басен Бор у сарадњи са Секретаријатом за образовање СР Србије, 1959. године. Школа је радила у згради бившег Техникума у насељу Север.

Године 1962. ова школа је припојена Школи с практичном обуком (као одељење квалификованих радника за одрасле), након што су се у њој школовале три генерације рудара и металурга. (Школовање је трајало две године за раднике без завршене осмогодишње школе, а једну годину за раднике који су имали предспрему.)

До 1954. године у Бору су звање висококвалификованог радника радници стицали приучавањем и полагањем стручних испита пред одређеним комисијама. У циљу задовољења повећаних потреба за висококвалификованом радном снагом (а сходно Савезној уредби о стручним школама, од 1952. године), Басен Бор био је иницијатор и оснивач **Мајсторске школе** (1954) односно **Школе за висококвалификоване раднике** у Бору, како је касније добила назив. Школа је радила у згради Дома ученика у привреди. Имала је два одсека: металски и електроодсек, а школовање је трајало најпре (до 1963. године) три године (по старим програмима), затим две године (по новим програмима). Током свога рада школа је имала успоне и падове, зависно од потреба и интереса радника и радних организација Басена Бор, које су ову школу финансирале. До 1968. године ову школу је завршило 428 полазника.

Године 1953. основана је у Бору **Женска стручна школа**, која је нешто касније добила назив **Продужна школа за образовање женске омладине.** Школа није пружала квалификације, већ је оспособљавала углавном за послове у домаћинству. Од 1957. године ова школа је почела постепено да се гаси. Ученице, које су желеле да се оквалификују, укључивале су се у школовање при Мајсторској школи. У току рада школе у њој је просечно годишње учило око 70 полазница.

Изградњом нових објеката у Бору (топионице, електролизе, фабрике сумпорне киселине, флотације), у Мајданпеку (флотације) и у Прахову (фабрике суперфосфата) и реконструкцијом неких погона у првој инвестиционој фази изградње (1957 — 1961), све оштрије се постављало питање формирања нових одсека за стручно оспособљавање кадрова, измена наставних планова и програма. и педагошких садржаја, трајања и организације наставе, односно, стварања новог типа школске институције која ће обједињити и синхронизовати процесе стручног образовања.

Ради стварања најадекватнијих профила непосредних произвођача основан је 1967. године **Школски центар за стручно образовање усавршавање кадрова у Бору** са задатком да на најсавременији начин ради на образовању квалификованих и висококвалификованих радника одговарајућих специјалности. Школски центар је основан као функционална синтеза Школе са практичном обуком, Школе за квалификоване раднеке, Школе за висококвалификоване раднике, Одељења за терцијарне делатности (поново отворена у Бору), Одељења ученика у привреди у Мајданпеку и Прахову, односно Неготину. Тако је створен јединствени тип средње школе за непосредне произвођаче који одговара интегрисаном предузећу, Басену Бор.

Школски центар, са седиштем у Бору, обухватио је одељења за квалификоване и висококвалификоване раднике (омладину и одрасле). У Бору, у одељењима за квалификоване раднике припрема је кадар рударске, металуршке, металске и електро-струке, у Мајданпеку рударске и металуршке струке и у Прахову, односно Неготину, металске и хемијско-технолошке струке. У одељењима за висококвалификоване раднике (у Бору, Мајданпеку и Прахову) школован је кадар углавном металске и електро-струке. У Бору је изграђена и радионица за практичну наставу, док су у Мајданпеку и Прахову за ову наставу коришћене специјалне радионице у погонима фабрика.

За спремање, адаптацију, обезбеђивање школског простора и набавку учила утрошено је преко 12 милиона нових динара из средстава Басена Бор. У Бору адаптиране су три зграде бивше касарне: једна за теоријску наставу, једна за радионицу за практичну наставу, и једна за интернат (тиме је добијено 842 м² учионичког 778 м² радионичког и 414 м² интернатског простора). У Мајданпеку изграђена је нова монтажна зграда за школу и интернат (455 м² школског и 212 м² интернатског простора). У Прахову адаптирана је просторија за савремено опремљену хемијску лабораторију, а за учионички простор коришћене су просторије основне школе.

Финансирање Школског центра преузели су споразумно Заједница образовања у Бору, Заједница образовања у Неготину и Басен Бор. Поред овога, Басен је Правилником о образовању кадрова омогућио Школском центру да формира доходак ученика који обављају производни рад у радним јединицама Басена (пошто својим радом ученици учествују у формирању дохотка Басена). Тиме су пружени

Поглед на Образовни центар „Иво Лола Рибар" у Бору

основни услови за развој ученичке самоуправе, везане за самоуправне процесе у комбинату.

Основна интенција при састављању наставних планова и програма (за поједине струке, односно одсеке) била је да они буду усклађени са захтевима профила који су потребни Басену. Теоријска настава је организована према општим принципима за ову врсту школа. Практична настава је конституисана као осавремењена варијанта система практичне обуке Школе са практичном обуком и Индустријске школе (у току прве године практична настава се одржава у школској радионици, а у другој и трећој години у одговарајућим погонима Рударско-топионичарског басена Бор).

Као што је било говора, одмах после ослобођења (1946), у Бору су отворене **Нижа и Средња рударска школа** (Нижа рударска школа радила је само шк. 1946/47. и 1947/48. године).

Средња рударска школа, касније Рударско-металуршка техничка школа, Рударска техничка школа, и Техничка школа „Инжењер Шистек", имале су прве године рада два одсека: рударски и металуршки. Следеће школске године (1947/48) отворен је машински одсек.

У периоду од 1946. до 1951. године школовање у Техничкој школи трајало је три године.

Од 1956. године при Средњој рударској школи радила је Рударска надзорничка школа (преузета из Алексинца), с углавном, константним бројем полазника (око 90 у свакој школској години). Ова школа је припремала рударске надзорнике (степен висококвалификованог радника). Године 1963, ова школа је пресељена у Књажевац, где је наставила с радом као самостална школа.

Машински одсек престао је с радом 1951. године, пошто су на њему школоване две генерације ученика. Са престанком рада машинског одсека, постепено се гаси и металуршки одсек. Од 1954. до 1960. године школа је имала само рударски одсек (школовање траје четири године).

Након прве инвестиционе фазе изградње Басена, најављена потреба припремања техничког кадра металуршке и хемијске струке постаје стварност. Из тих разлога, 1960. године, поново почиње са радом металуршки одсек, а отвара се и нови хемијски одсек, чиме почиње развојна фаза Техничке школе.

Ради бржег оспособљавања техничког кадра, радила је при Техничкој школи, у периоду од 1960. до 1963. године, двогодишња техничка школа за одрасле (металуршки и хемијски одсек), коју су завршили 40 радника Басена Бор. Касније није било организованих облика школовања одраслих на поменутим одсецима, већ су кандидати упућивани на ванредно полагање испита.

С развитком машинске индустрије у Зајечару, проширењем капацитета у Басену Бор и отпочињањем радова на Хидроенергетском систему „Ђердап", расле су потребе за машинским техничарима. Тако је 1964. године при Техничкој школи опет отворен машински одсек, на коме су 1968. године дипломирали први машински техничари. Године 1966, почела су са радом и два одељења за одрасле на овоме одсеку (према трогодишњем програму за одрасле). Касније није обнављан упис нових генерација. На овоме одсеку школовање су завршила 32 полазника.

Техничка школа је отпочела да ради у две виле преко пута садашње зграде школе. Од почетка следеће школске године (1947/48) радила је у баракам на Четвртом километру.

Интернат школе био је у суседним вилама. Интересантно је да су прве године (1946/47) економат интерната успешно водили сами ученици. Касније, интернат је пресељен у зграду Техничке школе, па након адаптације суседних вила (1962) у ове виле. Тада је овај интернат спојен с интернатом Индустријске школе „Иво Лола Рибар" у јединствену институцију за смештај свих ученика средњих стручних школа. После адаптације зграда бивше касарне, интернат је смештен у једну од ових зграда.

Године 1949, Техничка школа је усељена у новоизграђену зграду на Четвртом километру. Овим усељењем, школа је добила, поред учионичког простора, и просторије за опрему, као и кабинете, а каснијом доградњом (1961. године) савремене лабораторије. Данас школа располаже са 25 учионица и 6 кабинета за наставу, фискултурном салом и просторијама у којима су смештене лабораторије (физичко-

-електро-хемијска лабораторија, лабораторија за аналитику, органска, неорганска и погонска лабораторија) у укупној површини око 4 000 м². Опремљеност школе је примерна (око 80 одсто према нормативима). У инвестицијама учествовао је, и учествује, и Басен Бор.

Стручно-практична настава изводи се у школи, или ван ње, (потпуно, или делимично на Факултету у Бору и у погонима Басена Бор).

Једна од првих средњих школа за одрасле у Бору био је **Раднички техникум**, основан 1947. године. Школа је припремала кадар профила индустријског техничара из редова радника, не само за потребе Бора, већ и за потребе осталих привредних организација које је обједињавало тадашње Министарство рударства ФНРЈ (односно, Дирекција обојених метала).

Техникум је радио у згради у насељу Север. Школовање је трајало три године, а полазници су радили, те су наставу посећивали у ванредно време. У три генерације на одсецима Техникума (машинском и електротехничком) дипломирало је 217 техничара (од њих је највећи број остао на раду у Басену Бор). Крајем 1951. године, Техникум је пресељен у Косовску Митровицу.

Структура и садржај наставних планова Техничке школе по одсецима и међусобни однос општеобразовних, научно-техничких и других подручја, знатно су се разликовали од структура и садржаја у школама за квалификоване раднике, а постојале су разлике и у оквиру одсека, с обзиром на привредну грану. Даља фаза изградње Басена Бор (изградња аутоматизованих погона и интензивирање постојећих производних капацитета) захтевала је и захтева стручњаке новога типа (истанчаних способности стручног интервенисања, ширег дијапазона иницијатива и одговорности у условима пуне кооперације, суделовања и саодлучивања, образовања које обезбеђује креативне способности на вишем нивоу), односно друкчије профиле кадрова. У вези с овим, постављало се и питање омогућавања ученицима да се према слободној оцени сопствених резултата и према својим склоностима могу током школовања у Школском центру опредељивати за жељена занимања на нивоу квалификованих, односно, висококвалификованих радника, или техничара. Тако је, 1970. године, Школском центру припојена и Техничка школа у Бору те је формиран Технички школски центар, са седиштем у Бору (решењем Скупштине општине Бор, од 6. II 1970. године), а режим школовања је, уз одговарајуће промене у програмским облицима и садржајима, измењен. Школовање омладине у Техничком школском центру одвија се сада у две године учењем по програму који је јединствен за све ученике (општа и фундаментално-стручна знања). Након завршетка прве две године, ученици се опредељују, или за настављање школовања ради оспособљавања за квалификоване раднике (у трајању од једне године), или за даље школовање ради стицања звања техничара (у трајању од две године).

Поменуте промене у програмским облицима и садржајима засноване су на принципима повезивања теоријских и практичних знања, што адекватнијих све изразитијим процесима интелектуализирања

рада уопште, и одговарајућим ужим профилима струка и занимања посебно.

Технички школски центар представља функционалну синтезу свих стручних школа на територији борске општине (а делом и изван). Поред предности, о којима је било речи, он има и веома повољне могућности за целовити флексибилни однос према потребама и захтевима привреде у развоју.

Стварањем комплетног Центра, омогућено је најрационалније коришћење кадрова, расположивог учионичког, лабораторијског и радничког простора и расположивих средстава за унапређење рада у стручном школству.

Образовни центар „Иво Лола Рибар", како се сада назива раније Технички школски центар, чине основне организације удруженог рада: ООУР рударског, хемијског и металуршког одсека; ООУР машинског и електро-одсека; ООУР Школа за образовање радника у процесу рада; ООУР истурених одељења у Мајданпеку; ООУР истурених одељења у Неготину и ООУР Заједничке службе, које су се маја 1973. године (са важењем од 1. VII 1973. године) конституисале у радну заједницу.

Кретање броја ученика и сталног наставног кадра у стручним школама на територији борске општине, по појединим годинама, показано је у прегледу који следи:

Школска година	Обухваћене школе	Ученици Број	Ученици Индекс	Наставници Број	Наставници Индекс
1940/41.	Стручна продужна школа (без сталног наставног кадра)	66	17		
1945/46.	Школа ученика у привреди у Бору; Техничка школа у Бору	388	100	15	100
1952/53.	Индустр. шк. у Бору (касније Школа са практ. обуком); Техн. школа у Бору	677	174,5	20	133,3
1956/57.	Инд. школа у Бору; Техничка школа у Бору; Мајстор. школа у Бору; (касније Шк. за ВКВ раднике)	476	122,7	19	126,7
1963/64.	Шк. са практ. обуком у Бору (за КВ раднике); Техн. шк. у Бору; Школа за ВКВ раднике и Шк. за КВ раднике у Бору	1 219	314,2	58	386,6
1974/75.	Образовни центар (све основне организације удруженог рада)	2 530	652,6	114	760

У погледу побољшања квалификационе структуре стручних кадрова од великог је значаја стипендирање једног броја наставника и студената. Поред овога, Образовни центар предузима потребне мере да за свој кадар повремено организује стручне педагошке и методско-дидактичке семинаре, на којима наставници употпуњују своје знање васпитача и извођача наставе. Све је ово допринело решавању некада врло израженог проблема квалификација кадра у овим школама. Док је, на пример, Индустријска школа у Бору имала, првих година рада, само једног наставника са завршеном педагошком школом, а остали (14) су имали завршене само различите средње школе, дотле је у 1970/71. години од 92 наставника у Техничком школском центру, било свега 17 наставника (18,5 одсто) без потпуних квалификација за рад у средњим школама.

Школу за квалификоване раднике завршило је у периоду од 1948. до 1974. године око 2 000 омладинаца, те су оспособљени за рад у металској, рударској, металуршкој, хемијској и електро-струци. У истом раздобљу око 450 радника је оспособљено за висококвалификована занимања.

У време од 1949. до 1974. године из Техничке школе изишло је око 1 300 техничара рударске, металуршке, хемијске и машинске струке. Ако се укупном броју дипломираних техничара у Техничкој школи дода и број техничара који су дипломирали на Техникуму, добија се импозантан број од 1 500 радника са средњом стручном спремом, што су их школе у Бору дале нашој привреди, а посебно Рударско-топионичарском басену Бор.

У задње време Образовни школски центар, у заједници са Факултетом у Бору и у споразуму са Басеном Бор, ради на отварању више школе за квалификоване раднике.

Од школске 1971/72. године одељења за терцијарне делатности су издвојена из Техничког школског центра и формирана је **Школа за образовање радника за терцијарне делатности**. Школа ради у просторијама Гимназије, а имала је шк. 1974/75. године 143 ученика трговинског и 159 ученика угоститељског смера и 6 сталних наставника.

* * *

Промене у друштвено-економској структури и процеси преношења функција управљања на непосредне произвођаче, укључивање најширих слојева радних људи у управљање у свим областима друштвеног живота, прате и просвету, и школство. У просвети и школству очигледни су снажни токови измена унутарњих односа, начина рада и приступа целокупној проблематици. Потреба за све страно образовним људима, способним да се самостално определљују и критички расуђују у условима широког заједничког одлучивања, појачала је и у средњим школама борбу за нове квалитете васпитно-образовног рада, за увођење научног рада у школе, за јачања места и улоге, како наставника, тако и ученика у самоуправним процесима и односима у просвети и школству.

Током усавршавања друштвеног управљања у школству, од првих школских одбора новога типа (1955), па преко формирања Општинског фонда за школство на место буџета (1961), конституисања школа као самоуправних заједница удруженог рада, стварања заједница ученика у гимназијама, стручним школама и завршном разреду основних школа (1958. године), оснивања Општинске и Међуопштинске заједнице образовања за школе другог степена тимочког региона (1967, односно 1968. године) и у 1974. години Општинске интересне заједнице образовања и Републичке заједнице усмереног образовања, стечена су богата искуства и остварени значајни резултати у конституисању школа као самосталних заједница равноправних субјеката: ученика и наставника.

Остваривањем принципа, по коме је ученик субјекат образовања, тј. равноправан носилац јединственог васпитно-образовног процеса, као и свим мерама за побољшање услова рада ученика и наставника, процес хуманизације рада у просвети и школству стварио и у пуној мери открива своју прогресивну суштину. У овоме посебно место заузима и унапређивање сарадње школа и родитеља.

Увођење система дохотка усмерило је просветне установе на даље развијање унутарње самоуправе. Нови положај просветних установа изменио је и положај дотадашњих органа у њима. Све школе прецизно одређују својим статутима нове односе школских органа и облике друштвеног управљања у складу с Уставом СФРЈ. Све ове промене позитивно се одражавају на рад и развој школства и просвете.

Од посебног значаја је оснивање Интересне заједнице усмереног образовања СРС, заједница позивног образовања и њихових основних заједница. Заједница представља самоуправну организацију, која на широкој платформи треба да обезбеди не само остваривање друштвене улоге образовања, већ и то да се у квалификованим асоцијацијама у којима заједнички делују „корисници" и „извршиоци услуга", на основама самоуправљања и у складу с општом политиком и програмима развоја образовања, утврђују друштвене потребе у овој области и средства за њихово задовољавање. Заједница има карактер таквог самоуправног тела које носи и синхронизује целокупну активност у области образовања и васпитања, тј. унапређује образовни систем у свим смеровима и бори се за виши квалитет образовања.

Развој просвете и школства имао је и има у борској општини солидну материјалну основу. Учешће средстава за школство у укупној буџетској потрошњи ове општине за последњих дванаест година, указује на стални пораст материјалне базе школства, нарочито после Сабора, одржаног 1968. године.

Као што се види, ефикасност самоуправних настојања на обезбеђивању најповољнијих услова за рад и развој школа и просвете изразито се повећала последњих година. Колективи школа су могли целисходно да раде, сообразно општим могућностима, на подизању стандарда школа и оних који у њима раде.

Факултет у Бору

Потреба за високостручним кадровима испољава се у нашој земљи током научно-технолошке револуције у свој својој оштрини. Посебно, повећала се потреба за инжењерима рударске и металуршке струке код крупних рударских басена и предузећа. Тако се у процесу наглог развоја високог школства испољавају тенденције проширивања мреже високих школа, које припремају кадар за рударство и металургију. При томе је уочљива све већа потреба дислокације факултетских центара и отварања нових факултета у великим техничко-економски јаким центрима, тј. приближавање техничких факултета производњи и пракси и пружања већих могућности и радничкој деци за школовање на факултетима.

Како је борски регион, иако један од највећих и најзначајнијих наших привредних центара, имао после рата веома мали број одговарајућих стручњака (у Бору је 1948. године било свега пет рударских и два металуршка инжењера), он је у оријентацији на школовање високостручних кадрова на основама повезивања науке са производном праксом у сопственим условима и на сопственом подручју могао да види гаранцију за остварење својих амбициозних, али реалних планова.

Услед оваквих потреба, остворен је 1961. године, након детаљних анализа и дужих припрема, Рударско-металуршки факултет у Бору, као саставни део Универзитета у Београду (оснивачи Факултета су Република Србија и срез Зајечар, а суоснивач је Рударско-топионичарски басен Бор).

Школске 1961/62. године, Факултет је располагао са 2 130 м² простора у адаптираној згради бившег Дома културе, где су биле учионице и лабораторије (1 700 м²), и бившој згради „Вила", где је смештен секретаријат Факултета (430 м²).

Сада Факултет располаже с укупно 5 930 м² простора. Поред простора којим је Факултет располагао у 1961. години, добијено је још потребног простора преузимањем бивше самачке зграде, 1963. године (230 м²), изградњом модерне нове зграде за потребе металуршког одсека, 1967. године (2 200 м²), адаптацијом самачке зграде за потребе рударског одсека 1969. године (1 250 м²) и адаптацијом посебне зграде за потребе геолошке збирке.

Факултет је током досадашњег рада опремио, или опрема 24 лабораторије (7 лабораторија рударског одсека, 12 лабораторија металуршког одсека и 5 лабораторија општих предмета.)

У време формирања Факултета, Рударско-топионичарски басен Бор је уступио новосаграђене зграде за Студентски дом, капацитета преко 300 лежајева.

Целокупну материјалну базу Факултета (школски простор, опрему и лабораторије, учила у кабинетима, инвентар), рачунајући и Студентски дом обезбедио је кроз вишегодишње издвајање Рударско-топионичарски басен Бор. Укупна вредност материјалне базе Факултета достигла је 1971. године износ од око три милијарде старих динара.

Од оснивања Факултета, до средине 1970. године, уложено је у његов рад и развој 32 149 531,75 динара.

До школске 1971/72. године Факултет у Бору имао је два одсека: рударски (три смера: за експлоатацију лежишта минералних сировина, за припрему и концентрацију минералних сировина и за машинство у рударству и металургији, који је нешто раније уведен, али је почео да ради школске 1971/72. године) и металуршки (два смера: смер за екстрактивну металургију и смер за прерађивачку металургију).

У време од школске 1961/62. године, до 1974/75. године на Факултету у Бору уписано је четрнаест генерација редовних и ванредних студената.

Просечно годишње у прву годину студија уписивана су 224 редовна и ванредна студента (на рударском одсеку просечно годишње 78 редовних и 15 ванредних студената и на металуршком одсеку 109 редовних и 20 ванредних студената) у поменутом периоду. Од октобра 1965. године, када су дипломирали први инжењери, па до октобра 1974. године, 261 студент на Факултету у Бору стекао је звање дипломираног инжењера рударске, или металуршке струке (на смеру експлоатације лежишта минералних сировина 52, на смеру припреме минералних сировина 27, на смеру за екстрактивну металургију 60 и на смеру за прерађивачку металургију 122 кандидата). Време студија до сада дипломираних на Факултету износи приближно пет и по година. Од укупног броја дипломираних студената, више од половине ради у Басену Бор.

Паралелно са развојем Факултета, повећавао се и број сталног и хонорарног наставног особља. Кретање наставног особља током развоја Факултета илуструје овај преглед:

Звање	Стање стал. и хон. наст. особља шк. године 1961/62. Ст. + Хон. = Укупно	1964/65. Ст. + Хон. = Укупно	1974/75. Ст. + Хон. = Укупно
ред. и ванред. проф., виши предав., доцент, предавач	3 + 5 = 8	17 + 35 = 52	36 + 35 = 71
сарад. — асистент	4 + 8 = 12	12 + 26 = 38	45 + 12 = 57
Свега:	7 + 13 = 20	29 + 61 = 90	81 + 47 = 128

Рударско-топионичарски басен Бор пружао је и пружа Факултету помоћ, како у погледу конституисања сталног, тако у највећој мери и у погледу ангажовања хонорарног наставног особља из редова истакнутих стручњака, који у њему раде. Ова помоћ постала је још изразитија после формирања Института за бакар у Бору, који углавном ради за потребе РТБ-а, који га је и основао. Осим РТБ-а велику

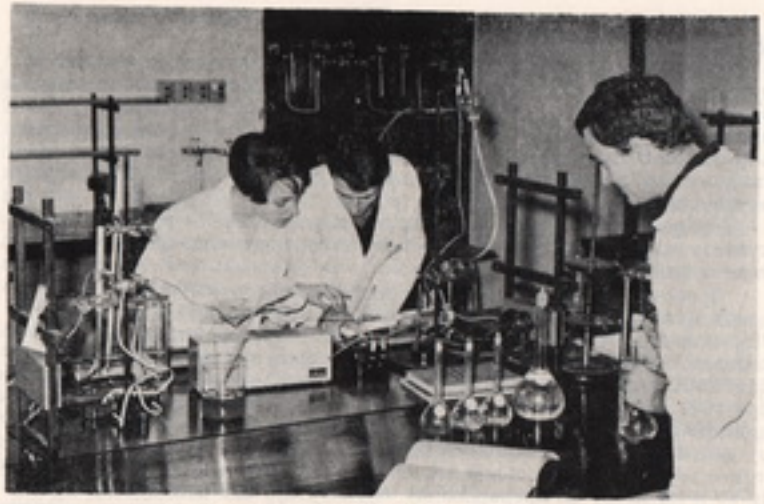

Лабораторијска вежба на факултету у Бору

помоћ у хонорарном наставном особљу пружиле су Факултету и друге високошколске и привредне институције и организације. Од 47 хонорарних наставника и сарадника, у школској 1974/75. години, већина је из Бора (из РТБ-а и из Института за бакар), а мањи део са стране. Ово особље ангажовано је за стручне предмете. На овај начин још више је ојачана повезаност између Факултета и привреде.

Факултет у Бору имао је 1974. године 7 доктора наука, 6 магистара, 27 полазника последипломских студија и 7 кандидата који раде на докторским тезама, што посебно указује на позитивну оријентацију у његовом даљем развоју. Позитивне токове у развоју Факултета потврђују и активности у научно-истраживачком раду, стално иновације знања, организовања последипломских студија и стручних и научних скупова, и издавање разних публикација.

На Факултету у Бору наставни план је од његовог доношења, на почетку рада Факултета, па до 1974/75. године, три пута мењан ради осавремењивања наставе и ради њеног, што је могуће целисходнијег, приближавања потребама привреде у развоју.

Повезивање теорије и производне праксе доприноси организацији стручне праксе студената. Студенти друге и треће године, наиме, проводе један дан недељно у једном од погона РТБ-а Бор. Боравак и рад у погонима регулишу се по утврђеном програму Факултета, по коме студент мора да се упозна с производним процесима, технолошким поступцима и радним условима. Поред овога, извесна поглавља из појединих стручних предмета обрађују се кроз наставу у погонима, односно тамо где се теоријска излагања потврђују праксом.

Зграда металуршког одсека Факултета у Бору

Школске 1969/70. године, организована је, у сарадњи са Рударско-геолошким факултетом у Београду, последипломска настава за стручњаке рударске струке. У пролеће 1971. године, почела је и последипломска настава за хемичаре, коју у заједници са Факултетом у Бору организује Природно-математички факултет у Београду. Задњих година разрађени су планови и програми за магистарске и специјалистичке студије на факултету у Бору по којима је отпочела настава.

У заједници с Институтом за бакар, Факултет је 1964. године покренуо издавање „Зборника радова", у коме је до сада објављено преко стотину радова, чији су аутори стручњаци, како из Бора, тако и из других научних центара.

Године 1969, Факултет је покренуо организовање сталног стручног саветовања рудара и металурга, а сада и геолога. Саветовање сваке године окупља истакнуте стручњаке из Југославије, па и из иностранства. Научна саопштења ових стручњака и размена искустава знатно доприносе развоју геолошке, рударске и металуршке науке и струке.

За потребе студената Факултет је уз помоћ Универзитета у Београду издао три стална универзитетска уџбеника и преко 30 скрипата.

Факултет у Бору и Институт за бакар у Бору закључили су, крајем 1970. године, споразум о сарадњи и узајамном коришћењу стручних кадрова, лабораторија и опреме.

Упоредо са развојем Факултета у Бору, текло је и развијање самоуправљања. Јачање и осамостаљивање Факултета захтевали су широко и организовано ангажовање свих његових снага. Наставници и студенти, суочени с јединственим задацима, нужно су упућени на заједничко одлучивање о многим битним питањима рада и развоја Факултета.

Садржаје самоуправног одлучивања није одређивао само живот на Факултету већ и живот шире средине борског подручја. Изграђиван у једној динамичкој средини, с израженим захтевима за најнепосреднијим учешћем у одлучивању, Факултет је, од првих дана свога постојања, интегрисан у ширу самоуправну заједницу, те је, попут осталих школа у борској општини, њен саставни део, један од чинилаца њеног живота и развоја.

У настојањима да се изграде и проведу најадекватније образовно-васпитне концепције, на Факултету се ради на најширој самоуправној основи на продубљивању садржаја и на богаћењу облика деловања, на изграђивању најцелисходније организације рада и слично. Улога и удео студената у овоме су све већи. У раду самоуправних тела на Факултету и у Студентском дому учествује данас велики број студената. Деловање студената омогућавају и разни други облици њиховог организовања (Савез студената, друштва, клубови, активи, итд.).

Студенти и наставници, с подједнаким интересовањем, залажу се за повећање одговорности и ефикасности рада свих тела на Факултету. Њихов критички дух убрзава превазилажење старих форми рада и омогућава бржи развој самоуправљања на Факултету.

У процесу реформе Универзитета и високог школства извршена је, 1970. године, интеграција два бивша самостална факултета: Рударско-геолошког у Београду и Рударско-металуршког у Бору. Тако је настао Рударско-геолошко-металуршки факултет Београд-Бор, с две организације удруженог рада: с Факултетом у Београду и Факултетом у Бору. Тиме је извршена концентрација наставног кадра, који је након интеграције бројао око 180 наставника и сарадника у настави, 35 лаборанта и 150 радника у административно-техничкој служби. На поменутом факултету данас студира преко 1600 студената. Крајем јуна 1973. године, Факултет у Бору се конституисао у Основну организацију удруженог рада и убрзо је донео и нови Статут. Са седиштем Факултета у Београду, Факултет у Бору је удружен у сложену организацију удруженог рада.

Рударско-геолошко-металуршки факултет Београд — Бор поставио је солидне основе за свој рад: оснажено је на широм плану јединство образовања, науке и привреде, потврђена је пракса укључивања студената у све области живота, рада и одлучивања на факултету и одсеци и смерови добили су нове структуре и извршене су

промене у организацији наставе (три тромесечја у школској години, уместо раније два семестра на Факултету у Бору).

Свим овим, проширени су путеви даљег развоја оба интегрисана факултета, односно даљег развоја и унапређивања рударско-геолошко-металуршке науке и праксе.

Године 1971, Факултет у Бору добио је Октобарску награду ослобођења Бора у знак признања за свој видни допринос изградњи високостручних кадрова и за успехе у својој образовно-културној мисији.

Остали облици школовања и просвећивања

После ослобођења почело се са широким радом на просвећивању најширих слојева. Поред школовања омладине у новоотвореним школама, организовани су многи курсеви и течајеви за образовање одраслих. Тако је, на пример, од ослобођења, до 1955. године, одржано у селима садашње борске општине 129 аналфабетских течајева, на којима је описмењено 2 884 лица. У свим насељима и засеоцима одржавани су здравствено-просветни течајеви, кроз које је, у току неколико послератних година, прошло око 1 200 полазника. Ако се овоме дода и више течајева за пољопривредне произвођаче, онда се и према овим, макар и непотпуним подацима, може сагледати замах акције на народном просвећивању.

Са циљем да се радним људима на борском подручју пруже најшире могућности стицања општег, друштвено-политичког, економског и стручног образовања, формиран је 1955. године Раднички универзитет у Бору.

Раднички универзитет најпре је радио у старој згради Општинског комитета, затим је пресељен у зграду старе основне школе (изграђене 1954. године), а од 1972. године, усељен је у нови Дом културе, где располаже простором грађеним за његове потребе и савременим условима за рад.

Интеграцијом свих културних установа у јединствени Дом културе (1970. године), Раднички универзитет прераста у Центар за образовање одраслих у оквиру Дома културе.

Начин финансирања Радничког универзитета мењао се током његовог развоја. Од 1961. године, Раднички универзитет је у погледу финансирања изједначен са осталим школским установама. Задњих година, међутим, оријентисан је на финансирање од стране заинтересованих радних организација и појединаца. Оваква оријентација значи и повећане захтеве корисника обавезних потреба, те и неопходност флексибилности Универзитета (односно Центра) као и нужност најквалитетнијег рада. То доприноси брзом развоју ове образовне институције. Све ово стимулише процесе укључивања Центра за стручно образовање у најшире самоуправне токове.

С обзиром на разноврсну структуру становништва борске комуне, а у вези са тим и на разноликости у интересовањима за поједина образовна подручја, утврђивање програмске структуре Радничког универзитета представљало је исто толику тешкоћу, као и реализација програма. Међутим, радило се на непрестаном увођењу новина и усавршавању облика и метода рада, како би били што адекватнији стварним ситуацијама.

Једна од најразвијенијих организационих форми образовног рада била су јавна предавања. Од свога оснивања, до интегрисања у Дом културе, Универзитет је организовао око 600 предавања, која је посетило преко 120 000 грађани. Разноврсна нематика и популарни начин излагања учинили су да су предавања била најпосећенија образовна форма. Поред предавања, и усмене новине су биле популарна форма рада. До 1971. године организовано је око 40 усмених новина, које је посетило више од 10 000 грађана. На књижевним вечерима, вечерима филмова и сл. било је око 5 000 присутних.

Поред ових повременох форми делатности, Раднички универзитет је организовао и дугорочније форме рада: курсеве, семинаре и школе.

На око 300 семинара изучавана је политичка, економска и правна материја, а похађало их је око 25 000 слушалаца.

Око 15 000 слушалаца похађало је курсеве за стручно оспособљавање, за усавршавање, или стицање, знања из области политичких и економских наука.

Кроз Вечерњу политичку школу, која је као једногодишња школа, с мањим прекидом радила од 1958. године, до данас, и Омладинску политичку школу, која је радила повремено, припремало се преко 500 полазника, углавном чланова СКЈ.

При Радничком универзитету радио је низ стручних школа: Школа за основно образовање одраслих, Гимназија за одрасле, одељење Економске средње школе, виши административни курсеви. Преко универзитета организовано је и студирање на вишим школама и факултетима (Виша техничка школа, Виша економско-комерцијална школа, Виша кадровска школа итд.). У школској 1974/75. години при Центру за образовање одраслих Дома културе (у који је, као што је било говора, прерастао Раднички универзитет), радиле су ове школе:

Школа страних језика (курсеви енглеског и немачког језика, са укупно 322 полазника).

Виша економска школа, са 68 уписаних студената (у сарадњи са Вишом економском школом у Београду).

Економска школа за одрасле, са 134 полазника (у сарадњи са Економским школским центром у Нишу).

Факултет политичких наука, са 44 студента (у сарадњи са Факултетом политичких наука у Београду).

Организована је настава за стицање звања ПК, КВ и ВКВ радника (укупно 134 полазника) и курс за техничке секретарице и дактилографе (у сарадњи са Друштвом стенографа и Друштвом дактилографа из Београда).

Радила је и школа самоуправљача (107 полазника), при којој је у сарадњи са Клубом самоуправљача организовано више семинара из области теорије и праксе самоуправљања.

У школској 1974/75. години, Раднички универзитет је реализовао Програм марксистичког образовања просветних радника — од 8 предавања, које је усвојила Комисија за идеолошки рад ОК СКЈ. Након одслушаних предавања, организоване су консултације и дискусије.

Исте школске године радили су у седам насеља и три радне организације курсеви припреме становништва за одбрану и заштиту и курсеви цивилне заштите. Затим три домаћичка курса (са 50 полазница), девет курсева шивења и кројења на селу и у граду (192 полазнице), један курс плетења у граду (са 10 полазница) и пет семинара за исхрану у селима и у граду (са 50 полазница).

У 1974. години Раднички универзитет је са Клубом самоуправљача издао 5 брошура са тематиком из теорије и праксе развоја самоуправљања.

Подаци, које смо изнели, показују обимну активност Центра за образовање одраслих, односно, ранијег Радничког универзитета. Све активности, о којима је било речи, Универзитет је могао да оствари захваљујући широкој сарадњи, пре свега, са друштвено-политичким организацијама, затим са институцијама и појединцима — спољним сарадницима, који су својим радом доприносили реализацији програма. На стотине стручњака: просветних радника, економиста, инжењера, лекара, правника, уметника, књижевника, новинара — сарађивало је у остваривању програма. Поред овога, у организацији разних облика рада учествовали су на одређен начин и радници чланови синдикалних подружница и чланови ССРН-а.

У Бору је, од 1960. године, радио и Народни универзитет, који је 1962. године припојен Радничком универзитету. Током свога рада Народни универзитет је организовао око 40 јавних предавања (4 500 присутних), 8 јавних филмских представа (5 000 гледалаца), 11 семинара (550 полазника), 6 здравствених течајева (завршио 271 полазник) и три течаја шивења и кројења (62 полазнице). Народни универзитети повремено су радили и у појединим селима (1961. године било их је скоро у сваком селу). Основни облик рада ових универзитета била су јавна предавања.

При Рударско-топионичарском басену Бор радио је извесно време Центар за ванредно студирање на техничким факултетима. У Центру су оспособљавани кадрови рударске и технолошке струке за потребе предузећа.

На иницијативу Општинског комитета СКЈ и руководства друштвено-политичких организација, основан је 1974. године (коначна одлука донета почетком 1975. године) Центар за марксистично образовање. Основна делатност Центра одвијала се у школској 1974/75. години према Програму који је сачинила Комисија за идеолошки рад и који је усвојен од ОК СКЈ и тела друштвено-политичких организација, а кроз више облике рада: 1. Оријентациони програм идејно-политичког оспособљавања чланова СКЈ, кога је сачинио Извршни комитет Председништва ЦК СК Србије, 2. Политичка школа (за одрасле), 3. Политичка школа (за младе), 4. Семинари, 5. Јавна трибина марксистичког центра, 6. Облици сарадње са другим општинама. На свим наведеним облицима идеолошког рада одржано је у поменутој школској години 695 предавања, на којима је било преко 47 000 полазника и слушалаца (чланова СКЈ и других). У оквиру самог Центра за марксистичко образовање одржано је 560 предавања.

РАЗВОЈ КУЛТУРНИХ ДЕЛАТНОСТИ

Култура у периоду 1903 — 1944. године

Од оснивања Борског рудника, до краја првог светског рата, у Бору нису постајали услови за неки организованији културни живот. Певачко друштво, које је 1911. године основао и водио Драгољуб Илић, учитељ, било је тада једина културно-уметничка група у овом крају. У оидашњој рударској колонији, сем неколико кафана, није било других објеката за окупљање људи у слободно време. А и слободног времена било је мало, јер се тада радило и по 12 часова дневно. У кафани „Весели рудар" гостовале су, у почетку, само мање музичке групе, а суботом и недељом приређиване су игранке. У Борселу, као и у већини других околних села данашње борске општине, културни живот је имао традиционалне облике и садржаје. У том погледу разликовало се само село Злот, у коме је било нешто више радника запослених у околним рудницима.

С пролећа, 1909. године, рудари села Злот основали су у овом месту Социјалистичку читаоницу са књижницом, прву културно-просветну установу организованих радника у овом крају. Активности ове читаонице представљале су специфични облик деловања социјалистичког покрета, који је у Злоту почео да се развија почетком овога века.

Оснивању Читаонице предходило је формирање Одбора за пропаганду у Злоту, чији је задатак био да растура социјалистичку штампу и брошуре, да усмено преноси, шири и пропагира социјалистичке идеје. Одбор су основали 1907. године, злотски рудари, предвођени Петром Радовановићем. Чланови Одбора убрзо су организовали мање акционе групе — кружоке, на којима је читана литература и тумачена и разрађивана социјалистичка мисао, како би се радници припремали за даље акције. Када је основана Читаоница, њену управу су чинили Петар Радовановић, Паун Јовановић, Павле Н. Балашевић и учитељ Милан Поповић, који је написао њена правила и био њен главни организатор. Читаоници је одмах приступило и 120 рудара и сеоских младића. На упућени апел преко „Радничких новина", Читаоница је добила на поклон известан број књига, брошура и листова (од Социјалистичке књижаре из Београда, „Радничке новине" и Дуржине типографских радника). За кратко време читаоница је имала око 200 књига, листова и часописа. У њој су се могли наћи и комплети „Радничких новина".

Читаоница је имала утврђени програм рада. Књиге и листови давани су на читање недељом и празницима. Неки читаоци су примали обавезу да детаљније проуче садржаје појединих књига и часописа и да о томе реферишу на првом наредном скупу чланова Читаонице. Након излагања, вођена је дискусија, кроз коју су разјашњавана разна питања социјалистичке теорије и праксе. Био је то један од облика припреме за даљу борбу и политичке акције, што се убрзо и потврдило. Управа Читаонице је била непосредни организатор многих политичких акција и манифестација. Већ у годинама оснивања Читаонице, Управа је, на пример, са целокупним чланством извршила припреме како би празник рада Први мај био најсвечаније прослављен. Припремљен је програм прослове, одштампан и растурен првомајски плакат, сашивена је велика црвена застава. Члан Управе читаонице Милан Поповић забележио је о овоме догађају:

„Дана, 1. маја 1909. године, тачно у заказано време почели су се окупљати на одређено место пролетери Злота. За кратко време окупило се више од 200 другова. Од ових је формирана поворка, на челу које је била застава, коју је понео високог стаса и широких плећа рудар Груја Заган. Иза заставе наступала је Управа читаонице, а за њом, сврстани у колони по четири, организовани чланови и симпатизери покрета. Најзад музика".

Прослава је завршена великим политичким збором и народним весељем. Био је то велики успех социјалистичког покрета у Злоту који је од почетка показивао своје класно опредељење. Исте, 1909. године, неколико месеци после оснивања Читаонице, формиран је у Злоту Савез рударских радника Српске социјал-демократске странке.

У годинама после првог светског рата културне прилике у Бору су се нешто измениле у односу на стање које је било у предратном периоду. Већ двадесетих година јавили су се неки организованији облици културног живота. Од 1920. године у кафани „Весели рудар" приређиване су у Бору прве филмске представе, а 1922 — 1923. године основани су Тамбурашко и Дилетантско друштво. Ова друштва су својим програмима наступала у Бору и Зајечару. Дилетантско друштво је најчешће припремало Стеријине комедије и мање комаде у једном чину.

При управи рудника основано је тада посебно тело — комитет (Comité de fête), који се, углавном старао о културно-забавном животу службеника Француске компаније.

Упоредо са проширењем рудника и повећањем броја радника, Бор се развија и као градско насеље са већим бројем становника, па и његове културне потребе постају веће. Формира се и градска чаршија као видљив знак развоја занатства и трговине и отварају нове установе са већим бројем чиновника.

Али, и поред оваквог динамичног развоја, Бор још увек није добио потпуну градску физиономију, већ је и даље задржао многе

особине рударског насеља. Позоришне и филмске представе, аматерске приредбе и грађанске забаве и даље се организују у овдашњим кафанама. У једној од тих кафана (Хотел „Круна", чији је власник био италијан Берт Батиста), наступала је са својим програмима дилетантска дружина „Чича Илија". Нема поузданих података када је ова Дружина основана, али је највероватније да је то било 1930. године. Њени оснивачи били су Олга и Исидор Димитријевић, а чланови: занатлије и уздигнутији радници. Ова Дружина развијала је у Бору позоришни аматеризам, у чему и јесте њен првенствени значај.

Године 1931. подигнут је Соколски дом, који постаје средиште најважнијих културних збивања у граду. У ово време већина културних манифестација (академије, приредбе, забаве, игранке и слично) организоване су у оквиру Соколског друштва. Ово Друштво је имало драмску секцију (у коју је прешао највећи број чланова Дружине „Чича Илија"), Дечје позориште „Рода", хорске и певачке групе, као и оркестар са великим и малим саставом. Оркестар је постигао значајне резултате захваљујући залагању својих чланова и стручном руковођењу. Касније су многи чланови овог оркестра постали професионални музичари, а неки и капелници војних оркестара.

Упоредо са развојем аматеризма у Бору постојали су између два рата и други облици културног живота. Од 1933. године филмске представе приређиване су и у кафани „Корзо", која је за ове потребе била преуређена. Био је то први јавни биоскоп, све док његов власник није подигао нову зграду, 1937. године, (данашња зграда биоскопа „Победе"). Сем тога, тада су радила два мања кинематографа (у кафани код „Батисте" и у Соколском дому).

У Бору су између два рата повремено гостовале и разне групе са стране (културна друштва из Зајечара, професионално Позориште из Ниша са Душаном Животићем, затим поједини артистички ансамбли и др).

У „Француској касини" организовани су концерти, забаве и приредбе затвореног карактера, после којих су обично биле игранке. Постојала су и два клуба затвореног типа: француски и руски. Њихова делатност није имала неки већи културни значај за ширу средину, због карактера и намене коју је имала, али она веома добро илуструје прилике и односе у овдашњој култури Бора.

У околним селима школске приредбе су биле једини значајнији културни догађаји. Остали облици културног живота били су везани за народну традицију. Само је у Злоту, захваљујући учитељу Милану Поповићу, био покренут нешто организованији аматерски рад. Тридесетих година аматерска група из овог села припремала је повремено позоришне комаде, нарочито комедије.

Културни живот у Бору између два рата представљао је по својим карактеристикама, облицима и тенденцијама, веран одраз друштвених прилика и односа у којима је велику улогу играла грађанска класа и њена идеологија. Али, у овдашњој културној активности били су присутни и многи прогресивни елементи, захваљујући значајном учешћу радничке класе и напредне интелигенције. Ти

Из културног рада у Злоту између два рата

прогресивни елементи нису се јављали спонтано. Као и у осталим областима друштвеног живота и у култури је радничка класа Бора водила борбу за већа права и бољи положај.

Овдашњи положај радних људи Бора и његове околине у ширем смислу, а посебно и у култури, верно је приказао познати сликар Ђорђе Андрејевић — Кун у свом уметничком делу „Крвато злато". То његово дело, настало на извору стварних збивања, представља снажан протест против овдашње сурове капиталистичке експлоатације у Бору. Куков боравак у Бору (1934. године) представља значајан догађај у културној историји овога краја, као што је велики и допринос овог истакнутог револуционара борби коју је радничка класа Бора и околине тада водила за побољшање свога положаја.

Други светски рат и немачка окупација овог краја онемогућила је даљи развој културних делатности. У годинама рата нису постојали услови за било какав организован рад у овој области. Тек после ослобођења настаје нови замах у развоју културе. Користећи позитивно наслеђе и искуства четрдесетогодишњег развоја и обогаћене новим садржајима културне делатности добијају у ослобођеном Бору сасвим нову улогу и значај.

Култура у периоду 1944 — 1975. године

Културна делатност постаје одмах после ослобођења Бора саставни део друштвеног живота и развоја ове средине. Са даљим економским просперитетом борског подручја и изградњом нових самоуправних социјалистичких односа тече све бржи развој културе у

борској општини. За развој и кретања у култури од посебног је значаја стално ангажовање широких друштвених снага у овој области и досад предузете организационо-политичке мере, од којих су најважније: формирање Општинске културно-просветне заједнице (почетком 1959. године), одржавање Сабора комуне о задацима у области просвете и културе, оснивање Заједнице културе (1969. године) и стварање Самоуправне интересне заједнице културе у општини (у другој половини 1974. године).

I

Одмах након ослобођења Бора организовани су у погоонима Борског рудника, у омладинским и пионирским организацијама, многи хорови који су песмом борбе и победе, пренетом из наших борбених јединица, или оригинално обликованом, будили борбени елан и дочаравали визију срећне социјалистичке будућности свих народа и народности Југославије. Убрзо је створен и хор Среског народно-ослободилачког фронта у Бору. Нешто касније је Синдикална подружница рудара у Бору основала Културно-уметничко друштво „Абрашевић" (отпочело са радом 25. III 1945. године), чије је језгро представљао поменути хор, а које је две године касније добило ново име Синдикално културно-просветно друштво „3. октобар".

Већ у првим послератним годинама КУД „Абрашевић", односно КУД „3. октобар", развија богат и плодан културни рад: хор Друштва интерпретира изворне и уметнички обликоване песме из народноослободилачке борбе као и композиције Мокрањца, Биничког, Даиона, Херцигоње и других; оркестри Друштва, од малог камерног до полусимфонијског састава, интерпретирају дела Чајковског, Баха, Хендла, Шумана, Пучинија, Вердија, Бизеа итд.; драмска секција наступа комадима Стерије, Нушића, Б. Станковића, Сремца, Ј. Веселиновића и других аутора; фолклорна група негује и презентира јавности изворне и уметнички обликоване народне игре.

У замаху културног рада формирана су и друга културно-уметничка друштва, која су током рада и постојања пружила свој допринос развоју културе на борском подручју. Тако је, 1949. године основано Културно-уметничко друштво „Младост" са хорском, дилетантском, фолклорном и рецитаторском секцијом; 1951. године формирано је Градско аматерско позориште; исте године основано је Културно-уметничко друштво „Изградња", а отпочиње са радом и Културно-уметничко друштво „Радник" (основано 1950. године.)

Културно-уметничка друштва и секције оснивају се и у селима: у Злоту — чији хор броји 1949. године 50 чланова и гостује и у Београду; у Брестовцу, Кривељу, Шарбановцу, Бучју, Горњану, Метовници итд. При школама се формирају посебна културно-уметничка друштва и секције: при Средњој рударској школи (Друштво „5. октобар"), при Гимназији, при Школи ученика у привреди, при осиновним школама итд. Синдикални пододбори имали су своје културно-просветне комисије које су биле носиоци рада у култури у погонима, а чије је делатности обједињавала Централна синдикална комисија за културно-просветни рад Подружнице рудара. При организацијама Народног фронта постојале су секције које су организовале рад у култури најширих слојева грађана.

Културно-уметничка друштва, секције и комисије представљали су класно и програмски јасно усмерени организам радника, радних људи, омладине и поштене интелигенције, те су дали значајан допринос развоју културе нераздвојне од живота и рада сваког човека.

Средином 1947. године Подружница рудара је преуредила зграду дотадашњег Радничког дома (пре рата „Француска касина") у Дом културе. Извршена је адаптација зграде: уређена је велика сала са бином и потребним позоришним просторијама, уређена је мала сала за предавања, адаптирана је просторија за библиотеку, уређене су клупске просторије (за Шах-клуб, итд.). Тиме су КУД „3. октобар" и друга културно-уметничка друштва и секције добили за тадашње прилике веома повољне услове за рад односно за презентирање резултата свога рада јавности.

Ради обезбеђивања услова за културно-просветни рад подижу се у селима задружни домови са посебним просторијама за културно-просветне делатности (биоскопске сале и сл.). До 1956. године подигнути су такви домови у Злоту, Брестовцу, Метовници и Кривељу.

На подизање елана у раду у култури значајно су утицала многобројна такмичења. Да поменемо, на пример, међусобна такмичења културно-уметничких друштава са борског подручја и са подручја региона и шире, смотре културно-уметничког рада сеоских и ђачких друштава и секција и фестивале народних игара који су, такође, имали такмичарски карактер, итд.

Програм рада у култури био је употпуњен и многим гостовањима екипа и ансамбала са стране. У Бору и на борском подручју, су на пример, већ првих година иза рата гостовали: КУД „Иво Лола Рибар" из Београда (драмска и фолклорна група, хор и оркестар), Београдски солисти (интерпретатори класичне музике), КУД графичких радника „Јединство" из Београда (музички и хорски ансамбли"), Народни оркестар Радио Београда, Балетска група Народног позоришта из Београда, КУД „Кочо Рацин" из Скопља (хор, рецитатори, фолклор, оркестар) и други.

Културно-уметничка друштва, нарочито КУД „3. октобар" из Бора, гостују у насељима борског подручја и тимочког региона, а и у другим местима ван региона (Косовска Митровица, Звечан итд.) при чему је честа и размена посета.

За рад у култури многа културно-уметничка друштва и секције са борског подручја добили су значајна признања. Тако су, на пример, драмска секција и гудачки оркестар КУД „3. октобар" награђени за освајање првог места у полуфиналном такмичењу на Фестивалу културне и спортске делатности рудара и металурга Србије, одржаном 1957. године.

У послератним годинама у Дому културе се редовно одржавају предавања из разних области (на Народном универзитету који је касније престао са радом па је поново основан 1960. године). Тако су, на пример, у 1949. години у Бору одржана 52 јавна предавања са укупно преко 19 000 слушалаца. Тематика ових предавања обухва-

тала је област актуелних збивања у нашој земљи и ван ње и шира подручја науке и културе.

Средином 1974. године, формирана, је на иницијативу Подружнице рудара, звучна станица при Дому културе. Ова звучна станица је реконструисана 1949. године, те се њена јачина повећала на 1 340 вати, а број звучника на 135. Ова станица је више година играла значајну улогу у информисању грађана Бора.

Одмах након ослобођења у Бору је формирана Градска библиотека. Она, међутим. почиње стварно да ради након усељења у Дом културе, после његове адаптације. Убрзо ова Библиотека формира и помоћне библиотеке на подручју Бора (на пример, библиотеку на Другом километру). Поред ове Библиотеке формирају се и богате књижним фондом — школске библиотеке. Крајем 1949. године у Бору је било седам библиотека, са укупно 7 594 књиге, од којих је Градска библиотека у Дому културе имала 3 690 књига.

Биоскоп у центру града почиње са радом после ослобођења под именом Биоскоп „Победа". Биоскоп је, најпре, био у саставу трговинских предузећа „Прогрес" и „1. мај". Године 1953, он постаје самостална установа, а 1956. године добија Репертоарски савет (1958. године у овом биоскопу је први пут приказан у Бору филм у синемаскоп техници). У Бору је иза рата радио и биоскоп у сали погона Јама.

Почетком 1948. године отпочео је са радом Срески покретни биоскоп „Победа", који је своју прву представу приказао у Злоту (располагао старом поправљеном апаратуром, која је била монтирана на камиону који је истовремено носио и покретну књижницу).

У задружним домовима и домовима културе у селима постепено се утрађују киноапаратуре те села добијају сопствене биоскопске сале (на пример, Злот, Брестовац, Метовница и друга).

Борба за прогресивни развој у свим областима друштвено-економсек основе и надградње захтевала је комплетно информисање радних људи и грађана о свим збивањима у Бору, његовој околини и шире. Тако је од 1. XI 1947. године почео да излази петнаестодневни лист „Борски колектив" (орган Синдикалне подружнице Савеза рудара и предузећа Рудници бакра и топионица Бор). Овај лист издаје 1948. године посебан „Такмичарски билтен", који представља детаљни „јавни контролник преузетих и испуњених обавеза" у предузећу Рудници бакра и топионица Бор. Касније лист постаје, под именом „Колектив", орган ССРН-а борске општине, а убрзо орган Рударско-топионичарског басена Бор и излази једном недељно.

У циљу очувања и популарисања културних вредности, Градски народни одбор Савеза бораца народноослободилачког рата у Бору формира, после ослобођења, секцију за прикупљање историјског материјала (из НОБ и развоја рударства у Бору и околини), а 1950. године покреће идеју за отварање градског музеја у Бору. Завичајни музеј у Бору отворен је за јавност 1955. године. Музеј постаје после свога оснивања (и после краће стагнације у раду у претпрошлој деценији због недостатка стручних кадрова) значајна културна институција, носилац значајних делатности на очувању и ширењу прогресивних

културних традиција и вредности на борском подручју, а задњих година и шире.

Године 1952. Позориште у Зајечару постало је Зајечарско-борско позориште (мада је, касније, нерешено питање заједничког финансирања, које се провлачило до 1969. године, доводило до тешкоћа у сарадњи позоришта и организатора културног рада у Бору) и почело је да редовно гостује у Бору репертоаром (домаћих и страних аутора), чији је квалитет позитивно оцењиван.

II

Јачање нових самоуправних друштвених односа, постављало је питање и нових односа у култури. Током 1954, 1955, 1956. године све се изразитије сагледавала неопходност стварања тих нових односа ради проширивања путева развоја културе на самоуправним основама, а како би овај развој — у своме повратном дејству — најцелисходније доприносио развоју самоуправних друштвених односа.

У овоме циљу односно ради постизања пуног склада између друштвено-економског развитка и потреба грађана за културом на једној страни, и садржине, и облика деловања у култури на другој страни основана је крајем јануара 1959. године у Бору Општинска културно-просветна заједница. Већ после две године од оснивања ове Заједнице забележени су и дали резултати на свим пољима делатности у култури, који су акционо детаљно били програмирани.

Радом Радничког универзитета, који се одвијао кроз три центра (Центар за опште образовање, Центар за друштвено-политичко и техничко образовање и Центар за стручно образовање), било је, већ у прве две године после оснивања Општинске културно-просветне заједнице, обухваћено око 31 000 слушалаца јавних предавања, циклуса предавања и усмених новина и око 23 000 полазника разних семинара и курсева. Предавањима на Народном универзитету било је у исто време обухваћено преко 10 000 грађана. Поред биоскопа у Бору, радили су биоскопи у Злоту, Кривељу, Брестовцу и Метовници. Недељни лист „Колектив" је редовно обављао своју улогу информатора најширих слојева грађана општине о свим збивањима окупљајући и шири круг спољних сарадника. Успело се у мерама да се тираж дневних листова повећа. Учињено је прилично (мада не и комплетно) на оспособљавању задружних домова и домова културе у селима као и на улепшавању насеља и уређивању угоститељских објеката. После извесног краћег застоја обновљен је рад КУД „3. октобар" (нарочито његове драмске секције) и отпочела су са радом нова културно-уметничка друштва у селима и насељима борске општине. Само у току овог двогодишњег периода аматерска друштва, секције и екипе одржали су око 70 радних јавних приредби (позоришних представа за град и села, концерата, наступа фолклорних група и слично). Екипе и ансамбли са стране приказали су 52 позоришна комада, одржано је 20 концерата у Бору и другим насељима општине и приређено је 11 изложби политичко-економског и ликовног карактера.

Године 1961., Завичајни музеј у Бору добија прве стручне кадрове који отпочињу са израдом основне концепције ове установе као специјализованог музеја у области индустрије, рударства и металургије, чији би основни задатак био да стално, ангажујући више научних дисциплина, прикупља, сређује, проучава, излаже и публикује грађу и материјале из историјског развоја технологије рударства и металургије, од најранијих зачетака, до савремених достигнућа, сагледавајући учешће човека у овоме развоју, као и повратни утицај овога развоја на човека и његов живот уопште.

Значајни допринос развоју културе у Бору, и шире, пружала је екипа Дома ЈНА (који је тада постојао у Бору), која је наступала квалитетним програмима на борском подручју.

Како у поменутом периоду, тако и даље, тражени су и налажени нови садржаји и облици рада у култури. Обављено је неколико стручних истраживања ових процеса, чији су резултати коришћени у даљем раду у култури. А овај рад је на борском подручју, и у ово време, несумњиво представљао оживотворење начела истицања улоге радничке класе, најширих слојева радних људи и омладине као субјеката самоуправног креирања и ангажовања у култури. Знатно је учињено на прикупљању стваралаца и љубитеља појединих уметности, као језгра у поменутом процесу. Будући да је култура у Бору схваћена као нераздвојиви чинилац успешног привређивања, то интерес за њу расте, како у радној асоцијацији Рударско-топионичарског басена Бор, тако и у другим радним асоцијацијама.

Године 1966, КУД „3. октобар" се трансформише у Културно-уметничко друштво „Бакар", које окупља на аматерским делатностима у култури већи број радника и омладине, најочитије у граду Бору. Свестраним залагањем активних чланова, КУД „Бакар" (односно његове секције) постигло је током свога рада (до 1971. године) запажене и похвалне резултате. Друштво је, током поменутог периода, одржало 96 приредби и концерата у 36 места у нашој земљи и у иностранству и освојило значајне награде и признања (на пример на Петом мајском сусрету омладине Југославије у Пули, на Смотри младих произвођача Србије у Костолцу, на сусретима Хомољски мотиви у Кучеву, итд.). Треба истаћи сарадњу Друштва са организацијом Савеза омладине у Бору, која постаје и данас јесте значајни фактор мобилисања омладине за стваралачки рад и у култури.

Крајем 1961. године, завршена је изградња модерне сале Биоскопа „Звезда" у Бору, те се од 1. I 1962. године филмови редовно приказују у овој сали (јануара 1969. године у сали Биоскопа „Звезда" су приказани у Бору први филмови у „тод-систему").

III

На Сабору комуне, који је одржан 1968. године, утврђене су смернице даљег развоја културе на борском подручју (јачање материјалне базе, удруживање и организација рада у култури, унапређивање културе рада и живљења, планирање и програмирање у култури) — при чему се у Бору увек полазило од суштинске улоге културе у развијању самоуправних друштвених односа уз стваралачку и одлучујућу улогу радничке класе.

У циљу даљег развоја културе на начелима и смерницама које су утврђене на Сабору, а ради усклађивања овога развоја са развојем борског подручја и друштвених самоуправних односа у њему, целисходнијег финансирања друштвених потреба у култури и интензивнијег развоја друштвено-економских односа у њој, основана је 1969. године самоуправна Општинска заједница културе (Одлука Скупштине општине Бор, од 8. IV 1969. године). У смислу свега реченог, Заједница културе у Бору обављала је, од свога настанка, па надаље, задатке који су произилазили из конкретних потреба и захтева радничке класе и радних људи на плану културе, а супротно сваком елитизму и другим девијацијама у култури.

Од Сабора и оснивања Општинске заједнице културе постигнути су значајни резултати на даљем развоју материјалне базе културе, уз превазилажење извесних тешкоћа из прошлости. Насеља на борском подручју добила су многе објекте намењене делатностима у култури. Изграђен је 1971. године Спомен-дом културе, посвећен борцима палим у револуцији (тј. његов део — II фаза) који има: кабинет за одевање, просторију за исхрану, просторију за ванармијско војно васпитање, клуб жена, четири бокса за изучавање страних језика, учионице, сале за јавна предавања, концерте и научно-популарне филмове, књижнице, читаонице, салу за играње, салу за праћење

Дом културе у Бору — Спомен дом борцима палим у револуцији (изграђен 1971. године)

телевизијског програма, шах салу, просторије за ликовне секције и клуб младих писаца. Изградњом Музичке школе у Бору, добијена је модерна концертна сала, а изградњом Гимназије функционални фоаје за културни рад и забаву омладине. Изграђени су домови културе у селима Танди и Д. Б. Реци; отворен је новоизграђени други део Дома културе у Злоту; адаптиран је стари дом културе у Метовници; уређене су читаонице у Шарбановцу, Луки и Горњану. У задње време истиче се да је неопходно да се коначно приступи адаптирању позорнице у сали биоскопа „Звезда" (зиме би се створили услови за стандард радника запослених у њему.

Реализација концепције о финансирању културе друштвеним договарањем између Општинске заједнице културе, радних асоцијација и друштвено-политичке заједнице на борском подручју (1972. године), при чему је, на темељу потреба у култури, прихваћена стопа од 0,56 одсто од бруто личних доходака радника у асоцијацијама удруженог рада, које су приступиле друштвеном договору, за финансирање културе, допринела је (и поред извесне недограђености поменутог пионирског договора) побољшању материјалне основе културе и стабилнијем решавању питања у култури уз пунији утицај радничке класе и радних људи. Године 1968, „културни динар" је износио 28,35 по глави становника општине, док сада он износи 95,35 по становнику, односно, преко три пута више.

Сходно основним закључцима Сабора општине од 1968. године покренути су у другој половини 1969. године интеграциони процеси у култури. Ове процесе је условила друштвена потреба усклађивања процеса самоуправног удруживања у култури са самоуправним интеграционим процесима у рударству, металургији, хемији и привреди, уопште, те неопходност рационализације пословања културних институција и јачања њихове међузависности, а како би најцелисходније биле коришћени капацитети новоизграђених објеката за потребе културе. При доношењу организационог модела тежило се да се обезбеди комплексни организациони оптимум у коме ће бити остварен организациони оптимум сваког самоуправно организованог основног организационог облика, те компензација делова који би евентуално дивергирали. Тако је припајањем Дома културе у изградњи, Радничког универзитета, Централне библиотеке, Предузећа за приказивање филмова и Центра за економику домаћинства формиран јединствени Дом културе са четири центра: Центар за образовање одраслих (у чији састав је ушао и Центар за економику домаћинства), Центар за библиотеке, књижнице и читаонице, Центар за приказивање филмова и кинофикацију и Центар за културу (у току 1971. године формиран је и Техничко-пропагандни центар). Између поменутих основних организационих облика било је разлика у начину стицања дохотка, али је удруживање, без обзира на ово, допринело бољој опремљености Дома културе и разрешавању неких проблема везаних за стандард радника запослених у њему.

Године 1973, у Дому културе је потписан самоуправни споразум те се овај конституисао као радна организација са четири основне организације удруженог рада: ООУР Раднички универзитет, ООУР

Централна библиотека, ООУР Центар за културу и ООУР Центар за приказивање филмова и кинофикацију.

Године 1974, сачињени су у култури програмски и структурални модели који представљају основне инструменте даљег текућег и перспективног самоуправног планирања и програмирања у овој области.

Основне организације удруженог рада Дома културе показале су резултате у раду, мада је неопходно даље усавршавање и изналажење нових садржаја и облика рада, уз решавање извесних питања која су повезана са организационим моделом и координацијом рада и пословања у овој радној организацији.

У периоду од задњих пет година (1970-1974) на Радничком универзитету је радило више образовних облика (школе, курсеви, семинари), о којима је било говора у поглављу о школству и просвети, организовано је више изложби (на пример: изложба безбедности у саобраћају, изложба гобелена, изложба ручних радова жена из града, изложба радова жена полазница курса кројења и шивења, излагање на Републичкој изложби домаће радиности у Лесковцу и савезној изложби „Домаћа радиност и умјетни занати" у Сарајеву итд.), развијан је рад саветодавних служби из појединих области домаћинства, организоване су тематске изложбе исхране и јавне демонстрације са дегустацијама итд.

Центар за културу је у поменутом периоду био, углавном, организатор приредби различитог карактера: позоришних представа Зајечарско-борског позоришта (1973. и 1974. г. — 86 представа у граду и селима), позоришних представа професионалних и аматерских позоришта са стране укључујући и дечја позоришта (у периоду 1970-1974. године 36 представа у граду и селима), концерата народне и забавне музике (54), књижевних вечери (14), изложби (углавном ликовних) укључујући и аматерска стваралаштва (66), концерата озбиљне музике (у сарадњи са Музичком омладином у Бору) (43), сусрета КУД села и КУД школа са борског подручја (сваке године), других приредби (академије, смотре, рецитали и сл. — (30), игранки два пута недељно) и диско вечери за омладину (једном недељно).

У Централној библиотеци је током периода 1970-1974. године књижни фонд повећан од 29 000 на 47 000 књига (куповином и поклонима организација и појединаца). При Библиотеци је створен солидан фонд марксистичких наслова и знатно је учињено на њиховој популаризацији. У 1974. години Библиотека је била претплаћена на 20 часописа и 25 листова Библиотека је у периоду 1970 — 1974. године издала на читање 325 780 књига (узимајући добар број књига које су током поменутог периода више пута издаване на читање). Библиотека је сарађивала и сарађује са школама: школску библиотеку при Техничком школском центру води, на пример, књижничар Централне библиотеке; школске библиотеке при неким школама у граду поставила је и обрадила екипа ове Библиотеке, итд. Централна библиотека сарађује, или има ближе контакте са другим библиотекама у општини, тимочком региону и шире (на пр. са Индок-библиотеком у Бору, са библиотеком ЈНА у Зајечару, са Народном библиотеком

СРС, итд.), као и са струковним и професионалним организацијама (КПЗ Србије, Друштво библиотекара Србије итд.). Библиотека је, нарочито задњих неколико година, развила делатност на популаризацији и ширењу књиге. Током 1973. и 1974. године одржано је у организацији Централне библиотеке више пригодних академија (6), изложби (највећим делом књига — 28), књижевних вечери (6), премијера књига, тематских такмичења, пригодних предавања, приредби и слично. При Библиотеци дуже времена ради Курс младих књиговезаца.

Задњих година знатно су се развиле и друге библиотеке:

— Индок-библиотека је располагала крајем 1974. године са 14 000 књига и 500 наслова домаћих и страних часописа. Ова библиотека има четири збирке (збирка стручних превода, збирка извештаја са службених путовања, збирка стандарда и збирка патената и проспеката), а њено одељење информација издаје четири часописа (пословне информације, научно-техничке информације БАКАР, референтни билтен и Билтен извештаја са службених путовања);

— Библиотека Рударско-металуршког факултета у Бору располагала је крајем 1974. године са 12 060 књига и 207 наслова домаћих и страних часописа;

— библиотеке средњих и основних школа располагале су поменуте године са 32 417 књига, а сеоске библиотеке са 10 342 наслова.

Центар за приказивање филмова и кинофикацију организатор је биоскопских представа у граду — у сали Биоскопа „Звезда" и повремено (углавном у току летњих месеци) у сали делимично реновираног Биоскопа „Победа", као и у селима. У периоду 1970-1974. године дато је око 4 500 биоскопских представа у граду и око 2 000 биоскопских представа у селима (приказано 1 130 филмова). Биоскопи су стално радили у четири села (Злот, Слатина, Брестовац, Доња Бела Река), а у осталим селима биоскопске представе су одржаване само повремено. Центар за приказивање филмова био је домаћин неких филмских фестивала и премијера (на пример, филмског фестивала „Седам уметности" итд.).

Завичајни музеј у Бору имао је до 1968. године мању сталну изложбу (у згради до Биоскопа „Звезда") на којој је био приказан историјски развој рудника и део материјала (докумената, фотографије, оружја и сл.) из времена ослободилачке борбе противу фашизма и предратног периода експлоатације и угњетавање радника од стране капиталиста. Пошто зграда није одговарала намени, изложба је укинута, а просторије претворене у депо Музеја.

После 1968. године, Музеј у Бору је, од завичајног постао специјализована радна организација, усмерена на прикупљање, проучавање и популарисање грађе из области рударства и металургије (од 1972. године званични назив музеја је „Музеј рударства и металургије"), те је постигао значајне резултате.

На пољу археологије дошло се до значајних открића из преисторије и антике на ширем подручју, истраживањем локалитета Лазарева пећина у Злоту, Кулмја шкопулуј у Клокочевцу, Пијатра Кости у Црнајки, Дневни коп у Рудној Глави, Чока лу Балаш у Кривељу, Шетаће — Букова глава у Рудној Глави, Кракулу Јордан у Бродици и још неких. Године 1974. извршено је реконструисање уз евидентирање локалитета рударско-металуршког карактера у ширем рејону, углавном источне Србије, и прикупљено је преко 2 000 археолошких предмета.

На подручју етнографских истраживања прикупљена је обимна грађа и многи предмети (од метала, дрвета, керамике и текстила) који имају велику културну и научну вредност (у етнографској збирци чува се око 750 експоната).

Историјска истраживања у ужем смислу обухватала су, углавном матедијале из новије прошлости XIX и прве половине XX века: развој рударства и металургије у Кнежевини и Краљевини Србији; учешће страног капитала у експлоатацији рудних богатства североисточне Србије; Бор и Мајданпек за време окупације у првом и другом светском рату; учешће рудара у НОБ и социјалистичкој изградњи. Крајем 1974. године Музеј је располагао са преко 5 000 историјских докумената и предмета.

У оквиру припреме прилога за другу књигу Монографије о Бору, чији је реализатор Музеј, обављена су геолошка и минералошка истраживања ради комплетирања грађе о настанку и распореду рудних лежишта на подручју источне Србије, њиховом минералошком саставу и економском значају.

Године 1970, завршена је рестаурација Конака кнеза Милоша и Милошевог купатила у Брестовачкој Бањи, па је у Конаку отворена стална изложба која обухвата материјале из времена ослобођења од Турака 1833. године, и материјале о Брестовачкој Бањи у прошлом веку.

Стална поставка Музеја рударства и металургије

Стална поставка Музеја рударства и металургије отворена је 1973. године у просторијама Дома културе у Бору. На простору од 250 м² изложен је део прикупљене грађе о развоју рударства и металургије од преисторије до данас. Због свог специфичног садржаја и начина презентирања материјала, ова поставка је од ширег културног значаја.

Уз помоћ радних организација и Заједнице културе у Бору, Музеј је адаптирао 1974. године просторије бивше Централне библиотеке (до зграде Биоскопа „Победа") и отворио пристојну изложбу галерију за пригодне тематске изложбе.

Музеј је развио широку сарадњу са заинтересованим асоцијацијама у тимочком региону и шире: са другим музејима и интересним заједницама на подручју Тимочке крајине, са Заједницом музеја СР Србије, са комбинатима чија су седишта у Бору, Смедереву, Трепчи, са Рударско-металуршким факултетом и Институтом за бакар у Бору, као и са другим факултетима, са Институтом за савремену историју у Београду, са Археолошким и Балканолошким институтом, са Етнографским музејом у Београду, итд. Септембра 1969. године, Музеј је био домаћин VIII конгреса археолога Југославије.

Музеј је у Бору развио издавачку делатност (монографија „Бор и околина", публикације из области археологије, развоја просвете и образовања на борском подручју, историјског развоја и етнографских карактеристика борског подручја и сл.).

Музеј је био организатор многих пригодних изложби у Бору и Тимочкој крајини и у другим местима СР Србије.

Осми конгрес археолога Југославије у Бору 1969. године

Године 1972. основано је, интеграцијом културно-уметничких друштава при месним заједницама и Културно-уметничког друштва „Бакар" градско аматерско Културно-уметничко друштво „Бор". За потребе Друштва адаптиране су просторије бившег Дома. КУД „Бор", као настављач традиције ранијих КУД „Абрашевић", КУД „3. октобар" и КУД „Бакар" и највеће и најмасовније друштво на подручју борске општине, прославио је 1975. године тридесетогодишњицу свога рада и постојања и стекло је радом својих чланова веома брзо значајни реноме. Само током 1974. године Друштво је приредило, у Бору, насељима борског подручја и приликом својих гостовања ван општине — 36 целовечерњих концерата ансабла народних игара и песама и 10 представа драмског ансамбла (за раднике у организацијама удруженог рада, грађане у месним заједницама и омладину).

КУД „Бор" је активни учесник у културној манифестацији „Сусрети другарства", чији је покретач Одбор Синдиката радника индустрије и рударства СР Србије (завршна приредба „Сусрета другарства" одржана је 1973. године у Бору, Мајданпеку и Неготину), стални и запажени учесник је на Међународном фестивалу студената у Скопљу као и на свим прославама и академијама у нашој средини. Ово Друштво је у својој делатности имало низ успеха и признања (нпр. победа у укупном пласману на „Сусретима другарства" 1972. године у Костолцу; прво место ансамбла народних игара на „Хомољским мотивима" 1973. године; Октобарска награда града Бора 1973. године итд.). Размене екипа и гостовања КУД „Бор" (нпр. у Смедереву, Титовом Ужицу, Костолцу, Косовској Митровици, Књажевцу, на граничној караули Прлита, у Суботици, Скопљу, Ријеци,

Фолклор Културно уметничког друштва „Бор"

итд.) допринела су сусретима и зближавању омладине на широком подручју наше земље.

Задњих неколико година обновљен је и рад Културно-уметничког друштва „Ром" уз стварање свих услова за његов рад.

Од дванаест села у борској општини, 11 села су 1974. године имала домове културе (укупна корисна површина 5 937 м², са око 4 300 седишта), којима су располагале месне заједнице. Овакви услови омогућавали су одвијање позоришних, филмских, библиотечких, књижевних, ликовних и аматерских делатности, мада се показивала потреба одређенијег самоуправног дефинисања задатака у култури на селу и пружања веће помоћи месним заједницама и асоцијацијама културе на селу од стране асоцијација културе у Бору. Рад културних друштава и секција на селу презентиран је широј јавности кроз акције „Распевана села", „Сусрети села" као и кроз неке шире акције (нпр. у телевизијској емисији „Знање-имање" и сл.).

Задњих година широко се развила делатност клубова и сличних облика рада.

Савез Музичке омладине у Бору, који окупља младе људе који имају афинитета према музичкој уметности и култури, обезбеђивао је, у сарадњи са Савезом Музичке омладине Србије и Југославије, знатан број реномираних уметника и оркестара, те је (у сарадњи са Центром за културу Дома културе) презентирао омладини и грађанима квалитетне концертне програме (на пр. концерти Душана Трбојевића, Џемса Кепбла, Ђурђевке Чакаревић, Јована Јовичића, Зденка Марасовића, Ирене Колесар, М. Чангаловића, Београдске и Нишке филхармоније, оперског и балетског ансамбла Народног позоришта у Београду, тематских концерата итд.). Музичка омладина је данас значајан фактор у ширењу музичке културе на нашем подручју.

Дувачки оркестар Заједнице ООУР-а рудника, топионица и рафинације бакра у Бору, који је основан као оркестар борског комбината 1957. године, развио је богату и квалитетну активност, како у домаћем саставу, тако и у саставу Репрезентативног оркестра Тимочке крајине. Поред квалитетних концерата у Бору, на борском подручју и у тимочком региону, овај оркестар је био запажени учесник на „Сусретима другарства", на југословенској смотри друштава „Абрашевић" у Ваљеву, на манифестацији „Црвени барјак" у Крагујевцу, а освојио је награду Већа синдиката СР Хрватске за уметничку интерпретацију.

Књижевни клуб „Бакарна река", који је основан 1968. године, и који окупља књижевне ствараоце и љубитеље књижевног стваралаштва, углавном, из редова омладине и радника, — бележи значајне успехе. Поред низа састанака Клуба, на којима су читани и дискутовани радови његових чланова и других аутора, Клуб је био организатор неких културних манифестација (на пр. манифестације „Млади мај" у сарадњи са организацијом Савеза омладине, а добар број његових чланова су запажени учесници књижевних сусрета (на пр. на Фестивалу омладине и студената Србије, на „Сусретима другарства", у акцији „Месец дана књиге" итд.). Чланови Клуба су објављивали своје радове у часопису „Бакарна река" (први број

изишао јануара 1971. г.) и у осталим публикацијама које издаје Клуб (збирке песама и сл.), као и у другим часописима и листовима. Такође, они су били стални гости на таласима Радио Бора и Радио Зајечара.

Клуб ликовних стваралаца, који је недавно прерастао у Ликовни клуб „Мозаик", окупља, углавном, раднике и младе људе ликовне ствараоце и љубитеље ликовних стваралаштаа. Клуб је био организатор многих изложби својих чланова и других ликовних стваралаца, а радови његових чланова добијали су признања и на изложбама које су организоване ван Бора (на пр. на „Сусретима другарства"). Поједини талентовани ликовни ствараоци, нарочито радници, постали су шире познати захваљујући акцијама овога Клуба.

Културни клубови и секције пионира, ученика основних школа у граду и селима, средњих школа и Факултета у Бору (Клуб „Студент", основан 1962. године, касније Клуб „Индекс") развили су културне делатности чији су резултати презентирани јавности приликом школских празника, сусрета културно-просветних друштава и секција школа, манифестација „Скок преко коже" (Факултет), посебно организованих приредби и манифестација у седиштима школа и ван њих. При неким школама излазе стално, или повремено, школски листови (углавном литерарног карактера) у којима сарађују ученици тих школа. Неке од ових публикација добиле су значајна признања. Тако је централни лист основних школа општине Бор „Јасмин" (први број изишао 1968. године) проглашен 1974. године за најбољи дечји лист у СР Србији на такмичењу у организацији дневног листа „Политика" и Савета за васпитање и бригу о деци СР Србије.

Године 1969. и општина Бор је преузела право оснивача позоришта у Зајечару, те од тада оно, под именом Зајечарско-борско позориште, има сталну сцену и у Бору. Позориште, које је годишње припремало 7 до 8 премијера, приказало је задњих година више представа (просечно годишње око 50) у Бору и селима на борском подручју. На репертоару су била дела домаћих и страних аутора (Нушић, С. Јаковљевић, Б. Ћопић, Б. Станковић, З. Петровић, В. Лукић, Ф. Г. Лорка, А. Милер, Проховјан, Хрбачек, итд.).

Историјски архив „Тимочка крајина", са седиштем у Зајечару, као међуопштинска установа за општине Бор, Бољевац, Књажевац и Зајечар, прикупљао је и располаже делом архивске грађе из XIX и XX века и из периода народне револуције и социјалистичке изградње, која се односи и на борско подручје.

На прикупљању грађе о рудницима у Бору, Мајданпеку и Руднoj Глави, од најстаријег периода, до 1944. године, радио је, на иницијативу самоуправних органа Рударско-топионичарског басена Бор (који је по одлуци ових органа и финансирао овај посао) Институт за савремену историју у Београду. Институт је овај посао привео крају после шестогодишњег рада, започетог 1968. године (истражено је и микрофилмовано око 50 000 страница грађе из југословенских и страних архива).

Приликом прославе 70-годишњице Борског рудника, 1972. године, Раднички савет Басена Бор донео је Одлуку да се настави са прикупљањем и публиковањем документације о прошлости Басена. Ради остварења овога задатка формирана је при ООУР Штампа, радио и филм Рударско-топионичарског басена Бор Библиотека часописа „Бакар", издавачке делатности и историјских истраживања. У оквиру ове Библиотеке изишло је више публикација из развоја и рада Борског рудника и слично, избор чланака (у две књиге) „Радничке новине о Бору и Мајданпеку" и излази савремено опремљени часопис „Бакар" (орган Удружења произвођача и прерађивача бакра СФРЈ, чији је први број изишао 1. јула 1968. године).

Основна организација удруженог рада Басена Бор Штампа, радио и филм преузела је издавање недељног листа Рударско-топионичарског басена Бор „Колектив", а од краја марта 1973. године издаје и недељни лист Општинске конференције ССРН-а у Бору „Борске новости" (оснивачи листа су Скупштина општине Бор и један број асоцијација удруженог рада у Бору; од јула 1974. године обавезу оснивача преузима Општинска конференција ССРН-а у Бору). Ови листови имају посебне редакције у оквиру ООУР Штампа, радио и филм.

Лист „Колектив" је током свога излажења успешно развијао квалитет својих садржаја и осавремењивао своју форму. Лист је друштвено целисходно и мобилизаторски пружао и пружа радницима Рударско-топионичарског басена Бор широки спектар информација (коментара и вести) о збивањима и кретањима у Басену Бор и на борском подручју. Лист је носилац многих признања: плакете „Јубилеј самоуправљања 1950 — 1970" (за допринос у развоју самоуправљања), награде Рударско-топионичарског басена Бор „Инжењер Шистек" (1971. године), Повеље Већа Савеза синдиката Србије (1973. године, за изузетне резултате), Плакете ослобођења града Бора (1974. године.)

Лист „Борске новости" пружа информације и мобилише најшире слојеве радних људи и грађана у општини у развијању самоуправљања и унапређења рада и живљења. Ради унапређивања развоја делегатског система, те целисходног повезивања (посредством информисања) рада Скупштине општине (односно њених већа) и самоуправних интересних заједница са радом самоуправних тела у радним асоцијацијама и радом њихових делегација, лист издаје од септембра 1974. године свој стални прилог „Делегатске новости".

Радио Бор, чији је оснивач Рударско-топионичарски басен Бор (отпочео са радом крајем 1969. године), посебна је јединица (са својом редакцијом) у оквиру ООУР Штампа, радио и филм. Радио Бор покрива подручје Тимочке крајине и има статус регионалне радио станице (јачине 10 KV). Радио Бор је вршио и врши значајну информативну и мобилизаторску улогу и има истакнуту функцију у подизању опште културе и у борби противу шунда. Један је од утемељивача Заједнице радио-дифузних установа Србије. Носилац је многих јавних признања (на пр. неколико награда Заједнице радио дифузних установа Србије, више захвалница радних асоцијација и

друштвено-политичких организација тимочког региона и Републике и слично).

Филмска група „Бакар-филм", која ради у оквиру ООУР Штампа, радио и филм (основана 1972. године), врши своју улогу информатора и мобилизатора на развоју самоуправљања издавањем двомесечних филмских новости о раду и збивањима у Басену Бор, снимањем филмске документације која обухвата најважније моменте у развоју Басена и друштвено-политичке догађаје и манифестације у њему и радом на филмовима везаним за изградњу у Басену (раније је на овим пословима био ангажован „Дунав-филм"). Филмска група сарађује са „Филмским новостима" у Београду и слично.

На посебном плану ширења саобраћајне културе ради Ауто-мото друштво „Бор" у Бору. Ауто-мото друштво поникло је из организације „Народна техника" и показало је током свога рада и развоја запажене резултате. За последњих десет година у организацији и средствима Друштва обучено је око 4 000 возача (углавном за стицање возачког права у „Б", а нешто и у „Ц" категорији). Током више година Друштво ради са децом основних школа (познавање саобраћајних знакова и прописа, вожња бициклима и сл. као и такмичења у овим областима). Друштво је било и организатор приказивања више филмова из области саобраћајне културе и безбедности саобраћаја у школама као и организатор ширих изложби са овом тематиком. У оквиру Друштва одвија се рад на ауто-спорту (мото трке, Ауторели „6. август" и сл.). Данас Друштво има око 400 чланова. Његова најопштија делатност је на усклађивању и заштити заједничких интереса аутомобилизма и мотоциклизма и шире друштвене средине на самоуправним основама. За свој рад Друштво је добило више признања од Ауто савеза СР Србије.

На ширењу техничке културе грађана из области радио и електро-технике ради Радио клуб „Бор" у Бору. Радио клуб је основало Општинско веће народне технике у Бору 1954. године. Кроз Радиоклуб је прошло и стекло основна радио и електротехничка знања преко 700 чланова. Скоро сви чланови Клуба су дали значајне резултате на техничким иновацијама у радним организацијама у којима су запослени, осам чланова је продужило даље усавршавање на одговарајућим факултетима, 23 члана су положили испите за радио операторе аматере; у јединице везе је отишло преко 30 чланова, а личне радио станице су конструисала три члана.

Радио клуб „Бор" био је организатор више предавања у школама из области радиотехнике, изложби аматерских радова, такмичења и слично. Посебно је организовао испите за полагање радиоаматерских класа. Учесник је у акцијама народне одбране, цивилне заштите, борбе противу елементарних непогода, преношења изборних извештаја и захтева за ретким лековима, одашиљања поздравних телеграма приликом рођендана друга Тита и у другим одговарајућим приликама итд. Радио клуб је до сада успоставио више десетина хиљада веза са радиоаматерима у земљи и иностранству. Учесник је на оснивању Међуопштинске заједнице радио клубова тимочког региона, на разним саветовањима, јубиларним зборовима

и слично. Један је од оснивача Радио клуба железничара у Бору, који, такође, показује значајне резултате.

У другој половини 1974. године потписан је Самоуправни споразум којим се, према принципима новог Устава, радници у радним организацијама и грађани у месним заједницама („корисници услуга") удружују са радницима у организацијама удруженог рада у култури („вршиоци услуга") у Самоуправну интересну заједницу културе општине Бор, ради слободне размене рада и остварења заједничких циљева и начела узајамности и солидарности и споразумног утврђивања политике развоја и унапређивања културе у складу са општим друштвеним циљевима и заједничким интересима, уз обезбеђивање и коришћење удружених средстава. Овим Споразумом су проширени токови ранијих процеса на борском подручју, чија је битна карактеристика била и јесте јачање руководеће и стваралачке улоге радничке класе и у култури, односно развој самоуправних односа на широком плану. Скупштина Самоуправне интересне заједнице културе општине Бор, која се конституисала новембра 1974. године на делегатском принципу, има у своме саставу већину радника из непосредне производње.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ И СПОМЕН ОБЕЛЕЖЈА

Упоредо са развојем осталих културних делатности у борској општини предузете су мере, већ у првим послератним годинама, да се заштите важнији културно-историјски споменици и материјали од историјског значаја. Истовремено, радило се и на обележавању места и догађаја из НОБ-е.

Већ 1949. године стављени су под заштиту закона најважнији културно-историјски споменици у борској општини, а наредне, 1950. године, формиран је Иницијативни одбор за оснивање музеја и започело се са прикупљањем и заштитом покретних споменичких вредности. Од 1948. године па до данас, подигнуто је, или обновљено, више споменика који су посвећени учесницима првог и другог светског рата и обележена су важнија места и догађаји из новије историје овог краја.

Прве податке о старијим споменицима културе на подручју данашње борске општине налазимо у радовима неколико истраживача који су још у другој половини прошлог и почетком овог века проучавали околину Бора. Међу тим радовима свакако су најважнији они које су оставили Феликс Каниц, Стеван Мачај, Милан Ђ. Милићевић, Димитрије Антула, Маринко Станојевић и др. Међутим, интересовање тих истраживања за споменике културе овог краја било је више узгредно, па се и њихови радови могу само делимично користити.

Тек у новије време написано је неколико посебних радова о споменицима културе у борској општини. Ипак, целовитог дела из ове области још нема, јер су културно-историјски споменици овога краја до данас само делимично истражени. Ангажовањем Музеја у Бору систематски је истражено археолошко налазиште у злотској Лазаревој пећини (1963 — 1969. године) и праисторијски локалитет Чока лу Балаш код Кривеља (1970 — 1972. године). Такође је шире истражен и споменички комплекс у Брестовачкој Бањи (1968. — 1970). Има доста података и о новијим историјским споменицима у борској општини. Али, стари споменици културе, а пре свега многи археолошки локалитети, за сада су само евидентирани, док се о њи-

ховом пореклу зна једино на основу оскудних спољних налаза. Због тога ни овом приликом није могуће извршити са сигурношћу њихово датирање и потпунију систематизацију.

Специфичност већег дела старијих културно-историјских споменика борске општине је у њиховој посредној, или непосредној, повезаности са рударством и металургијом. То су најчешће праисторијски, антички, или средњевековни, рударски, или металуршки, пунктови, или остаци разних објеката који су били коришћени за заштиту и снабдевање таквих пунктова.

У околини Бора могу се на много места видети остаци старих рударских радова и гомиле топионичарске згуре, а поред река и многе халде од речног песка, које су оставили антички, или средњевековни испирачи племенитих метала, нарочито злата, којим је одувек био богат овај крај.

Такође се, поред тих објеката могу видети и остаци водојажа, саобраћајница, утврђења и честих насеобина, са богатом и специфичном материјалном културом. И ту су материјални налази претежно повезани са експлоатацијом рудног богатства и са његовом даљом прерадом. Најчешће се ради о рударским и металуршким алаткама и разноврсном прибору везаном за ову делатност. О таквим материјалним налазима, као и о употребним предметима друге врсте, било је више речи у првој књизи „Бор и околина" (у прилозима Н. Тасића, Б. Јовановића и В. Кондића).

Због своје намене и карактера већина тих старих објеката и материјалних налаза немају она уметничка својства која се обично очекују када је реч о културним добрима. Али, без обзира на то ови објекти материјалне културе имају велики културно-историјски значај за Бор и његову околину. Они омогућавају да се објасни континуитет једне делатности, која је била и остала најважнија привредна грана овог краја, веома утицајна на токове читавог друштвеног развоја. У томе је првенствено културна и споменичка вредност свих објеката, па се зато и посвећује велика пажња њиховом даљем проучавању и заштити.

Међу старијим споменицима културе Бора и његове околине веома важно места заузима **злотска Лазарева пећина.** Ова пећина представља богато археолошко налазиште са вишеслојном културом. Од богатог и јединственог материјала, чија се старост креће од праисторије до касне антике, доста је и металних предмета, који су, према свему, највећим делом ту и израђивани.

Поред овога веома су значајни унутрашње богатство и лепота природних творевина ове пећине. Својим изванредно украшеним ходницима и дворанама, Лазарева пећина представља јединствени природни феномен, па је заштићена и као природна реткост. Под заштиту закона стављена је 1949. године (реш. бр. 1430/49).

Пећина Верњикица, која се налази око 3 км. западније од Лазареве пећине, као и кањон који се протеже између ове две пећине, представљају, такође, јединствене природне феномене борске општине. Верњикица је веома богата пећинским накитом, али још није заштићена нити оспособљена за посету, а кањон је веома занимљив по остацима старих објеката на својим ивицама, а затим и по геолошко-хидролошким особеностима и њиховој специфичној флори и фауни.

Чока лу Балаш код Кривеља је археолошко налазиште преисторијског порекла, које је такође систематски истражено. Откривени су остаци насеља и прикупљен је прилично богат фонд материјала који припада бакарнодобној (Салкуца и Гумелница — Криводол) култури.

Тилва Рош код Бора је, према ранијим подацима, стари рудоком са остацима утврђења у његовој близини, вероватно касно-античког порекла. Налазно се на ивици површинског копа, а данас је сасвим уништен.

Већи број локалитета са старим објектима у околини Злота: **Тилва, Селиште, Злаће;** затим у близини села Метовнице, Слатине и Луке: **Стол, Кључ, Требуђ,** који су евидентирани приликом вишегодишњих рекогносцирања, такође нису до сада истраживани. На овим и другим сличним локалитетима има, међутим, веома видљивих трагова старе рударске или металуршке делатности.

Остаци неколико старих објеката у околини Бора, од којих су неки имали и фортификацијску намену (лок. Ртотски камен и Стража), затим остаци градине код Злота (Ћетеће), код Доње Беле Реке, Горњана (Луљани) и Танде (Караула), као и неколико других локалитета забележених у току ранијих и овогодишњих рекогносцирања у околини Кривеља, Брестовца (Џаново Поље), Злота (реон Кобила) и други, познати су нам само према ограниченим спољним налазима. Тек ће будућа систематска истраживања моћи да објасне њихово порекло и стварни културни значај.

Поред ових, у околини Бора забележени су и други локалитети, са објектима сакралног карактера, који су се у овом крају задржали у најмањем броју. Међу њима посебну пажњу заслужују Манастириште код Злота и остаци старе цркве код Горњана. Такође, евидентирано је и неколико старих гробаља: у Кривељу, Кучајни код Бора, Брестовачкој Бањи, Доњој Белој Реци и Кормарошу.

Од старијих културно-историјских споменика у борској општини веома је значајан и **комплекс објеката у Брестовачкој Бањи.** Ту спадају, пре свега, стара **турска купатила — хамами,** од којих је једно, поред пута, потпуно очувано, док је друго, поред потока, касније преправљено. Поред потока (Пујице) налазе се и темељи трећег купатила, које се од прва два нешто разликује по начину градње.

Очувана купатила обнављана су неколико година после ослобођења ових крајева од Турака 1833. године, за време кнеза Милоша Обреновића, а по препоруци познатог рударског стручњака барона Хердеа, који је на Милошев захтев испитао лековитост бањске воде (1834. године). Купатило-хамам које се налази поред пута потпуно је реставрирано, 1970. године, и том приликом дат му је првобитни изглед. То је мала грађевина са квадратном основом и бочном кружног облика, у који долази вода из оближњег извора. Базен и под купатила обложени су тесаним каменом, док су зидови и купола изграђени од опеке и прекривени малтером. Кров у облику куполе има са спољне стране и облогу од бакарног лима.

Овај објекат стављен је под заштиту закона (реш. бр. 1301/49).

Конак кнеза Милоша у Брестовачкој Бањи сагрђен 1837. године

Веће купатило сагрђено је првобитно у XIX веку, али је касније порушено због дотрајалости. Почетком овог века (1906. године) ово купатило обновио је краљ Петар I. Задњи пут обновљено је пре неколико година (1968).

Основа тог купатила правоугаоног је облика, са правилно распоређеним просторијама за купање и одмор бањских гостију, које се и данас користе.

Конак кнеза Милоша Обреновића сагрђен је у првој половини XIX века (1835, или 1837. године). То је приземна и прилично велика зграда правоугаоног облика. Једноставне је конструкције, са зидовима рађеним у бондруку и кровом покривеним ћерамидом. Десно и лево од средишње просторије налазе се по две собе квадратног облика, које су, гледано по дијагонали, веома сличне. На десној страни од улазних врата налази се доксат, такође квадратног облика. Исти такав доксат налазио се и на супротној страни конака, али је касније преправљен у просторију за припремање хране, оџаклију.

Конак је потпуно рестауриран 1970. године. Те године постављена је у њему и стална музејска изложба на тему „Брестовачка Бања у доба кнеза Милоша".

И овај објекат је под заштитом закона (реш. бр. 1300/49).

Кнежев дворац је подигнут 1856. године (за време владе кнеза Александра Карађорђевића). Нешто је већих размера у односу на остале зграде у бањском комплексу. Налази се на узвишици изнад пута, а прилаз до њега води кроз засвођену капију степеницама према омањем платоу пред зградом. Дворац је, иначе, солидно грађен, са масивним зидовима од камена и опеке. У приземљу има три, а на спрату, до кога се долази широким каменим степеништем, пет просторија са балконом и тремом. Положај, складна архитектура, као и растиње које га окружује, дају дворцу посебан изглед, нарочито у летњим месецима. Објекат је заштићен 1949. године (реш. бр. 1299).

Записи на стени, која се налази поред основе мостића у близини конака кнеза Милоша, урезани су 1834. године, за време боравка у Бањи кнегиње Љубице Обреновић, Јеврема Обреновића и Милутина Петровића — Ере. Од пре три године стена је покривена речним наносом, па се записи више не виде.

И остале две старе грађевине у Брестовачкој Бањи (зграда угоститељског објекта „Излетник" и стара зграда у близини већег купатила („Окружна зграда") имају споменичку вредност, иако нису законом заштићене. Обе ове зграде подигнуте су у XIX и почетком XX века и дуго су служиле за прихват бањских гостију.

После отварања рудника у Бору изграђени су многи објекти са различитом наменом, од којих неки данас имају споменичку вредност. Међу таквим објектима је и бивша **управна зграда Француске компаније Борског рудника.**

Овај објекат изграђен је убрзо после доласка Француза у Бор, а касније је више пута преправљан, при чему је сачуван његов основни изглед. По стилу и начину градње управна зграда је слична објектима такве намене, који су у оно време зидани у нашим већим

Зграда у којој се налазила дирекција Француске компаније Борског рудника

местима, али се истовремено запажају и нека обележја овдашње француске архитектуре.

Ова зграда има приземље и спрат, са приближно истим распоредом просторија. После учесталих радничких штрајкова тридесетих година, улаз у двориште зграде заштићен је гвозденом капијом док су прозори у њеном приземљу ојачани решеткама.

У послератним годинама у овој згради донете су многе значајне одлуке, међу којима и одлука о увођењу радничког самоуправљања у борском руднику, затим одлука о формирању Рударско-топионичарског басена Бор и др.

Стара зграда Рударско-металуршког факултета у Бору, која се пре другог светског рата звала „Француска касина", веома је слична по стилу градње бившој управној згради Француског друштва, али је имала сасвим другу намену, па се и по спољашњем изгледу и по унутрашњем распореду од ње разликује. Саграђена је 1929 године, првенствено за културне потребе службеника Француске компаније. У приземљу ове зграде налазила се раније, на левој страни од главног улаза, велика сала са мањом позорницом, а на десној страни и на спрату било је неколико мањих просторија.

После ослобођења ова зграда је адаптирана за Дом културе. У њој је био организован већи део културно-забавног живота града. Године 1961, преуређена је за потребе Рударско-металуршког факултета.

Црква Св. Ђорђа, која носи име некадашњег патрона Борског рудника, била је раније лоцирана у насељу Север, на месту које

сада захвата површински коп. Та стара црква изграђена је 1911. године уз потпору управе рудника. Њен иконостас израдио је наш познати сликар Пашко Бучетић. На једној икони Бучетић је насликао и ктиторе ове цркве (Вајферта, Шистека и Грамберла). Ова икона налази се у борском музеју, а поменути иконостас није сачуван.

Стара црква порушена је због ширења површинског копа, а на новој локацији подигнута је друга. Данашња црква Св. Ђорђа завршена је 1940. године. Она је већа од претходне, али нема посебан културно-историјски значај.

Католичка црква Св. Људевита, која се налази у Старом насељу у Бору (у данашњој Улици ЈНА), саграђена је 1928. године, пет година после установљења католичке жупе.

Ни ова црква нема посебне уметничке вредности, пошто је грађена у стилу обичних кућа.

Као сакрални објекат обновљена је 1967. године.

Ни остале цркве у борској општини немају такав значај, уколико се оцењује њихова старост и архитектура. Али, неке од њих (у Слатини, Доњој Белој Реци и Горњану) заслужују посебну пажњу по лепим иконостасима, вредним реликвијама и ретким црквеним књигама.

Стари део стамбеног насеља (у месној заједници Центар), који се раније звао Француска колонија, чини посебну урбану целину која је настала у првим годинама развоја рудника, па због тога за Бор има споменички значај. О појединим стамбеним објектима овог насеља већ је речено у првој књизи „Бор и околина" (на стр. 308. и 309).

Споменици и спомен обележја из новије прошлости представљају, такође, значајне културно-историјске знаменитости борске општине. Споменици су посвећени палим борцима у балканским ратовима, у првом светском рату, као и палим борцима у народноослободилачкој борби, или су посвећени значајним личностима из прошлости овога краја. Спомен обележја означавају значајна места и догађаје из НОБ-а и из периода социјалистичке изградње.

Споменик рударском инжењеру Фрањи Шистеку, проналазачу и првом директору Борског рудника, подигнут је на старом борском гробљу, убрзо после његове смрти (1907. године). Године 1973, овај споменик је пресељен, заједно са посмртним остацима на ново гробље.

Споменик погинулим српским и француским ратницима од 1912. до 1918. године, који се данас налази на крају Улице Иво Лола Рибар, био је подигнут у рударском кругу. Касније је премештен на садашњу локацију због ширења површинског копа.

Остали споменици палим ратницима од 1912. до 1918. године подигнути су у селима Кривељу, Бучју, Луки, Топли, Горњану и Доњој Белој Реци.

Споменик палим борцима Крајинског партизанског одреда налази се у близини старог борског гробља, на месту где су сахрањена 52 првоборца, који су стрељани и обешени од стране Немаца, 1941. године. У његовој близини је и гроб Петра Балашевића, кога су Немци стрељали 1942. године.

Споменик Јеврејима, жртвама фашизма, подигнут је у кругу новог гробља. У његовом саставу је и крипта са посмртним остацима погинулих и умрлих Јевреја за време другог светског рата у Бору.

Остали споменици палим борцима у другом светском рату подигнути су у селима Доњој Белој Реци и Горњану, док су у Злоту, Кривељу, Слатини, Луки и Метовници подигнуте спомен-чесме. У Танди и Шарбановцу спомен-чесме су подигнуте борцима из ових села који су изгинули у првом и другом светском рату.

Неколико споменика у борској општини обележавају важнија историјска места и догађаје из НОБ-е. Тако је **споменик са чесмом на месту званом Ваља Риж,** на путу између села Злота и Подгорца, посвећен оснивању и борбама Бољевачког партизанског одреда, жртвама фашистичког терора у Злоту и Подгорцу 1941. године и палим борцима из овог краја од 1941. до 1945. године.

На месту званом Тиља, на путу између Брестовачке Бање и Злота, где је вођена прва борба Бољевачког партизанског одреда против немачких окупатора, 1941. године, подигнут је **споменик.**

Споменик на тргу у Бору подигнут је на месту где су Немци стрељали и обесили 52 борца Крајинског партизанског одреда.

Споменик на месту где су Немци стрељали и обесили 52 борца — учесника НОБ-а

Спомен чесма палим борцима — учесницима НОБ-а у Метовници

На Малинику, код села Злота подигнут је споменик на месту где су четници Драже Михајловића убили сараднике НОБ-а (Јована Добрића, Јована Мускаловића и Петра Грамића), маја 1943. године.

Споменик код села Горњана подигнут је на месту где је 8. октобра 1944. године вођена борба између немачких јединица и јединица XXIII дивизије народноослободилачке војске. Споменик је посвећен овом догађају и борцима XXIII дивизије који су тада погинули у борби.

Спомен-плоча на бившој железничкој станици Сува Река посвећена је илегалном раду Реонског народноослободилачког одбора села Слатине, Брестовца и Метовнице у 1943. и 1944. години.

У селу Слатини, на згради основне школе налази се спомен-плоча, посвећена Љубици Јовановић — Радосављевић, првоборцу и учитељу ове школе (1940/41. године).

Спомен-плоча у Улици 29. новембра у Бору, на згради бр. 33, обележава место где се у 1943. и 1944. години састајао Месни народноослободилачки одбор Бора.

Спомен-плоча у Улици Борисa Кидрича у Бору, на згради бр. 4, обележава место одакле је Месни комитет КПЈ руководио акцијама против окупатора у 1943. и 1944. години, а **спомен-плоча у Улици Ђуре Ђаковића у Бору,** на згради бр. 12. обележава место, где је 1943. и 1944. године била смештена техника Среског комитета КПЈ за умножавање пропагандног материјала.

Спомен-бисте истакнутих бораца радничког покрета и првобораца НОП-а представљају такође културно-историјске знаменитости борске општине.

У селу Злоту налази се **спомен-биста Петра Радовановића,** рудара и истакнутог радничког борца из тог места, а у Бору, у близини зграде Рударско-металуршког факултета, **спомен-биста Васе Дрецуна,** рудара и политичког радника у периоду између првог и другог светског рата.

Спомен-биста првоборца Радомира Јовановића — Чочета налази се у центру града, а **спомен-биста првоборца Томе Миловановића** у парку месне заједнице Ново насеље. **Биста Иве Лоле Рибара** налази се у кругу Образовног центра у Бору.

Спомен-дом у Бору (зграда Дома културе и друштвено-политичких организација) посвећен је палим борцима у народноослободилачкој борби и народној револуцији. У овој згради налази се Централна библиотека, Раднички универзитет, Центар за културу, Центар за економику домаћинства, стална изложба Музеја рударства и металургије, као и неколико општинских друштвено-политичких организација. До сада је завршен само један део овог објекта. Изградња остала два дела наставиће се у наредним годинама.

У борској општини постоје и споменици и спомен-обележја који су посвећени значајним догађајима и местима из периода послератне социјалистичке изградње. Тако се на **Црном врху** (поред пута који води за Жагубицу), налази **споменик** који је посвећен **првој омладинској добровољној радној акцији у Србији (1944. и 1945. год.),** а на падинама Великог крша (поред пута између села Бучја и Горњана) налази се **спомен-чесма посвећена погинулим стручњацима-градитељима Хидроелектране „Ђердап", у авионском удесу 1967. године.**

На месту одакле је 1948. године Јосип Броз Тито позвао борске рударе да дају земљи што више и што бољег бакра (код данашње зграде галерије Музеја), **налази се спомен-плоча.**

На управној згради РТР-а налазе се две спомен-плоче: **Спомен-плоча,** лево од главног улаза, која је посвећена педесетој годишњици проналаска борског рудишта (која је прослављена 6. маја 1953. године) и **тридесетицима Предузећа умрлим и погинулим у народној револуцији и спомен-плоча десно од улаза која обележава дан (3. септембар 1950.) када су радници преузели борски рудник у своје руке.**

Покретни споменици културе, који за Бор и његову околину имају посебан историјски значај, чувају се у Музеју рударства и металургије у Бору. До сада је прикупљено око 7 750 разних предмета музејског карактера. Један део ових предмета изложен је у Музеју, затим у музичкој галерији, или на изложби у конаку кнеза Милоша у Брестовачкој Бањи.

ФИЗИЧКА КУЛТУРА И СПОРТ

Развој физичке културе и спорта у Бору и борској општини најнепосредније су везани за оснивање и развој рудника. Пре отварања рудника неговани су у овом крају по традицији само поједини видови борилаштва, разне вештине са елементима спорта и надметања о светковинама, која су се у народу задржала скоро до нашег времена. Почеци спортског живота, у данашњем смислу те речи, јављају се тек са доласком нових становника из других крајева у којима је спорт већ имао дужу традицију. На настанак и даљи развој спортског живота у Бору утицао је и долазак француских досељеника. Али, Бор је у почетку био само мало рударско насеље и у њему није тада ни било услова за неку организованију спортску активност. У тим првим годинама спорт се у Бору знатно спорије развијао него у осталим местима Тимочке крајине. Уствари, до првог светског рата не можемо ни говорити о некој организованијој спортској активности. Први масовнији рад организовала је Стрељачка дружина у Бору, која је формирана 1911. године и то свакако у вези са припремама за предстојећи балкански рат. Дружина је имала тада око 300 чланова, који су претежно били млађи људи.

После првог светског рата започиње нешто организованији спортски живот и то захваљујући, пре свега, ногомету. Фудбал у то време постаје веома популаран у Бору, па је већ 1919. године основан фудбалски клуб, чији су играчи тада на дресовима носили назив „АСБ". Председник тога првог спортског клуба у Бору био је Владимир Пешић, а чланови — фудбалери: Коста Живановић, Љуба Мартиновић, Анта Марковић, браћа Бај, браћа Ненадовић, Никола Мунћан, Станоје Војиновић и Никола Гурановић. У тиму „АСБ", поред фудбалера домаћег порекла, било је и неколико странаца: Таље, Галуа, Морен, Балдуини и други.

Прва шира организована такмичења почињу тек тридесетих година, у оквиру Нишког фудбалског подсавеза. Пред „АСБ" у овим такмичењима учествује из Бора и тим „Омладинац", чија је активност касније забрањена. У то време одигравају се у Бору и утакмице са

тимовима из Румуније и Бугарске (из Турн Северина и Видина). Нарочито добре резултате постигла је генерација фудбалера из 1935/36. године, а посебно су тада били занимљиви сусрети са фудбалским тимом „Јединство" из Зајечара. У годинама пред други светски рат (од 1938-1940) „АСБ" био је један од бољих фудбалских екипа у Тимочкој крајини.

Већ после 1930. године стварају се повољнији услови да се поред ногомета развијају и друге спортске активности. Те, 1930. године, основано је у Бору Соколско друштво, које је за релативно кратко време окупило већи број омладинаца у граду и у околним селима. У „Соколу" поред гимнастике, неговане су и атлетика, хазена, одбојка, смучање. Ово Друштво имало је сем тога и културне секције (музичку, спортску и драмску). Ужи гимнастички програми били су намењени и школској деци, из чијих је редова регрутован подмладак. У наредним годинама Соколско друштво из Бора развија се у једно од бољих у ондашњој нишкој жупи. Први наступи Друштва били су у кафани „Батисте", у току 1931. године, а крајем те године у Бору је изграђен и Соколски дом који се налазио на простору где је касније подигнута Робна кућа. На дан отварања Соколског дма била је одржана и прва гимнастичка академија у Бору. Соколско друштво из Бора успешно је наступало и на покрајинским слетовима у Љубљани, 1933. године, и у Загребу, 1934. године. Друштво је такође, успешно наступало и на свесоколском слету у Прагу, 1935. године, као и на слету у Софији.

У покретању и развијању читаве ове спортске активности тридесе тих година у Бору веома је значајна била улога и лични допринос Богољуба Бошковића, вишегодишњег начелника друштва „Соко".

У годинама пред други светски рат, активност друштва „Соко" била је веома значајна за развој спортског живота у Бору. Та активност много је допринела упознавању и међусобном повезивању доброг дела ондашње прогресивне омладине Бора.

Упоредо са овим спортским друштвом, у Бору је постојао и тзв. „Руски соко", који је окупљао руске емигранте, насељене у Бору у периоду између два рата. Активност овог друштва била је затвореног карактера и са знатно ужим садржајем рада.

Француски досељеници бавили су се спортом, такође, у затвореном кругу и то најчешће оним спортовима који нису били доступни осталим грађанима (тенис, мачевање и др.). За њихову децу у тзв. француској школи била је организована посебна настава гимнастике, а ван школе и разне друге спортске активности.

Са немачком окупацијом Бора, 1941. замире спортска активност. Друштво „Соко" престаје да ради, а тод овог друштва узимају Немци за своје потребе. Формално и тада постоје два спортска клуба (Борски спортски клуб „БСК" и „Рудар"), али се њихова активност сводила само на повремене пријатељске фудбалске утакмице.

После ослобођења од окупације почиње ново раздобље у развоју физичке културе у Бору. Најважнији задатак већ у тим првим послератним данима био је развијање масовних облика спортске активности.

У јесен 1945. године, формиран је Градски физкултурни одбор, а затим се прешло на оснивање друштава и актива. Те исте године основано је и Физкултурно друштво „Бор". Ово друштво обухватало је више секција. Од тога друштва касније настају Спортско друштво „Бор" и Гимнастичко друштво (1948. године). Једно време постојало је и Спортско друштво „Рудар".

Школска омладина представљала је у тим првим годинама базу за нове квалитете у развоју физичке културе. Школе су тада почеле да раде у новом систему. Кроз редовну наставу физкултуре (како се тада звао овај предмет) и кроз рад спортских актива регрутовани су спортски таленти који су за релативно кратко време подигли борски спорт на један виши ниво. У том погледу нарочито се истицао Спортски актив Рударске техничке школе, одакле је изашао и највећи број активних спортиста.

Поред веома скромних материјалних услова велики проблем представљао је у то време и недостатак стручних кадрова. Познати спортски радник Богољуб Бошковић и у тим годинама има велике заслуге за развој физичке културе у борској општини.

Масовна такмичења за значку „ЗРЕН", која су се одржавала у првим послератним годинама, у великој мери су допринела даљој популаризацији и унапређењу физичке културе. Она су истовремено омогућила да се открију нови таленти у појединим спортским дисциплинама и да се у области физичке културе борске општине развију нови облици рада.

Године 1950. већ поменуто гимнастичко друштво прераста у Друштво за телесно васпитање „Партизан". Ово друштво било је од свог оснивања у правом смислу речи стециште младих спортиста. Поред гимнастике која је и даље негована са много успеха, организоване су и друге спортске активности у оквиру посебних секција Друштва (атлетске боксерске, одбојкашке, рукомене, стоно-тениссерске и др.). Многе од ових секција, ојачавши, прерасле су касније, у самосталне клубове.

Чланови Друштва „Партизан" из Бора учествовали су на разним локалним, републичким и савезним такмичењима. Тако су чланови овог друштва учествовали на Републичком слету у Крагујевцу (1956. године) и на Гимнаестради у Загребу (1957. године).

Наредних година (1958), екипа из Бора осваја прво место у СР Србији у партизанском вишебоју. И у појединачном пласману чланови из Бора постигли су тада значајне резултате освојивши I и III место.

Највећи успех Друштва свакако је добијање заставе маршала Тита (1959. године) за освојено прво место у земљи у партизанском вишебоју (екипно у II разреду) коју је испред Друштва примио вишегодишњи председник Друштва Ђорђе Појић. Три године касније

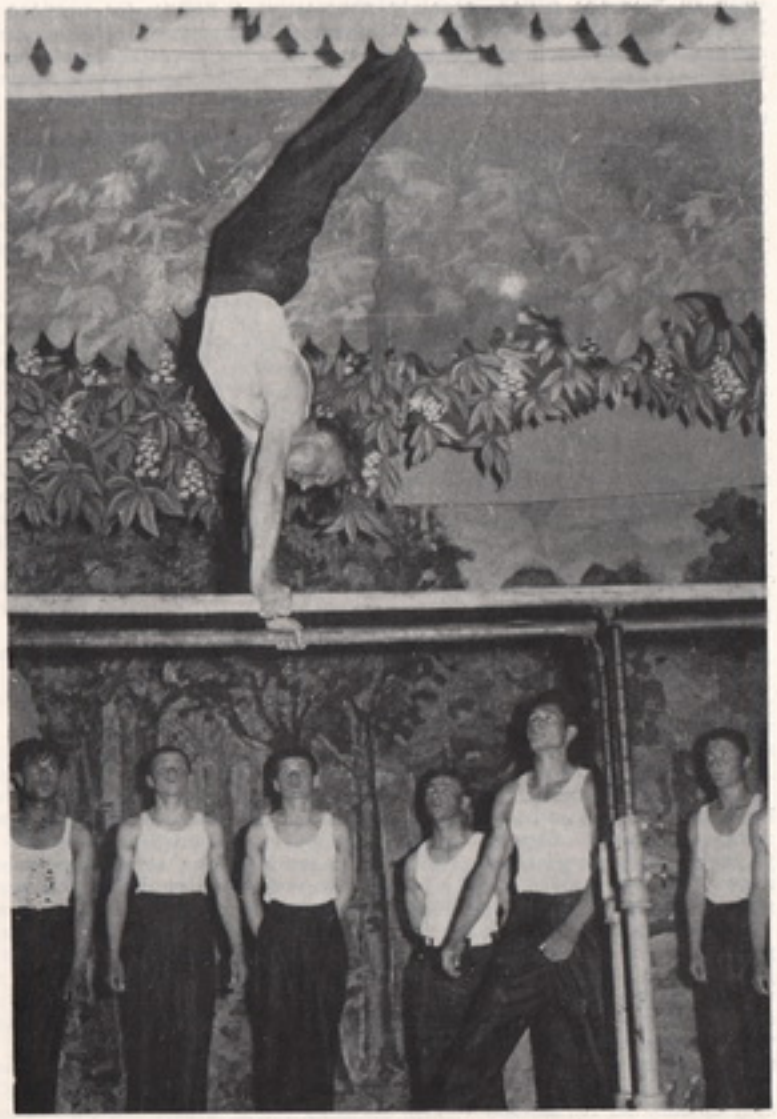

Вежбе на справама у АТВ „Партизану"

чланови Друштва поново освајају прва места у земљи (за чланове II разреда — М. Зечевић и за омладинце II разреда — Ј. Смиљковић), а на Републичком првенству, такође, прво место (за чланове II разреда) и друго место (за омладинке II разреда). Године 1965, екипа (чланова III разреда) из Бора осваја, опет, I место у СР Србији.

Друштво за телесно васпитање „Партизан" било је организатор Републичког првенства у пратизанском вишебоју у Бору (1966. године). На том првенству једна екипа (омладинци I разреда) из Бора сваја прво место у Републици, а друга екипа (омладинци II разреда) осваја треће место. Исте године, спортска екипа (омладинци I разреда из Бора) освојила је друго место и на савезном првенству у Винковцима.

После рушења старог дома Друштва „Партизан", настаје прекид у његовој активности и то у време када је она била најинтензивнија. Ово Друштво убрзо прелази у просторије новоизграђеног Спортског центра. Међутим, изгубљени континуитет много је утицао на слабљење његовог рада. Ипак, активност коју је оно покренуло одвија се и даље успешно кроз рад већ осамостаљених друштава, кроз разне клубове и друге организационе форме. Развој и успеси те разноврсне активности могу се потпуније сагледати ако их представимо по појединим гранама спорта.

Атлетика. — Одмах после ослобођења (тада лака атлетика) развија се у оквиру активности Фискултурног друштва, а касније као део активности ДТВ „Партизан". Атлетика је у почетку била у саставу програма такмичења за значку „Зрен". Касније је формирана посебна атлетска секција „Партизана". На крају је ова секција прерасла у посебан клуб.

Прво шире атлетско такмичење у Бору одржано је септембра 1948. године, у оквиру такмичења рудара Србије. Такмичења су одржана у следећим дисциплинама: трчање на 100, 400, и 1 500 м, скок у даљ, бацање кугле и бомбе (за мушкарце) и трчање на 100 и 800 метара, скок удаљ и бацање кугле и бомбе за жене). Укупни победник била је тада екипа из Бора. У тој екипи нарочито су се истицали такмичари у трчању на 100 м (резултати: 12,1 и 12,2 сек).

Исте године гостује у Бору и Атлетска секција „Црвене звезде" из Београда. Ово такмичење имало је за циљ да допринесе популаризацији атлетике у Бору. У том такмичењу екипа из Бора освојила је друго место у трчању на 100 м (резултат 12,1 сек), затим четврто место у трчању на 300 м. (43,5 сек.) друго место у трчању на 1 000 м и прво место у скоку у даљ (653 см).

У наредним годинама атлетичари из Бора постижу све боље резултате и 1955/56. године неколико чланова ове секције учествују на припремама савезне омладинске атлетске репрезентације. Две године касније (1958.) Атлетска секција из Бора такмичи се у Моравској лакоатлетској зона, а на такмичењу рудара Србије у Трепчи чланови ове секције освајају прво место у скоку у даљ (резултатом 6,69 м)и прво место у трчању на 400 м (53 сек).

Најбољи појединачни резултати чланова ове секције постигнути су у трчању на 100 метара — 11,1 сек и на 200 м — 23,6 сек (С. Мизенковић).

После преуређења стадиона РФК „Бор" и укидања атлетске стазе, у Бору више нису одржавана атлетска такмичења. Недостатак услова за организовани рад највише је и утицао на слабљење активности атлетског клуба. Иако и формално није укинут, овај клуб активно не ради већ више од десет година.

Атлетска гимнастика. — Неки облици атлетске гимнастике представљали су раније саставни део активности Секције дизача тегова, која је педесетих година успешно радила у саставу ДТВ „Партизан". Међутим, као посебна област спорта атлетска гимнастика јавља се у Бору тек 1970. године, када је основана и посебна секција у оквиру Спортског центра. Године 1974. ова је секција прерасла у посебан Клуб за атлетску гимнастику „Ново насеље". За пет година овим спортом било је обухваћено око 2 500 омладинаца, од којих се већина индивидуално и сада бави овим спортом. Клуб сада има око 100 активних чланова, а са посебним садржајем рада повезује се и са другим спортским клубовима у Бору (са Кошаркашким, Џудо и Рукометним клубом). Атлетска гимнастика сем тога у Бору популарна је и као један од облика рекреације за чланове радних организација.

На савезном првенству у атлетској гимнастици, 1973. године у Београду, у дисциплини снаге учествовали су, у појединачном такмичењу и представници из Бора и освојили прво место (у средњетешкој категорији) и друго (у средњој, лако-тешкој и тешкој категорији).

На републичком првенству у Нишу, 1974. године, у истој дисциплини чланови клуба из Бора освојили су прво место (у средњој категорији) и друго (у средње-тешкој и тешкој категорији).

Чланови овог клуба учествовали су и на савезним такмичењима у Београду (1974. године) и у Умагу (1975. године).

Јавне наступе Клуб је организовао у Бору (1974. и 1975. године), а за своју активност награђен је Дипломом „25 мај".

Бициклизам и мото-спорт. — Бициклистичке трке мањег обима одржаване су у Бору још у периоду између два светска рата. У првим годинама после ослобођења одржаване су трке контраша са мањим бројем учесника. Прва бициклистичка трка контраша одржана је у Бору (1947. године), на стази Злот — Бор.

При Спортском друштву „Бор" радила је тада и бициклистичка секција, која је имала јуниорску и сениорску екипу. Године 1948, одржан је у Бору бициклистички крос за јуниоре (на стази од 2 300 метара) и за сениоре (на 5 000 метара). Победник је био члан Спортског актива „Милиционар" из Бора. Наредне, 1949. године, одржана је у Бору бициклистичка трка на вальцима, на којој су учествовали и тада најпознатији возачи из СР Србије. Исте године одржана је и бициклистичка трка контраша на стази Бор — Брестовачка Бања — Бор.

У наредним годинама бициклисти из Бора већ учествују и на републичким такмичењима. На такмичењима рудара и металурга СР Србије екипа из Бора освојила је прво место. У Косовској Митровици бициклисти из Бора освојили су прво место у укупном и у појединачном пласману.

Нешто касније у Бору се бициклизам постепено смањује, а све више развија мото-спорт. У то време, ипак, нису постојали материјални услови за ширу афирмацију овог спорта. Углавном су вожене стандардне машине домаће производње („Томос" и „Претис").

Једна од првих мото-трка одржана је 1957. године на стази Бор — Брестовачка Бања — Бор. И наредних година (1958, 1959. и 1960) одржаване су мото-трке у категоријама од — 500 цм³. У то време мотоциклисти из Бора улазе у ред бољих возача у СР Србији. Представници из Бора учествовали су на многим тркама у земљи, као и на Међународној мото-трци у Београду на Бањици (П. Сологуб).

У оквиру Спортске секције Ауто-мото друштва из Бора задњих година се одржава поводом прославе Дана рудара путевима Тимочке крајине Ауто-рели „6. август". На овим такмичењима, поред возача из Бора, учествују и возачи из других места СР Србије.

Бокс. — У првим послератним годинама при Градском спортском друштву почиње да ради Боксерска секција. У исто време, при Спортском друштву Рударске-техничке школе, такође ради, једна боксерска секција, састављена од ученика те школе. Већ 1948. године, одржан је у Бору (у сали бившег Дома културе) први боксерски сусрет, који је организовао фискултурни актив „Полет" при Рударској школи.

Године 1950, Боксерска секција формирана је при новооснованом Друштву за телесно васпитање „Партизан", а две године касније ова секција прераста у Боксерски клуб „Бор", који је окупљао око 50 боксера разних категорија.

Први званични бокс-меч одржан је у Зајечару са члановима клуба „Тимок". У укупном пласману победили су тада боксери „Тимока" (са резултатом 9:7).

У наредним годинама, а нарочито у периоду од 1955 — 1961. године, боксерски спорт се у Бору веома успешно развија. Поред осталог, томе је допринело и ангажовање стручног тренерског кадра, чијем је оспособљавању Клуб посветио посебну пажњу.

Овај Боксерски клуб је тих година променио име и неко време радио као Клуб „Металац", да би касније поново добио име „Бор".

Највећи успех Клуба је освајање другог места у Српско-македонској боксерској лиги, а од појединаца који су постигли најбоље резултате посебно се истицао Обрад Сретеновић, боксер тешке категорије, касније боксер „Динама" из Панчева, члан наше државне репрезентације и освајач трећег места на Европском шампионату.

Овај спорт развијао се у Бору на чисто аматерској основи, са веома скромним материјалним условима и уз велико лично ангажовање свих чланова клуба. Пре десетак година овај спорт се сасвим угасио због недостатка одговарајућих услова за његов даљи развој, али и због недовољне популаризације бокса међу младим људима.

Гимнастика. — Спортска гимнастика има у Бору дужу традицију. У већ поменутом Спортском друштву „Соко", ова грана спорта чинила је основни садржај рада. После ослобођења формирана је

Секција спортске гимнастике при Градском факултетском друштву. Вежбало се у сали бившег Соколског дома. Требало је доста времена да се ова сала оспособи за рад, јер је за време окупације била доста руширана.

Године 1948, од Гимнастичке секције Фискултурног друштва формирано је посебно Гимнастичко друштво које је тада било главни чинилац развоја масовних облика физичке културе. Две године касније, како је већ речено, Гимнастичко друштво прераста у Друштво за телесно васпитање „Партизан". У оквиру новог друштва, међутим, гимнастика је и даље негована са много успеха. Нарочито су биле популарне вежбе на справама, акробатика и партерна гимнастика, са којима се повремено наступало и на фискултурним академијама у Бору и околним местима. У школама, поред осталих ваншколских спортских активности, неговане су и вежбе обликовања, као и друге гимнастичке вежбе са којима су припређивани масовни наступи и слетови у Бору (као на пр. 1954, 1964, 1968, 1974. и 1975. године).

Најважнији резултати у спортској гимнастици постигнути су на већ поменутим Савезним и Републичким такмичењима у Крагујевцу (1956), Загребу (1975), Београду (1957, 1958. и 1965) и у Бору (1966. године).

Кошарка. — Овај спорт најпре егзистира у оквиру секције Спортског друштва „Рудар", да би се 1949. године формирао самосалан Кошаркашки клуб „Бор". У исто време рудник је основао посебан клуб „Металац". Играчи овог клуба били су запослени у предузећу. Наредних година, у Бору је формиран Кошаркашки подсавез за подручје Тимочке крајине.

Први значајнији успех борских кошаркаша је освајање трећег места у Србији за јуниоре (1958. године). Исте године прва екипа се такмичи у Српској лиги и том приликом осваја 7. место.

Кошаркашки клуб из Бора играо је више година у Републичкој лиги са променљивим успехом, а 1966. и 1967. године имао је веома добру кошаркашку екипу. Данас овај клуб има такође мушку и женску екипу са којима игра у Јужној групи Српске лиге. У последње време посвећује се већа пажња оспособљавању подмлатка, што ће омогућити шире ангажовање омладине у овој области спорта.

Коњички спорт. — Као и у осталим местима Тимочке крајине, коњички спорт је и у Бору био популаран у првим послератним годинама. Покренут од групе ентузијаста, овај спорт се развијао уз велику помоћ оидашњег Гарнизона ЈНА у Бору. Организованија активност у овој области спорта започела је 1953. године. Већ почетком 1955. године, регистрован је Коњачки клуб „Борчанин". Клуб је имао 16 полукрвних и пунокрвних тркачких грла и сопствене објекте, а издржавао се самофинансирањем. Врло брзо Клуб се омасовио и окупио око 150 чланова.

Године 1956, одржане су прве коњичке трке у Бору и то на импровизованом игралишту на IV км, а 1958. године изграђен је прописни хиподром.

Грла Коњичког клуба из Бора учествовала су тада и на тркама у Зајечару, Неготину, Крагујевцу, Пожаревцу и Београду. На тркама, које су тада организоване у Бору, учествовали су готово сви тада важнији коњички клубови и ергеле из СР Србије, међу којима и Клуб „Алекса Дундић" из Београда, клубови из Ниша, Зајечара и Неготина и Ергела „Љубичево" из Пожаревца.

Клуб „Борчанин" је, поред популаризације овог спорта, помагао и развоју коњарства у овом крају. Али, већ шездесетих година овај спорт у Бору био је све мање популаран, да би се на крају потпуно угасио.

Ногомет. — Прва утакмица после ослобођења Бора одиграна је између екипе омладине Бора и екипе НОВ-а, у јесен 1944. године. Већ наредне, 1945. године, од бивших играча формира се први клуб под именом „Раднички", који касније прераста у Фудбалско друштво „Бор" (играчи тог клуба били су: М. Нелић, Д. Богдановић, С. Киш, Ж. Будимировић, С. Вучетић, С. Вујовић, П. Милосављевић, Б. Гојковић, М. Гојковић, М. Радуловић, В. Љасковски, Б. Игњатовић и др.). Фудбалска екипа овог друштва играла је у почетку, утакмице са тимовима из Тимочке крајине. Нешто касније, у оквиру Србије организовано је такмичење за првенство између репрезентација округа. За репрезентацију Тимочког округа клуб „Раднички" из Бора дао је 5 играча.

У сезони 1945/46. године, тим ФД. „Бор" постаје првак Источне Србије. Већ 1946. године, екипа овог Друштва бори се за улазак у Савезну фудбалску лигу. ФД „Бор", 1948. године, прераста у Спортско друштво „Бор". У 1949. години, СД „Бор" има и екипу подмлатка, чији је члан био и познати фудбалер Милош Милутиновић,

Фудбалска екипа Бора са својим тренерима

касније играч „Партизана" и наш државни репрезентативац. Године 1952, фудбалери СД „Бор" играју у Нишком фудбалском подсавезу и том приликом освајају треће место. Исте године основан је и ФК „Металац", при тадашњем Машинском одељењу рудника. Године 1955, играчи СД „Бор" такмиче се у Српској лиги. Играјући у Нишком подсавезу у 1956/57, години, СД „Бор" осваја треће, а ФК „Металац" пето место. Године 1957, Бор добија нови фудбалски стадион, на месту где се и сада налази. Неколико година касније (1961. године) СД „Бор" постаје првак Нишке фудбалске зоне и учествује у квалификацијама за Другу лигу. Године 1963, Фудбалски клуб „Бор" постаје првак Српске лиге и после квалификација, улази у Другу савезну лигу. У то време расформиран је фудбалски клуб „Металац".

У првој наредној сезони такмичења, Фудбалски клуб „Бор" као друголигашки тим, успешно игра и осваја друго место, а после неколико година играња овај клуб (у сезони 1968. године) постиже још већи успех доспевши до финала Купа маршала Тита. Те године, РФК „Бор" постаје и члан Прве савезне лиге. Године 1971, овај клуб се враћа у друголигашки ранг, да би после једне године такмичења, поново ушао у Прву савезну лигу. Међутим, у том рангу ФК „Бор" такмичио се још три наредне фудбалске сезоне, а од 1975. године овај клуб је у Другој савезној лиги.

Постигнути резултати у овом спорту много су допринели његовој широј популаризацији у Бору и околини. Поред РФК „Бор", основано је и неколико других фудбалских клубова у оквиру већих радних организација и сеоских спортских друштава, који се успешно такмиче у борској општини и Првој међуопштинској фудбалској лиги Тимочке крајине.

Ногомет се у Бору негује и кроз тзв. мали фудбал. Такмичења у малом фудбалу имају локални значај и организују се, често, по месним заједницама.

У оквиру ваншколских активности већ неколико година раде и фудбалске школе које окупљају талентоване омладинце у овој области спорта.

Одбојка. — Овај спорт је био веома популаран у првим послератним годинама. У почетку је егзистирао као активност секције Физкултурног друштва „Бор", а од 1950. године одбојка се негује у оквиру секције ДТВ „Партизан" и у оквиру школских спортских друштава.

Одбојкаши Бора учествују на такмичењима и у саставу радничких спортских игара. Тако је први турнир у одбојци одржан у Бору у оквиру Зонског такмичења рудара (1948. године). Тада је екипа рудара из Бора савладала екипу из Костолца (са 2:1) и екипу рудара из Ресаве (са 2:0). Те године основан је у Бору и посебан Одбојкашки клуб, који је био организатор повремених локалних такмичења у одбојци.

Године 1948, одржано је првенство града у одбојци (за мушке и женске екипе). У овом такмичењу учествовале су и 4 мушке и 2 женске екипе. У мушкој конкуренцији прво место заузеле су тада екипе Одбојкашког клуба „Бор" и Друштва „Полет", а у женској екипа Гимнастичког друштва.

Али, одбојка касније није више била популарна у Бору као остали облици спорта. Такмичења су се само повремено одржавала и то обично кроз радничке спортске игре и кроз школске спортске сусрете. Данас се одбојка игра само још у селима борске општине, у оквиру сеоских спортских друштава.

Пливање. — Бор је град без реке, па зато и нема дужу традицију у пливачком спорту. Ипак, у оквиру Друштва „Партизан" организована је још педесетих година активност мањег обима на импровизованим рудничким базенима. Тек изградњом базена олимпијских размера (1957. године) и вештачког језера у близини Бора, створени су повољнији услови за обуку у пливању и за развој овог спорта. После изградње базена, основан је у Бору Пливачки клуб „Бор", који је поред обуке пливача радио и на обуци у ватерполо спорту. Тих година одржавана су повремено такмичења за првенство града у пливању, а 1961. године одржан је у Бору први ватерполо-турнир. На том такмичењу узело је учешће неколико клубова из уже Србије, а победник је била ватерполо екипа из Бора.

Пливачки клуб из Бора организовао је и пропагандни турнир у ватерполу на коме су учествовали ватерполисти московског „Динама" и београдског „Партизана". У ствари, то су биле репрезентације Москве и Београда.

Ватерполо-клуб из Бора учествовао је и у квалификацијама за улазак у другу лигу.

Сви поменути резултати допринели су да се пливачки спорт у Бору развије како у погледу масовности, тако и у погледу квалитета. Али, градски пливачки базен морао је убрзо бити срушен због изградње пруге и железничке станице на том месту. Пливачки клуб је после рушења базена расформиран, а тиме престаје започета активност у развијању овог спорта

После изградње малог покривеног базена у Спортском центру, започет је рад на обнављању пливачког спорта у Бору. Оформљена је школа пливања при Спортском центру која даје добре резултате. Прошле године изграђен је и нови базен олимпијских размера у Брестовачкој Бањи. На Борском језеру, такође, постоје могућности за бављење пливачким спортом. Сви ови услови и мере које се предузимају свакако ће допринети да пливачки спорт поново оживи у борској општини.

Планинарство и смучање. — Овај облик спорта развија се организовано тек оснивањем Планинарско-смучарског друштва „Црни врх" (1951. године). Већ наредне, 1952. године. одржано је у Бору прво такмичење у смучању и то у трчању на смучкама. Стаза за пионире била је дуга 2,5 км, а за омладинце 7 км.

Од оснивања, Друштво „Црни врх" постигло је значајне резултате. Један од најважнијих је успешно организовани слет планинара југоисточне Србије на Црном врху (1957. године). На том слету учествовало је око 50 друштава из целе Југославије. Године 1967. одржан је слет на Столу, уз учешће 24 друштава из уже Србије. Том приликом су одржана разна такмичења на којима су чланови друштва из Бора освојили неколико награда.

Године 1969, одржан је Сабор планинара у Злотској пећини. Овај сабор искоришћен је за испитивање Злотске пећине.

Друштво је било најмасовније 1952. године, када је бројало 470 чланова. Наредних година Друштво је имало мањи број чланова. да би се, 1969. године, опет омасовило и бројало око 400 чланова. После тога настаје период опадања броја чланова и смањивања активности тог друштва.

Планинарско друштво „Црни врх" освојило је најважније планинске врхове у нашој земљи од Пелистера до Триглава. Године 1958, успешно је изведен марш планинара од Бора до Сутјеске и назад. Године 1962. освојено је у Јајцу четврто место у планинарењу. Значајни су успеси Друштва и на републичким такмичењима, на којима су освојена прво, друго и треће место.

Друштво је посетило и неколико других земаља. У Турској је 1969. године освојен Арарат. Затим, су освојени Олимп у Грчкој и Витоша у Бугарској.

Смучање у Бору нема неку већу традицију. Ипак, већ неколико година одржавају се смучарска такмичења у околини Бора. Чланови Планинарског друштва учествовали су и на другим такмичењима у СР Србији.

Задњих година доста се чини на омасовљавању овог спорта. Организује се обука деце и омладине у смучању на Столу, Ртњу и у одмаралишту Савача.

Рукомет. — Рукомет се у Бору играо још пре другог светског рата и то у оквиру друштва „Соко". У ствари, то је била хазена,

Женска рукометна екипа Бора, члан Јединствене српске лиге 1971/1972. године

спортска игра за чланице „Сокола". После ослобођења овај спорт је поново покренут (1947. године), а био је намењен чланицама Физкултурног друштва „Бор".

Године 1952, почиње да се игра велики рукомет и то у оквиру секције ДТВ „Партизан". Први играчи тог рукомета били су ранији кошаркаши из Бора. Две године касније формиран је Рукометни клуб „Бор".

Доношењем нових правила престао се играти велики рукомет, а уведен је мали рукомет, нова спортска игра за мушке и женске саставе. Најпре се почело са такмичењима у сквиру Тимочке крајине, а затим и Лиги нишког подсавеза. Клуб је тада имао солидну мушку и женску екипу.

Године 1957. на републичком такмичењу рудара и металурга рукометна екипа из Бора постаје првак Србије, а у сезони 1957/58. и 1958/59. године већ се такмичи (мушка и женска екипа) за Прву савезну рукометну лигу.

Највећи успех борског рукомета представља улазак у завршницу Рукометног купа Југославије (1959. године). Задњу утакмицу у овом купу екипа из Бора играла је са екипом Рукометног клуба „Црвена звезда" из Београда. Играч и тренер у екипи Бора био је тада наш истакнути рукометаш и државни репрезентативац Богдан Цвијетић, који је највише и допринео успеху и популаризацији рукомета у Бору.

Једно време борски рукометни клуб носио је друго име — „Раднички", да би касније поново узео име свога града.

Данашња мушка екипа рукометаша из Бора игра у Јужној групи Српске рукометне лиге, док је женска екипа, после двогодишњег успешног играња у Јединственој српској лиги престала да се такмичи, због смањеног броја квалитетних играчица. У новије време организовано се ради на оспособљавању нове екипе рукометашица, као и на даљем омасовљавању овог спорта у Бору.

Савез извиђача. — Извиђачка организација основана је у Бору 1952. године. Тада је имала само један одред који је носио име: „Радомир Јовановић — Чоче". Савез извиђача борске општине основан је 1968. године. Данас у Борској општини раде 6 одреда извиђача са око 700 чланова из редова омладине.

Током свога рада и развоја Савез извиђача показао је значајне резултате и добио признања; на пример, треће место у укупном пласману у акцији „Млади животним путем друга Тита" у којој су учествовали извиђачи из целе наше земље, златну значку општине Бор и Сребрну плакету за примерне резултате у вежби „Тимок 71/72" јавно признање за успешно организован „Извиђачки мајски сусрет" на Борском језеру на коме су учествовали извиђачи из Бора, Кривеља и Ниша итд. Савез извиђача је био организатор и реализатор и читавог низа других успешних акција.

Спортско ваздухопловство. — Већ 1947. године, при Клубу народне технике, формирана је Једриличарска секција, са 40 чланова. Тада су набављене једрилице из Ваздухопловног центра из Вршца и на њима су извођени летови. Као аеродром користио се терен на IV и VII км. Наредне 1948. године, у месецу мају, одржана је Осни-

Екипа падобранаца Бора (први слева Петар Маћаревић)

вачка скупштина Ваздухопловног друштва. Поједини чланови друштва одлазе на усавршавање у Вршац и Крагујевац.

Године 1950, формира се прва екипа падобранаца и Друштво је тада организовало више падобранских скокова у Бору. На падобранским курсевима оспособљен је већи број омладинаца и омладинки, а поједини чланови одлазе и на даље усавршавање у познате спортско-ваздухопловне центре, док најистакнутији одлазе у Савезну ваздухокловну школу за инструкторе падобранства.

Године 1956, за време припреме у Вршцу члан Спортског ваздухопловног друштва из Бора (П. Маћаревић), поставља први званични светски рекорд у скоку на циљ са 600 м висине. Постигнути просек из два скока био је тада 1,10 м од циља. Тај резултат је касније као светски рекорд оборен, али још увек представља наш државни рекорд.

Чланови Спортског ваздухопловног друштва из Бора учествовали су, касније, више пута на савезним такмичењима и постизали добре резултате. Они чак обарају и тадашње домаће рекорде. Представник Ваздухопловног друштва из Бора (П. Маћаревић) учествује, као члан државне репрезентације, и на овдашњим међународним такмичењима. Али, после неколико година није више било услова за развој једриличарског и падобранског спорта, па се они већ шездесетих година у Бору гасе.

Стони тенис. — Овај спорт био је у Бору веома популаран и већ од ослобођења играо се масовно. Али, за разлику од осталих популарних спортских активности, за стони тенис није до сада било организован посебан клуб. Дуго се тај спорт развијао у оквиру секције Друштва за телесно васпитање „Партизан". Као чланови те секције стоно-тенисери из Бора учествовали су на локалним и републичким такмичењима, као и на спортским такмичењима рудара и металурга СР Србије.

Највећи успех екипе стонотенисера из Бора је освајање шестог места у Србији на турниру десеторице у Београду (1957. године) Годину дана пре тога, у појединачном пласману, представник секције из Бора освојио је на такмичењу у Зајечару прво место у ужој Србији, а 1958. године, према резултатима у лигашком такмичењу, стоно-тенисер из Бора П. Буђелан проглашен је за најбољег играча у ужој Србији.

Међу стонотенисерима млађе генерације било је неколико талентованих играча који су постизали добре резултате на међуопштинским и републичким такмичењима, а нарочито на позивним турнирима десеторице (С. Леков).

Стрељаштво. — Већ је речено да је стрељаштво било организовано у Бору још 1911. године. Међутим, као посебан спорт стрељаштво се овде развија тек после другог светског рата. После ослобођења формиран је у Бору Градски стрељачки одбор, који је радио на омасовљавању овог спорта. Године 1949, Градски одбор је организовао прво стрељачко такмичење, на коме је учествовала екипа од 55 чланова. Али, још од почетка у Бору нису постојали одговарајући услови за развој овог спорта. Пре свега, није било уређеног стрелишту па се припремама није могао обухватити већи број чланова. Године 1952, постојала је при руднику мања стрељачка дружина, а тек 1957. екипа из Бора учествује на такмичењу и том приликом осваја прво место у зајечарском срезу. Године 1952. екипа из Бора поново осваја прво место на среском такмичењу. Наредних година чланови стрељачке дружине из Бора учествују на републичким и савезним такмичењима. Најбољи резултати постигнути су у гађању малокалибарском пушком (прво место у земљи — А. Станојев), затим у гађању пиштољем и ваздушном пушком.

Од пре десет година због недостатка одговарајућих услова стрељаштво се више не развија у Бору као посебна спортска активност, али је зато гађање ваздушном пушком постало саставни део осталих спортских активности омладине, нарочито у средњим школама и на Факултету.

Џудо спорт. — Као и у другим местима наше земље џудо спорт се у Бору развио тек последњих неколико година. Прве организационе мере за покретање овог спорта предузете су 1963. године, када је основана и џудо секција при ДТВ „Партизан". Чланови ове секције наступали су на разним такмичењима и спортским приредбама, а појединци међу њима освојили су више трофеја и ушли у ред бољих џудиста наше Републике (С. Стојковић).

Године 1969, основан је у Бору самосталан Џудо клуб, а после изградње Спортског центра и обезбеђења стручњака овај спорт се

брже развија и омасовљује. Данас Џудо клуб спада у ред бољих и активнијих спортских организација у општини, а према постигнутим резултатима долази и у ред бољих у Републици. На појединачном такмичењу Југославије у џудоу, одржаном на Вису (1972. године), члан овог Клуба освојио је треће место (С. Давидовски), а на Републичком првенству, одржаном у Бору 1972. године, у појединачном пласману освојено је прво место у једној од категорија (М. Рањеловић).

Ш а х. — Одмах после ослобођења шах је постао веома популаран међу младима. У априлу месецу 1948. године, у Бору је основан Шах-клуб. По оснивању Клуба радило се на даљем популарисању шаха међу омладином. Са тим циљем одржавани су и части пропагандни турнири у граду. Први меч одигран је између чланова Клуба и Актива Рударске школе (резултат је био 9,5:1,5 у корист Шах-клуба). Исте године одржан је и турнир за првенство града.

Први међуградски меч одигран је 1948. године и то са екипом из Зајечара. Том приликом победио је Бор (са 4,5 : 2,5 поена). Већ 1949. године, у Бору гостују овдашњи најбољи шаховски мајстори у земљи, који играју на пропагандном турниру.

Захваљујући истрајном и организованом раду, Шах-клуб је постигао за сада добре резултате. Бројни турнири организовани су поводом годишњица ослобођења града и других значајних датума. Нарочито су честа била међушколска такмичења.

Данас се шахисти Бора такмиче у квалитетној шаховској лиги Србије. Шаховски клуб из Бора уврстио се међу најбоље екипе у нашој Републици. У овом клубу израсли су данас веома добри играчи међу којима је неколико шаховских мајсторских кандидата.

Сва поменута друштва и клубови окупљају данас око 700 активних чланова, од којих је око 150 чланица.

Упоредо са овом делатношћу разне активности у области физичке културе и рекреације организује по посебном програму и Спортски центар у Бору. Овај Центар са својим стручним кадром организује и разне видове рекреације грађана, врши обуку у пливању, организује рад са децом предшколског узраста и са члановима радних организација. У току 1974. године, на пример, само кроз активности које је организовао овај Центар, обухваћено је 1615 радника борског дела Басена и велики број радника из других предузећа и установа (око 1500). Дневно кроз ову установу прође око 150 учесника различитог узраста.

Разни облици физичке културе и рекреације организују се у све већем обиму и по основним организацијама удруженог рада. По посебним програмима, поједина предузећа, или установе, организују разноврсну спортску активност у време рекреације у својим одмаралиштима, или кроз повремена такмичења у оквиру радничких спортских игара. Слична активност спроводи се и по месним заједницама, највећим делом кроз повремена сеоска и градска такмичења.

Спортски објекти и терени. — Готово сви спортски објекти и терени у борској општини изграђени су у току последњих 20 година.

Спортски центар у Бору сагрaђен 1970. године

Један од најважнијих објеката је и Спортски центар, чија је изградња финансирана из самодоприноса грађана. Он има велику салу и гледалиште са око 300 места, малу салу, теретану, и мали покривени базен (12,5 х 6 м). Уз то Центар располаже и свољним теренима као и мањим атлетским борилиштем. Од осталих спортских објеката и терена у Бору постоји и фудбалско игралиште, које може да прими око 6000 гледалаца. Такође постоји и игралиште за мале спортове (за рукомет и кошарку), затим три школске сале за физичко васпитање у граду и једна у селу, два помоћна фудбалска игралишта у граду и импровизовани фудбалски терени у већини села. Постоји и поменути базен у Брестовачкој Бањи као и једна трим-стаза у граду.

Стручни кадрови. — У почетном периоду развоја физичке културе Бор је оскудевао у стручним кадровима. Ни у првим послератним годинама ситуација није била много боља. Тек у новије време обезбеђен је најнеопходнији стручни кадар за ову друштвену делатност. Данас у области физичке културе стално су ангажована 33 спортска радника, од којих је 6 са високом и 17 са вишом стручном спремом. И остали спортски радници прошли су кроз одговарајуће облике стручног оспособљавања. Ипак, све кадровске потребе нису задовољене. Још увек недостаје неколико професора за рад у средњим школама, као и више стручних тренера за рад у спортским организацијама. Поред осталог кадра, на развоју физичке културе ангажовани су у непосредној спортској активности, или на појединим задацима, и бројни кадрови на аматерској, односно друштвеној основи. Неки од њих, такође су оспособљени кроз разне спортске школе и курсеве и својим знањем и вишегодишњим искуством веома много доприносе развоју физичке културе у борској општини.

Руковођење организације. — Градски физкултурни одбор, који је био руководеће тело, замењен је 1958. године Општинским савезом спортова, а 1963. године основан је Савез организације за физичку културу (СОФК-а).

Смотра снаге и младости (поводом прославе 25. маја — Дана младости)

Почетком 1971. године, у Бору је основана Општинска заједница за физичку културу. То је била једна од првих заједница у СР Србији, јер је основана још пре доношења Републичког закона о физичкој култури.

До формирања ове Заједнице, делатности у области физичке културе финансиране су из општинског буџета, преко Општинског фонда за физичку културу. На такав начин финансирана је ова друштвена делатност и у 1971. години. Од 1972. године, финансирање се врши на основу Самоуправног споразума са радним организацијама, путем доприноса из личног дохотка запослених у Бору.

Октобра 1971. године, основана је Самоуправна интересна заједница физичке културе. Ова Интересна заједница основана је по посебном Самоуправном споразуму. Тим Споразумом, радници основних организација удруженог рада и други радни људи и грађани у месним заједницама, удружили су се са радницима удруженог рада у области физичке културе у Самоуправну интересну заједницу. Потписници Самоуправног споразума заједнички равноправно одлучују о делатности у области физичке културе и за то обезбеђују одговарајућа финансијска средства (1974. године 0,65 одсто из бруто личног дохотка свих запослених у општини). На тај начин обезбеђују се и остали услови за развој физичке културе.

Заједница је, јануара 1975. године, усвојила и свој Статут, којим се утврђују њени задаци, начин обезбеђења и расподеле финансијских средстава, пословање Заједнице, самоуправљање и однос са другим организацијама и заједницама.

Ова Заједница има Скупштину од 46 делегата, Извршни одбор од 11 чланова и 6 сталних комисија, који се бирају сваке четврте године. Своју делатност Скупштина остварује на основу Пословника и на основу годишњих и вишегодишњих програма рада.

РАЗВОЈ ЗДРАВСТВЕНЕ СЛУЖБЕ У БОРУ

I

Развој здравствене службе у Бору отпочео је са развојем рудника и рударског насеља, то јест од 1905. године, када је у Бору већ било 180 рудара (овај број је до 1912. године нарастао на 3 000 радника) и када у њега долазе први медицински радници (лекар и бабица). На борском подручју, међутим, Брестовачка Бања је већ била познато природно лечилиште (од 1872. године) са сталним бањским лекаром.

Борски радници (тј. сви рудари и топионичари) били су осигурани код Рударско-братинске касе, која је почела да ради 1904. године. Тако је, на пример, ова Каса, крајем 1907. године, имала 671 члана (исте године је у Касу уплаћено 18 782 динара). Међутим, у врло тешким условима рада у борском руднику (радници су радили 12—14 сати дневно, укључујући и недељу, у диму, прашини, на промаји, односно у условима непостојања ма какве хигијенско-техничке заштите) о комплетној здравственој заштити радника не може бити говора. Супротно неким изјавама о „особитој пажњи за здравље радника" у Борском руднику (на пр. изјаве Д. Антула, 1905. године, поводом Интернационалне изложбе у Лијежу), аутентични подаци дају сасвим другу слику. Тако на пример, „Радничке новине" бележе, уз навођење и неких конкретних примера (Р. Н. бр. 135. од 14. XI 1909. године), а на основу прегледа рударских књига, да „Рударска компанија располаже Братинском касом како сама оне и какав је њен интерес", да „радници не добијају никакво лечење, или га добијају такво, да оно није лечење, већ једна горка обмана", да „болесни, чак и повређени радници, не добивају болесничку помоћ онолико, колико је прописана правилима, већ мању". На другом месту се вели (Р. Н. бр. 129. од 31. X 1909. године) да „на Борском руднику радници добијају лекове без икаквог прегледа", да су „за све болести готово једни и исти лекови" и то „бајати и изветрели", итд.

За време бугарске окупације, те преласка рудника у немачке руке током првог светског рата, у Бору није постојала здравствена служба. (Бор у то време нема лекара.)

Нема прецизних података када је после првог светског рата почела да ради болница у Бору. Међутим, зграда Братинске касе Борског рудника постојала је све до 1934. године, а у њој је била смештена болница. Академик професор др Коста Тодоровић пише (у своме чланку „Здравствени напредак Тимочке крајине", штампаном 1922. године), о рударској болници у Бору и помиње помоћну станицу за сузбијање луеса у Злоту, као и здравствену задругу у Злоту. Болница је, према свему, после првог светског рата била оспособљена за рад.

Лекари, који су радили у рударској болници, били су истовремено и апотекари. Након првог светског рата болница у Бору је имала само интерно одељење са једним лекаром. Касније је отворено и хируршко одељење којим руководи хирург.

Болница је била једна стамбена зграда са двадесетак болесничких постеља за интерне и хируршке случајеве. У истој згради вршени су и амбулантни прегледи, у ствари целокупна медицинска делатност.

Болесници су уписивани у посебну књигу, која је слична данашњој „историји болести". Уписиване су генерације о болеснику, његове главне тегобе, дијагноза и ток лечења. Из ове књиге се види да је број болесника из године у годину био све већи. Тако је, 1925. године, било регистровано 202 болесника, а следеће године 288, да би 1927. године било 342 болесника.

У периоду између два рата (тридесетих година) изграђена је нова болница. Зграда је имала сутерен, приземље и спрат. У приземљу су лежали интернистички и грудни болесници, а на спрату је било хируршко одељење са посебним собама за породиље. Болница је располагала са око 70 постеља. У своме склопу болница је имала и рентген, лабораторију, апотеку и амбулантне службе.

Према подацима из „Годишњака о народном здрављу и раду здравствених установа и органа, за 1936. годину, види се да су здравствене установе у Бору имале велики обим послова. Број болесничких дана износио је на пример, у 1936. години 15 233, а број амбулантних прегледа 39 780.

У ово време болница је имала три лекара, девет медицинских сестара, лабораната и болничара, као и приучено, помоћно особље и послужитеље. Болничка одељења имала су и по једну часну сестру, поред медицинских сестара и болничара.

За време окупације, у току другог светског рата, радила је у Бору здравствена служба углавном са неколико лекара који су обављали болничку и амбулантну службу.

II

После ослобођења Бора, 3. октобра 1944. године, приступило се обнови и изградњи рудника и насеља. Борско здравство располагало

је болницом, лабораторијом, рентген апаратом, инфективним одељењем и пратећим службама. У Злоту је радио стални лекар.

Борска здравствена служба морала је после ослобођења да дели судбину целе домовине. Број здравствених радника био је мали. Многи су погинули и нестали за време рата. Нове кадрове требало је стварати, а потребе су биле велике. Факултети и остале школе тек су отпочели са школовањем поратних генерација.

Бор је делимично добијао кадрове из планске расподеле, а делимично према уговорима са појединим здравственим радницима. Пришло се и подизању сопственог кадра путем стипендирања. У то време Бор је повремено добијао и лекаре специјалисте са београдских клиника за основне гране медицине (хируршка, интерна, дечја — педијатриска и гинеколошка грана). Ови лекари су радили одређено време, па су их други смењивали.

И поред извесних тешкоћа, здравство се од ослобођења веома интензивно развијало у складу са привредним и друштвеним развојем Бора и борског подручја.

Кожно-венерични диспанзер

Одмах после ослобођења Бора и земље, осећала се велика потреба за отварањем једне овакве установе.

Наслеђе, рат и велика миграција радника и становника као и сидемско подручје за нека венерична оболења захтевали су хитно отварање кожно-венеричног диспанзера. Овај диспанзер отворен је 1948. године.

Диспанзер је убрзо показао добре резултате уз помоћ Завода за здравствену заштиту из Београда. Радиле су и смењивале се екипе на подручју источне Србије. Испитивано је целокупно становништво, а оболели су лечени савремено и ефикасно. Просечан годишњи број посета овом Диспанзеру износио је, на пример, око 3 700 у периоду 1970—1974. године.

Не може се рећи да су кожно-венерична оболења потпуно нестала, али више нису тако значајна у патологији тимочког региона.

Ова служба је отпочела свој рад са једним искусним лекаром опште праксе, а сада има и специјалисту за кожно-венеричне болести. Видног учешћа и удела у решавању ове патологије има и Завод за здравствену заштиту „Тимок" из Зајечара. На овом пољу постигнути су сасвим добри резултати, а ова обољења су практично без већег значаја.

Антитуберкулозни диспанзер

Тешки услови живота и рада у Бору, пре рата, а поготову за време окупације, погодовали су ширењу туберкулозе.

Болест до које долази због пребивања у влажним и неконфорним становима, слабе исхране и исцрпљујућег рада, нашла је у ово време све услове за развој у борској средини.

За време окупације наше земље туберкулозни болесници су лечени на интерном одељењу борске болнице. Одмах после рата број оболелих био је велики, што је наметало потребу отварања антитуберкулозног диспанзера. Диспанзер је отворен 1951. године. Ова установа учинила је много на лечењу оболелих, на правовременом откривању ове болести и на превентиви. Здравствено просвећивање и патронажни рад дали су добре резултате и доказали своју велику улогу.

Тако је 1970. године извршен 13 371 дијагностички преглед. У наредним годинама показује се тенденција лаганог пада ових прегледа (у 1974. год. било их је 12 476). Број патронажних посета туберкулозним болесницима и њиховим породицама је врло низак (2 160 у 1972. г. и даље опада, сразмерно опадању броја оболелих.

Диспанзер за жене са саветовалиштем

Све већи и бржи развој здравствене службе у Бору довео је до оснивања Диспанзера за жене, 1967. године. При Диспанзеру је отворено Саветовалиште за труднице. Формирана је и цитолошка лабораторија за цитохормоналне анализе.

Животна и радна средина и све већи број жена радница и службеница захтевају бржи и интензивнији развој ове службе. Ова служба је практично тек почела да се развија у односу на потребе и могућности. Значај благовремених превентивних прегледа и значај систематских прегледа жена, као и рана дијагностика откривања оболења која се јављају код жена, намећу потребу тимског рада не само лекара-гинеколога, већ и других профила (дечји лекар, социјални радник, психолог и слично). Ову службу посетило је 1970. г. 16 170 жена, а 1974. г. 19 101 жена. Према расположивим подацима службу Саветовалишта за труднице консултовало је, на пример, 2 658 жена у 1972. години.

Служба за здравствену заштиту деце и омладине

Све до после другог светског рата ова служба је била у склопу целокупне здравствене заштите. Тек од 1949. године, издваја се један лекар за прегледе и лечење деце до четрнаест година старости. Године 1953, отворено је дечје одељење. Бор у то време није имао свога специјалисту за дечје болести, па овај долази, мењајући се на месец дана, са Дечје клинике из Београда.

Доласком сталног дечјег лекара, 1955. године, сазрели су услови за оснивање Дечјег диспанзера, те је овај отворен крајем 1955 године. Тако се здравствена служба за дечју заштиту знатно проширила по обиму и квалитету. Дечје одељење и Дечји диспанзер смештени су у нове објекте.

Развој ове службе наставља се отварањем школских амбуланти у осмогодишњим школама „Бранко Радичевић" и „Трећи октобар".

Задњих година посвећује се све већа пажња здравственој заштити деце и омладине на ширем подручју. Тако сада ради неко-

лико лекара, претежно на превентиви деце и омладине (почев од деце из дечјих обданишта и забавишта, па до ученика средњих школа). У екипе здравствених радника укључени су и стоматолози, не само на систематским прегледима и на раном откривању оштећења зуба и оболења зуба и уста, већ и на профилакси и терапији.

У склопу новог дела болнице почетком 1975. године отворен је нови, модеран Центар за мајку и дете.

Удружење поливалентних патронажних служби, превентиве и куративе (лечења) и праћење сваког детета од рођења до његовог зрелог доба, дали су добре резултате и донели радне успехе тиму стручњака на овом подручју. Број посета у ординацијама за дечју заштиту износио је у 1970. години — 28 294. а у 1972. год. 38 712.

Број посета лекару за заштиту школске деце и омладине износио је у 1970. години 20 202, а у 1974. години 31.911. Укупан број прегледа у дечјем диспанзеру износио је у 1974. години 40. 619.

Апотекарска служба

У Бору постоји апотека од оснивања здравствене службе, 1905. године. Развој ове службе саставни је део развоја медицинске службе.

Некада је лекар био уједно и апотекар. Даљим развојем апотекарска служба се издваја у посебну службу. Изградњом болничке зграде, између два светска рата, апотека добија своје просторије у тој згради и назив „Апотека Месне братинске благајне — Бор" (1934. године).

Друга, приватна апотека, отворена је у Бору 1939. године. После рата апотекарска служба у Бору је у склопу Медицинског центра. Поред болничке апотеке, раде у граду још две апотеке. Целокупна апотекарска служба стручно и просторно прати, по обиму и квалитету и савременим достигнућима фармације као науке, целокупни развој здравствене заштите у Бору.

Остале службе: Стоматолошка служба (која је, на пример, имала у 1972. г. 80 090 посета), Служба за трансфузију крви, Биохемијска служба, Лабораторијска служба и друге — јављале су се према потреби и условима за њихово настајање, и прате потребе и развој целокупне здравствене заштите на подручју наше општине.

Финансирање здравствене службе било је после рата буџетско као и код других установа. Од почетка 1953. године прелази се на самостално финансирање тадашњег Дома здравља и Градске болнице.

Служба медицине рада

Због веома брзог и интензивног развоја РТБ-а и све већег броја запослених радника и активних осигураника, јавила се потреба оснивања Здравствене станице РТБ-а, што је и учињено 1958. године.

Главни задаци новоотворене здравствене станице су: систематско проучавање појава обољевања радника РТБ-а, њихово лечење и спровођење превентиве обољевања и повређивања.

Морало се најпре прићи лечењу оболелих људи и упоредо изналажењу начина и могућности за што адективнију и успешнију, како техничку, тако и здравствену и социјалку заштиту. Значи, морало се ићи комплексно, спровођењем лечења и превентиве, и то све више у корист превентиве.

Почело се са прегледима за пријем на рад и контролно-периодичним прегледима са давањем мишљења о здравственој и радној способности и предлогом мера. Постепено се добијао увид у здравствено стање и радну способност запослених. Поред лечења, вршена је и медицинска рехабилитација оболелих, као и премештање оболелих радника, неспособних за своја радна места, на њима адекватнија радна места.

Кадровско јачање здравствене станице и њено просторно проширење омогућили су систематско проучавање појединих проблема у радним јединицама РТБ-а и њихово решавање тимским радом у заједници са службом заштите при РТБ-у. На овом послу ангажован је и Институт за медицину рада „Др Драгомир Карајовић" из Београда.

Крајем 1965. године, Рударско-топионичарски басен Бор и Институт за медицину рада и радиолошку заштиту СРС „Др Драгомир Карајовић", склопили су уговор о петогодишњој сарадњи на проблемима здравствене заштите радника РТБ-а.

Главни задаци Института били су:

— проучавање хигијенских услова рада у организационим јединицама и погонима РТБ-а Бор,

— проучавање здравственог стања запослених радника у РТБ-у Бор, посебно на радним местима на којима се показује већа опасност по здравље радника,

— проучавање и постављање савремене организације здравствене службе у РТБ-у Бор и кординација свих фактора који раде на здравственој и техничкој заштити радника,

— разрада и спровођење методологије за унапређивање здравствене заштите радника са посебним тежиштем на превентивној делатности,

— оспособљавање стручног кадра за програмирање и извођење комплексних задатака савремене задравствене заштите радника.

— разрада конкретних предлога мера за побољшање хигијенских услова рада и унапређење здравља радника, као и њихово спровођење.

Стручњаци Института, у заједници са Службом заштите на раду РТБ-а Бор и Здравственом станицом РТБ-а у Бору, обавили су са успехом постављене задатке.

Године 1968, организован је у Бору Симпозијум о заштити здравља радника Рударско-топионичарског басена Бор, у чијем су раду учествовали и угледни стручњаци из више европских земаља. Главни задатак Симпозијума био је сагледавање акутних проблема, откривање њихових узрока и изналажење најпогоднијих путева, средстава и метода за здравље радника. Изнето је око педесет врло ус-

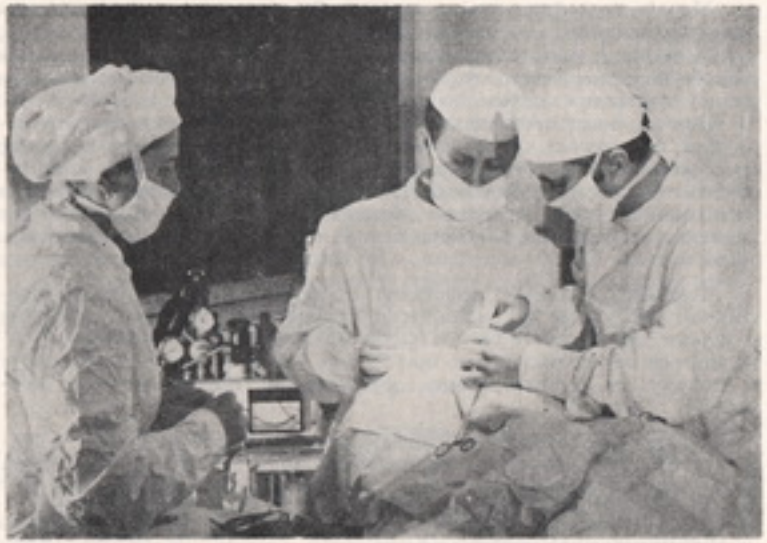

Хирушка интервенција на Очном одељењу Медицинског центра у Бору

пелих радова еминентних стручњака из области заштите и медицине рада.

Средином 1969. године, Здравствена станица је припојена Медицинском центру у Бору, те у оквиру Центра постаје самостални Диспанзер за медицину рада.

Задњих година Диспанзер за медицину рада у Бору кадровски је ојачао (четири лекара су завршили специјализацију из медицине рада). Он је сада установа индустријско-територијалног значаја, која обавља превентивно-куративне здравствене услуге и спроводи у своме делокругу професионалну оријентацију. Број посета лекару службе медицине рада износио је просечно годишње око 62 400 у периоду 1970-1974. г. Број прегледа у циљу запошљавања износио је, на пример, у 1972. г. 1 040, а број систематских прегледа 2 738 уз пораст у односу на претходне године и тенденцију даљег раста.

Диспанзер пружа стручну помоћ Службама заштите свих ООУР-а борског дела РТБ-а и другим радним организацијама на територији општине.

Служба заштите, посебно здравствене заштите у РТБ Бор

Служба здравтвене заштите у свим ООУР-а РТБ-а Бор има једног, или више, а неке и десетину здравствених радника. Главни носи-

Из амбуланте ООУР Јама

оци и реализатори здравствене заштите су медицински техничари и болничари. ООУР-а Јама има, од 1971. године, у Служби заштите и лекара, специјалисту за медицину рада. У просторијама купатила Јаме постоји, од 1957. године, колективни ИНХАЛАТОРИЈУМ за превенцију и лечење оболелих радника од респираторних, плућних неспецифичних обољења. Удисањем лекова у облику аеросола и лечењем по групама од 25-30 људи у току петнаест минута дневно, а у трајању лечења око 25-30 дана, постижу се одлични резултати и у превенцији и терапији у зависности од препарата и врсте лека.

Могу се спроводити и спровде се лечења и одређеним лековима (на пример НИСТАТИНОМ код обољења дисајних путева од ГЉИВИЦА). Ово је специфична терапија и траје свега седам дана.

Године 1972. почео је успешно да ради модерни ИНХАЛАТОРИЈУМ у ООУР Топионица, са применом колективне и индивидуалне инхалације у зависности од потребе и врсте лека.

Служба заштите редовно шаље оболеле раднике на медицинску рехабилитацију у одговарајуће центре као што су: Соко Бања, Врњачка Бања, Гамзиградска Бања, Брестовачка Бања и други центри. Ово је дугорочна пракса и сарадња са одговарајућим центрима.

РЕКРЕАЦИЈА радника, у трајању од 7-10 дана, уведена је за све раднике, уз активно учешће рекреативаца. Користе се погодни центри као што су: Ртањ, Борско језеро, Брестовачка Бања и друга места.

Ово је веома значајан и користан вид здравствене превентиве, како по обиму, тако и по ефикасности.

Треба подвући да су и техничка средства, као и техничка и социјална заштита, веома присутни у целокупној заштити радника и њихових породица.

Интеграција здравствених установа у Бору

Удруживањем Градске болнице и Дома народног здравља, 1964. године, основан је Медицински центар у Бору. То је прво удруживање медицинских установа.

Нешто касније извршена је интеграција Медицинског центра у Бору и Дома народног здравља у Бољевцу, која је трајала само две године (1968. и 1969.)

За разлику од поменуте интеграције, извршено је, 1969. године, успешно припајање Здравствене станице РТБ-а и Стоматолошке поликлинике Медицинском центру у Бору.

Све ово представљало је тражење бољих облика организовања здравства на борском подручју.

Проширивањем обима послова и услуга повећава се број здравствених установа и здравствених радника. Јављају се нове тенденције и нова кретања. Тако, 1964. године, почиње да ради при Центру за социјални рад и Саветовалиште за лечење алкохоличара.

Почетком 1970. године, Медицински центар из Бора припаја се Регионалном медицинском центру у Зајечару. Ове установе остају припојене само две године (припајање се показало преурањеним).

У 1972. години, у Бору се спајају апотекарска служба и Апотека „Др Стеван Јаковљевић" са Медицинским центром.

Изградња нових објеката

У периоду од ослобођења, до 1967. године, изграђено је више медицинских објеката. Изграђена је зграда дечјег одељења, затим нови део болнице са сутереном, приземљем и два спрата и зграда за очно и ушно одељење. У новим просторијама смештена су новоотворена одељења: ортопедско, очно, ушно, уролошко, дечје, затим, пратеће службе — шок-собе, операционе сале, рентген-кабинет. биохемијска лабораторија, специјалистичке амбуланте.

Поред изградње нових објеката адаптирани су постојећи и друге зграде, које до тада нису служиле као медицински објекати.

Садашњим програмима и плановима развоја здравства на борском подручју дат је приоритет изградњи диспанзера за медицину рада, зграде за општу медицину и стоматолошке поликлинике.

Број здравствених радника повећавао се уз прихватање нових захтева и нових послова. (1961. године у Бору је било 30 лекара, 1965. године — 48, 1970. године тај број се повећао на 66. Слично је и са осталим профилима медицинских радника.) Проширавао се и обим и врста здравствених услуга.

Нова зграда Медицинског центра у Бору

Тако је у стационару (око 370 постеља) лечено 1970. год. 9 813, 1971. год. 9 840, а 1972. год. 9 578 болесника. Број посета лекару опште праксе износио је 1970. год. 90 369, 1971. год. 96 363, 1972. год. 96 424, а 1974. год. 89 251.

Кадрови

Медицински центар у Бору има данас шест радних јединица и то: Болница, Општа медицина, Диспанзер за медицину рада, Стоматолошка служба, Апотека и Заједничке службе. Укупно је запослено 532 радника, који обезбеђују здравствену заштиту за 32 000 грађана Бора и 21 000 људи у селима борског подручја.

Према квалификацијама у здравственим службама раде:

36 лекара специјалиста,
9 лекара на специјализацији,
24 лекара опште медицине,
6 лекара стажера,
2 лекара специјалиста стоматолога,
3 лекара на специјализацији из стоматологије,
10 лекара стоматолога,
3 лекара стоматолога стажера,
6 фармацеута,
20 виших медицинских техничара,
170 средњих медицинских техничара,
60 здравствених радника са нижом стручном спремом и
192 немедицинска радника.

У Медицинском центру раде сада на стручним пословима: 93 лекара, 6 фармацеута и 190 медицинских техничара, што представља

велики стручни потенцијал на борском подручју. Између 36 лекара специјалиста има и доктора медицинских наука, неколико примаријуса и специјалиста са субспецијалношћу (на пр. кардиолог и грудни хирург).

Неколико специјалиста се издваја својим заиста бриљантним радом и радом на научном пољу. Они су дали значајан допринос медицинској науци решавајући проблеме широке патрологије и оболевања у Бору и његовој околини.

Јануара 1962. године, када је већ постојало социјално осигурање пољопривредних произвођача, отворене су амбуланте на борском подручју у селима: Слатини, Оштрељу, Доњој Белој Реци, Шарбановцу, Брестовцу и, 1970. године, у Бучју (Села Злот, Кривељ и Горњане имали су стално, или повремено, лекаре у месту — прва два села и пре рата). Поред лекара, који долази у одређене дане, у сеоским амбулантама стално је запослен болничар, или медицински техничар.

Подружница српског лекарског друштва и стручно уздизање здравствених радника

Повећање броја лекара, широка здравствена проблематика и широка и значајна патологија на борском подручју, убрзали су одлуку лекара о оснивању Подружнице српског лекарског друштва у Бору Подружница је основана 1956. године.

Разноврсност оболења и њихова прилична учесталост педесетих година, како код деце и омладине, тако и код одраслих, захтевали су планski приступ и ангажовање свих здравствених радника, као и помоћ друштвено-политичких организација, а нарочито Синдикалне организације. На састанцима Српског лекарског друштва здравствени радници, а првенствено лекари, осветљавали су поједина здравствена подручја и поједине врсте оболења, мењајући искуства и сагласно налазећи најбоља решења превентиве и лечења појединих оболења, или њихових појава.

Српско лекарско друштво, заједно са Синдикалном организацијом, организује стручно уздизање медицинских кадрова са нижом стручном спремом.

Тако је организована једногодишња болничарска школа коју су са успехом завршиле три генерације.

Школу за дечје неговатељице завршила је једна генерација полазника и побољшала и унапредила рад на овом осетљивом послу.

Четворогодишњу школу за медицинске сестре такође је завршио већи број полазница, које су обогатиле своје стручно знање и подигле општу здравствену заштиту на подручју наше општине.

ПАТРОНАЖНА СЛУЖБА све више заузима своје место у превенцији и лечењу па јој се све више и поклања пажња. Нарочито, до пуног изражаја долази рад медицинских сестара и техничара у патронажној служби, у педијатрији (дечја заштита), затим код тубер-кулозе и у геријатрији (заштита и нега старијих особа).

Са добро развијеном поливалентном патронажном службом све смо ближи оном — „Боље спречити него лечити".

Здравствени радници су сада, као што је било и за време рата, сврстани у редове ОПШТЕНАРОДНЕ ОДБРАНЕ, у редове чувара наше земље. Медицински центар у Бору носилац је признања и награда за резултате и успехе у раду на општој здравственој заштити и за успехе постигнуте у војним вежбама „Тимок 71. и 72".

Бањско-климатско лечилиште Брестовачка Бања

Брестовачка Бања се налази у подножју планине Црни врх, 12 километра југозападно од Бора, на надморској висини од 385 метара.

Велики комплекси шума, распоређени по околним брегoвима и висовима и две речице које се састају у Бањи, чине овај природни амбијент веома погодним за бањско-климатско лечење и за бављење активном рекреацијом.

Близина Борског језера и широка асфалтна трака која води поред Борског језера и преко Црног врха на врело Млаве и даље за Београд, као и веома добра повезаност Бање са Бором, Зајечаром, Бољевцем и Параћином, омогућавају да се врло брзо и удобно може сти ћи до овог природног дара оболелим, уморних и жељних рекреације, или мира.

Бања има осам термалних извора. Седам се налазе у базену, а један служи за пуњење када. Температура воде је од 36 до 41 степена Целзијуса. То је сумпоровита хипертермна вода, са карактеристикама слабијих соличних вода. Вода се пије и може се купати у њој. Главна обољења која лечи су: разне врсте реуматизма зглобова и мишића, неурелгије (као што је ишијас и слично), разне узетости, обољења живаца (нарочито неурастенија), слаба крвна слика и анемија, женске болести, општа слабост и изнуреност, као и несаница.

Већ годинама радници Рударско-топионичарског басена, и не само они, користе дарежљивост природе и уређеност Брестовачке Бање за лечење и активну рекреацију. Долазе по групама, организовано и појединачно, да проведу часове одмора.

Брестовачку Бању и Борско језеро Боранн популарно називају „ЗЕЛЕНА ПЛУЋА БОРА".

Самоуправно организовање

У општим кретањима и развоју нашег самоуправног социјалистичког друштва текао је самоуправни развој здравства на борском подручју. Тако је, као што је било говора, 1964. године извршена делимична самоуправна интеграција здравствене службе, а нешто касније и потпуна, на нивоу комуне. Године 1971, медицински центри у тимочком региону склопили су међусобни споразум о оснивању заједнице и регулисали су међусобне односе Правилником о организацији здравствене службе и међусобних економских односа здравствених радника.

Према принципима новог Устава, Медицински центар у Бору се конституисао као радна организација са својим радним јединицама.

РАЗВОЈ САМОУПРАВНИХ ОДНОСА

Упоредо са развојем материјалне основе, мењали су се и друштвени односи у борској општини. На промену тих односа највише је утицало јачање самоуправног положаја радних људи. Настало у сфери материјалне производње, самоуправљање се у току свог двадесетпетогодишњег развоја проширило и на остале области друштвеног живота. Био је то највећи допринос борске радничке класе у борби за социјалистички преображај ове средине.

Поред осталих карактеристика, развој самоуправљања у борској општини имао је и нека посебна обележја. Оно је настало у првим годинама социјалистичке изградње, када је земљи требало дати... „што више и што боље бакра". Стална мобилност свих друштвених субјеката у извршавању овог најважнијег задатка давала је током више година посебан импулс развоју самоуправљања.

Јачање самоуправљања у области производње имало је велики значај за изградњу самоуправних односа у осталим друштвеним делатностима и у општини као целини. Оно је постепено мењало положај и улогу радних људи у организовању и регулисању читавог привредног живота комуне, у располагању друштвеним дохотком и у одлучивању о пословима од заједничког интереса. У новим условима самоуправно договарање и споразумевање постало је основни принцип и начин усклађивања интереса и потреба радних људи.

Од демократске институције, самоуправљање је прерасло у најважнију функцију читавог привредног и политичког система ове комуне. Оно се у данашњим условима јавља као процес опште децентрализације и деетатизације, као облик ширег друштвеног преображаја ове средине.

САМОУПРАВЉАЊЕ У РАДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА

Први самоуправни органи

Самоуправљање у радним организацијама борске општине настало је и развијало се у веома специфичним економским и друштвеним условима. У време избора првих радничких савета, поред Борског рудника, постојало је још неколико мањих предузећа, која су основали ондашњи Градски и Срески народни одбор у Бору. Установе у друштвеним делатностима (у просвети и здравству) биле су тада под административно-оперативним руководством државних органа.

Први самоуправни орган, раднички савет, изабран је у почетку само у Борском руднику (1. септембра 1950. године) док је у осталим предузећима и установама задржан и даље ранији начин управљања. Почетак радничког самоуправљања и прва искуства у овој области везани су, према томе, за Борски рудник, који је тада запошљавао и највећи број радника.

Избори за први раднички савет у Борском руднику одржани су у свечаној атмосфери. За састав радничког савета постојала је јединствена кандидатска листа Синдиката, за коју је гласало 91,42 одсто радника. Укупно је изабрано сто двадесет чланова, од којих је било осамдесет осам радника (рудара, багериста, ложача, топионичара), четири техничара, седам службеника и двадесет чланова других професија. У први раднички савет изабран је 51 члан КПЈ.

На првој седници Радничког савета изабран је Управни одбор од 10 чланова. Овај историјски моменат обележен је спомен-плочом на тадашњој управној згради предузећа.

Тек два месеца касније Градски народни одбор донео је одлуку (30. октобра 1950. године) о расписивању избора за радничке савете у осталим предузећима. Избори су расписани за 15. новембар 1950. године. Тога дана изабрани су раднички савети у Градском предузећу за промет пољопривредних производа „Полет", Градском угоститељском предузећу „Космај", Градском предузећу за друштвену исхрану „Дрина", Градској штампарији „Нови дани", Градском трговинском предузећу „Први мај", Градском комуналном предузећу „Напредак" и још неким мањим предузећима.

У првим годинама самоуправљања развојни правци и делатност Борског рудника, његово организационо повезивање, цена производа и плате запослених били су регулисани државним инструментима.

Финансијско пословање предузећа било је саставни део државног буџета, одакле су обезбеђивана и средства за проширену репродукцију. У то време у току је било извршење Првог петогодишњег плана народне привреде, којим су били детаљно утврђени задаци овог Предузећа. Улога плана и државне управе била је тада још увек велика. Међутим, колектив борских рудара имао је и утаквим условима значајан удео у одлучивању, нарочито у начину организовања производње, односно у начину извршења планских задатака.

Још у претходним годинама постојала су производна саветовања, уз учешће Синдиката и других организација. Систем стимулације са такмичењима, премијама и посебним признањима, покренуо је активност радника. И први раднички савет, који је крајем 1949. године уведен као саветодавно тело (на основу Упутства Привредног савета Владе ФНРЈ и Централног одбора Савеза синдиката Југославије) представљао је непосредну политичку и организациону припрему за остварење идеје радничког самоуправљања. Искуства из тог претходног периода допринела су да се Раднички савет још

Седница првог самоуправног органа (Управног одбора) Борског рудника 1950. године

од прве седнице (одржане 3. септембра 1950. године) посвети веома важним питањима, као што су побољшање радне дисциплине, штедња у свим областима и борба за снижење трошкова производње.

Од првих дана он почиње да се бави значајним проблемима пословне политике предузећа. Раднички савет започео је свој рад разматрањем и одобравањем основних планова и завршног рачуна, доносио закључке о управљању предузећем и о извршењу планираних задатака. У центру пажње била је борба за извршење плана производње, затим проблеми штедње материјала, награђивање за посебне резултате у раду и брига за кадрове. Од седамнаест седница, колико је први радnички савет одржао за време свог мандатног периода, седам седница су у целини биле посвећене производњи.

Први Радnички савет бавио се проблемима који су имали општи значај за развој предузећа. Да би се обухватили и непосредни задаци у погонима, а самоуправљање што више приближило произвођачима, формирају се и погонски радnички савети. До 1. јануара 1952. године у борском руднику формирано је 10 радничких савета и управних одбора. Ови радnички савети бројали су од педесет до сто чланова, а у управне одборе бирано је од пет до једанаест чланова. Контакт Радничког савета предузећа остваривао се преко актива чланова радничких савета у погонима и зборова произвођача.

Радnички савет погона, са ограниченим правима одлучивања о основним питањима живота и рада Предузећа, нису се дуго одржали. Сведени на органе који расправљају, а не одлучују, ови радnички савети гасе се већ крајем 1953. године. Тек касније, (априла 1958. године) погонски радnички савети се поново обнављају. Тада је, поред базенског, изабрано и осам погонских радничких савета.

У осталим градским предузећима нису постојала претходна искуства о ширем учешћу радника у непосредном одлучивању. У време избора самоуправних органа у овим радним организацијама многи послови остали су и даље у надлежности Градског народног одбора. Градски одбор је одлучивао о оснивању предузећа, о планирању и финансирању њихове делатности, о инвестицијама, ценама услуга, радној снази и др. Сва ова предузећа била су, сем тога, скоро формирана, па се још нису осамосталила у раду. Због тога први самоуправни органи у овим радним организацијама нису у почетку имали много успеха у раду. Оцењујући рад радничких савета и извршних одбора три месеца после њиховог формирања (19. фебруара 1951. године), Извршни одбор Градског народног одбора је уочио многе недостатке. Тада је констатовано да се на састанцима радничких савета „не доносе конкретне одлуке којима би се одређивала задужења и начин извршавања задатака". Сем тога... „састанке радничких савета и управних одбора, уместо председника, одржавају директори предузећа и на састанцима имају главну реч". Том приликом критиковани су и повереници што не пружају помоћ самоуправним органима. Истакнуто је, такође, да... „међу члановима радничког савета и управног одбора још није развијена борба мишљења, која је

потребна у решавању питања из рада предузећа, те зато имају одлучујућу реч директори предузећа"..

Извршни одбор је донео за ово време врло значајне закључке, међу којима: да директори предузећа на седницама радничког савета и одбори доносе закључке и њима усмеравају рад предузећа; да се организују семинари за све чланове радничких савета и управних одбора, на којима би се обучили за рад на задацима којима треба да се баве; да се контролише извршење задатака постављених од радничких савета и управних одбора; да повереници Извршног одбора Народног одбора града Бора повремено одржавају састанке са члановима радничких савета, управних одбора и директорима и са њима разматрају рад радничких савета и одбора.

Мере предузете на основу ових закључака, као и ангажовање друштвено-политичких организација, нарочито Синдиката, допринели су побољшању рада самоуправних органа у радним организацијама. Повећано је и учешће непосредних произвођача у одлучивању.

На иницијативу и у организацији Општинског синдикалног већа и Рудничког одбора Синдиката, одмах после обављених избора, одржавани су вишедневни семинари из области економског образовања чланова радничких савета. Посебно су одржавани семинари за чланове Радничког савета Борског рудника, а посебно за градска предузећа. Поред ових семинара повремено су одржавани и течајеви за економско образовање радника.

Све ове мере као и поменуто ангажовање Синдиката и партијских организација дали су позитивне резултате у развоју самоуправљања у борским предузећима. Али, ситуација није била свуда иста. У неким предузећима у граду самоуправљање се сводило мање-више на формалност. Улога колектива се још увек мање осећала, а насупрот томе још увек је била јака руководећа улога директора. Ипак, то је био само мањи број предузећа, док је у осталим у овој области учињен значајан напредак.

У погонима рудника, највеће радне организације у Бору, највише је учињено на успостављању нових односа. Преко зборова произвођача Радnички савет обавештава раднике о свом раду, консултује их пре доношења значајних одлука и на тај начин се тежи да се произвођачи, бар индиректно, укључе у управљање. Уводи се пракса да Управни одбор, пре него што неки значајни предлог упути Радничком савету, прво организује консултовање радника на зборовима произвођача.

Са развијањем метода рада Радничког савета тражио се и бољи начин избора како би се свим производним погонима обезбедило да они у Радничком савету учествују према броју запослених радника и према свом доприносу укупном пословном успеху предузећа. На првим, другим и трећим изборима радnички савет је биран у целом предузећу јединствено. Ово је доводило до тога да се из неког малог погона бира више чланова радничког савета него из већих погона. На

наредним изборима чланови радничког савета нису бирани у целом предузећу јединствено, већ по погонима. Сваки погон постаје засебна изборна јединица и бира одређен број чланова радничког савета, и то прво само према броју запослених радника, а касније и према вредности основних средстава.

У начину избора врше се и друге измене. Сами избори постају демократскији. На првим изборима бирано је по кандидатским листама па је неко могао да добије мањи број гласова, а да буде изабран, јер је био на листи која је добила већину гласова. Већ на другим изборима бирају се они кандидати који су добили највећи број гласова без обзира којој су кандидатској листи припадали.

Поред кандидатске листе Синдиката, на изборима се појављују и кандидати које истичу групе радника.

Време и начин избора и сам број чланова радничког савета одређује раднички савет, а не као раније Народни одбор, односно Републички савет за законодавство.

На свим изборима, на свим кандидатским листама, организације Синдиката, посебно организације КПЈ, залагали су се да у радничке савете уђе што већи број радника из производње. На пример, у други раднички савет, који је изабран 20. марта 1952. године, од сто двадесет чланова изабрано је седамдесет девет радника из производње, а остали су били инжењери, техничари, надзорници, пословође и службеници.

Све већа пажња посвећивана је припреми материјала и консултовању са радницима. У „Колективу" од 22. августа 1952. године о томе пише: „Чланови Радничког савета већ десет дана раније од заседања били су упознати са материјалом и дневним редом о којима ће расправљати. Неки чланови Радничког савета, пре одласка на заседање, одржали су у својим погонима договор са радницима".

Са развојем самоуправљања јача критички однос према раду служби привредног руководства и према раду управног одбора. Озбиљне критике на рад управног одбора чују се већ 1952. године. У септембру те године Раднички савет констатује да није задовољан радом Управног одбора, коме се замера да се поистоветио са стручним колегијумом.

У то време су на нивоу шире друштвене заједнице предузете мере да се обезбеди већа самосталност предузећа. Новим Законом о управљању привредом (од 29. XII 1951. године), као и новим Уставним законом (од јануара 1953. године), створени су услови да се уместо централистичког планирања пређе на друштвене планове и на слободну продају робе широке потрошње.

У Бору проблеми планирања не препуштају се само руководећим службама, или само директорима предузећа. У јануару 1953. године Раднички савет Борског рудника два дана разматра Друштвени план и тражи узроке стагнације продуктивности рада. Раднички савет утврђује да се ефективно радно време недовољно користи и да постоји велика број непродуктивних радних места. У погону се затим формирају специјалне комисије да би размотриле овај проблем и предложиле укидање непродуктивних радних места. Истовремено се укида акордни рад и тражи решење за раднике чија је радна способност умањена због обољења, или исцрпљености.

Нови уставни закон из 1953. године знатно је допринео даљем учвршћивању самоуправљања у привреди и проширио право самоуправљања и на друштвене делатности. Промене су се највише запажале код градских предузећа, код којих се у наредним годинама повећала самосталност у пословању. Побољшан је и рад њихових самоуправних органа. У извештају на скупштини Среског синдикалног већа, од 27. маја 1955. године, стоји: . . . „Раднички савет у градским предузећима показали су много боље резултате у односу на раније године. Њихов рад у предузећу се све више осећа. У решавању ових учествује цео колектив. То се нарочито осећало приликом доношења Тарифног правилника и Правила предузећа. Све је мање самоволе руководилаца и њиховог одлучивања мимо колектива" . . .

Увођење новог система награђивања

У борби за стварање нових односа, самоуправни органи, а са њима и радни колектив, тежили су да се у награђивању обезбеди стимулација већег ангажовања радника на радним местима, односно на радним задацима.

Већ са избором првих радничких савета, пренета су нека права државе у расподели фонда плата на органе управљања. Први раднички савет Борског рудника добио је још марта 1952. године право да самостално дели остварени платни фонд. То је било веома значајно, иако се радило о ограниченом платном фонду. Пред самоуправним органима стајао је одговоран и сложен задатак да се многобројни прописи и уредбе о платама и зарадама, који су до тада важили, замене јединственим нормативним актом, једним тарифним правилником. Мада искуства у овој области није било, овом задатку се пришло са великом пажњом. Поред централне комисије за израду тарифног правилника предузећа, формиране су и комисије у погонима. Погонске комисије чинили су: управник погона, технички руководилац, председник управног одбора и радничког савета, секретар партијске организације и четири до пет најбољих радника. Укупни платни фонд подељен је на погоне и сваки је погон имао своју оквирну суму која се делила према радним местима.

Дискусија о тарифном правилнику била је врло жива у њој су активно учествовале и синдикалне организације. При Рудничком одбору Синдиката формирана је комисија која је изучавала Нацрт правилника. Радничком савету предузећа је на Нацрт правилника била достављена 191 примедба из погона, а 86 примедби упућено је Рудничком одбору Синдиката. Многе од тих примедби су усвојене, а затим је тарифни правилник достављен на потврду Земаљском синдикату металургије. Земаљски синдикат је учинио мање измене и правилник је почео да се примењује.

Први тарифни правилник усвојен је на последњој седници првог Радничког савета, 7. маја 1952. године.

Овим Тарифним правилником била су регулисана нека основна питања политике награђивања у оквиру предузећа. Тако је, прили-

ком одређивању висине тарифних ставова за поједина радна места, приоритет био дат свим тежим радним местима, као што су радна места у ами, топионици, флоацији.

Непуну годину дана касније, почетком јануара 1953. године, Руднички одбор Синдиката тражи промену Правилника и указује на недостатке, уочене за време његове примене. Предлаже се увођење приправничког стажа са умањењем од 15 одсто, повећање пробног рада од 15 до 30 дана, формирање сталне комисије у свим погонима и секторима које би пратиле примену Тарифног правилника и повећање обавезног трајања норми од 3 на 12 месеци. У својим захтевима Руднички одбор Синдиката нарочито инсистира на смањењу разлике у тарифним ставовима између радника и службеника, које су, по претходном Правилнику, биле знатно веће у корист службеника. Поново је отпочела у колективу дискусија о Тарифном правилнику и она се завршава 24. фебруара осмодневном седницом Радничког савета. На овим седницама Радничког савета учествује и приличан број радника и службеника који нису његови чланови. Већину захтева Рудничког одбора Синдиката Раднички савет је усвојио.

Допринос афирмацији самоуправљања у расподели учињен је укидањем фонда руководства, којим је управљао директор. Из овог фонда директор је награђивао раднике и стручњаке које је сматрао најзаслужнијим за успех предузећа. У таквом награђивању увек је постојала могућност да се појединци неправедно награде јер ни радници, а ни органи самоуправљања, нису имали право да утичу на поделу средстава из фонда руководства.

Раднички савет је, с обзиром на честе измене прописа о платама, скоро сваке године доносио нови тарифни правилник. Том приликом одстрањивани су извесни недостаци, који су уочени у пракси. Тако је у новим тарифним правилницима, који су доношени после 1952. године, постепено уклоњен поменути несклад, повећан је тарифни став квалификованим и висококвалификованим радницима и службеницима и више издиференциран ниво њихових плата у односу на тарифне ставове полуквалификованих и неквалификованих радника и службеника.

У тарифним правилницима било је предвиђено и смањење тарифних ставки оним радницима и службеницима који немају стручну спрему која је предвиђена за дотично радно место. Ова мера имала је врло значајно дејство, јер је повећала заинтересованост радника и службеника да се стручно уздижу. Тако, већ у 1956. години, у предузећу долазило до оснивања низа разних курсева, на којима су се радници и службеници припремали за полагање стручних испита. Осим тога, још од 1952. године била је организована школа за опште образовање радника, а 1955. године организована је и мајсторска школа. За стручно оспособљавање радника, на основу одлуке Радничког савета, исплаћено је, само у 1956. години, око 12 милиона динара.

Радници савет је заузео енергичан став против оваквих појава мене тарифних правилника од стране руководећег особља у појединим погонима и секторима предузећа. Тако је на седници Радничког савета, одржаној 14. августа 1952. године, посебна комисија под-

нела извештај о примени тарифног правилника у предузећу, у коме је, између осталог, констатовала да је у неким погонима кршен тарифни правилник.

Раднички савет је заузео енергични став против оваквих појава и донео закључак да органи руковођења поведу већу контролу и обезбеде поштовање одредаба Тарифног правилника, као и осталих интерних прописа. После овог, директор предузећа предузимао је и извесне казнене мере.

Осим тога, постала је устаљена пракса у раду Радничког савета и Управног одбора да се свака три месеца анализирају финансијско и материјално пословање предузећа, а том приликом анализирају се и резултати у погледу остваривања плата, тако да је Раднички савет благовремено могао да предузме одговарајуће мере да се установљени недостаци отклоне.

Раднички савет је, водећи политику награђивања у складу са потребама предузећа, приступио, 1955. године, увођењу премијског система. Циљ је био да се путем одобравања премија радницима и службеницима да још снажнији подстрек за повећање продуктивности рада, да се утиче на повећање обима производње, снижење материјалних и других трошкова и слично.

Тражењу начина награђивања који би највише омогућавао стимулисања рада посвећивана је значајна пажња и у другим предузећима у Бору. Међутим, резултати су често зависили од унутрашњих односа у предузећу, као и од економског положаја предузећа. Боље резултате онемогућавале су и честе реорганизације, нарочито трговине и угоститељства, као и велика зависност градских предузећа од рада и одлука државних, а нарочито општинских органа.

Али, напори су чињени. У уводнику „Колектива", од 8. фебруара 1957. године, говори се о тарифним правилницима, па се између осталог, каже:

„У Трговинском предузећу „Србија" Раднички савет је два пута враћао предлог тарифног правилника прим. М. С. Управном одбору, јер је сматрао да нису доследно примењени принципи за повећање плата. Тек после двоструке корекције, Раднички савет је усвојио Предлог тарифног правилника и сада о њему расправљају чланови колектива".

У истом чланку критикује се Угоститељско предузеће „Космај" што је линеарно повећало плате. У мањим занатским предузећима (обућарској и кројачкој задрузи) повећање тарифних ставова одразило би се на висину цене услуга. Тражи се од Савета за привреду општине да посебно анализира специфичан положај малих занатских предузећа и пронађе решење овог проблема.

Крајем 1957. године расподела дохотка регулисана је законима (док се до тада расподела друштвеног производа вршила на основу одредаба Савезног друштвеног плана). То је омогућило самосталније одлучивање самоуправних органа о дохотку и даље усавршавање система расподеле личних доходака у радним организацијама борске општине.

Упознавање са новим правилником о награђивању

Значајан подстицај развоју самоуправљања и усавршавању расподеле у радним организацијама дала је и Резолуција Првог конгреса радничких савета Југославије, као и Програм СКЈ, усвојен на Седмом конгресу (1957. године).

У Басену Бор нови корак у тражењу бољих облика награђивања учињен је усвајањем Правилника о награђивању према комплексном учинку, који је почео да се примењује септембра 1960. године. Основни циљ овог начина награђивања био је да стимулише повећање обима производње и продуктивности рада, да више заинтересује радника за успешније пословање предузећа, за боље коришћење производних капацитета и снижење цена коштања. Раднички савет је оценио да ће промене система награђивања позитивно утицати на стварање нових и бољих односа у колективу. Правилником је постављен принцип да награђивање по комплексном учинку мора да зависи од рада и заслуга сваког радника на радном месту, од резултата јединице у којој ради и од општег успеха предузећа.

Овим нормативним актом предвиђено је да се средства за награђивање утврђују и обрачунавају на бази постигнуте финалне производње и реализације (продаје) готових производа. Да би се остварио принцип обрачуна по јединици производа, односно по комплексном учинку, предузеће је било подељено на 18 економских јединица и на општу јединицу управе РТБ-а, која врши услуге економским јединицама.

Правилником је предвиђена и даља подела економских јединица на ниже обрачунске јединице, групе, одељења итд. Одређени

су и износи за расподелу по јединици производа за сваку економску јединицу.

Дуга дискусија (од маја до краја августа 1960. године) и жива политичка активност у припреми Правилника, показали су да у колективу влада велико интересовање радника за нове облике награђивања, а то се позитивно одразило на производне резултате остварене у последњим месецима 1960. године. Усвајање овог Правилника значило је проширење и материјалне базе деловања Радничког савета, тако да се стварају нови услови за квалитетније управљање.

Борски референдуми

Одмах у почетку управљања Борским рудником и топионицом од стране демократски изабраног Радничког савета, тежило се да се пронађу најбољи путеви којим би се самоуправљање што више приближило свим произвођачима и обезбедило непосредно учешће произвођача у доношењу важних одлука. У том тражењу било је и лутања, али нису изостали ни позитивни резултати који су били допринос овог колектива усавршавању самоуправљања и у југословенским размерама.

То су, пре свега, борски референдуми. Раднички савет Борског рудника и топионице први је у југословенској пракси самоуправљања увео референдум.

Раднички савет је одмах после усвајања новог економског система, којим су први пут остављена извесна материјална средства на слободно располагање радном колективу, одлучио да уведе референдум и на тај начин што непосредније ангажује колектив и сваког радника у њему, а уједно и провери правилност својих планова и одлука. Референдум је био и један од облика консултовања радних колектива, углавном, о расподели фондова за самосталну располагање. У том периоду је у Бору одржано шест референдума.

Први референдум је спроведен у другој половини 1952. године и том приликом јавним гласањем се тражи мишљење радног колектива о подели вишка фонда плата и куповини аутобуса за излете.

У јесен 1952. године одржан је други референдум. Та година је била врло тешка за целу југословенску заједницу јер је страховита суша опустошила поља и уништила скоро сву летину. Колектив Рударско-топионичарског басена Бор понудио је, на иницијативу свог Радничког савета део средстава из својих фондова југословенској влади да у иностранству набави прехрамбене артикле неопходне за савлађивање тешких последица суше. Ту акцију борског колектива поздравио је тадашњи Привредни савет ФНРЈ, али је стао на становиште да тај новац треба употребити за подизање друштвеног стандарда у Бору. Тиме се Раднички савет нашао пред дилемом како и у које сврхе да утроши расположива средства: за изградњу нових станова, проширење болнице, уређење града, или за помоћ селу Злоту. Раднички савет је на својој седници од 16. октобра 1952. године одлучио да из својих фондова на слободном располагању и вишка плата издвоји 50 милиона динара за побољшање животног стандарда

становништва Бора, како би се ублажиле последице суше. Референдум је одржан 21. октобра 1952. године. Од укупног броја радника и службеника гласало је 96 одсто, од тога, за предлог Радничког савета 59, а против предлога 27,2 одсто. Резултати би били повољнији да су припреме биле темељније и да су радницима боље објашњене функције фондова из којих се узима новац за подизање друштвеног стандарда.

По трећи пут радници борског рудника и топионице су се преко референдума изјаснили 25. новембра 1952. године за предлог Управног одбора предузећа да се из фонда за самостално располагање утропи 50 милиона динара како би се повећао друштвени стандард радника самаца. Средства је требало утрошити за набавку опреме у радничким становима, оправку зграда, путева, итд. На референдуму је гласало 83 одсто радника, за предлог 70 одсто, а против 13 одсто. На неким гласачким листићима, поред изјашњавања „за" или „против", гласачи су давали и друге предлоге: да се за раднике направи чекаоница на стајалиштима возова између Метовнице и Бора, да се поправе, путеви, подигну нове стамбене зграде, фискултурни објекти, набаве кишне кабанице, мантили и чизме за раднике и друго.

За будућност Борског рудника свакако је најважнији четврти референдум јер радници том приликом нису одлучивали само о изградњи станова и путева, већ и о одвајању средстава за проширену репродукцију, за учешће колектива у изградњи великих инвестиционих објеката. На дан 7. априла 1953. године одлучено је да се из фонда за самостално располагање да 130 милиона за градњу и 20 милиона за оправку станова, 500 милиона за почетак радова на изградњи топионице, фабрике сумпорне киселине и суперфосфата и 10 милиона динара за културно-просветни рад и фискултуру. На овом референдуму учествовало је 80 одсто чланова колектива.

На петом референдуму 26. маја 1953. године одлучено је да се из фонда за самостално располагање издвоји 85 милиона динара за изградњу самачких станова и уређење насеља Север. На овом референдуму учествовало је 70 одсто чланова колектива.

На шестом референдуму, 20. новембра 1953. године, тражено је одобрење радног колектива да се из фонда за самостално располагање одобри сума од 8 милиона динара за оправку путева, 20 милиона за побољшање стамбених услова радника и службеника самаца, 50 милиона за набавку моторних возила и друге опреме за модернизацију саобраћаја и да се из вишка фонда плата исплати радницима и службеницима износ од 29 672 763 динара. На том референдуму је већина колектива била уз свој Раднички савет, усвојена су сва четири његова предлога. Истина, са највећим процентом, 86,2 одсто, био је усвојен предлог о подели једног дела вишка фонда плата. У трећој години радничког самоуправљања то је било више разумљиво него забрињавајуће.

О искуствима борских референдума доста се дискутовало. Тако је, најзад, на седници Радничког савета, од 15. јуна 1955. године, констатовано, да се референдум показао као добра форма за учешће целог колектива у решавању појединих питања, као што су отуђивање основних средстава, расподела фондова, подизање друштвеног стандарда и другог. Али, референдум као форма непосредног самоуправљања колектива који већ више није био нова ствар, још није био озваничен. Зато је Раднички савет усвојио као правило да је референдум форма непосредног учешћа колектива у управљању, с тим да се у Пословнику о раду Радничког савета пропише која су то питања због којих ће се одлука доносити путем референдума. То је учињено доношењем Пословника за рад Радничког савета од 1956. године, у коме је, у посебном поглављу, предвиђено када се и у којим случајевима расписује референдум, ко подноси предлог, начин спровођења, утврђивања резултата и обавеза Радничког савета да спроведе одлуку донету путем референдума, с тим да у року од годину дана Раднички савет не може донети одлуку супротну резултату гласања на референдуму.

Баш ово доношење унутрашњих прописа, као што су били: Правила за рад и организацију пословања предузећа и Пословник за рад Радничког савета, којим су разграничене надлежности између органа управљања и органа руковођења, уз регулисање односа између колектива и органа управљања омогућило је да се многа питања решавају и уз друге форме претходног консултовања са члановима колектива. Престала је потреба за честим одржавањем референдума, јер је колектив могао да се на зборовима производњача, или кроз рад актива чланова Радничког савета у погонима, изјасни о многим питањима која су разматрали органи радничког управљања. Усто, оваквим формама коначна одлука за решавање извесног проблема доношена је на основу бројнијих и разноврснијих предлога, на основу неколико различитих варијанти. А показало се да је и сама техника спровођења референдума гломазна и скупа: потребне су обимне техничке припреме, комисије, спискови, бирачка места, агитација... Зато је усвојено као правило да се референдум одржава само онда када у пуној мери може да дође до изражаја воља чланова колектива у одлучивању путем изјашњавања са „да" или „не".

Интеграција и нови капацитети

Година 1961. означава почетак једне нове етапе у развитку самоуправних односа. Те године је извршена интеграција Бора, Мајданпека и Црнотимочких угљених рудника и пуштена у погон нова топионица, Фабрика сумпорне киселине и Фабрика суперфосфата, а нешто касније и Термоелектрана у Мирову.

Први интеграциони акт у Рударско-топионичарском басену Бор прихваћен је последњих дана 1960. године. Тада су раднички савети Црнотимочког угљеног басена и Рударско-топионичарског басена Бор одлучили да се Црнотимочки угљени басен укључи у Рударско-топионичарски басен Бор. Црнотимочки угљени басен чинили су: рудник мрког угља Боговина и рудник каменог угља Ртањ. Ова интеграција је извршена 1. јануара 1961. године. У Рударско-топионичарском басену Бор формирана су два нова погона: Рудник мрког угља Боговина и Рудник каменог угља Ртањ. Нови погони добили су статус осталих погона борског басена.

NARODNA REPUBLIKA SRBIJA
Narodni odbor opštine Bor

Br. 01-661o/1-1961
24.VI.1961 god.

B O R
Srez Zaječar

Na osnovu člana 46 Zakona o Narodnim odborima opština čl. 80 - 82 Uredbe o osnivanju preduzeća i radnji / Službeni list FNRJ" br. 53/53/ a u vezi čl. 6 Uredbe o nadležnosti opštinskih i sreskih narodnih odbora i njihovih organa /"Službeni list FNRJ" broj 52/57/, Narodni odbor opštine Bor na sednicama Opštinskog veća i Veća proizvođača održanim dana 24 juna 1961 god., doneo je sledeće

R E Š E N J E

I.- Daje se saglasnost na Odluku Radničkog saveta Rudarsko topioničarskog basena Bor br. VIII - RPS -143/1 od 23. juna 1961 godine o pripajanju Rudnika bakra u izgradnji - Majdanpek Rudarsko topioničarskom basenu Bor.

II.- Rešenje dostaviti :

Rudniku bakra u izgradnji Majdanpek u Majdanpeku i Rudarsko topioničarskom basenu Bor u Boru kao i pisarnici ovog Odbora.

Predsednik
Ljubisav Miloševi[illegible]

Faksimil saglasnosti NOO Bor na odluku o pripajanju Rudnika bakra Majdanpek RTB-u Bor

Овој интеграцији претходиле су одлуке Радничког савета, којима су из Басена Бор издвојена нека одељења и од њих формирана самосталне предузећа. Тако је 17. децембра 1957. године издвојено Грађевинско одељење и формирано Грађевинско предузеће „Бор".

Први Раднички савет овог предузећа изабран је 22. јануара 1958. године.

Нешто касније, 12. марта 1958. године, од аутогараже РТБ-а формирано је Аутотранспортно предузеће „Бор". У време овог формирања ово предузеће имало је свега 36 радника, а први раднички савет бројао је — 14 чланова.

Интеграција са Рудником бакра Мајданпек је извршена после пуштања у производњу нових производних објеката у Бору, нове топионице и Фабрике сумпорне киселине, после почетка производње у Фабрици суперфосфата у Прахову и после пуштања у редовни саобраћај пруге нормалног колосека Бор — Вражогрнац.

Уласком Рудника бакра Мајданпек у састав Рударско-топионичарског басена Бор почео је брз процес децентрализације права самоуправљања, а затим и руковођења у РТБ-у. Одмах после интеграције, Рудник бакра Мајданпек је добио статус самоуправне организационе јединице са својим радничким саветом и управним одбором, којима су припала права управљања текућом производњом, права расподеле остареног дохотка и још низ других самоуправних права која су дотад припадала Радничком савету Басена.

Одмах после уласка Рудника бакра Мајданпек у састав Рударско-топионичарског басена Бор, одлуком Радничког савета Басена извршени су допунски избори у Руднику бакра Мајданпек. Истовремено су бирани чланови Радничког савета Басена и чланови Радничког савета организационе јединице. Непосредно после овог формирање су остале организационе јединице, мада правилник о организацији предузећа још није био урађен. У 1961. години комбинат РТБ-а се састојао од следећих организационих јединица: Рудник бакра и топионице Бор, Рудник бакра Мајданпек, Електромашинска радионица Бор, Фабрика суперфосфата Прахово, Рудник угља Боговина, Рудника угља и термоелектрана Ртањ. Усвајањем ове поделе Раднички савет РТБ-а је одредио основне принципе децентрализованог управљања, којима се истовремено обезбеђује самоуправљање организационих јединица.

Самоуправљање организационих јединица обезбеђено је правима радничких савета ових јединица да самостално врше расподелу чистог прихода на фондове и личне дохотке и да из свог чистог прихода исплаћује своје доприносе друштвеним фондовима.

Поред тога, још у првој фази интеграције организационим јединицама је остављен део амортизације за замену машина и опрему. У надлежност органа самоуправљања организационих јединица прелазе сва права из радних односа: систематизације радних места, организација друштвене исхране и друштвеног стандарда и друго. Мада је доношење производног плана остало право Радничког савета РТБ-а, план се није могао донети без претходне сагласности радничких савета организационих јединица.

Први раднички савети организационих јединица РТБ-а бројали су 35 до 70 чланова. Управни одбори организационих јединица имали су по 9 чланова.

Више од годину и по дана после интеграције, један од главних задатака Радничког савета РТБ-а и радничких савета организационих јединица био је тражење најбољих облика организације предузећа.

Дискусија о новој организацији вођена је скоро до 22. октобра 1961. године, када је усвојен и први Правилник организације Рударско-топионичарског басена Бор.

После усвајање прве организације интегрисаног Рударско-топионичарског басена Бор, Раднички савет је ту организацију допуњавао и мењао и на тај начин усавршавао. Прве измене извршене су 29. децембра 1961. године, а друге 10. марта 1962. године.

Најзначајније измене организације РТБ-а су извршене на седници Радничког савета, 31. децембра 1962. године.

На овој седници Раднички савет је одлучио да Рударско-топионичарски басен Бор чине следеће организационе јединице: Рудник бакра Бор, Рудник бакра Мајданпек, Металуршко-хемијска организациона јединица (Топионица, Фабрика сумпорне киселине, Електролиза и Златара), Фабрика хемијских производа Прахово (раније Фабрика суперфосфата), Енергетска организациона јединица (Термоелектрана Бор, Термоелектрана Мирово и Рудник каменог угља Ртањ) и организациона јединица Електромашинска радионица Бор. Статус организационе јединице дат је овим изменама Правилника и новооснованом Институту за бакар, али је ова одлука ускоро промењена и Институт за бакар је постао установа са самосталним финансирањем, а РТБ је задржао право оснивача.

Лични дохоци уместо плата и награда

Ослобођење од остатака најамног рада у колективима био је основни задатак самоуправљања од дана формирања првих радничких савета. Ти остаци најамног рада нарочито су се дуго задржали у систему плана и награда, па су због тога органи управљања упорно тражили такве облике расподеле оствареног вишка вредности рада који би били ослобођени најамнине и у себи најдоследније садржали социјалистички принцип расподеле.

Промене су почеле већ 1958. године када су привредним организацијама остављена значајна средства на самостално располагање, али су прве крупне измене у систему привређивања и у расподели између друштвене заједнице и радних колектива извршене у другој половини 1961. године.

Тада је у Бору, у свим радним организацијама, отпочео рад, на изради првих правилника којима би се регулисала расподела дохотка и личних доходака. У већини радних јединица Басена Бор усвојено је начело на основу кога ће се у првој фази расподеле доходак формирати на нивоу организационе јединице. Сам доходак зависио би од оствареног обима производње, трошкова пословања, реализације производње — а то значи од пословног успеха организационе јединице и предузећа као целине. Слично је било и у осталим борским предузећима.

После вишемесечне дискусије у радним јединицама, у којој су значајан допринос дале и политичке организације, а нарочито Синдикат и Савез комуниста, на седници Радничког савета РТБ-а, 29.децембра 1961. године, усвојен је Правилник о расподели чистог прихода, о средствима и фондовима предузећа и Правилник о расподели личних доходака. Са израдом свих правилника и њиховом применом отпочела је изградња система о расподели дохотка и замењен ранији систем плата и награда.

У другим борским предузећима овакви правилници усвојени су током 1962. године.

Систему расподеле раднички савети су пришли као систему у процесу сталног развитка. Ако би се уочило да је неки од усвојених принципа застарео, или да је неку одредбу правилника могућно заменити стимулативнијом, раднички савети се нису устезали да то учине. Тако су раднички савети организационих јединица Басена Бор и других предузећа током 1964. године потпуно укинули стартне основе за одређивање односа у расподели личних, доходака и заменили их бодовима. Систем бодова је још одређеније учинио зависном висину дохотка од резултата пословања, а вредност бода мењала се сваког месеца,зависно од резултата пословања.

Самоуправљање у новим условима

Доношењем новог Устава из 1963. године створени су формални услови за даљи развој самоуправљања у радним организацијама борске општине. Поред привредних предузећа самоуправно регулисање унутрашњих односа и самостално одлучивање о дохотку и личним доходима проширило се и на установе друштвених делатности. Самоуправљачи у радним организацијама могли су сада, поред осталог, да самостално планирају и организују производњу, да одлучују о размени, да располажу средствима и дохотком, да одлучују о радним односима, о унапређењу услова рада, о удруживању и др.

Те године (1963) настале су и промене у начину коришћења средстава Федерације за инвестиције у привреди. (Општи инвестициони фонд и други друштвени фондови укинути су, а њихова средства пренесена су у кредитни фонд одговарајућих банака.

У наредним годинама (од 1964, па надаље) почиње се са спровођењем привредне и друштвене реформе. Обимна друштвено-политичка активност у борској општини, која је уследила, полазила је од веома значајних докумената који су сада били усвојени (Резолуција Савезне скупштине, Резолуција Осмог конгреса СКЈ, Закључци II пленума ЦК СКЈ 1965, Друштвени план развоја Југославије од 1965 — 1970. године), као и од нових закона и прописа (Основни закон о предузећима — 1965. године, Закон о банкама и кредитним пословима — 1965. и др.). Усвојен је и читав низ општинских правних аката и политичких докумената.

Знатно бољи економски положај привреде, а пре свега бољи положај РТБ-а, био је снажан подстрект даљем развоју самоуправљања у борској општини.

Топионичари гласају за чланове радничког савета

Нови положај и нови односи почињу да се нормативно обликују у статутима радних организација.

Самоуправљање у радним организацијама борске општине добило је тиме јединствену правну основу што је било веома значајно за његов даљи развој. Многа питања од заједничког интереса радне организације регулисале су заједничким самоуправним споразумима и договорима на нивоу општине (запошљавање, коришћење кадрова, кретање личних доходака и др).

Основна карактеристика нових односа, који се успостављају после ових промена, је даље јачање улоге радног човека и већа слобода радних колектива у њиховом организационом формирању, у управљању и регулисању економских односа и пословних веза. Радне организације у новим условима постају основни носиоци проширене репродукције. Али, оне истовремено постају и одговорније за унутрашње односе и за пословни успех колектива. Унутрашњи односи као и читава организација постају сада знатно сложенији, јер долази до међусобног повезивања, или удруживања предузећа, односно установа

Скоро цела 1965. година, прошла је у веома живим дискусијама у организацијама Савеза комуниста, на састанцима синдикалних подружница и на зборовима радника. После вишемесечних разматрања нацрта статута, крајем 1965. и почетком 1966. године, скоро све

радне организације у општини усвојиле су прве статуте и приступиле изради осталих нормативних аката, којима се регулишу унутрашњи односи и обавезе у колективима. Ови статути и остала нормативна акта допуњавани су и мењани наредних година, у складу са искуствима стеченим у самоуправној пракси. Највише промена у њима извршено је крајем 1969. и почетком 1970. године, после усвајања уставног амандмана XV (на Устав из 1963. године), затим, после усвајања уставних амандмана XXI и XXII (1971. и 1972. године), као и после доношења новог Устава (1973. године). Све радне организације у борској општини ускладиле су своја самоуправна акта са најновијим променама до краја 1973. и почетком 1974. године. Ово је тада била и једна од њихових обавеза при увођењу у регистар код Привредног суда. Али, рад на овом задатку истовремено је схваћен и као шира обавеза, па су на њему биле ангажоване и све друштвено-политичке организације у општини.

У основним организацијама удруженог рада привреде удружено је 14 620 радника, а у непривредним организацијама удруженог рада борске општине удружено је 2 980 радника.

У сложеним организацијама удруженог рада и самоуправљање постаје знатно сложеније. Самоуправне одлуке у таквим организацијама се доносе на више нивоа (у Басену Бор, на пример, одлуке се доносе на нивоу основних организација удруженог рада, затим на нивоу заједница основних организација и на нивоу Комбината).

На подручју борске општине раде и неколико предузећа која су организационо, односно самоуправно, повезана са интеграционим целинама из других општина, или из других република (као на пример: предузећа „Центропром", „Борово", затим грађевинска предузећа „Рад", „Хидроградња", „Тимоградња" и др.).

Организације удруженог рада са сложеним системом самоуправљања формирају се и у друштвеним делатностима: у образовању (на пример: Образовани центар „Иво Лола Рибар" и Факултет Београд — Бор), у култури (на пример: Дом културе), и у здравству (на пример: Медицински центар), па и у њима постоји више нивоа самоуправног одлучивања.

У сложеним организацијама удруженог рада заједнички органи управљања конституисани су најчешће на делегатском принципу, уз равноправно учешће свих основних организација удруженог рада, без обзира на њихову економску снагу и број запослених радника. Тако су, на пример, конституисани самоуправни органи у Рударско-топионичарском басену Бор. За утврђивање планова Басена и планова заједница основних организација удруженог рада, за утврђивање заједничке финансијске политике, као и за доношење других важнијих одлука, потребна је сагласност већине чланова радничких савета из сваке основне организације посебно.

Сви односи у основним организацијама удруженог рада регулишу се самоуправним споразумима, од којих су најзначајнији: самоуправни споразум о унутрашњој организацији и систематизацији радних места и самоуправни споразум о међусобним односима радни-

Збор радника Доње Тилве

ка у удруженом раду. Све споразуме у основним организацијама удруженог рада потписују сви радници основне организације, а у сложеним организацијама удруженог рада самоуправне споразуме потписују изабрани делегати основних организација удруженог рада.

Први самоуправни споразуми потписани су почетком 1973. године, када су на новим основама конституисане прве организације удруженог рада. Већ крајем 1974. године, у борској општини постоје 32 основне организације у привредним и 46 у непривредним делатностима.

Радници у основној организацији непосредно одлучују о свим суштинским питањима рада и развоја своје основне организације. Они непосредно усвајају програм развоја своје основне организације, одлучују о формирању и расподели дохотка и личних доходака, као и о издвајању средстава за заједничке потребе.

Новина у међусобним односима радника у удруженом раду има више, али су свакако најзначајније: регулисано право радника на мирнули рад и институција самоуправне радничке контроле. Знатно је измењен положај и улога радних људи и у раду друштвено-политичких заједница. О многим потребама и пословима од заједничког интереса потребна је сагласност радних људи, а пре свега непосредних произвођача.

Самоуправљање у радним организацијама добија са увођењем делегатског система у општини још једну компоненту. Преко делегата у Већу удруженог рада Скупштине, или у скупштинским телима (већима и комисијама), као и преко делегата у самоуправним интересним заједницама општине Бор и Републике (за образовање, културу, физичку културу, становање и запошљавање и др.), обезбеђује се утицај радних људи на друштвене послове у комуни. Делегатски систем, сем тога, обезбеђује да се правилно утврде интереси и најбоље сагледају стварне потребе непосредних произвођача, као основних носилаца свеукупног развоја борске општине.

ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ НАРОДНЕ ВЛАСТИ

(од 1944. до 1955. године)

Зачетке комуналне самоуправе у Бору налазимо на самим изворима стварања нових друштвених односа и социјалистичке власти у овом крају. Сам процес изградње те власти почиње прерастањем илегалних народноослободилачких одбора, формираних још 1943. и 1944. године, у легалну народну власт после ослобођења од окупације. Ова прва народна власт била је стварна непосредно, а своју функцију остваривала је на демократски начин, што је касније постала и најважнија одлика новог комуналног система.

Први илегални народноослободилачки одбор у Бору функционисао је од фебруара до октобра 1944. године. У његовом саставу било је седам одборника: радници Илија Анђелковић, Вељa Вељковић, Сава Стевић и Робрерт Хаудек, затим учитељ Вукашин Радичевић, трговац Божа Међедовић и апотекар Миле Живковић. Председник Одбора био је Илија Анђелковић, а секретар Вељa Вељковић.

Нешто раније били су формирани и народноослободилачки одбори у Метовници, Слатини и Брестовцу (крајем 1943. године).

Два дана после ослобођења, (5. октобра 1944. године,) на јавном збору грађана, који је одржан пред старом општинском зградом, изабран је нови народноослободилачки одбор. У саставу новог одбора били су: Илија Анђелковић — бравар, који је изабран за председника, Вељa Вељковић — шивајсер, за првог секретара, Срђа Павловић — службеник, за другог секретара, Влада Видовић — студент, за првог благајника, Таса Нујкић — кројач, за другог благајника и Адолф Мачек — службеник.

Чланови Одбора били су: Рајмонд Стојаковић — инжењер, Ђорђе Вукићевић — инжењер, Сава Стевић — бравар, Србољуб Јовановић — учитељ, Милутин Цветковић — бравар, Александар Николић — рударски надзорник, Јанош Секо — машиниста, Тома Херцег — машиниста, Владимир Милошевић — студент права, Светомир Јова-

Митинг у ослобођеном Бору (1944. године)

новић — чиновник, Александар Радојевић — фотограф, Бранко Петровић — дрејер, Петар Радић — надзорник флотације, — дрејер, Светозар Анђић — рударски надзорник, Фрањ Бугарић — електромонтер, Војин Стојисављевић, рударски инжењер, Матија Никола Добрић — бравар, Тодор Забунов — кројач, Роберт Хаудек — металостругар, Светозар Анђић — рударски надзорник, Матија Бркан — књиговођа, Синиша Тотошковић — кројач, Ненад Дуњић — чиновник и Богосав Мијатовић Машиниста.

Том приликом је за команданта места одређен инжењер Еутен Костић, а за заменика команданта Светислав Стојковић — машиниста.

Оригинал списак другова који су ушли у народноослободилачки одбор" налази се у Архиви Историјат института ЈНА под ред. бр. 30-1, к 1071А

Поред Народноослободилачког одбора у Бору, у току октобра били су изабрани и први народноослободилачки одбори и у свим селима данашње борске општине.

Народ је чланове своје прве легалне власти изабрао јавно, на зборовима, изражавајући слободно своју вољу и дајући поверење онима који су својим радом у току рата допринели борби против окупатора, као и осталим својим најбољим представницима, који су били спремни да се заложе за нову социјалистичку власт и за обнову ослобођене земље

Први српски народноослободилачки одбор

Упоредо са изборима чланова за месне народноослободилачке одборе, на истим зборовима изабрани су и делегати за прву Скупштину Среског народноослободилачког одбора.

Седница прве Скупштине среза борског одржана је 23. октобра 1944. године у просторијама „Касине", односно у данашњој старој згради Рударско-металуршког факултета у Бору.

Већ у првим данима ослобођења Бор, дакле, посаје срез и има свој Срески народноослободилачки одбор као облик највише народне власти у срезу, чији састав су чинила насеља: Бор, Брестовац, Злот, Кривељ, Оштрељ, Бучје, Слатина и Доња Бела Река.

Скупштини су присуствовала 23 делегата. Скупштином је председавао Божидар Међедовић. Из редова делегата Скупштина је изабрала Извршни одбор од 13 чланова.

Истог дана, одржана је и прва седница Извршног одбора Среског народноослободилачког одбора на којој је извршено конституисање и подела реферата — задужења на следећи начин: Божа Међедовић — председник, Душан Глигоријевић—Саша — потпредседник, Светозар Анђић — секретар, Милица Митровић — благајник, др Божидар Ивковић — референт за здравље, Бранко Петровић — референт за управне послове, Душан Илић — просветни референт, Павле Бркић — привредни референт. Светозар Јовановић — референт за обнову, Љуба Гујић — референт за саобраћај, Пера Миленковић — референт за трговину и Михајло Стојановић — референт за социјално старање.

Задаци и садржај рада новоизабраних органа народне власти

Са прве скупштине СНО у Бору сачуван је записник у коме је детаљно забележен рад и дискусија делегата. Из њега се види да су делегати одмах у почетку, на првој седници, као представници народа, врло озбиљно схватили своје дужности и истакли бројне задатке који их очекују. Као основно, у уводној речи указано је на значај повезивања Одбора са народом, са онима који су их делегирали „јер одбор не може да доприноси општој ствари без подршке и сарадње народа".

Први кораци народне власти нису били лаки. Нека села су била попаљена и порушена од окупатора, какав је био Злот.

На Скупштини делегати су износили да је окупатор доста опљачкао села реквизицијом, да нема сточне хране, ни поткова за стоку. Указано је да остаци непријатеља шире лажне вести да би унели забуну и пометњу у народу. Захтевано је да се имућнији људи у селу, који су обично сарађивали са окупатором и његовим слугама, више оптерете давањима за потребе власти и војске. Тражено је да се радници, који су оболели радећи у руднику за време окупације, лече. Делегати су закључили да се за послове реферата и службенике у СНОО-у треба, при избору људи „руководити карактерним особинама њиховим, њиховом прошлошћу, тј. да нису сарађивали са народним непријатељима, а затим стручношћу".

Разматрана су и питања среске извршне власти (милиције). Наложено је да то питање реши управни референт. И у овој активности водило се рачуна о демократизму и вољи народа, па је наложено „да команданта милиције бира сам народ".

Првој скупштини НОО среза борског присуствао је и секретар Окружног комитета КПЈ за округ зајечарски Живан Васиљевић—Марко. На његов предлог одборници су приступили избору делегата за Окружни народноослободилачки одбор.

Улога и место одбора и гледање делегата на њихов однос, задатке и одговорност према народу, који их је бирао у Срески народноослободилачки одбор било је, поред осталог, и тема ускоро одржане друге Скупштине. Ту је речено: „Власт мора да буде под контролом народа и да му одговара. Ако одбори не одговарају жељи народа, он их може сменити. Ми морамо да будемо против свих оних који се боре против народа и његове власти. Народ бира власт и према томе има право да је контролише. Без учешћа народа Одбор не може да одговори својим задацима. Тек кад се Одбор повеже са народом, он може успешно да делује. И Одбор, и референти, морају да се ослањају на народ. Народ се не убеђује речима, него делима. Нашом акцијом, треба окупити сав народ, сваког поштеног човека, који треба да схвати да ово што се ствара није у корист појединаца, него у корист народа".

Срески народноослободилачки одбор нашао се одмах после избора пред веома одговорним и сложеним задацима. Требало је, да се што пре оспособе рудничка постројења и обнови производња у предузећу. У вези са тим, требало је обезбедити услове за смештај и исхрану радника. Било је исто тако неопходно обезбедити важније потребе и за војску која се тада налазила у Бору.

Одбор је предузео мере да се на подручју среза борског што пре обнови и рад школа и здравствених установа. Разматрано је стање у просвети и констатовано да ће „број учитеља бити потпун за 15 дана, те зато треба да се обрати пуна пажња обавезном похађању школе, јер има доста случајева да су ученици услед окупације земље изостајали из школе".

Обнављајући здравствену службу, Одбор је одлучио да се на подручју среза сиромашни грађани, којима је потребна лекарска нега, бесплатно лече и да у томе првенство имају чланови домаћинстава бораца који се налазе на фронту и породице палих бораца у НОР-у. Предложено је да се формирају здравствени фондови у селима и да они заједно чине срески здравствени фонд. Скупштина је донела и одлуку да се организују курсеви за сеоске здравствене раднике.

Почетком 1945. године (марта) формиран је и Срески суд. Тада су изабрани судије и 10 поротника — „присудитеља". Изабрано је и више судија поротника Окружног суда у Зајечару.

Веома значајно питање било је и снабдевање грађана прехрамбеним и другим артиклима. Скупштина је информисана „да црна берза цвета и да поједини трговци и нетрговци скривају робу, а затим је на недозвољен начин продају по вишим ценама". Због тога је још од првих дана, повећана будност против шпекулације, а истовремено су предузете мере да се обезбеде најнужније потребе грађана путем редовног снабдевања.

Пред Среским одбором стајали су и други важни задаци. Најнужније је било што пре обновити путеве и пруге, предузети мере да се у току јесени засеје што више обрадивих површина и сл. Поред ових тешкоћа, Одбор је све ове задатке успешно извршавао.

Нова народна власт у борском срезу је све више јачала, а њени задаци били су све сложенији и разноврснији. После свакодневних практичних питања, која је наметао живот у првим данима обнове земље и отклањања последица ратних разарања, Одбор се могао посветити дугорочним развојним проблемима и побољшању сопственог метода рада.

Поред Скупштине и Извршног одбора, значајна је била и улога помоћних тела Одбора. Помоћна тела Среског одбора биле су комисије. Оне су формиране за одређене делатности и акције и имале су посебне програме рада. Срески одбор имао је у почетку ове комисије: Комисија за ратне злочине окупатора и његових помагача, Комисија за откуп житарица и вуне; Комисија за конфискацију имовине непријатеља и имовине бившег немачког Рајха, Комисија за оверу бирачких спискова; Комисија за контролу цена коју су сачињавали представници ЈНФ, АФЖ и УСАОС-а, Комисија за спровођење аграрне реформе, Среска изборна комисија за избор народних посланика, Комисија за преглед рада суда, Комисија за упис народног зајма, Комисија за молбе и жалбе, Комисија за финансијски план и Комисија за експропријацију.

Чланови Извршног одбора били су из редова политичких радника. У почетку су се звали референти, а касније повереници. Они су, као изабраници народа, били на челу појединих ресора, а у оквиру ових реферата, одсека — повереништава било је више службеника — стручних радника.

Дискусија о раду Извршног одбора и о недостацима, често је покретана. У једној оцени каже се: „Повереници су занемарили рад на стручном уздизању, што им смета да буду на висини свог задатка. Повереници се недовољно удубљују у проблеме, што је узрок слабом руковођењу".

Да би се ове појаве отклониле, уведена је пракса критике свих одборника, повереника и њихових сарадника и свих службеника путем „часа критике" који је одржаван сваких 15 дана уз напомену „да се грешке одмах исправљају, свакодневно, у самом раду".

Срески одбор је повремено расправљао и о деловању месних одбора. Том приликом указивано је и на слабости у њиховом раду, а посебно на њихово недовољно ангажовање око припрема и одржавања зборова бирача и око изградње села. Истакнута је и потреба стручног оспособљавања кадра који ради у месним одборима.

Међу многобројним наредним задацима Среског одбора, најважнији су били они који су се односили на даљи развој привредних делатности. Већ маја 1945. године Скупштина је усвојила Први петогодишњи план развоја среза борског. Планом су били предвиђени конкретни задаци и мере за даљи развој привреде и других делатности. Указујући на значај ових задатака Одбор је и сам оценио да... „Петогодишњи план тражи максимум залагања чланова Одбора и сваког појединца, честитог и искреног сина ове земље".

Група одборника првог месног и среског народноослободилачког одбора на прослави двадесетогодишњице АВНОЈ-а 1963. године

Почетком 1946. године Срески одбор је био ангажован на спровођењу Закона о аграрној реформи. Одбор је путем своје комисије за аграрну реформу (коју је именовао 10. јануара 1946. године) успешно извршио овај задатака и до краја фебруара те године формиран је земљишни фонд од 337 хектара обрадиве и необрадиве земље.

Највеће предузеће о коме се у почетку старао Срески одбор био је Борски рудник. За извршење плана производње бакра требало је, поред осталог, обезбеђивати и допунску радну снагу. У руднику тада није било довољно радника, па је помоћ често тражена од околних села. Слична је ситуација била и у неколико наредних година. Тако је, на пример, у јануару 1951. године свако село у срезу по посебном распореду послало у рудник 108 радника. Највише их је дошло из Злота — 30.

Поред рудника, од индустријско-занатских предузећа којима је руководио Срески одбор, била је још и борска циглана. Ова циглана радила је тада, углавном, за потребе рудника.

Срески одбор је од почетка предузимао мере да се у борској циглани производња побољша. Године 1946. ово предузеће је по плану овдашњег Министарства индустрије требало да производе 3,5 милиона комада цигала за потребе рудника. У наредним годинама планиран обим производње био је све већи. Извршни одбор често је

разматрао рад овог предузећа, настојећи да се планирани задаци успешно остваре.

Да би радници у предузећима борског среза могли успешно да извршавају своје производне задатке, Срески одбор је морао да преузме бригу о њиховим најважнијим потребама, а пре свега о обезбеђењу исхране и смештаја. Брига о производњи хране и о откупу пољопривредних производа била је, може се рећи, централни задатак овог одбора. У то време и шира друштвена заједница имала је велике потребе за храном, па су планиране количине за откуп биле прилично велике. Планом откупа за 1950. годину требало је, на пример, на подручју среза откупити 259 вагона пшенице, 176 вагона кукуруза (крајем године ова количина смањена је на 50 вагона), 734 312 литара млека, 78 300 комада јаја, 63 000 кг кромпира, 45 854 кг вуне, 11 700 кг пасуља, 1 068 000 кг меса, 300 дебелих и 2 250 брава мршавих свиња, 596 000 кг сена, 10 000 кг масти и др.

У првим послератним годинама, када су производне могућности пољопривреде биле још увек ограничене, овај задатак није био лак. Спровођење откупа захтевало је велики напор, како чланова Одбора, тако и осталих субјективних снага. Овим питањем бавиле су се и друштвено-политичке организације у овдашњем срезу борском.

Упоредо са развојем привреде, овај Одбор се старао и о даљем унапређењу осталих делатности, као и о спровођењу разних акција на подручју среза.

Мере које су првих дана после ослобођења предузете у области просвете и здравства показале су се већ у наредним годинама као недовољне. Јавила се потреба да се школовањем и описмењавањем обухвати већи број деце, и одраслих грађана, па је због тога било неопходно да се обезбеди допунски кадар и више школског простора. У неким већим местима (Злоту, Кривељу, Брестовцу и Шарбановцу), формиране су тада и реонске основне школе

Ради побољшања здравствене заштите сеоског становништва, одлучено је да се у селима формирају месне амбуланте да би се приближила брига о здрављу и лекарска нега народу.

И рад Среског суда био је често разматран на седницама Скупштине. То је био један облик контроле рада овог првог народног суда. Критике на рад суда биле су отворене и оштре. Али, овај правосудни орган започео је рад без довољно нових стручних кадрова, као и без нових закона и правних прописа, па је због тога било и доста тешкоћа у остваривању његових задатака.

Срески одбор био је и организатор више акција за обезбеђење школског простора у реонским насељима, за изградњу комуналних објеката, задружних домова и др. Многи од ових задатака извршавани су путем добровољних радних акција. Тако је, на пример маја 1946. године организован обиман рад на пошумљавању у срезу у оквиру „Шумске недеље". На позив Министарског савета СФРЈ да се изврши оправка путева организована је, такође, велика радна акција, којом је руководио Срески народни одбор „јер стање путева је очајно и они се не могу на други начин оправити, сем добровољним радом". У овим акцијама становници села дали су велики допринос.

Скупштина и Извршни одбор радили су и на даљем усавршавању сопственог метода рада. И даље је критички оцењивана делатност свих органа и помоћних тела Среског одбора. После двогодишњег искуства у раду сачињен је 1. децембра 1947. године и Нацрт првог статута и пословника СНО, који су на Скупштини, почетком наредне године (28. фебруара 1948. године) и усвојени.

Од избора првог народноослободилачког одбора среза борског, 23. октобра 1944. године, до новембра 1950. године на дужности председника Извршног одбора среза бирани су: Божа Међедовић (1944. 1945. год.), Сава Милановић (1946. 1947. год.) Јован Цоковић (1947, 1948. год.), Сава Милановић (1948, 1949, 1950. год), Живојин Ступаревић (1950. год.), Владимир Милошевић (1950. године), Драгутин Матејић (1950, 1951, 1952. године).

Рад месних народноослободилачких одбора

Месни народноослободилачки одбор у Бору, као и месни одбори у селима борског среза развијали су се у првим послератним годинама као веома значајни чиниоци нове народне власти. У новоформираном срезу ови одбори су деловали као локални органи власти и били најнепосредније ангажовани око спровођења свих овдашњих мера и акција. У свом раду месни одбори су још од првих дана имали велику подршку и помоћ друштвено-политичких организација, а нарочито месних организација КПЈ.

Одмах после формирања месни народноослободилачки одбори били су ангажовани на разним задацима локалног и ширег значаја. У почетку су ти задаци били везани за мобилизацију нових бораца и прикупљање помоћи за фронт, а касније за обнову и за даљу социјалистичку изградњу.

Месни одбори носили су у то време највећи терет у спровођењу појединих мера и акција државних органа и у решавању разних локалних проблема. Међу разноврсним задацима, којима су се ови одбори бавили били су: организовање и унапређење појединих привредних делатности, а нарочито пољопривредне производње на селу, спровођење откупа, организација снабдевања грађана, комунална делатност, обезбеђење радне снаге за рад у руднику, спровођење разних здравствених, просветних, културних и других акција.

Значајну улогу у раду месних одбора имали су зборови грађана, односно зборови бирача. Ови зборови су као форма рада уведени још од првих дана после ослобођења. Био је то облик непосредног учешћа народа у избору својих представника и начин заједничког разматрања и одлучивања о најважнијим питањима и задацима локалног или ширег значаја. Месни одбори били су тада обавезни да на свака два месеца сазивају зборове и да на њима бирачима подносе извештаје о раду у протеклом периоду.

Позитивна искуства која су стечена у раду зборова бирача допринела су да касније ова форма буде прихваћена као веома значајна институција новог комуналног система.

Први орган власти — Месни народноослободилачки одбор у Бору, касније Месни народни одбор, радио је све до 6. маја 1947. го-

дине, када је новом административном поделом Народне Републике Србије и Одлуком владе НРС, проглашен за Градски народни одбор. Том одлуком Бор, који је пре рата и у току рата имао статус варошн, постаје град и увршћује се у већа места Србије.

На дан 29. маја 1947. године, одржана је прва седница Градског народног одбора. Одбор је имао 38 одборника, који су тада изабрали Извршни одбор од 11 чланова.

Први Градски народни одбор сачињавали су: Богосав Мијатовић — председник, Владимир Милошевић — секретар и чланови, Љубомир Живуловић, Светолик Ивановић, Чедомир Петровић, Милојко Стојановић, Јоксим Дулкан, Илија Анђелковић, др Александар Анастасијевић, Крста Цричевић и Срба Павловић.

На седници су одређени и задаци новог одбора: сачинити план исхране и снабдевања града, спровести најенергичнију контролу цена и сузбијати шпекулацију, затим, предузети мере да се поставе улична светла, изгради биоскопска башта, изради прскалица за заливање града и друго.

Организација и задаци одбора

За разматрање и решавање специфичних проблема и задатака Градски народни одбор изабрао је јуна 1947. године неколико комисија: Комисију за чистоћу града, Комисију за сузбијање шпекулације, Комисију за експропријацију, Комисију за одликовања и Стамбену комисију. Одбор је, поред тога, имао и више одсека: општи, привредни, комунални и финансијски, одсек за рад, социјални и просветни одсек. Сваким одсеком руководио је по један члан Извршног одбора — повереник. Повереници су били стално запослени на овим дужностима и за то примали плату. Те године (1947) Градски народни одбор је имао и 36 сталних службеника.

Наредне, 1948. године (24. октобра), Извршни одбор је донео Одлуку о оснивању посебне банке Градског народног одбора (Друштвено-кредитног предузећа ГНО — Бор). Ова банка имала је почетна средства од укупно 2 500 000 динара (500 000 за основна и 2 000 000 за обртна средства).

Скупштина Градског народног одбора није имала сталног председника и секретара, већ су они бирани на свакој наредној седници од чланова Извршног одбора.

У наредним годинама рад Градског одбора постаје све организованији и садржајнији. Квалитетнији рад осећа се већ крајем 1950. године. Са чисто оперативних проблема Одбор је постепено прелазио на систематско разматрање и решавање дугорочнијих задатака. Свакодневна практична питања била су, међутим, и даље присутна, нарочито у раду одсека, што је за ондашње услове било и разумљиво.

Одбор је разматрао активност у борби против неписмености, резултате акције пошумљавања, рад дечјих јаслица и обданишта, коришћење електричне енергије, ванармијско војно васпитање омладине и грађана, снабдевање града и грађана потребама за децу, план инвестиција, припремљеност града за зиму и снабдевеност зимницом,

активност ГНО-а на унапређењу здравља грађана, извршење задатака и збрињавање социјално угрожених лица у граду, цене услуга, извештај о раду и стању у школама, рад повереништва унутрашњих послова, рад савета комисија и зборова бирача, делатност народне инспекције, извршење закључака са зборова бирача, положај ученика у привреди и њихове животне услове, стање у здравственим установама, снабдевање града прехрамбеним артиклима и друго.

Крајем октобра 1950. године Градски народни одбор је донео и Одлуку о расписивању избора за радничке савете који су у наредном месецу спроведени.

Постављајући питање уређења и даљег развоја и изградње града, Извршни одбор ГНО-а донео је 24. маја 1951. године Одлуку — закључак о почетку рада на изради Генералног регулационог плана и плана озелењавања Бора. То је била прва и почетна активност народне власти на урбанизацији града и тражењу трајних урбанистичких решења.

Методу свог рада ГНО посвећивао је одговарајућу пажњу. При том, настојало се да се у рад Одбора и одлучивање укључи што већи број бирача и грађана. По томе је била карактеристична 1951. година. Марта месеца, при Извршном одбору радило је 16 савета грађана и седам комисија грађана у којима је било преко 300 чланова.

Био је то први корак у даљој децентрализацији власти и припрема за увођење новог комуналног система у борској општини.

У периоду од формирања Месног народноослободилачког одбора у Бору, 5. октобра 1944. године, до увођења комуналног система, на дужности председника Извршног одбора били су: Илија Анђелковић (1944, 1945, 1946. године), Богосав Мијатовић (1947. године), Милан Стојић (1947. године), Мирко Бабић (1947, 1948. године), Сима Кокотовић (1949. год.), Слободан Босиљчић (1949. 1950. год.), Страхиња Поповић (1950, 1951. године), Љубомир Савић (1951, 1952, 1953, 1954, 1955. године).

Нови Уставни закон од јануара 1953. године дао је основу за даљу измену друштвено-економских односа. Начела друштвеног самоуправљања на којима је овај Устав био заснован, као и прва искуства која су стечена у борској привреди у области самоуправљања, омогућавали су да се у наредном периоду и о заједничким пословима шире заједнице одлучује на самоуправној основи. Најважнију измену представља формирање посебних општина у Бору и у околним селима бившег борског среза. Године 1953. (11. новембра) спроведени су и избори за нове општинске органе.

Нове општине формиране су као посебне друштвено-политичке заједнице. Али, основни проблем у њиховом конституисању био је у томе што су ове посебне општине биле сувише мале да би се на њиховој територији могла изградити економска основа за самосталан развој. Зато је касније и дошло до њиховог обједињавања, односно до формирања једне општине.

Поред овакве територијалне поделе значајне промене настале су и у садржају рада новоизабраних одбора. После 1953. године многим пословима из привреде одлучивали су самоуправни органи у предузећима. И у јавним службама први органи друштвеног управљања преузели су многе обавезе које су раније биле у надлежности народних одбора. Сем тога, радници преко својих представника у већима произвођача, добијају право да одлучују о материјалним средствима која се одвајају за подмирење друштвених потреба. Зато је спровођење у живот новог Уставног закона и формирање првих општина 1953. године представљало веома значајну етапу у изградњи комуналног система данашње борске општине.

МЕСТО И УЛОГА ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У ПРВИМ ПОСЛЕРАТНИМ ГОДИНАМА

Значајан удео у економском и друштвеном развоју Бора и његове околине у првим послератним годинама имале су и друштвено-политичке организације. У периоду обнове и планске изградње друштвено-политичке организације биле су основни носиоци најважнијих мера и многих политичких, радних и културних акција, које су у то време биле организоване. Нова народна власт и ондашње привредно руководство имали су у друштвено-политичким организацијама, не само велику подршку, већ и непосредну помоћ у извршавању разних задатака локалног, или општег значаја.

Деловање организације КПЈ

После ослобођења чланови КПЈ били су највише ангажовани око избора првих органа народне власти, око обнављања привреде и снабдевања, као и око обнављања рада друштвених делатности у граду и околним селима.

Већ у првим данима после ослобођења формиран је Месни комитет КПЈ, који је деловао у граду и предузећу.

У срезу је формирано Среско повереништво КПЈ за срез борски.

Поред партијских руководстава, формирана су и руководства осталих друштвено-политичких организација. У саставу тих руководстава највише је било чланова КПЈ. Јануара 1945. године у Бору је било 98 чланова КПЈ, а тек пред крај године (октобра 1945) партијска организација у Бору имала је 275 чланова и 21 кандидата КПЈ. Наредне године (октобра 1946.) број чланова био је нешто мањи (259), а почетком 1947. године било их је 241. Тек децембра 1947. године број чланова повећан је на 301, док је у 1948. години тај број више него удвостручен. Новембра те године у Бору је већ било 654 члана КПЈ. Само у част V конгреса, у претконгресном такмичењу, примљено је 250 чланова у Партију, док је за кандидате изабрано 74.

Од укупног броја чланова КПЈ већи је број био запослен у предузећу (396), а мањи у другим делатностима, ван рудника (258).

Социјални састав чланова био је доста добар. Од укупног броја чланова КПЈ највише је било индустријских радника (482). Знатно мање је било службеника (96), занатских радника (27), ђака (44), студента (2) и осталих (3).

Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) имао је у то време нешто мањи број чланова него КПЈ. Само у предузећу био је тада 421 члан СКОЈ-а (од укупно 2 200 запослених омладинаца).

Партијска организација је упоредо са спровођењем осталих задатака организовала и идеолошки рад „да би се подигао теоретски ниво чланова". Забележено је да је у 1947. години партијске курсеве посећивало 98 чланова.

Партијска организација у срезу борском била је знатно мања по броју. Она је у 1947. години бројала 139 чланова и 26 кандидата, који су били организовани у 16 партијских ћелија. У организацији СКОЈ-а било је тада 218 чланова. Наредне, 1948. године, број чла-

Напад Информбироа на КПЈ, на политичко руководство и друга Тита, 1948. године, осуђен је још првих дана од борских комуниста, радника и грађана. У телеграму упућеном са протестног митинга у Бору, 11. јула 1948. године, између осталог, стоји: „Одбијајући у потпуности резолуцију Информбироа, изјављујемо да наш радни колектив непоколебљиво стоји уз наш ЦК и у потпуности одобрава његов став према резолуцији. Никада и нико нас не може одвојити од нашег ЦК-а".

То су биле јасне речи опредељења комуниста и радничке класе Бора у овом судбоносном тренутку за Југославију и Партију.

Месни комитет и партијске организације покренули су велико предконгресно такмичење у част V конгреса КПЈ. Велики производни напори и резултати и жива политичка активност на разобличавању клеветника Партије и руководства карактерисили су те дане. То је била и најбоља и најконкретнија потврда става и расположења радника Борског рудника.

Карактеристика метода рада градске партијске организације и Месног — градског комитета КП била је борба за план. Њој је било све подређено. Зато су на свим састанцима Комитета, његовог Бироа и у основним партијским организацијама на дневном реду скоро увек били: производња, анализа извршења производних задатака, организација и резултати такмичења, радна дисциплина, обезбеђење и прихватање радне снаге, задаци у развијању ударничког покрета, агитација и пропаганда за веће производне резултате. Састанци су личили на производна саветовања и састанке техничког руководства.

Идејна и политичка питања, уколико се опет нису односила на испуњење плана и задатака у борби за план, нису била стављена на дневне редове.

Идејни, политички, теоретски и културно-забавни рад били су од Партије и Комитета препуштени Агитроп-комисији Градског комитета, а највећим делом су реализовани кроз делатност Синдиката.

Том приликом дата је и следећа констатација: „Највећи број добровољних часова и прековременог рада пао је на чланове КП што је многе комунисте превише исцрпило".

Овакав начин рада у предузећу био је нарочито примењиван у 1948. години. Поједини радници и већина комуниста радили су 3—4 месеца по 12—16 часова дневно, узимајући обавезу да ће учествовати у добровољном и прековременом раду. Преко недеље комунисти су у већини остајали да прековремено раде у предузећу, а у недељу су се сврставали у бригаде Народног фронта и одлазили на акције изградње водовода, пошумљавање, радове на уређењу града и друго.

Све је ово утицало доста исцрпљујуће на чланове Партије и чланове Комитета, који су увек били на челу добровољног и прековременог рада. На другој страни, није било довољно времена за идејни, идеолошки и културно-просветни рад. То је утицало да се у рад и метод рада Партије, у приличној мери, увуче практицизам, да се води брига само о плану и о производњи, а да се, донекле, запостави брига о човеку, о његовом здрављу, потребама и проблемима, о његовом стручном и културном оспособљавању и животу.

Комунисти Бора су у току 1949. године били организовани у 33 основне партијске организације. У предузећу било је 16 организација — са 345 чланова, и ван предузећа 17 основних партијских организација — са 288 чланова.

Партијска организација се крајем 1949. године више окреће унутарпартијском и идејно-политичком раду.

Организација КПЈ у срезу борском, крајем 1949. године, бројала је 234 члана и 119 кандидата у 18 основних партијских организација.

Садржина рада среске организације била је унапређење пољопривреде и задругарства, формирање сељачких радних задруга, организовање откупа и прикупљање пореза, организовање и слање радне снаге са села у предузеће, извођење акција на уређењу села и организовање политичког рада на селу и друго.

Годину 1950. карактерише дала и жива политичка активност Градског комитета и партијских организација на разобличавању политике овдашњег руководства КП Совјетског Савеза и других партија лагера. Једно од мерила политичке активности комуниста и расположења маса били су и изборни резултати. На изборе за Савезну скупштину изашло је 100 одсто уписаних бирача, а за кандидате Народног фронта гласало је 98,50 одсто. На изборе за Градски народни одбор изашло је у Бору 99,85 одсто уписаних бирача, а за Народни фронт гласало је 98,6 процената бирача.

Нов метод рада

За ову годину карактеристичан је заокрет у методу рада Партије. После III пленума ЦК КПЈ Комитет и основне партијске организације настоје да решавању производних и привредних проблема прилазе на нов начин, да се ослободе практицизма и практицистичког прилажења проблемима и решавања на партијским форумима и у основним организацијама. Основни напори Комитета и партијске организације били су усмерени на побољшање стила у раду, унутарпартијско јачање организације, развијање идеолошког рада, на осамостаљивање руководства месних организација, на јачање улоге ор-

гана власти из њиховог осамостављања у раду и развијање иницијативе.

Крајем 1950. године у организацијама КП у Бору било је 879 чланова и 407 кандидата, према 640 чланова Партије и 318 кандидата — у 1949. години.

Ово је била година када је у Партију примљен највећи број нових чланова. Примљена су 302 члана, а кандидовано 462.

Формирање Рудничког комитета

Да би се што успешније спровели закључци о новом методу рада и да би се Градски комитет ослободио производне, предузетне проблематике и могао више да се окрене проблемима развоја града, бризи за рад народне власти, за већу помоћ масовним организацијама и развоју партијске организације у разним градским установама и предузећима, формиран је Комитет основних партијских организација Борског рудника — Рудnички комитет, који је имао задатак да руководи партијским организацијама у Борском руднику.

У предузећу су почетком 1950. године била 344 члана Партије, а крајем исте године 523. Међутим, и поред овог напретка, констатоване су и слабости у раду, јер од 1 288 ударника у предузећу, само 89 били су чланови Партије. Закључено је и да је у Партији, у односу на укупан број у предузећу, још увек мало Македонаца, Албанаца и других. Кроз разне облике идеолошког рада прошло је те године 308 чланова и кандидата.

Конференција је изабрала Рудnички комитет од 8 чланова. За секретара је изабран Сима Кокотовић.

Рудnички комитет је после свог избора велику пажњу посвећивао питању правилног постављања партијске организације и усавршавања метода рада. Добар део активности у 1951. години протекао је у изграђивању нове улоге и метода рада. Борба за план и производни проблеми такође су ангажовали рад Комитета и организација. Међутим, и то је било на друкчији, нов начин, кроз активирање тада по први пут формираних самоуправних органа. Настојало се да се изгради, нов однос Партије према Радничком савету, Управном одбору Синдикату и Народној омладини. Комунисти су упућивани на већу активност у масовним организацијама.

Комунистима у предузећу постављени су следећи главни задаци: борити се за даље осамостаљивање партијске организације у одељењима и синдикалним организацијама, стално тражити нове методе рада, развијати демократичност, борбу мишљења и иницијативу комуниста и критику грешака, проширивати Партију новим члановима из редова радника.

На 6 000 запослених у предузећу, било је у 1951. години 667 чланова и 200 кандидата КПЈ.

Активност Народног фронта

Значајну улогу у покретању маса на друштвено-политичку и радну активност у Бору, у периоду од 1947. године па надаље, имао

Избори за органе народне власти (1949. године)

је Народни фронт. У то доба било је присутно догматско схватање да су Народни фронт и друге друштвено-политичке организације трансмисија Партије.

Њихова се активност одвијала под руководством и по директивама Партије. Касније, после 1950. године, са променом метода рада и улоге Партије, мења се и улога ових организација. Оне се све више осамостаљују у свом начину рада, а у основи деловања им је линија Партије.

Народни фронт је и у овим првим данима био организатор и иницијатор свестране политичке активности. Она се нарочито повећавала и развијала приликом избора за органе власти.

Већ по оснивању, поред политичке активности, Градски одбор Народног фронта и организације Народног фронта организују широку и разнолику радну активност кроз радне акције. Лист „Борски колектив" пажљиво је регистровао сваку активност чланова Народног фронта. У броју од 1. I. 1948. године забележено је да је у новембру 1947. године организована велика акција Народног фронта на пошумљавању голети.

„Треба засадити 500 000 багремових садница. Подићи шуму око Бора значи умногоме прочистити ваздух који садржи дим од индустријских постројења, подићи природни заштитни зид".

У првој акцији пошумљавања 1 000 чланова Фронта учествовало је на ископавању рупа за саднице. Из ове и каснијих акција израсла је данашња багремова шума на западној страни града изнад Основне школе „Вук Караџић" и изнад Медицинског центра.

За првих шест месеци, у 1947. години, чланови Фронта, учествујући у многим акцијама, дали су 44 714 добровољних радних часова.

Организација Народног фронта у селима тадашњег среза борског усмеравале су своју активност на омасовљење и јачање земљорадничких задруга. У фебруару 1948. године, забележено је у извештају Среског комитета КПС, да је у задружном чланству било 94 одсто домаћинстава. Те године отпочела је широка акција изградње задружних домова. Ову акцију задругари су одушевљено прихватили. Носилац акције била је организација Народног фронта. Прикупљено је 500 000 динара добровољних прилога за изградњу домова. Одлучено је да се граде задружни домови у Горњану, Луки, Дубочану, Злоту, Брестовцу и Метовници.

Народни фронт у граду развијао је сталну и живу политичку активност. На конференцијама је врло често говорено о политичкој ситуацији у свету.

У 1947. години Народни фронт је дао 69 806 добровољних радних часова. Највише је рађено на копању водовода: 35 411 добровољних часова.

У 1948. години укупно је у Бору, преко организације Народног фронта и Синдиката, дато 274 000 добровољних радних часова. На радовима у предузећу дато је 133 000 часова.

Народни фронт је био врло активан и у организовању растурања штампе у Бору и срезу борском. У 1948. години у Бору и срезу продавано је дневно 3 077 примерака листа „Бораба", 4 209 примерака листа „Глас", 1 036 „Тимока", 1 430 „Сељачке борбе" и 270 примерака листа „Омладина".

У 1949. години у радним акцијама учествовало је 79 650 чланова Народног фронта, а дато је 379 169 добровољних радних часова.

Активност Антифашистичког фронта жена

У овом значајном и тешком периоду обнове и изградње града Бора и предузећа жене су биле врло активне. Оне су масовно учествовале на радним акцијама и у друштвено-политичком животу. Зато се међу похваљеним и награђеним члановима Народног фронта налази готово 50 одсто жена. Од 25 одликованих чланова Народног фронта у 1947. години, 10 жена добило је одличја „За пожртвовани рад у 1947. години".

Основне активности на којима се тадашњи Антифашистички фронт жена у Бору ангажовао записане су у листу „Борски колектив" од 16. II 1948. године, где се наводе „најважнији задаци".

„Један од најважнијих задатака пред организацијом АФЖ-а је брига о деци, брига за правилно одгајање и уздизање деце у духу нове Југославије.

Други важан задатак је потпуно залагање у остваривању Петогодишњег плана, у ликвидацији неписмености и у упорној борби за учвршћење мира у свету".

Жене су радиле добровољно у акцијама на уређењу трга у граду, на изградњи водовода, на повезивању града са селима. Нарочито

се настојало да се жене укључе у остваривању „Фронтовског и државног плана". У том смислу у „Борском колективу" 22. маја 1948. године, забележено је: „Схватајући озбиљност недостатка радне снаге у Борском руднику, АФЖ у Бору организује акцију добровољног рада у продуктивним одељењима. Преко 60 жена из Бора пријавило се за десетодневни рад у предузећу".

Као задатак организација АФЖ-а у то време често се истиче и подизање политичког нивоа жена, путем конференција и читањем штампе на читалачким групама.

Међутим, и поред велике активности у радним акцијама, организација АФЖ посвећивала је велику пажњу и одгајивању деце. Ту су тражене и посебне, нове форме рада да би се помогло запосленој жени, породици и младој мајци. На овај начин демантоване су и тада присутне тврдње да активност у организацији жена доприноси запостављању куће, породице и васпитања деце. У листу „Борски колектив" од 5. VI 1948. године о томе је записано:

„Треба схватити да Антифашистички фронт жена није организација која тражи од жена да запоставе своје куће и децу. Напротив, организација је дужна да учини све да жене буду добре мајке, уредне домаћице и добре раднице, грађани своје земље".

И тада је био проблем запошљавања жена у предузећима. Било је и потцењивања женске радне снаге и избегавања да се жене узму у радни однос. Због тога је у листу „Борски колектив" написан и посебан чланак под насловом „За брже увођење жена у привреду".

Жене Бора су у 1949. години, у добровољним радним акцијама, дале 13 509 добровољних радних часова.

Рад Народне омладине

Млади су у послератним данима давали посебан тон и обележје радној и политичкој активности. У све акције уносили су младалачко одушевљење и полет.

Још у првим послератним данима била су у Бору формирана руководства Месног и Среског комитета Савеза комунистичке омладине (СКОЈ-а) и Месног и Среског одбора Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије (УСАОС). Месна руководства СКОЈ-а и УСАОС-а била су изабрана и у околним селима данашње борске општине.

После ослобођења омладина Бора је прихватила многе важне задатке у обнови и изградњи. Од највећег значаја било је њено учешће у радним акцијама.

Радна омладинска акција сече дрва на Црном врху

Једна од првих радних акција у којој је учествовала омладина Бора била је сеча дрва на Црном врху и изградња пруге Бор — Црни врх.

То је била прва већа омладинска радна акција у Србији. Она је отпочела у јануару 1945. године, у време док су у западним крајевима наше земље још трајале борбе за ослобођење. Требало је снаб-

дети огревом болнице у Београду, пуне рањеника са сремског фронта. Акција је трајала до априла 1945. године. Постављена је пруга од Бора до платоа на Црном врху у дужини од 12,6 км, на недовршеним радовима из времена окупације. Преко 10 000 м³, углавном исечених дрва, извучено је из дубодолина Црног врха и транспортовано у Београд. Још 6 000 м³ дрва исечено је у марту 1945. године. За смештај четири бригаде са 1 630 омладинаца, сврстаних у 15 батаљона, изграђено је на Црном врху, јануара 1945. године, девет барака. У акцији су, заједно са омладинцима из Бора, учествовали омладинци из целог зајечарског округа. (283 бригадиста радило претежно на железничкој прузи. Командант је Јован Жикић а комесар Власта Милошевић. У овој бригади била је и група пионира из Бора.) Омладинци моравског округа и 1 чета Космајаца изградили су прве бараке у које је у времену од 29. јануара до 6. фебруара стигло још око 800 омладинаца (Београдски батаљон — 160, лесковачки — 220, Топлички — 110, Нишки — 220 и Пожаревачки — 110). Од свих бригадиста образоване су 3 бригаде (командант штаба сече — Воја Вуцелић, командант Штаба пруге — Власта Милошевић, руководилац целе радне акције — Слободан Босиљчић). Крајем фебруара 1945. године образована је и 4-та бригада од нових омладинаца из врањског, ваљевског и крагујевачког округа, као и допуне из пожаревачког и моравског краја.

Група стручних — пружних радника из Бора придружила се омладини зајечарског округа. Са бригадама које су извлачиле — секле дрва налазило се и преко 300 сељака (са запрегама) из борског среза.

Акцију је, преко Окружног комитета СКОЈ-а Зајечар и Среског народноослободилачког одбора Бор — организовао Главни одбор Уједињеног Савеза антифашистичке омладине Србије — УСАОС. Намера је била да се остане један месец, а остало се три месеца. Услови за рад били су врло тешки: велика хладноћа, нередовна и слаба исхрана, техничка неопремљеност. Свест омладине била је изванредна. По завршетку акције у своје округе вратиле су се готово четири бригаде скојеваца.

Бор, са својом партијском и скојевском организацијом, органи народне власти и рудник, били су база читаве акције — у политичком и материјалном погледу.

Омладинске производне бригаде у Борском руднику

У наредним годинама, у борби за план у предузећу, омладинци Бора су први иницирали формирање омладинских производних бригада. Прва таква бригада формирана је на Тилва мики. Већ у првом тромесечју 1948. године формирано је 18 омладинских бригада у производњи и једна за добровољне радне акције на изградњи водовода и за градњу радничких станова, фискултурног стадиона и задружних домова у селима.

Традиционално такмичење између рудара Трепче и Бора захватило је и младе. Заказано је тромесечно такмичење са омладинском организацијом Трепче.

Смотра омладинске радне бригаде пред одлазак на изградњу аутопута „Братство-јединство"

Средња техничка рударска школа на Четвртом километру и Техникум били су носиоци и иницијатори активности међу младима у граду. Ученици ове школе били су запажени по резултатима и залагању на свим добровољним акцијама у предузећу и граду. Због успеха у настави у организовању радних акција ова школа је посебно похваљена на првом саветовању средњих рударских школа ФНРЈ, одржаном 15. маја 1948. године у Бору. Том приликом упућен је и позив свим средњим рударским школама на такмичење у учењу у школи и у ваншколском раду. Ово такмичење прихватиле су рударске школе из Љубљане, Вараждина, Књажевца и Скопља.

Физкултурна активност је, такође, ангажовала знатан део омладине Бора. После годину дана свестраног рада, формирају се у 1948. години и прва спортска друштва.

Веома је значајан и допринос омладине у организовању културне активности као и у спровођењу разних просветних акција а нарочито акција описмењавање и здравственог просвећивања на селу.

Деловање синдикалне организације

Кроз читав овај период Синдикална подружница рудара играла је веома значајну улогу у решавању многобројних проблема у раду предузећа и из живота радника. То је била организација која се непрекидно налазила у центру збивања овог великог радног колектива Својом активношћу, својим учешћем у решавању најактуел-

њихових проблема предузећа и радника, својим политичким деловањем и разноврсним иницијативама, она је представљала такав друштвено-политички фактор чији су ставови и мишљења цењени и узимани у обзир када су се решавала сва крупнија питања од интереса за унапређење рада.

Из свега што је досада речено о раду на извршавању задатака Првог петогодишњег плана, о раду на решавању проблема радне снаге, о бригадном систему рада и развијању Покрета за високу продуктивност рада, о развитку ударништва и такмичења у раду итд, јасно се види улога Синдикалне подружнице и њених пододбора. Но, поред овога, Синдикална подружница рудара се бавила и многобројним другим питањима, као што су заштита на раду, решавање питања из области стандарда радника, заштита права радника која су произилазила из рада и радних односа и друга питања, која јој је наметао свакодневни живот предузећа и његових радника.

Поред великог синдикалног актива, који је са успехом политички деловао у одељењима, синдикална подружница је располагала и свим средствима информације и пропаганде: листом, такмичарским билтеном и звучном станицом, које је обилато користила за правилно информисање радника и пропаганду многобројних акција.

Синдикална подружница рудара је била и организатор читавог културно-просветног живота у Бору. То је произилазило из њеног објективног положаја. Она је сваке године располагала значајним материјалним средствима, која су јој омогућавала организовање културно-просветног живота у Бору. Када су биле у питању веће културно-просветне манифестације — организовање фестивала, учешће КУД „3. октобар" у разним смотрама синдикалних културно-уметничких друштава и слично, онда јој је дирекција предузећа за те сврхе стављала на расположење потребна новчана средства.

Најзад, она је управљала Домом културе, који је био једини објекат те врсте у Бору и који је временом прерастао у значајну културну институцију. У њему се одвијао целокупни културни живот Бора. Поред бројних приредби КУД „3. октобар" и КУД Средње техничке школе, у њему су одржаване приредбе и разних реномираних професионалних позоришта, других културно-просветних организација из Београда и многих других градова Србије. У њему су по утврђеном плану одржавана многобројна предавања, семинари и разноврсни курсеви за раднике итд.

У културном животу Бора значајну улогу имало је КУД „3. октобар", које је у разне своје секције окупљало велики број радника и службеника. Поред бројних наступа у Бору, оно је са успехом учествовало у свим среским и реонским смотрама у два маха, 1948. и 1950. године, као најбоље синдикално Културно-уметничко друштво тимочког региона учествовало је и у завршним републичким смотрама синдикалних КУД Србије у Београду, на којима је достојно репрезентовало свој радни колектив.

Синдикална подружница рудара и њени пододбори су, такође, радили на отварању црвених кутића у одељењима и на организовању културно-просветног живота у њима. У њима су одржавана разна предавања, семинари, курсеви, аналфабетски течајеви и др.

Дефиле радника 1. маја 1946. године

Културно-просветне комисије Синдикалне подружнице и њени пододбора, у оквиру опште акције описмењавања, неколико година су радиле на организовању аналфабетских течајева. На овом задатку се често ангажовао и читав синдикални актив.

Акција описмењавања трајала је до 1950. године. У том периоду формиран је велики број течајева које су водили просветни радници, а под њиховом бригом и један број за тај рад оспособљених радника и службеника предузећа. Но, и поред опште бриге на описмењавању постигнути резултати нису били адекватни уложеном труду.

Својом разноврсном активношћу, упорним радом на решавању многих питања и спремношћу да се радницима помогне у решавању њихових проблема, Синдикална подружница рудара је била организација са великим ауторитетом, којој су се радници обраћали са поверењем и спремно прихватили предлоге за такмичење, појачани рад и разне акције, које су често превазилазиле њихове објективне снаге. Но, то је била и изузетна етапа у развитку Борског рудника бакра и топионице, када су радници, понети револуционарним ентузијазмом, нештедимице извршавали заиста велике радне задатке.

КОМУНАЛНИ СИСТЕМ У ОПШТИНИ БОР
(1955—1974. године)

I Формирање комуне и развој комуналног система у периоду 1955—1963. године

Уставним законом о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти, од 13. јануара 1953. године, усаглашене су промене остварене у основама друштвеног и политичког уређења земље, настале, пре свега, доношењем Закона о управљању привредним предузећима од стране радних колектива, јула 1950. године, и Општег закона о народним одборима, априла 1952. године. Самим тим створени су услови за даље промене и проширивање права самоуправљања као и конституисања квалитетно нових односа у друштвено-политичким заједницама. Посебно, нови подстицај овим променама у општини дао је Општи закон о уређењу општина и срезова, од 20. јуна 1955. године, који је дефинисао општину као основну политичко-територијалну организацију самоуправљања радног народа и основу друштвено-економску заједницу становника на свом подручју. Сагласно оваквом постављању општине, овим Законом (члан 7) дата је могућност да свака општина својим статутом уређује своја права и дужности сагласно законима, као и да одређује организацију, делокруг и начин рада народног одбора и других органа општинске самоуправе.

У складу са насталим променама у друштвеном и политичком уређењу земље, децентрализације власти и напуштања административног управљања, као и потребом конституисања нових односа у општини и организацији локалне самоуправе, у Бору се од стране Народног одбора среза борског, почетком 1955. године, приступило раду на „формирању комуне". Тако је на XVI заједничкој седници Среског већа и Већа произвођача Народног одбора среза борског, одржаног 17. јануара 1955. године, на препоруку Извршног већа Народне Републике Србије, изабрана Комисија за формзирање комуне, састављена од 10 чланова.

Састав Комисије био је следећи: Рајко Ђаковић, — секретар Среског комитета СКС у Бору, Душан Глигоријевић — председник НО среза борског, Милован Солдатовић — руководилац привредно-рачунског сектора РТБ-а, Светозар Чорболоковић — председник Земљорадничке задруге Брестовац, Никола Николић — секретар Рудничког комитета СКС у Бору, Љубомир Савић — председник Народног одбора градске општине Бор, Владимир Милошевић — секретар НО среза борског, Никола Петковић — срески јавни тужилац, Петар Костић — начелник Секретаријата за привреду НО среза борског, Станоје Грамић — секретар Народног одбора општине Злот.

О именовању Комисије за формирање комуне, као и о њеним задацима и о одржаном састанку у Зајечару по питању формирања комуна, било је речи и на XVIII седници Народног одбора градске општине у Бору, одржаној 28. јануара 1955. године.

У току месеца маја 1955. године на територији тадашњег среза борског, одржани су зборови бирача по изборним јединицама, на којима је разматран предлог Среске комисије за изградњу комуна на територији среза борског. На зборовима бирача, поред изјашњавања о предлогу, говорено је и о суштини и значају формирања комуна, шта су комуне, како се организују и друго. На бази увида у неке записнике са зборова, види се да је присуство грађана на тим зборовима било добро.

Предлог за формирање комуне (општине Бор), након јавне дискусије, 30. маја 1955. године разматран је и усвојен на XX заједничкој седници Среског већа и Већа произвођача Народног одбора среза борског. После претреса предлога Комисије, Народни одбор среза борског усвојио је закључке „да се на територији среза борског образује једна општина. Седиште Народног одбора општине Бор биће у Бору. У саставу општине Бор улазе следећа насељена места: Бор, Брестовац, Бучје, Д. Б. Река, Злот, Кривељ, Лука (Топла до сада у саставу општине Лука), Метовница, Оштрељ, Слатина и Шарбановац".

Закључено је да општина Бор уђе у састав будућег среза Зајечар са седиштем у Зајечару.

Следећи закључак је био „да се Среска комисија за изградњу комуна претвори у Иницијативни одбор за формирање општине Бор, са задатком да се стара о благовременом извршењу свих задатака у вези са припремама за формирање општине".

Може се слободно рећи да је 30. маја 1955. године формирана данашња општина Бор и да је своју територијалну физиономију тада добила, као и да су се од тада почели да формирају нови друштвено-економски и политички односи, без обзира што је тек неколико месеци касније — септембра месеца, усвојен први Статут општине Бор, који је све односе и организацију разрадио и правно санкционисао.

Своје последње седнице Народни одбор среза борског — заједничку седницу и одвојене седнице Среског већа и Већа произвођача, одржао је 15. јула 1955. године, када је поднета информација о одлуци Извршног већа Народне Републике Србије о начину конституисања Народног одбора новог среза Зајечар и његовој првој заказа-

VI. ZAVRŠNE ODREDBE

Član 122

Ovaj Statut potvrdjuje Narodni odbor Sreza Zaječar uz saglasnost Komisije za statute Narodne skupštine Narodne Republike Srbije.

Član 123

Ovaj Statut stupa na snagu danom objavljivanja na oglasnoj ta-bli na službena saopštenja Narodnog odbora opštine Bor.

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БОР
Бр. 15317
10 VIII 1956 год.
БОР
Срез Зајечар

PREDSEDNIK NARODNOG ODBORA OPŠTINE,

Na osnovu člana 7 stav 3 u vezi člana 62 Opšteg zakona o uredjenju opština i srezova i člana 61 tačke 2 Zakona o narodnim odborima srezova, Narodni odbor sreza Zaječar na sednici Sreskog veća od 9. VII 1956 god. i veća proizvodjača od 9. VII 1956 god. POTVRDIO JE statut opštine Bor, Br. 15317 donet na sednici Narodnog odbora opštine Bor dana 10 jula 1956 godine.-

Br. 18445
9. VIII 1956 god.
Zaječar

PREDSEDNIK NARODNOG ODBORA SREZA,
/ Vojislav Selenković/

Комисија за статуте Народне скупштине Народне Републике Србије, на основу члана 62 Општег закона о уређену општина и срезова, даје своју сагласност на овај први статут општине Бор.

НС Број 4568
8 децембар 1956 год.
Београд

НАРОДНА СКУПШТИНА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ПРЕДСЕДНИК
КОМИСИЈЕ ЗА СТАТУТЕ,
(Др. Душан Крстић)

Faksimil Carth saglasnosti
Statut opštine Bor.

Факсимил сагласности на први статут борске општине

ној седници за 17. јули 1955. године, као и о броју одборника које треба изабрати за Народни одбор среза Зајечар. На одвојеним седницама извршен је избор ових одборника, тако, што је за Среско веће изабрано 16 одборника, а за Веће произвођача среза Зајечар 21 одборник. Народни одбор новог среза Зајечар чинило је Среско веће са 80 одборника и Веће произвођача са 60 одборника.

По укидању среза борског и градске општине Бор, конституисана је општина Бор која је свој правни израз добила доношењем свог првог статута. Народни одбор општине на својој седници одржаној 1. септембра 1955. године донео је Статут општине Бор којим је општина Бор конституисана као „Основна политичко-територијална организација самоуправљања радног народа и основна друштвено-економска заједница становника на подручју општине".

Подручје општине је обухватало следећа насељена места: Бор, Брестовац, Бучје, Д. Б. Река, Злот, Кривељ, Лука, Метовница, Слатина, Оштрељ, Топла и Шарбановац.

Радни људи у општини вршили су своја права и дужности преко Народног одбора општине који је био основни и највиши орган власти у општини, или непосредно, путем избора представничких органа општине и опозивања њихових чланова, као и путем зборова бирача и референдума. У остваривању права општине органи општинске самоуправе ослањали су се на органе самоуправљања у привредним организацијама и установама као и на друге органе друштвеног управљања.

Народни одбор општине био је састављен од једног већа и имао је 50 одборника. За председника првог Народног одбора општине изабран је био Душан Глигоријевић, дотадашњи председник среза борског.

У надлежност Народног одбора општине, као основног и највишег органа власти, по Статуту општине, спадало је вршење следећих послова: доношење Статута општине и одлука, доношење друштвеног плана и буџета општине, разматрање основних питања од значаја за привреду, комунални, културни и социјални развитак и живот општине, формирање фондова друштвено-политичке заједнице, оснивање радних организација и установа, расписивање општинског референдума, итд.

Овом приликом набројана су само нека питања из надлежности Народног одбора. Прегледом записника са одржаних седница из тог периода може да се уочи да је број питања која је разматрао Народни одбор општине и број одлука, решења и других аката која је доносио, био много шири и разноврснији. На дневном реду седница Народног одбора општине било је обично од 20 до 25 тачака, а седнице су по правилу, одржаване сваког месеца.

Статутом општине „ради остваривања што ширег учешћа грађана у општинској самоуправи и вршење појединих послова од непосредног интереса за месно становништво, на подручју општине образују се месни одбори" — члан 14. Статута. На подручју општине основани су следећи месни одбори: Брестовац, Бучје, Д. Б. Река, Злот, Кривељ, Лука, Метовница, Оштрељ, Слатина и Шарбановац. Месни одбори састојали су се од одборника Народног одбора оп-

штине који су изабрани на подручју за које је месни одбор основан и од 5 до 9 чланова које су бирали бирачи тог подручја на зборовима бирача.

Месни одбори вршили су послове који су од непосредног интереса за место и за општину. Поред осталог, ови одбори старали су се о изградњи и одржавању комуналних објеката у месту, као што су: месни путеви и улице, јавне чесме и бунари, појила, јавно осветљење, паркови и слично. Они су управљали и општенародном имовином која је дата месту на коришћење, итд.

Када се радило о припремању, односно претресању важнијих питања, месни одбори су били дужни да та питања изнесу пред зборове бирача ради претходног разматрања. Право надзора над радом месног одбора вршио је Народни одбор општине. Средсва за извршење задатака месног одбора, обезбеђивала су се у буџету Народног одбора општине и путем увођења месног самодоприноса, ако је установљен за потребе места и за извршење појединих намена.

Ради проучавања појединих питања и припремања предлога, као и за вршење других послова из своје надлежности, Народни одбор општине је образовао из редова својих одборника, стална и повремене комисије. Тако су Статутом образоване сталне комисије: за мандатно-имунитетска питања (састављена од три члана), за изборе и именовања (састављена од пет чланова), за привреду (састављена од пет чланова), за прописе и организациона питања (састављена од пет чланова) и за молбе и притужбе (састављена од три члана).

Чланом 50. Статута општине за вршење извршних и одређених управних послова, из надлежности Народног одбора општине, основани су следећи савети: Савет за општу управу и унутрашње послове (састављен од 7 чланова), Савет за друштвени план и финансије (састављен од 7 чланова), Савет за привреду (састављен од 9 чланова), Савет за комуналне послове (састављен од 9 чланова), Савет за рад и радне односе (састављен од 9 чланова), Савет за просвету и културу (састављен од 9 чланова) и Савет за народно здравље и социјалну заштиту (састављен од 9 чланова).

Одлуком Народног одбора општине број 2 182, од 22. јануара 1957. године, о измени и допуни Статута општине Бор, формиран је Савет за пољопривреду (састављен од 9 чланова). Нешто касније Народни одбор општине својом другом одлуком о измени и допуни Статута општине број 9 993, од 29. марта 1957. године, образовао је и Савет за физкултуру (састављен од 7 чланова). Јуна 1957. године донета је нова одлука о измени и допуни Статута општине којом је у састав општине Бор ушло је и насељено место Ртотина и којом је извршена даља реорганизација савета и подела њихове надлежности, тако да их је образовано 12, уместо дотадашњих 10.

Статутом општине детаљно и посебно су утврђене надлежности савета, њихов метод рада и друге функције које су им проистицале из законских прописа.

Посебан део Статута односио се на управне органе и њихову организацију, затим службенике Народног одбора општине, секретара Народног одбора, управних комисија, месних канцеларија и друго.

Од непосредних облика одлучивања грађана Статутом су били обрађени и зборови бирача и референдум. У 1959. години одржано је 49, а у 1960. години 87 зборова бирача.

Број присутних на зборовима бирача просечно је износио око 150. На зборовима је углавном расправљано о следећим питањима: о друштвеном плану и буџету општине, о комуналној делатности, месном самодоприносу, изградњи путева и улица, подизању школа и домова културе, уређењу насеља, итд. Расправљало се и о извештајима о раду месних одбора и о раду стамбених заједница.

Према одредбама Општег закона о уређењу општина и срезова и Закона о народним одборима, Статут општине је подлегао потврди и сагласности Народног одбора среза и Комисије за статуте Народне скупштине Народне Републике Србије, тако да је Народни одбор среза Зајечар потврдио Статут општине Бор на седници од 9. новембра 1956. године, (број одлуке 18 445, од 9. XI 1956. године), а Комисија за статуте Народне скупштине Народне Републике Србије своју сагласност дала је 8. децембра 1956. године.

У склопу промена које су у друштвено-политичком систему извршене у 1957. години и које је санкционисао први закон о изменама и допунама Општег закона о уређењу општина и срезова, од 10. јула 1957. године (Службени лист ФНРЈ", број 29/57), у општини Бор у другој половини 1975. године приступило се припремама за успостављање нових односа, утврђивањем нове организације скупштинског система, и доношењем новог Статута, као и избором одборника Народног одбора општине.

У том склопу Народни одбор општине, на седници од 29. августа 1957. године, донео је Одлуку о утврђивању броја одборника Општинског већа и Већа произвођача и решење о утврђивању изборних јединица и броја одборника који се бирају у свакој изборној јединици.

Одлуком о броју одборника Општинског већа и Већа произвођача Народног одбора општине Бор, које је требало бирати на овим изборима, утврђено је да будуће Општинско веће Народног одбора општине има 60 одборника, а Веће произвођача 50 одборника.

Избори за нове одборнике Општинског већа и Већа произвођача одржани су октобра 1957. године. При конституисању Народног одбора општине за председника Народног одбора поново је изабран Душан Глигоријевић. За председника Општинског већа изабран је Миодраг Цојић, а за председника Већа произвођача Витомир Јојић.

Други Статут општине Бор, којим су регулисане и санкционисане настале промене у општини и организацији Народног одбора општине, Народни одбор општине донео је 14. маја 1958. године.

Састав Народног одбора општине

Структура одборничког састава Народног одбора општине у 1958. години била је следећа: Општинско веће имало је 60 одборника, од тога, било је 53 мушкарца и 7 жена. Према занимањима одборници у Општинском већу били су: 17 радника, 15 сељака, 14

службеника, 9 пољопривредних радника у социјалистичком сектору производње, 2 приватних занатлија и 3 слободне професије.

Веће произвођача имало је 48 одборника, од тога је било 45 мушкараца и 3 жене. По занимању одборници Већа произвођача били су: 38 радника, 5 пољопривредних радника у социјалистичком сектору производње и 5 службеника.

У периоду од 1. јануара до 31. октобра 1958. године Народни одбор општине одржао је 9 седница на којима је разматрао 146 тачака дневног реда, или просечно по седници 16 тачака.

У овом истом времену савети Народног одбора одржали су 46 седница на којима је разматрано 147 питања — тачака дневног реда.

Прве стамбене заједнице

Народни одбор градске општине у Бору, 12. маја 1955. године, основао је и Управу стамбених заједница као установу са самосталним финансирањем, а у циљу правилног управљања стамбеним и пословним зградама, општенародне имовине, задружне својине и својине друштвених организација као и земљиштних парцела на којима су те зграде подигнуте, на подручју града Бора, а по прописима Уредбе о управљању стамбеним зградама.

Као колективни друштвени орган управљања овом установом формиран је Савет стамбених заједница, кога су сачињавали представници кућних савета и представници Радничког савета РТБ-а. Поред Савета стамбених заједница, установом је управљао и Народни одбор градске општине (члан 4. Правила). Приходе управе стамбених заједница сачињавали су: станарина за издате стамбене просторије као и пословне просторије, наплата за уступљени инвентар, дотације и друго. Управа је имала и располагала са следећим фондовима (средствима): амортизационим фондом зграда, фондом за управљање и фондом за одржавање зграда. Формирање и распоређивање средстава фондова вршено је по одредбама Уредбе о управљању стамбеним зградама.

Пошто је управа стамбених заједница, а и сама дотадашња стамбена заједница за град Бор са својим Саветом стамбених заједница, углавном вршила послове из стамбене области (закључивање уговора о коришћењу станова, наплата станарине и одржавање зграда), а у склопу даљих промена односа и даљег подруштвљавања односа у овој области, као и ради указане потребе за формирањем услужних сервиса за потребе домаћинства и друго, Народни одбор општине на седницама својих већа од 30. маја 1958. године, донео је решења о оснивању и стамбених заједница Ново насеље и Старо селиште као установа са самосталним финансирањем за вршење стамбених и услужних послова, тако да су у Бору тада формиране укупно четири стамбене заједнице, у којима је живело око 17 000 становника (1961. — 18 612 становника), и то: Стамбена заједница Старо насеље (Центар), Северно насеље (Север), Старо селиште и Ново насеље.

Делокруг рада и задаци стамбених заједница били су одређени правилима о организацији и раду стамбене заједнице. Према правилима, која су претходила данашњим статутима месних заједница, стамбена заједница је била „орган друштвеног управљања у којој грађани, који станују у овом насељу удруженим снагама и као организована целина делују на остварење што повољнијих услова за становање и живот свих становника на подручју Заједнице. У свом раду Заједница сарађује са свим друштвеним и осталим организацијама које постоје на подручју Заједнице". (Правила о организацији и раду ст. Заједнице Старо селиште од 1958. године).

Правилима стамбене заједнице утврђени су следећи задаци стамбених заједница: управљање свим стамбеним и пословним зградама општенародне имовине које се налазе на подручју заједнице, старање о зеленим површинама, о одржавању чистоће, о рационалном коришћењу пијаће воде и брига о заштити комуналних објеката на подручју заједнице, надзор над функционисањем трговинске и остале услужне мреже на подручју заједнице, организовање разних сервиса за помоћ домаћинствима, организовање обданишта и других установа за старање о деци запослених мајки, изградња и уређење игралишта и других места за дечју забаву и разоноду, итд.

Као друштвени органи управљања Стамбеном заједницом конституисани су следећи органи: Скупштина заједнице, као највиши орган управљања заједницом, савет стамбене заједнице, комисије савета, координациони одбор кога сачињава председник савета и председници комисија и мировно веће.

Месне заједнице

После доношења новог Устава СФРЈ и Устава СРС, 1963. године, долази до даље трансформације стамбених заједница у граду (а у селима месних одбора) и до њиховог укидања и формирања месних заједница као самоуправних заједница грађана сеоских и градских насеља. У тим заједницама грађани непосредно остварују самоуправљање у области делатности које служе непосредном задовољењу потреба радних људи и њихових породица. Након ових промена и уставног конституисања месних заједница, у општини Бор, на предлог зборова бирача, формиране су у свим насељеним местима месне заједнице, с тим што су у граду Бору прво формиране две месне заједнице и то: прва — која је обухватала делове града Север, Центар, Кормарош и Бор-село и друга — која је обухватала делове града Старо селиште, насеље II километар и насеље III километар. Подручје свих месних заједница било је одређено Статутом општине, од 30. јуна 1963. године. Нешто касније, почетком 1965. године, на предлог зборова бирача, долази до нове реорганизације месних заједница, тако да су формиране у Бору четири месне заједнице и то: Север, Центар, Ново насеље и Старо селиште, да би од јуна 1970. године била формирана и Пета месна заједница. Након свих ових промена у општини Бор је формирано укупно 17 месних заједница и то 12 у сеоским насељеним местима и 5 у граду Бору.

Полазећи од тога да је месна заједница уставна категорија и нови облик самоуправе грађана једног насеља, која по свом садржају

има за циљ да грађани у њој непосредно остварују самоуправљање у области делатности које служе непосредном задовољењу потреба радних људи и њиховим породицама, Општинска скупштина је настојала да створи услове да оне то и остваре. Захваљујући оваквом односу Скупштине општине, месне заједнице су се убрзо афирмисале као значајан облик самоуправљања којим грађани, на бази солидарности, обезбеђују повољније услове живота и рада у насељу. У својој активности оне су се испољавале као фактор обједињавања заједничких интереса грађана и радних људи и све више су постајале значајан чинилац конституисања општине на самоуправној основи.

У оквиру месних заједница, на основу њихових статута, као облици рада и институције самоуправљања, постоје зборови бирача, савет месне заједнице, савет потрошача, мировно веће и разне комисије.

Преко зборова бирача остварује се непосредно управљање грађана у заједничким пословима у општини, вршн надзор над радом носилаца јавних функција и функционисањем представничких органа и других институција, учествује у креирању политике општине у разним доменима друштвеног и привредног живота. На зборовима грађани предлажу и утврђују кандидате за избор у представничка тела, бирају органе самоуправљања у месној заједници, расправљају о раду Општинске скупштине и њених органа, радних и других организација, месних заједница, одлучују о увођењу месног самодоприноса, дају мишљење на инструменте пореске политике, разматрају

Избори за посланике Савезне и Републичке скупштине

програме развоја привреде и друштвених делатности, урбанистичке планове итд. Општинска скупштина је до сада врло често консултовала зборове бирача и по овим питањима која нису одређена Статутом општине и другим законским прописима. Оваквим начином рада Скупштина је имала за циљ да свака одлука која се доноси од стране Скупштине буде одраз расположења и жеља грађана и могућности општине, односно, да у креирању политике општине најнепосредније учествују грађани и радни људи.

Посебна активност месних заједница испољавала се кроз рад савета месних заједница, савета потрошача и комисија савета. Њихова активност је била посебно усредсређена на извршавање задатака предвиђених годишњим планом рада месних заједница, као и разматрање многобројних питања из области унапређења комуналне, привредне, социјалне, здравствене, васпитне и друге делатности. Посебну активност савети месних заједница су посвећивали питањима из области општенародне одбране и припремама за општенародну одбрану. Ова активност је проверена и утврђена посебно приликом извођења вежбе општенародне одбране „Тимок 71".

Од укупно изабраних 253 члана у правим саветима месних заједница било је 103 радника, 60 пољопривредника, 24 службеника, 12 занатлија, 7 просветних радника, 9 правника, 8 инжењера и техничара, 20 пензионера и 30 осталих грађана.

Извор средстава за финансирање месних заједница су буџет општине, средства комуналног фонда и средства грађана убрана путем месног самодоприноса. По свом обиму најзначајнији извор средстава је месни самодопринос. Путем овог извора у општини, у периоду од 1968. до 1971. године, било је обезбеђено око 2 милијарде старих динара.

Поред сарадње са Општинском скупштином и њеним органима, месне заједнице остварују у сарадњи са организацијама из области комуналне делатности, промета и снабдевања. Ова сарадња, пре свега, огледа се у заједничком учешћу у реализацији програма месних заједница. Са интересним заједницама и организацијама у области друштвене делатности, сарадња се одвија на пољу активирања културно-просветних друштава, одржавања предавања, организовања изложби и биоскопских представа, изградњи спортских терена и дечијих игралишта, отварање ђачких кухиња и амбуланти, решавања социјалних проблема у насељу итд.

Скупштина општине и њени органи, због значаја који у нашем самоуправном друштву имају месне заједнице, као основни и непосредни облици учешћа грађана у остваривању самоуправних права, редовно су пратили и анализирали рад месних заједница и пружали им одређену помоћ. Значајан напредак у раду месних заједница, учињен је новембра 1970. године, када је Општинска скупштина посебно разматрала „Информацију о положају, организацији и раду месних заједница и када је усвојила одређене закључке, који се кроз праксу реализују и који значе даљу афирмацију месних заједница као самоуправних заједница грађана у којој се непосредно остварује само-

управљање у области делатности које служе непосредном задовољењу потреба радних људи и њихових породица и које чине један од основних конститутивних елемената општине као шире заједнице.

Важније одлуке општине

У периоду од 1956. до 1963. године Народни одбор општине Бор донео је бројне одлуке и решења од којих су најважније: Одлука о оснивању инвестиционог фонда општине Бор (10. VII 1956. године), Одлука о оснивању Општинског путног фонда на територији општине Бор (6. VI 1956. године), Одлука о оснивању Општинског фонда за стамбену изградњу (27. II 1960. године), Решење о оснивању Комуналне банке у Бору (30. V 1959. године), Одлука о оснивању Фонда за изградњу и одржавање комуналних објеката (14. VII 1960. године), Одлука о оснивању Фонда за финасирање развоја и унапређења општина Бор и Бољевац (23. XII 1960. године), Одлука о оснивању Општинског друштвеног фонда за школство (17. IV 1961. године), Одлука о оснивању Фонда за финансирање развоја и унапређење физичке културе у општини Бор (17. IV 1951. године), Решење о давању сагласности на Одлуку Радничког савета РТБ-а Бор о припајању Рудника бакра Мајданпек РТБ-у Бор 24. VI 1961. године), Решење о давању сагласности на одлуку радничких савета Аутотранспортно-ремонтног предузећа „Бор" у Бору, Неготину и Књажевцу, о припајању Аутотранспортног предузећа Неготин и Књажевац Аутотранспортно-ремонтном предузећу „Бор" у Бору (14. VII 1961. године), Одлука о одређивању села и приградских насеља и категоризација насељених места на подручју општине Бор (14. VII 1961. године), Решење о оснивању Завода за урбанизам и изградњу објеката друштвеног стандарда и решење о припајању Дирекције за изградњу објеката друштвеног стандарда Заводу за урбанизам (23. VII 1961 године), Решење о оснивању самосталне установе за изградњу, реконструкцију и одржавање водовода и канализације на подручју општине Бор (27. VI 1962. године), Одлука о оснивању Инвестиционог фонда за здравство (27. VI 1962. године) и Одлука о формирању Комуналне заједнице социјалног осигурања у Зајечару (19. IX 1962. године), Решење о одобрењу одлука радничких савета Угоститељских предузећа „Србија" и „Космај" о припајању „Србије" Угоститељском предузећу „Космај" (25. VII 1962. године), Решење о оснивању Основне школе „Трећи октобар" у насељу Север (25. VII 1962. године), Решење о одобравању одлуке радничког савета Грађевинског предузећа „Бор" у Бору о спајању са Грађевинским предузећем „„Тимграп" у Зајечару (7. II 1963. године), Одлука о оснивању Заједничке комуналне банке у Бору (20. III 1963. године).

II развој комуналног система у периоду 1963 — 1973 године

У току 1963. године долази до даљих суштинских промена у друштвено-економском и политичком систему земље, а самим тим и

до промена у комуналном систему, 7. априла 1963. године, донет је нови Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, а 9. априла 1963. године и Устав Социјалистичке Републике Србије. Устави постављају — дефинишу општину као основну друштвено-политичку заједницу, а самоуправљање у општини, као основицу нашег политичког система. У склопу оваквог уставног одређења општине, долази до промена и у организацији и конституисању органа општине, а пре свега, скупштинског механизма. Поред организационих и структуралних промена скупштинског система, долази и до даље децентрализације послова, развијања непосредних облика самоуправљања, ширег укључивања грађана у креирање политике у општини и њиховог утицаја на одлуке скупштине (већег утицаја радних људи на расподелу средстава друштвене репродукције). У општини Бор се интензивно ради на припреми за доношење новог статута, а крајем месеца (маја 24. и 26) одржавају се избори за одборника новог сазива скупштине. На основу Одлуке Народног одбора општине, донете 11. априла 1963. године, о утврђивању бројног састава Општинског већа и Већа радних заједница Општинске скупштине и група делатности за избор одборника у Веће радних заједница, у Општинско веће и Веће радних заједница Скупштине општине Бор бирало се по 60 одборника. На изборима, који су одржани 26. маја 1963. године, за одборнике Општинског већа, и 24. и 26. маја 1963. године, за одборнике Већа радних заједница, изабрани су одборници овог сазива Скупштине општине Бор.

Из извештаја Општинске изборне комисије види се да се за Општинско веће бирало 60 одборника, од 78 кандидата колико је било кандидовано на зборовима бирача, да је према изводима из бирачког списка било укупно уписано 30 589 бирача, од тога 15 407 жена, даље, да је гласало 29 391 бирач, а да није гласало 1 198 бирача и да је било 564 неважећих гласачких листића. Проценат гласалих износио је 96,1, што говори о добром одзиву бирача.

Седница Скупштине општине Бор (1969. година)

У веће радних заједница бирало се 60 одборника, колико је било и кандидовано на зборовима радних људи. Према изводима из бирачких спискова било је уписано 16 624 бирача, од тога 4 797 жена. Гласали су 15 271 бирач, а није гласало 1 353 бирача. Број неважећих гласачких листића износио је 506. Проценат гласалих био је 91,86.

Социјални састав изабраних одборника Већа Скупштине општине био је следећи:

Општинско веће 60 одборника 11 жена — 8 омладинаца		Веће радних заједница 60 одборника 10 жена — 6 омладинаца	
1. радника	13	1. радника	27
2. земљорадника	19	2. инжењера	7
3. службеника	13	3. техничара	5
4.просветних радника	4	4. службеника	11
5. политичких радника	2	5. просветних радника	6
6. лекара	1	6. лекара	2
7. инжењера	1	7. лекарских помоћника	2
8. техничара	3		
9. ученика	1		
10. домаћица	3		

Мандатни период на који су бирани одборници износио је четири године, с тим што су одборници изабрани у парним изборним јединицама били бирани за период од ове године, како би се омогућило да се сваке друге године врши избор половине састава Већа Општинске скупштине, а према Закону о избору одборника општинских скупштина („Службени гласник СРС", број 14/63, 5/65 и 6/67), који је био на снази до избора одржаних у априлу 1969. године, када је цео састав одборника Већа Општинске скупштине био биран на период од четири године.

Половина састава Већа Општинске скупштине била је бирана на изборима за одборнике 21. марта 1965. године и 21. априла 1967. године.

Тринаестог и 15. априла 1969. године одржани су избори за одборнике Већа радних заједница Скупштине општине Бор новог сазива, на којима је биран нови састав већа Општинске скупштине. По изводима из бирачког списка за Општинско веће била су уписана укупно 33 602 бирача. На изборима је гласало 31 972 бирача, или 95 одсто уписаних бирача. За Веће радних заједница по изводима из бирачких спискова било је уписано укупно 20 232 бирача. На изборима је гласало 18 108 бирача или 89,5 одсто уписаних бирача.

Промене у скупштинском систему

Године 1963. и 1969. извршене су промене у Скупштинском систему. У том периоду активност Скупштине општине, њених већа и органа била је велика. У 1964. години, 30. јула, донет је нови Статут

општине Бор, трећи по реду, којим су санкционисане промене у односима, настале по доношењу Устава СФРЈ и Устава СР Србије, нова организација и метод рада Скупштине општине, итд., а 8. априла 1969. године, Скупштина општине донела је и нови Статут општине, четврти по реду, који је санкционисао односе настале доношењем Амандмана на Устав СРС и СФРЈ у 1967. и 1968. години, као и опште измене настале у друштвено-економским и политичким односима, који су се, пре свега огледали у даљој децентрализацији и децентрализацији надлежности и послова општине и њених органа, а пре свега, већег осамостаљења радних организација и проширивања њихових самоуправних права у области друштвене репродукције.

Статут општине из 1969. године разликује се од Статута из 1964. године. Он не садржи неке раније одредбе из основа друштвено-економских односа, планирања, расподеле, фондова, кредитне политике, радних организација и друго. Међутим, организација Скупштине и њених тела и органа, није претрпела неке битне измене у односу на решења дата Статутом из 1964. године.

По Статуту општине утврђена је нова организација Скупштине. По новом Статуту њу су сачињавали: Општинско веће и Веће радних заједница, са по 60 одборника.

Социјална структура одборника била је следећа:

	Општин. веће	Веће ради. заједн.
радника	21	20
пољопривредних произвођача	7	1
инжењера и техничара	2	14
просветних радника		
здравствених радника	3	4
економиста	5	2
правника		5
службеника	6	5
друштвено-политичких радника	1	1
социјалних радника	2	1
студената и ђака	2	1
домаћица	4	
	60	60

Скупштина општине имала је 5 сталних одборничких комисија, не рачунајући мандатно-имунитетске комисије сваког већа. Поред ових, формирано је и више повремених комисија и управно-стручних комисија. Као сталне одборничке комисије постојале су: Комисија за избор, именовања и кадровска питања, Комисија за друштвени надзор, Комисија за друштвену безбедност, Комисија за представке и притужбе и Комисија за праћење рада и пружање помоћи месним заједницама, зборовима бирача и зборовима радних људи.

Као политичко-извршни орган Скупштине формирани су савети и то: Савет за општу управу и унутрашње послове, Савет за друштвени план и финансије, Савет за индустрију, рударство, саобраћај, грађевинарство и занатство, Савет за пољопривреду, шумарство и водопривреду, Савет за робни промет, угоститељство и туризам, Савет за народно здравље и социјалну заштиту, Савет за рад и радне односе, Савет за комунално-стамбене односе и урбанизам, Савет за просвету, културу и физичку културу и Савет за народну одбрану.

У савете и сталне комисије Скупштине бирао су 183 одборника и других грађана.

Скупштина општине у периоду 1963—1973. године (до увођења скупштинског система који и сада функционише) углавном је радила и одлучивала на заједничким седницама оба већа, а ређе на одвојеним седницама. У методу рада практиковале су се и заједничке седнице већа радних заједница са органима управљања радних организација, зависно од питања која се разматрају. Посебно је у овом периоду дошла до изражаја институција амандмана које су на предлог појединих одлука и решења давали одборници, радне организације и месне заједнице. И овим путем се утицало да одлуке буду одраз стања и расположења грађана, као и да се у њихово креирање укључити што шири круг људи.

У периоду од 3. јуна 1963. године, до 12. јуна 1973. године, Скупштина општине одржала је 116 заједничких седница. На овим седницима су разматране укупно 1 894 тачке дневног рада, што је просечно по седници износило 15,5 тачака.

У периоду од 3. VI 1963. до 12. VI 1973. године, одржано је 116 седница Скупштине општине Бор са 1 894 тачке дневног реда.

Шире самоуправне функције Скупштине општине

У периоду од 1969—1973. године самоуправна функција Скупштине посебно је дошла до изражаја, јер је у раду Скупштине дошло до ангажовања читавог сплета облика и форми деловања, почев од политичко-извршних органа, радних комисија, самоуправних интересних и месних заједница, органа управљања радних организација, зборова бирача и радних људи, референдума, друштвено-политичких организација, итд. у којима је перманентно било ангажовано око 6 000 грађана и радних људи. Овакав кадровски потенцијал је скоро стално био укључен у остваривање општинске самоуправе као целине и Скупштине као најважнијег самоуправног органа. Нарочито је по многим питањима дошло до изражаја споразумевање и друштвено договарање на релацији Скупштина општине — радне организације — интересне заједнице и месне заједнице. Захваљујући оваквом међусобном односу и самоуправној улози Скупштине, учињени су крупни захвати, као што су: формирање Фонда солидарности за стамбену изградњу, увођење самодоприноса за школство и здравство, изградња бројних привредних и комуналних објеката, објеката друштвеног стандарда, итд. Успеси који су остварени, а који су доста велики, постигнути су, пре свега, захваљујући самоуправном споразумевању и договарању, путем којих је до пуног изражаја дошло усклађивање општедруштвених и појединачних интереса. Овоме је допринео и метод рада Скупштине, по коме ниједна одлука, нити било која друга важнија акта, нису се могли усвојити од стране Скупштине ако се о њима није водила јавна дискусија и није чуло мишљење радних људи и грађана.

Поред извршења својих основних функција, у овом периоду активности Скупштине општине и њених органа, била је усмерена у неколико других важнијих праваца. Пре свега, у области привреде, а на бази процена могућности и учињених договора, са радним организацијама, основни правац деловања Скупштине био је: да доследно спроводи интенције привредне и друштвене реформе започете 1965. године, да се изврши модернизација и проширење капацитета, а пре свега, да се успешно реализује тзв. II фаза изградње у Рударско-топионичарском басену Бор, да се створе јаке интеграционе целине и обезбеди стабилност радних организација и отвореност тржишта, да се путем инструмената економске и пореске политике смање обаве за радних и других организација према друштвено-политичкој заједници како би се привреди створили повољнији услови привређивања и олакшало спровођење усвојених програма развоја, итд.

Паралелно са деловањем у области привреде, Скупштина је посвећивала одређену пажњу и развоју самоуправних односа у радним организацијама на њеној општине, као и стварању материјалне и друштвене основе да се самоуправни односи развијају и јачају и да буду основа свих односа у општини. Полазећи од овог циља, као и од спровођења задатака Другог конгреса самоуправљача, закључака Председништва СКЈ, уставних амандмана и Писма друга Тита и Извршног бироа Председништва СКЈ, Скупштина општине је у више наврата на својим седницама анализирала самоуправну праксу, доносила програме активности за реализацију ових задатака и предузимала одређене мере у овом правцу.

Други основни правац деловања Скупштине општине био је у области развоја друштвених делатности, комунално-стамбене привреде и терцијарних делатности, а у циљу обезбеђења и задовољења општедруштвених потреба радних људи: стварања бољих услова живота и рада, повећања друштвеног стандарда, развоја кадровских потенцијала ради остварења већих привредних резултата, задовољења потреба радних људи и њихових чланова породице у образовним, културним, здравственим васпитним и другим потребама, итд.

Деловање свих самоуправних субјеката у овим правцима и постигнути резултати у општини, учинили су да се општина Бор у овом периоду уврсти у ред развијених општина у Србији. Потврда овоме су многобројни бројчани показатељи остварени у: обиму производње, укупном приходу, националном дохотку, како укупном, тако и по глави становника, остварени просечни лични доходи, број изграђених станова и пословних просторија, израђени привредни објекти и објекти друштвеног стандарда, изграђена инфраструктура, итд.

Након доношења амандмана на савезни устав у 1971. години и најављених уставних промена које ће се у 1974. години усвојити доно-

шењем нових устава СФРЈ и СРС, а самим тим и новог Статута општине Бор, конституисаће се нови друштвено-економски и политички односи у општини, чију основу чини слободно удружени рад на друштвеним средствима за производњу, у основним организацијама удруженог рада, интересним заједницама и другим организацијама и заједницама, и доћи ће до квалитетно нове организације и функционисања скупштинског система на бази делегатског система.

У периоду од 1963. до 1973. године Скупштина општине Бор донела је бројне одлуке, од којих су најважније: Одлука о оснивању Фонда за изградњу Дома културе у Бору, Одлука о образовању и задацима Општинског штаба цивилне заштите, Одлука о оснивању Комуналног фонда општине Бор, о образовању Заједнице за послове запошљавања; о образовању Међуопштинског већа за територију општина Бољевац, Бор, Зајечар, Неготин, Књажевац, Кладово и Мајданпек, о оснивању Фонда непосредне дечје заштите, о усвајању Генералног урбанистичког плана града Бора, о оснивању Фонда за финансирање заједничких потреба народне одбране на територији општине Бор, о оснивању Општинске заједнице културе, о образовању Општинског штаба народне одбране, о установљењу октобарске награде, о оснивању Фонда солидарности за стамбену изградњу, о завођењу месног самодоприноса на територији општине Бор за потребе школства, о оснивању Општинске заједнице физичке културе, о образовању Општинског фонда заједничких резерви, о оснивању Општинске заједнице за непосредну дечју заштиту, о формирању Завода за привредни и друштвени развој општине, о завођењу месног самодоприноса за потребе здравства и др.

У периоду од јуна 1957. до јуна 1974. године на руководећим местима у Народном одбору општине и Скупштини општине Бор били су председници: Душан Глигоријевић (1957. до 1959. године), Љубиша Милошевић (1959. до 1962. године), Михајло Манзаловић (1962. до 1965. године), инж. Светислав Радивојевић (1965. до 1967. године), Бранко Јовановић (1967. до 1974. године); потпредседници: Љубомир Крстић, Петар Ступаревић, Витомир Јојић, Љубомир Савић, Илија Попадић, Сима Савић, Љуба Драгомировић, Драгослав Цацић; секретари: Владимир Милошевић, Љубиша Ђорђевић, Драгомир Дуцић и Часлав Голубовић.

III Нови скупштински систем

1. Доношење новог Статута општине Бор (27. фебруар 1974. године)

Промене у друштвено-економском и политичком систему, које су отпочеле доношењем уставних амандмана, свој потпун израз добиле су у новим уставима који су усвојени фебруара 1974. године, а промене у општини Бор у новом Статуту, потом по реду, усвојеном на заједничкој седници Општинског већа и Већа радних заједница, 27. фебруара 1974. године. Статутом су у општини конституисани нови друштвено-економски и други односи на уставним основама,

нова структура и начин функционисања скупштинског система на делегатском принципу, финансирање општих и заједничких потреба, итд.

Усвајању статута претходиле су обимне припреме, које су обављене у општини и које су отпочеле крајем 1971. године формирањем Општинске комисије за политички систем. Посао око саме израде статута нарочито је интензивиран после Писма Председника СКЈ и Извршног бироа Председништва СКЈ, крајем 1972. године и почетком 1973. године.

Радна верзија статута општине Бор била је једна од првих која је израђена и објављена у СР Србији и која је, као таква, послужила за даљи рад на изради Статута.

Јавна дискусија (пре свега стручно-политичка) вођена је о радној верзији Статута паралелно са јавном дискусијом о нацртима устава СФРЈ и СР Србије. Нацрт статута усвојила је Скупштина општине на својој 46. заједничкој седници, одржаној 7. новембра 1973. године, и упутила на ширу јавну дискусију у општини Бор. Дискусија о Статуту, вођена у организацијама Социјалистичког савеза, Савеза синдиката, месним заједницама, организацијама удруженог рада, стручним и другим удруженима, форумима друштвено-политичких организација итд., била је истовремено и крупан допринос општој дебати о уставима СФРЈ и СР Србије.

У јавној дискусији о датим решењима у нацрту статута у општини је учествовало преко 10 000 радних људи и грађана. Дато је доста предлога, сугестија и мишљења, која су највећим делом и уграђења у одредбе статута. Зато статут не представља само по свом садржају основни самоуправни нормативни акт општине, већ је он са овако широким плебисцитарним изјашњењем и прихватањем од радних људи и грађана добио и карактер најширег друштвеног договора у општини.

Пошто је рад на изради статута текао паралелно са дискусијом и израдом устава, то је одмах након усвајања Устава СФРЈ, 21. фебруара, и Устава СР Србије, 25. фебруара, усвојен и Статут општине Бор, 27. фебруара 1974. године, на заједничкој седници оба већа Скупштине. На овој седници Скупштина је донела и свој први акт — Одлуку о броју делегата које делегирају основне самоуправне организације и заједнице и друштвено-политичке организације у појединa већа Скупштине општине Бор.

2. Избори за чланове делегација и делегата за већа Скупштине општине у 1974. години

Одредбама новог Статута предвиђено је да Скупштину општине сачињавају: Веће удруженог рада, које има 70 делегата, Веће месних заједница са 40 делегата и Друштвено-политичко веће са 40 делегата.

За овако утврђен састав Скупштине општине и број делегата спроведени су избори за делегате у Друштвено-политичко веће Скупштине општине непосредним гласањем радних људи и грађана, 31. марта 1974. године, за делегате у Веће месних заједница Скупштине

општине (у 17 делегација месних заједница), 14. априла 1974. године, и за делегате у Већу удруженог рада Скупштине општине (194 делегације основних самоуправних организација и заједница), 17. априла 1974. године.

Изјашњавање о избору делегата у Друштвено-политичко веће Скупштине општине Бор, а по листи коју је утврдила кандидациона конференција ССРН општине, одржано је 31. марта 1974. године на укупно 82 бирачка места. О листи су се изјашњавали радни људи и грађани непосредно и тајним гласањем. Бирано је 40 делегата, колико се и налазило на листи кандидата.

Према изводима из бирачких спискова, било је уписано укупно 38 113 радних људи и грађана са навршених 18 година, који су имали право гласа. Од укупног броја уписаних бирача за кандидате за делегате у Друштвено-политичко веће гласало је на свим бирачким местима укупно 36 378 бирача, или 95,4 одсто. Општинска изборна комисија је на основу изборног материјала утврдила да су сви кандидати на листи добили потребан број гласова.

Избори за делегате у Веће месних заједница Скупштине општине Бор одржани су 14. априла 1974. године, у 17 делегација месних заједница, колико их има на територији општине Бор. Бирано је 40 делегата од укупно 51 колико их је било на 17 потврђених листи кандидата.

У 17 делегација месних заједница са укупно 464 члана делегација гласало је 408 чланова делегација за делегате у Веће месних заједница Скупштине општине Бор, или 86 одсто. Делегације, које су вршиле избор, представљају 38 113 радних људи и грађана.

Избори за делегати у Веће удруженог рада Скупштине општине Бор одржани су 17. априла 1974. године, у 194 делегације основних самоуправних организација и заједница, колико ових делегација и има на територији општине Бор. Бирано је 70 делегата, од укупно 100 кандидата, колико их је било на 51 потврђеној листи кандидата.

У 194 делегације, са укупно 2 186 чланова делегација, за делегате у Веће удруженог рада гласило је 2 014 чланова делегација, или 92,2 одсто. Делегације, које су вршиле избор делегата, представљају 28 398 радних људи.

Приказ структуре изабраних делегата по већима Скупштине општине

Структура Школска спрема	Веће удруженог рада	Веће месних заједница	Друштвено политичко веће
НСС	1	1	
ССС	17	6	6
ВШС	1	6	6
ВСС	14	4	5

Квалификација			
ПК	1		3
КВ	13	6	6
ВКВ	21	11	11
земљорадника	2	6	3
жена	20	7	11
омладинаца	16	9	13
чланова СКЈ	44	22	37

Након одржаних избора за делегате већа Скупштине општине, 26. априла 1974. године, одржане су и прве одвојене седнице већа и прва заједничка седница свих већа, на којима су се већа конституисала, верификовала мандат изабраних делегата, извршила избор делегата за Скупштину СР Србије и Савезно веће Скупштине СФРЈ, избор председника Скупштине и председника већа. Истог дана, у циљу даље конкретизације одредаба Статута општине, као и конституисања органа и радних тела Скупштине и већа, усвојене су и одлуке о организацији и начину рада Извршног савета Скупштине општине Бор, о образовању, саставу и делокругу рада комисија Скупштине општине, о образовању, саставу и делокругу рада одбора Већа удруженог рада, Већа месних заједница и Друштвено-политичког већа Скупштине општине Бор. Овим одлукама конкретизована су решења, предвиђена Статутом, утврђена организација, састав и делокруг рада и извршен избор чланова ових органа и тела Скупштине и већа.

У циљу, заокруживања процеса конституисања нове скупштинске структуре на делегатском принципу, њеном несметаном функционисању и омогућавању рада делегата и делегација Скупштина општине и њена већа су на седницама, одржаним 7. јуна 1974. године, усвојили Пословник о раду Скупштине општине, Пословник о раду Већа удруженог рада, Већа месних заједница и Друштвено-политичког већа, Одлуку о оснивању и организацији општинских органа управе, Одлуку о оснивању Стручне службе Скупштине и Одлуку о оснивању Службе за заједничке послове органа управе.

Може се слободно рећи да је усвајањем ових аката нормативно заокружен нови скупштински систем на делегатском принципу у општини Бор и да су створени услови за његово оживотворење у пракси.

Паралелно са овим у организацији Општинске скупштине и Клуба самоуправљача, одржан је низ саветовања са делегатима и члановима делегација о њиховим правима и дужностима, о методу рада Скупштине и већа, о поступку конституисања политике и доношења одлука и др. У циљу боље информисаности делегата и делегација, и уопште радних људи, издата је брошура „Делегатски систем и рад делегата и делегација у општини Бор", а у листу „Борске новости" почело се са издавањем подлистка „Делегатске новости", у коме се радни људи и делегације информишу са предлозима одлука које ће Скупштина усвојити, са радом Скупштине и њених

органа, са радом делегација и дају остале информације од интереса за рад делегата и делегација и уопште радних људи и грађана у општини.

3. Структура скупштинског система у општини Бор

а) Скупштина општине

Сходно уставним одредбама и начелима Статута општине Бор (члан 213 — 220), утврђен је састав и избор Скупштине општине, тако да Скупштину општине сачињавају Веће удруженог рада, Веће месних заједница и Друштвено-политичко веће.

б) Начела на основу којих је одређен делокруг Скупштине

Да би се доследно спровела начела делегатског принципа и јединствена начела у организацији Скупштине општине у Статуту општине, кроз решења о надлежности већа која су дата, пошло се, пре свега, од тога да се обезбеди неколико општеприврелних принципа, и то:

1. Кроз одлучивање и разматрање одређених питања обезбедити доминантан утицај удруженог рада, односно радничке класе, пре свега, када се ради о захватању и расподели средстава друштвене репродукције — одлучивање о издвајању дела дохотка за заједничке и општедруштвене потребе и о намени и обиму средстава за ове потребе (члан 228).

2. Обезбедити да већа самостално, у оквиру Уставом датих права у Скупштини, одлучују о свим питањима која су од интереса за радне људе и грађани из области из којих су делегати бирани: делегати у Већу удруженог рада о питањима од интереса за удружени рад, делегати у Већу месних заједница о питањима од интереса за радне људе и грађане у месним заједницама, итд.

3. О питањима која су од општег интереса за општину и све радне људе и грађане, а кроз „расподелу" надлежности, омогућити да се рад у Скупштини више одвија кроз одвојене седнице већа, а не заједничке.

Следећи ове ставове, Статутом је одређено (члан 222) да послове из надлежности Скупштине општине врше већа Скупштине самостално у равноправном делокругу и на заједничкој седници. Даље, (чланом 223. Статута) разрађена је и проширена уставна обавеза да о делатностима у којима су образоване самоуправне интересне заједнице, те заједнице равноправно одлучују са надлежним већем Скупштине. Поред самоуправних интересних заједница из области образовања, културе, науке, здравља и социјалне заштите, ово право добиле су и интересне заједнице из области дечје заштите, физичке културе, становања, као и друге које ће се касније формирати.

Рад Скупштине и њених већа, одвија се по утврђеном програму рада, који Скупштина почетком године усваја. Програм се пре усвајања доставља на увид и мишљење организацијама удруженог рада

и другим самоуправним организацијама и заједницима, месним заједницама и друштвено-политичким организацијама.

Програмирање рада Скупштине не искључује да Скупштина, у току свог рада, стави на дневни ред и разматра и друга питања која програмом рада нису предвиђена, јер то зависи од актуелности одређеног питања као и указаних потреба. Исто тако, утврђивање програма рада не искључује иницијативе делегата, делегација, организација удруженог рада, интересних заједница и других самоуправних структура у општини да Скупштина, њена већа и органи разматрају и друга питања која нису у програму и да по истим одлучују.

Спровођење утврђене политике и извршавање одлука и других аката Скупштине, утврђивање политике њиховог извршавања и обавеза органа и организација у вези са извршењем тих аката, врши свако веће Скупштине у оквиру свог делокруга.

Скупштина општине Бор и већа Скупштине, ради разматрања и претресања одређених питања, праћења спровођења политике, разматрања и претресања извештаја, анализа, информација, одлука и других аката из свог делокруга, као своја радна тела образовала је комисије и одборе већа. Састав и број чланова ових радних тела одређен је посебном одлуком Скупштине, односно већа.

Овим одлукама одређено је да Скупштина има следеће комисије: за избор, именовања и кадровска питања, за друштвени надзор, за представке и притужбе, за заштиту човекове средине, за одликовања, доделу Октобарске награде и других јавних признања, за међуопштинску сарадњу и за Статут општине. Одлукама већа образовани су одбори: за друштвене делатности, за самоуправне односе, за комунално-стамбене послове и урбанизам и за опште и унутрашње послове.

У оквиру права и дужности општине у области општенародне одбране Скупштина је образовала Савет за општенародну одбрану.

Као облик и метод договарања у општини о питањима од општег интереса и значаја за општину Бор образован је ОПШТИ САБОР ОПШТИНЕ.

Општи сабор општине сачињавају: Скупштина општине, делегати самоуправних организација и заједница и делегације друштвено-политичких организација, одређене договором у оквиру општинске организације Социјалистичког савеза радног народа.

На општем сабору општине разматрају се следећа питања: статут општине, перспективни и годишњи друштвени план општине, инструменти пореске политике, расписивање општинског самодоприноса, просторни генерални урбанистички план, крупнији комунални инвестициони захвати, као и друга питања која су од интереса за општину. О питањима која се разматрају, Сабор заузима ставове, даје препоруке и доноси закључке.

Статутом општине образован је и Извршни савет Скупштине општине као колегијални извршни орган. У оквиру својих права и

дужности Извршни савет је одговоран Скупштини општине за стање у свим областима друштвеног живота, за спровођење политике, за извршавање закона и других прописа и општих аката ширих друштвено-политичких заједница, за извршавање одлука и других аката Скупштине општине и за усмеравање и усклађивање рада општинских органа управе.

У оквиру права и дужности општине, као друштвено-политичке заједнице, послове управе врше општински органи управе и организације које врше послове од интереса за општину.

Општински орган управе и организације које врше послове од интереса за општину су: секретаријати, управе и заводи.

Као самостални орган управе основана су у борској општини три секретаријата: Секретаријат за управно-правне послове и општу управу, Секретаријат за народну одбрану и Секретаријат за инспекцијске послове.

Општинском одлуком као органи управе основане су и две управе: Служба друштвених прихода — као посебан и самосталан орган управе и Геодетска управа.

За вршење посебних послова од интереса за општину Бор, као самостална организација, основан је Завод за друштвено планирање и развој. У његовој је надлежности израда нацрта друштвеног плана општине и праћење његовог извршења, праћење кретања привредних и непривредних делатности, израда разних анализа које се односе на стање и развој привреде и друштвених служби и др.

Послове јавне безбедности и остале унутрашње послове из надлежности општине обавља Одељење Међуопштинског секретаријата за унутрашње послове Зајечар у Бору.

Поред органа управе, одлуком Скупштине општине образована је Стручна служба Скупштине која обавља стручне и друге послове за Скупштину, већа Скупштине, тела и органе Скупштине и делегате у Скупштини општине. Стручна служба Скупштине није орган управе, нити је секретар Скупштине старешина органа управе, како је то било у организацији органа пре усвајања новог Статута општине.

С обзиром на то да су органи управе и стручна служба Скупштине организовани ради обезбеђења управних и стручних послова, то су у новом систему функционисања органа управе и стручне службе издвојени сви заједнички административно-технички, помоћно-технички и слични послови у посебно организован услужбу која носи назив Заједничка служба органа управе, са основним задатком да обезбеди нормално пословање Скупштине општине, њених органа, органа управе и Стручне службе Скупштине општине.

4. Међуопштинска сарадња

После укидања срезова 1967. године, јавља се потреба за новим облицима повезивања Бора са другим општинама. Обим и садржај тог повезивања били су различити и много су зависили од конкретних услова и прилика, како у Бору, тако и у свакој појединој општини. Сарадња је била најразвијенија са осталим општинама у Тимочкој крајини, али се истовремено одвијала и са неколико других општина у СР Србији, па и у другим републикама. На подручју Тимочке крајине сарадња се одвијала са општинама: Мајданпек, Бољевац, Зајечар, Књажевац, Кладово, Неготин и Жагубица, а у новије време и са општином Сокобања.

Потреба за повезивањем са тим општинама постојала је због јединствених природно-географских услова, због економске и функционалне повезаности свог подручја и његових заједничких културно-историјских особености.

Бор је са свим овим општинама повезан мрежом путева, I, II и III реда (чија укупна дужина износи око 1 630 км, од чега је преко 1 100 км асфалтирано). Основу привредног развоја Тимочке крајине, као шире целине, којој припада и борска општина, чине рударство, металургија, хемијска индустрија, производња електро-енергије, металопрерађивачка индустрија и прерада обојених метала, пољопривреда и прехрамбена индустрија. Највећа радна организација, Рударско-топионичарски басен Бор, има своје производне јединице у четири општине Тимочке крајине (Бор, Мајданпек, Неготин и Зајечар). И неколико других радних организација делује у свих седам општина, што још више доприноси њиховом повезивању. То су, на пример, Предузеће за путеве, Опште водопривредно предузеће, Предузеће за дистрибуцију електричне енергије „Електротимок", Шумско-индустријско предузеће „Јужни Кучај" итд.

Ни друштвене делатности борске општине нису се посебно развијале. Постојећа здравствена служба у Тимочкој крајини организована је на основу заједничких потреба и могућности свих општина, при чему се кроз регионалну заједницу здравствених радних организација усклађују интереси и усмеравају делатности. Исто је тако и у области усмереног образовања, где је мрежа школа разноврсна и допуњујућа, затим у области културних делатности, итд.

Повезивањем са другим општинама било је, према томе, веома значајно за Бор, односно за његов целокупни економски и друштвени развој. Отуда је сарадњи са другим општинама посвећивана до сада велика пажња. Ова сарадња је у области привреде обухватала планирање развоја, остваривање текућих програма и планова радних организација од заједничког интереса, иницијативе за даље интеграционо повезивање у привреди, иницијативе за бржи развој неразвијених, или недовољно развијених крајева, усклађивање услова привређивања кроз усклађивање економске, пореске и земљишне политике, итд.

Међуопштинским договором, који је прихватила и борска општина, утврђени су заједнички планови привредног развоја у региону, односно, утврђене су привредне делатности које су од интереса за све општине у региону. Кроз разматрање програма и планова организација које послују на подручју више општина (Предузеће за путеве, „Електротимок", ШИП „Јужни Кучај", АТП „Бор", „Житопромет", Предузеће ПТТ саобраћаја и др.) на седницама Међуопштинског већа усклађени су захтеви и потребе општина.

Управо је ова сарадња у појединим областима (изградња путева, ПТТ мреже, електро-мреже и др.) допринела је да се елиминишу могуће негативне последице из ранијих периода када су на ова предузећа, не ретко, вршени политички и други притисци, што се негативно одражавало и на међуопштинске односе. Такви притисци онемогућавали су да се материјално-финансијска средства у овим организацијама рационалније троше, да се општине, према овим организацијама, једнако односе, без обзира где им је седиште, да се установе и спроводе принципи партиципације и солидарности у пословању, да се друштвени односи у овим организацијама поставе и развијају на принципима самоуправљања и сл.

Сарадња са другим општинама у области друштвених делатности била је, такође, обимна. У области образовања почетком 1969. године образована је Међуопштинска заједница за средњошколско образовање, преко које су финансиране делатности средњих школа, а делимично и средњошколских домова и интерната. Поред принципа солидарности који се остваривали у овој заједници у погледу финансирања, остварена је и сарадња у погледу развоја мреже средњег школства, организовања и стварања школских центара за оспособљавање кадрова различитог профила и др. У Тимочкој крајини су формирани следећи школски центри: Образовни у Бору и Зајечару, Економски у Зајечару, Грађевински у Књажевцу, Пољопривредни у Неготину и Мешовити образовни у Бољевцу.

Вежба јединица територијалне одбране „Тимок 71/72"

У области културе сарадња се одвијала кроз оснивање и рад заједничког Позоришта Зајечар — Бор, заједничког Историјског архива, Међуопштинске културно-просветне заједнице, кроз одржавање међуопшинских смотри културно-уметничких друштава и кроз друге видове и облике.

У здравственој и социјалној заштити сарадња се одвијала у оквиру јединствене Заједнице здравственог осигурања радника и Заједнице здравственог осигурања земљорадника, а уз пуну сарадњу и ангажовање општина, Привредне коморе, Синдиката и др. У оквиру заједнице утврђује се дугорочна и текућа политика у области здравствене заштите становништва. Међуопштинским договором, кога је прихватио и Бор, основана је и Регионална заједница здравствених радних организација у оквиру које је извршена подела рада и специјализација здравствених установа.

У области општенародне одбране утврђена су питања која су заједничка и која треба да се решавају заједничким снагама и средствима општина на региону. Највећа пажња посвећује се изради заједничких планова одбране. За финансирање заједничких потреба формиран је Међуопштински фонд за општенародну одбрану.

У области унутрашњих послова дошло је до интеграције служби и формиран је Међуопштински секретаријат за унутрашње послове. Споразумом општина утврђени су основни принципи за финансирање ове службе, за обезбеђење кадрова, и др.

У билатералној сарадњи појединих општина формиране су неке заједничке службе, као заједнички инспекцијски органи за општине Бор — Бољевац — Жагубица.

Ради ефикаснијег и економичнијег вршења одређених својих функција и задовољења потреба радних људи и грађана општина Бор, у заједници са осталим општинама, формиране су и неке међуопштинске институције, односно организације као што су: Новинска установа „Тимок", Радио Бор, Просветно-педагошки завод, Завод за цене, итд. Све друштвено-политичке организације имају своје међуопштинске облике организовања, а општинске скупштине, као што је већ напоменуто, образовале су својим одлукама Међуопштинско веће, односно од 1975. године Међуопштинску скупштину.

Поред сарадње у оквиру региона борска општина има развијене односе и сарадњу са неким општинама у СР Србији и у другим републикама (општине Кула, Кикинда, Косовска Митровица и Бор), као и са неким градовима у иностранству (Китве — Замбија и Крезо — Француска).

Начини остваривања сарадње су разноврсни, што је зависило од конкретних услова и прилика. Међусобни односи били су регулисани закључцима споразумима, друштвеним договорима, уговорима и сл. Од посебног је значаја Привремени друштвени договор о финансирању међуопштинских установа, органа и заједничких служби. То је договор, који су потписале, поред Бора, све општинске скупштине, затим општинске интересне заједнице у области образовања и културе и десет међуопштинских установа, органа и заједничких

службе. У њему су садржани принципи, критеријуми и начин финансирања, а све у циљу да се, с једне стране, обезбеди стабилнији положај ових институција, а с друге стране, задовоље потребе радних људи и грађана и врше функције општина.

Скупштина општине и друштвено-политичке организације у Бору остваривале су сарадњу са другим општинама и организацијама непосредним деловањем, као и преко међуопштинских органа и организација. У том циљу вршене су повремене политичке анализе стања и односа у међуопштинској сарадњи, предузимане политичке и друге мере за јачање те сарадње, прихватани принципи сарадње и др.

Као облик повезивања општинских скупштина, као место договарања и усклађивања одређених интереса општина, а пре свега, као самоуправно-консултативно — договорно тело, образовано је, након укидања бившег среза Зајечар, у 1968. години, Међуопштинско веће. Ово Веће су својим одлукама образовале општинске скупштине Бор, Бољевац, Зајечар, Кладово, Књажевац, Мајданпек и Неготин, Касније, већу су приступиле и општине Жагубица и Кучево, а по одређеним питањима укључивала се и општина Сокобања.

Међуопштинско веће сачињавао је одређен број сталних и повремених делегата, представника општинских скупштина. Председници општинских скупштина били су по свом положају, чланови Међуопштинског већа. Веће је имало Председништво, кога су чинили председници скупштина и председник Већа, који је биран из реда председника општинских скупштина.

Међуопштинско веће, зависно од потреба, просечно је годишње држало три до четири пленарне седнице већа, а месечно и по једну седницу Председништва. Поред овога Већа, по одређеним питањима држана су и саветовања и други договорни и консултативни састанци.

Од маја 1974. године, Међуопштинско веће је прерасло у Међуопштинску скупштину, која ће у новом делегатском систему добити још већи значај.

Основни односи у Већу и у новој Скупштини заснивају се на принципима добровољности, равноправности, поштовања и уважавања различитих интереса и могућности, као и на принципима самоуправног споразумевања, односно договарања. Највећи број закључака, препорука и предлога мера, као и акција које су покренуте у оквиру Међуопштинског већа, или Скупштине, прихватане су и остваривање у борској општини.

Израсла из објективних услова и потреба, међуопштинска сарадња је знатно допринела да се превазиђу локалне границе и обезбеди шире повезивање ове друштвено-политичке заједнице са суседним општинама и са осталим деловима СР Србије. Међуопштинска сарадња је допринела да се обезбеди рационалнији и бржи развој економских и друштвених односа борске општине. Отуда је она постала неопходан саставни део њеног самоуправног система.

УЛОГА ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ И ДРУГИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У САМОУПРАВНОМ СИСТЕМУ КОМУНЕ

Значајну улогу у остваривању самоуправних права и дужности радних људи у борској општини имале су и друштвено-политичке организације. Најширу политичку основу за развој самоуправљања и за остваривање непосредне социјалистичке демократије у комуни имао је Социјалистички савез радног народа.

Као масовна друштвено-политичка организација самоуправљања Социјалистички савез је омогућавао да радни људи и њихове организације разматрају актуелна питања или спроводе разне акције од ширег друштвеног значаја. Организације Савеза комуниста, Савеза синдиката, Савеза социјалистичке омладине, Савеза бораца НОР-а и разне друштвене организације и удружења остваривали су у Социјалистичком савезу политичко и акционо јединство ради даљег унапређивања самоуправљања и усмеравања друштвено-економског развоја у комуни.

Израстао на идејним основама СКЈ и на традицијама и искуствима Народног фронта, Социјалистички савез, као добровољни демократски савез радних људи и њихових организација, окупљао је све снаге на основама самоуправљања и постао интегрални део самоуправног система борске општине.

Са развојем самоуправних односа и променом друштвено-економског положаја радних људи створене су реалне основе и за мењање улоге, структуре и начина деловања друштвено-политичких организација. Улога, коју су ове организације имале у данима обнове и у првим годинама социјалистичке изградње у Бору, није више одговарала новим условима. Од времена када су уведени први раднички савети, друштвено-политичке организације морале су да да се мењају и да делују на други начин. Радни људи су постепено преузимали све шире управљачке функције не само у предузећу, већ и у широј друштвеној средини. У таквим условима друштвено-политичке организације развијају се све више као унутрашња покретачка снага самоуправног система комуне.

Улога друштвено-политичких организација, а нарочито Савеза комуниста, постаје идејна и усмеравајућа, а утицај на самоуправљање политички и креаторски.

Социјалистички савез и Синдикат се у новим условима у највећој мери трансформишу. Од организација које су се бавиле производним задацима, радним акцијама, стамбеним проблемима, просвећивањем и другим задацима послератне обнове и социјалистичке изградње, оне прелазе на друштвено-политичко и на самоуправно деловање.

Овај процес преображаја друштвено-политичких организација у Бору одвијао се са доста тешкоћа, па и отпора и колебања. То је био сложен, дуготрајан и противуречан развојни процес и много је зависио од осталих друштвено-економских кретања у комуни.

Још од почетка развоја самоуправног система мењао се, и број, и унутрашња структура друштвено-политичких организација, а на-

рочито Савеза комуниста и Социјалистичког савеза. После Шестог и Седмог конгреса СКЈ знатно је повећан број чланова Савеза комуниста. На Општинској конференцији, одржаној јануара 1962. године, констатовано је да је тада било 2 613 чланова СК. Општинска организација Савеза комуниста имала је 68 основних организација: 41 у радним организацијама, са 1 556 чланова; 13 у селима са 331 чланом; 9 у насељима града, са 567 чланова и 5 у школама и на Факултету, са 159 чланова.

Веома значајан задатак организација, а нарочито Савеза комуниста и Синдиката, за успешно деловање у новим условима био је идеолошко-политичко образовање. У тим годинама организују се за чланове СК и Синдиката предавања, семинари, вечерње политичке школе и други облици оспособљавања чланова.

Поред друштвено-политичких, основан је и већи број друштвених организација, удружења и клубова, који, поред основних имају и општинске одборе, савезе, или заједнице. Нарочито се развијају културна и спортска друштва, друштвени клубови и стручна удружења. Ове организације добијају све већи значај у унапређивању појединих делатности од ширег друштвеног интереса.

Социјалистички савез је у то време окупљао првенствено уписано чланство, док је његова веза са осталим организацијама имала још увек координативни значај.

Са друштвено-економском реформом, чије су основе утврђене 1965. године, створени су услови за даљи развој самоуправних односа. Друштвено-политичке организације, а посебно организације Социјалистичког савеза и Синдиката, биле су тада веома ангажоване на тумачењу суштине реформе и њених задатака. Промене које су настале у току спровођења реформе захтевале су даље мењање рада ових организација. Било је неопходно да се у наредном периоду предузму нове организационе и друге мере ради унапређивања рада организација, како би што боље одговарале новим условима и захтевима социјалистичког и самоуправног развоја ове комуне.

У измењеним условима осећала се и потреба за дугорочнијом структуром организација, као и за новим облицима њихове међусобне сарадње. Због тога су метод и садржај рада често разматрани на састанцима и конференцијама општинских и основних организација. На слабости и проблеме који су се јављали у пракси отворено је указивано. Нарочито су истицана лоша искуства чланова и руководства организација, у друштвено-политичкој активности као, што су: практицизам, шаблонски и директивни начин рада, заокупљеност сопственим проблемима и сл.

Одлуке и ставови Осмог конгреса СКЈ и остали материјали виших форума, а нарочито IV седнице ЦК СКЈ, Писмо и друга документа, допринели су, поред осталог, и даљој мобилизацији чланова и организација у борби за јачање самоуправних односа, као и отклањању разних слабости и негативних појава у комуни. Организације и чланови СК, као и чланови осталих друштвено-политичких организација, отворено су износили слабости и недостатке у својој средини. Предузимане су и казнене мере противу носилаца разних негативних појава, као и против прекршилаца законских и друштвених норми. Много је учињено и на реорганизовању и демократизовању рада и живота у самим друштвено-политичким организацијама.

Девети конгрес СКЈ и уставна реформа започета доношењем уставних амандмана, и промене у самоуправном положају радних организација и у политичком систему комуне отворили су нове процесе за промену метода и садржаја рада друштвено-политичких организација. Уследиле су и значајне организационе промене, које су регулисане новим статутима и статутарним одлукама.

Развитак самоуправног односа у Комуни, а посебно у удруженом раду, у месним и интересним заједницама и другим самоуправним телима, отворио је нове просторе за деловање друштвено-политичких организација. У средишту пажње чланова и организација били су проблеми од виталног значаја за развој борске општине, као што су даљи привредни развој, образовна и кадровска политика, здравствена и социјална заштита, општенародна одбрана, друштвена безбедност и самозаштита и слично.

Основни токови друштвене репродукције, располагање дохотком и развој самоуправних односа у комуни били су такође предмет разматрања друштвено-политичких организација у Бору. Том приликом утврђивани су и конкретни задаци и обавезе чланова и руководилаца за наредну активност.

Развијајући самоуправљање првенствено као друштвени однос друштвено-политичке организације, а нарочито Социјалистички савез и Синдикат, биле су ангажоване и у припремама за нормативно регулисање самоуправљања у радним организацијама и друштвено-политичким заједницама (у општини, месним заједницама, Међуопштинској заједници). Изради статута, правилника, самоуправних споразума и друштвених договора претходила је жива политичка активност чланова Савеза комуниста, Синдиката и осталих организација.

И у припремама за изборе чланова самоуправних органа и тела у радним организацијама и самоуправним телима комуне биле су ангажоване ове организације и њихови чланови. Почетак изборне активности био је обележен политичким разматрањима искустава и резултата у раду самоуправних органа и тела, као и оценама тих резултата у ужем и ширем смислу. Том приликом оцењена је и улога чланова СКЈ у одређеним самоуправним органима и телима (на пример: у радничком савету и управном одбору, у савету месне заједнице, у Скупштини и сл.), при чему су на основу искуства и даљих потреба утврђивани и будући задаци.

У новим условима мења се и сам начин политичког деловања друштвено-политичких организација. Материјали се припремају уз најшира консултовања, а за важније одлуке виших форума тражи се и сагласност чланова у основним организацијама.

Поред ранијих облика организовања последњих година користе се и нови, као и што су конференције, активи, огранци, зборови и друго.

Политичко деловање постаје дужност и обавеза најширег чланства друштвено-политичких организација, што у великој мери мења

и традиционална схватања политичких функција. Руковођење функције постају отвореније за шире чланство организација. Спровођење принципа ротације и реизборности у кадровској политици допринело је депрофесионализацији функција и даљој демократизацији избора руководећих кадрова. При избору полази се од нових критеријума, а пре свега од доприноса који чланови — кандидати имају у друштвеној активности и развоју самоуправних односа у комуни.

Измењеном улогом и начином рада друштвено-политичке организације постају саставни део самоуправног система у овој општини. Остварујући пуну међусобну координацију друштвено-политичке организације обезбеђују даљу демократизацију самоуправних односа и још непосредније учешће радних људи у одлучивању о заједничким пословима комуне.

Десети конгрес СКЈ и конгреси осталих организација (Социјалистичког савеза, Савеза омладине, Савеза синдиката и Савеза бораца НОР-а) и активност која је на основу конгресних одлука и материјала уследила допринели су повећању броја чланова организација и подстакли њихово даље ангажовање у развоју самоуправних односа у комуни.

Организација Савеза комуниста ове општине има сада 85 основних организација и 3 400 чланова. Синдикална организација има 73 основне организације са 15 981 чланом. Организација Социјалистичке омладине у 67 основних организација окупља преко 8 000 чланова, а Савез бораца НОР-а у 16 месних организација има око 1 890 чланова. Организација Социјалистичког савеза има 17 месних организација, које обухватају, такорећи, све бираче у општини, односно, око 38 000 грађана.

Поред ових друштвено-политичких оргнизација у борској општини раде и 23 друге друштвене организације, друштвена клуба и струковна удружења. 27 културних друштава, клубова и организација техничке културе и 25 спортских друштава, клубова и сличних удружења.

Све ове организације у оквиру своје основне делатности, такође доприносе да се у одређеној области на самоуправни начин остварују интереси великог броја грађана ове општине. Својом делатношћу и акционим повезивањем чланова и ових организација остварују кроз Социјалистички савез и своје самоуправне дужности, опредељујући се за програме, ставове и акције Социјалистичког савеза и дајући иницијативе из области којима се баве њихови чланови. Отуда се и ове организације сматрају саставним делом самоуправног система борске општине.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

(за прилоге о морфолошким карактеристикама, геолошкој прошлости, природним лепотама и рудном богатству)

Анђелковић М., Структурно-фацијалне зоне Карпато-Балканида Србије, Зборник радова V, Бор, 1967.

Анђелковић М., Николић П., Горњојурски доломити источне Србије, Зборник радова, V, Бор, 1967.

Антонијевић И., Геолошка грађа Тимочко-печке еруптивне области, III конгрес геолога ФНРЈ, I. Будва — Титоград, 1961.

Антула Д., Геолошка истраживања у Тимочком андезитском масиву, Годишњак руд. од II, Београд, 1909.

Богдановић П., Металогенетске карактеристике источне Србије, Зборник радова V, Бор, 1967.

Дровеник М., О извору рудних минералов в Борског рудника, Расправе ин порочила, I. Љубљана, 1953.

Дровеник М., Геолошко-петрографска студија шире околине рудника Бор, докторска дисертација, фонд РТБ, Бор, 1960.

Дровеник Ф. и М., Досадашња знања о оруђењу у Тимочком андезитском масиву, I конгрес геолога ФНРЈ Блед — Љубљана, 1956.

Дровеник М. Антонијевић I, Мићић I, Нови погледи на магматизам и геолошку грађу Тимочке еруптивне области, Весник Завода за геол. и геофиз. истр., XX, Београд, 1962.

Илић М., Атанасковић Р., Геолошке карактеристике и практични значај лежишта кварцног песка у Рготини, Весник Завода за геол. и геофиз. истр. XIV, Београд, 1957.

Јанковић С., Лежишта и металогенетске епохе бакра у Југославији, Рудн. инст, IV—I, Београд, 1976.

Јанковић С. Вакањац Б., Лежишта мегаличних минералних сировина, Београд, 1969.

Марић Л., Магматити у ужем подручју рудн. Бор у источној Србији, посебно издање САН, CCXCVI, Београд, 1957.

Михаиловић Ј., Сеизмичност Тимочке крајине, Споменик „Тимочка крајина", Београд, 1933.

Михаиловић Ј., Главне трусне области у Југославији, Глас САН, CLVXXII, први разред 87. В. Природњачке науке, Београд, 1973.

Михаиловић Ј., Сеизмолошка карта ФНРЈ, Радови Сеизболошког завода у Београду, Београд, 1950.

Михаиловић Ј., Сеизмичка активност Поморавља, Савезна управа за геолошка истраживања IX, Београд, 1951.

Николић П., Вулканогено-седиментни комплекс горње креде у широј околини Бора VIII конгрес КБГА, Водич, Београд, 1967.
Николић П., Проблем проучавања и временски и просторно издвајања вулканских стена у Тимочкој еруптивној области (Источна Србија). Зборник радова VII, Бор, 1968.
Николић П., „Борски конгломерати" — њихов стратиграфски положај и значај за проучавање геологије околине Бора, зборник радова V. Бор, 1968.
Николић П., Анђелковић М., Горњекредни вулканизам средњег појаса Карпато-Балканида источне Србије, Зборник радова V — Бор, 1967.
Петковић В., О тектонском склопу источне Србије, Глас СКА, Београд, 1935.
Петковић В., Геологија источне Србије I, посебно издање СКА, Београд, 1935.
Петковић В. К., Геолошка историја Тимочке крајине, Споменица 100-годишњица ослобођења Тимочке крајине, Београд, 1933.
Петковић В. К., Мајданпек и околина, Расправе Геол. инст. Кр. Југославије, 3, Београд, 1933.
Петковић В К., Проблем постанка великог сеновског тектонског рова ист, Србије временски и просторно и појаве општих пликативних облика у њему, Гласник САН, I/3, Београд, 1949.
Петковић К., Анђелковић М., Геолошка еволуција Карбато-балканског геосинклиналног простора источне Србије и јединство састава и грађе Ј. Карпата и Балкана, Геолошки анали XXVII, Београд, 1960.
Pertaschek W. E., Gebirgsbildung, Vulanismus und Metallogeneze in den Balkaniden und Sükarpaten, Forschrift f Geol. 14, Berlin, 1942.
Петровић Д., Златска пећина, Зборник радова за проучавање крша „Ј. Цвијић" 2—3, Београд, 1957/58.
Петровић Д., Нови резултати морфолошких истраживања Златске пећине Гласник СГД, XLV, Београд (са Д. Гавриловићем), 1965.
Петровић Д., Пећина Варињица, Зборник радова Географског института „Ј. Цвијић", 19, Београд, 1964.
Петровић Д., Боговинска пећина, II југословенски геолошки конгрес, Загреб, 1961.
Симић В., Извештај о бакарним појавама Тимочког андезитског масива, фонд Завода за геол. и геофиз., ист. Београд, 1949.
Симић В., Историјски осврт на рударство бакарног рудишта у Бору и околини, Зборник радова VIII, Бор, 1969.
Спасов Т., Лежиште бакра Мајданпек са посебним освртом на генезу молибденита, Зборник радова III, Бор, 1965.
Спасов Т., Металогенетске одлике Мајданпечког региона, докторска дисертација, фонд Рударско-геолошког факултета Београд, 1965.
Цвијић Ј., Структура и подела планина Балканског полуострва, Глас СКАН LXIII, Београд, 1902.
Цвијић Ј., Геоморфологија I и II Београд, 1924, 1926.

(За прилоге о клими)

Антић Б., Основе за биоклиматску реонизацију СР Србије, VII саветовање «климатолог» Југославије, Будва 1969. Савезни хидрометеоролошки завод, Београд, 1927.
Богосављевић М., Плувиометријске карактеристике летњег пљуска. Гласник пољопривредне производње, прераде и пласмана 6. Београд, 1971.
Бунушевац Т., Колић Б., Климатски услови североисточне Србије и појава сушења стабала у њеним буковим шумама, Београд, 1959.
Милосављевић К., Милосављевић М., Расподела падавина у источној Србији при ветровима из северозападног квадрата Зборник метеоролошких и хидролошких радова 1, Београд, 1963.
Milosaveljević M., Milosiveljević K., Einfluss def Gebirge in Ostserbien auf die Niderschalgsverteilun, Akademija I Kiado, Budapest, 1963.
Todorovnć N., Einfluss der Transsylvaner Alpen auf die Fruhjahrsfroste in Ostserbien, III Konferenz für Karpatnmeteorogie, Beograd, 1966. godine.

(За прилог о педолошким карактеристикама)

Антоновић Г., Псеудоглеј споменица у околини Борског рудника, Архив за пољопривредне науке, XXIII, 83, Београд, 1970.
Антоновић Г., Неке карактеристике загађивања земљишта у околини Борског рудника, Водич II екскурзије кроз ужу Србију, Југословенско друштво за проучавање земљишта, Београд, 1972.
Антоновић Г., Прилог проучавању алувијалних наноса оштећених флотационим материјалом пореклом из Борског рудника, IV конгрес Југословенског друштва за проучавање земљишта, Београд, 1972.
Антоновић Г., Алексић Ж., Утицај сумпорних гасова на промене неких особина земљишта у околини Борског рудника, IV конгрес Југословенског друштва за проучавање земљишта, Београд, 1972.
Стебут А., Педолошка истраживања у Источној Србији, Гласник Мин. пољопривреде 31, Београд, 1930.

(За прилог о биљном свету)

Блечић В., Татић Б., Прилог познавању вегетације источне Србије, Гласник Бот. завода и баште I(V), 2, Београд, 1960.
Гајић М., О неким ретким биљкама и њиховом значају у историји флоре Мајданпечке домене, Завод за заштиту природе и научно проучавање 25, Београд, 1953.
Ланон Ј., Фитоценолошка истраживања ливада Brometo — Synosuretum cristati у околини Кривог Вира, Архив биолошких наука, 1—2, Београд, 1962.
Диклић Н., Флора шибља на планини Мировчу у источној Србији са осврном на вегетацију, Гласник Природ. музеја, сер. Б. 12, Београд, 1958.
Диклић Н., Прилог познавању вегетације шибља јоргована (Syringa vulgaris L.) у источној Србији (Eryngiosyringetum vulgaris Diklić), Гласник Природ. музеја, сер. Б. 23, Београд, 1965.
Диклић Н., Николић В., Нови подаци о налазиштву биљних врста у Србији (II) Гласник Природ. музеја, сер. Б. 23, Београд, 1968.
Диклић Н., Николић В., Primula duricula L. subsp. servatifolia (Roch) Јав. на Великом кршу у североисточној Србији, Гласник Природ. музеја, сер. Б. 25, Београд, 1970.
Јовановић Б., Шумске фитоценозе Ртња, Гласник шумарског факултета 10, Београд, 1955.
Јовановић — Дувњак Р., Типови пашњака и ливада на Ртњу, Зборник радова Инст. за екологију и биог., 6/1, Београд, 1956.
Панчић Ј., Флора Кнежевине Србије, Београд, 1874.
Сигунов А., Прилог познавању флоре и шумске вегетације околине Мајданпека, Гласник Музеја рударства и лова 5, Београд, 1965.

(За прилог о становништву)

Авегић Р., Депопулитет у источној Србији, Економски анали, Београд, 1955.
Бојанић — Лукач Д., Неготинска крајина у време турске владавине, Етнографски зборник, 1969.
Борђевић Т., Насеља и порекло становништва, Београд, 1924.
Рашковић М., Детерминанте фертилитета становништва Југославије, Институт друштвених наука, Београд, 1971.
Државност Србије, књ. I, II, III, за 1863, 1865. и 1874. годину.
Државна статистика Краљевине Србије и Југославије. за 1884, 1890, 1900, 1910, 1921. и 1931. годину.
Подаци из пописа о дневним миграцијама.
Савезни завод за статистику: Попис становништва за 1948, 1953, 1961. и 1971. годину.
Савезни завод за статистику: Становништва према миграционим обележјима за 1948, 1953, 1961. и 1971. годину.
Савезни завод за статистику: Структуре становништва по пописима за 1948, 1953. 1961. и 1971. годину.

(За прилоге о привреди)

I

Архив Историјског института ЈНА.
Архивски материјал Музеја рударства и металургије у Бору.
Лист „Борски колектив" и „Колектив" од 1947 до 1953. године
„Такмичарски билтен" издање листа „Колектив" 1947—1949. године.
Годишњи извештај предузећа Борски рудник од 1945. до 1953. године.
Извештај Среског комитета КПС и Градског комитета КПС од 1945—1963. године — Историјски архив у Зајечару.
Поповић С.: Развој продукционих односа у РТБ Бор.

II

Дугорочни и средњорочни планови и програми развоја Басена Бор и Борског рудника).
Годишњи планови пословања Басена Бор и Борског рудника (1957—1974. год).
Извештаји о пословању Басена Бор и Борског рудника (1957—1974. год.).
Статистички подаци и извештаји о кретању производње (1903—1974. год.).
Ерић М. О развоју Рударско-топионичарског басена Бор, „Техника" бр 12 од 1971. год.
Новаковић С., Зековић Б., Миодраговић М., Економика ФНРЈ „Грађевинска књига", Петроград, 1956. године.
Станковић М., Постанак и развој Рударско-топионичарског басена Бор, Библиотека часописа „Бакар", Бор, 1970.
Станковић М. Друга фаза изградње Рударско-топионичарског басена Бор издање РТБ Бор, 1967. год.
Предлози друштвених планова општине Бор за 1956, 1957. и 1958. годину.
Елаборат перспективног плана развоја привреде на подручју општине Бор у период 1957—1961. године, НОО Бор, 1957. (II књига).
Одлука о друштвеном плану развоја привреде општине Бор за период 1957. 1961. год. НО Бор, марта 1958.
Друштвени план привредног развоја 1963, општине Бор за период 1961—1965. годину (књига I), НОО Бор, Одељење за привреду, Одељење за план и финансије, Бор, априла 1961.
Друштвени планови општине Бор за 1962, 1963, 1964. и 1965. годину.
Развој привреде и друштвених служби од 1966. год. СО Бор, Одељење за привреду, Одсек за план и анализе, Бор, априла 1966. године.
Перишић Д., Функције већих насеља у североисточној Србији, Историјски архив Зајечар, 1965. године.
Анализа завршних рачуна радних организација за 1965. годину, на подручју општине Бор, СДК, Филијала Бор — општине Бор, Одсек за план и анализе, марта 1966.
Програм привредног и друштвеног развоја за период 1966—1970. год. СО Бор, Одсек за план и анализе, Бор новембра 1967.
Анализа завршних рачуна радних организација за 1966. годину, СО Бор — Одељење за привреду и друштвени развој, Бор, фбруара 1968. године.
Основни оквири развоја привреде и друштвених служби 1969. године, СО Бор, Одсек за план и анализе, Бор, 1969. год.
Анализа извршења програма привредног и друштвеног развоја општине Бор, за период 1966—1970. године, СО Бор, Секретаријат за привредни и друштвени развој.
Општина Бор у бројкама, СО Бор, Сектретаријат за привредни и друштвени развој, мај 1970. године.
Извод из Програма привредног и друштвеног развоја општине Бор за 1970. годину.
Садашње стање и перспективни развој мреже трговине на мало града Бора и места Злота, Завод за унапређење трговине, угоститељства и туризма Београд, новембра 1970. године.

Програм развоја услужних делатности, комуналне привреде и домаће радиности за период 1971—1975. године за општину, Завод за унапређење комуналне делатности Београд, Београд, 1971. године.
Информација о стању и проблемима занатства у друштвеном и приватном сектору, СО Бор, новембра, 1971. године.
Анализа о стању и проблемима у шумарству и лову СО Бор, Секретаријат за инспекцијске послове Бор, 1971. године.
Друштвено-економски преображај села борске општине у послератном периоду, Секретаријат за привредни и друштвени развој СО Бор, април 1972. године.
Грађевинско-производно предузеће „Бор" (брошура) октобра 1972. године.
Штампарско-издавачко предузеће Бор 1947—1972. год. (публикација посвећена прослави 25-годишњице Предузећа).
Информација о пословним резултатима организација општине Бор по завршним рачунима за 1971. годину, СО Бор, Секретаријат за привредни и друштвени развој, Бор, априла 1972. године.
Анализа остварених резултата радних организација општине Бор по завршним рачунима за 1972. годину, СО Бор, Завод за привреди и друштвени развој, Бор, априла 1973. год.
Мемоарска грађа (сећања и казивања Александра Живића, Живана и Љубе Јовића, Александра Радовановић и Челомира Зеленковића из Бора).
„Тимоградња 1945—1975. године" публикација посвећена тридесетогодишњици Тимочког грађевинског предузећа, Зајечар, 1975. године.
Посебни подаци добијени од радних организација за потребе монографије „Бор и околина".

(За прилоге о друштвеним делатностима)

Бунковић С., Школство и просвета у Србији у XIX веку, Педагошки музеј у Београду, Београд, 1971.
Миличевић М., Кнежевина Србија, Државна штампарија Београд, 1876.
Петровић Н. Ј., Основне школе у Кнежевини Србији (Просветни гласник 1880. год.).
Календари са шематизмом 1856—1924 Архив Србије.
Спасић М., Статистички подаци школски заведенија у Књажевству српском (Гласник друштва српске словесности, књ. IX и XIII).
Извештаји школских надзорника и школских одбора (Архив Србије — фонд Министарства просвете XX, 63, 3; XX, 68, 1; XX, 61, 2, Архив Југославије и у власништву др. Д. Ничића).
Споменица 25-годишњице рада учитељског удружења, Београд, 1906.
Ничић Д., Развој образовања и просвете у борској општини, изд. Општ. заједн. образ. у Бору и Музеја у Бору, Бор, 1973.
Ничић Д., Референт о развоју школства у Злоту (поднет приликом прославе 130-годишњице прве школе у Борској општини);
Општина Бор у бројкама, Скупшт. општ. Бор, 1969—1971.
Личка карта Бора, општ. Бор, 1972.
Ничић Д., Школство у Тимочкој крајини крајем XIX и почетком XX века, часопис „Развитак" 3, 4, 5/1970.
Димитријевић Милан Организационо-програмска структура и динамика развоја стручних школа у Бору, Мајданпеку и Прахову Бор, 1969.
Николић П., Досадашњи рад Факултета у Бору и перспективе његовог даљег развоја, Бор, 1970.
Споменица Рударско-геолошко-металуршког факултета Београд — Бор, 1971.
Пајић Т., Реферат на свечаној седници Савета радничког универзитета 17. IV 1965. год.
Јанковић И. Реферат поводом 30-годишњице Културно-уметничког друштва „Бор".
Просветни гласници и прегледи 1880—1923. год.
Документација Андреје Митића, реф. за просв. општине Бор.

Архивски материјали Музеја у Бору, борских школа, Интересне заједнице образовања у Бору, Факултета у Бору, Архива у Зајечару, Архива Србије, Архива Југославије, Педагошког музеја у Београду, Просветно-педагошког завода у Зајечару, ООУР — Штампа, радио и филм РТБ — Бор.
Лист „Колектив" 1947—1974. године.
Лист „Борске новости" 1973—1974.
Архивска грађа: Интересне заједнице културе и Интересне заједнице физичке културе у Бору, Дома културе у Бору, културних друштава и организација у Бору.
Подаци са теренских истраживања Музеја у Бору.
Пајић Т., Ничић Д., Брестовачка Бања у време кнеза Милоша, Музеј у Бору, 1970.
Мачај С., Брестовачка Бања, Српски архив за целокупно лекарство, књ. X, 1888.
Каниц Ф., Србија историјско-етнографске студије 1859—1868.),
Хердер Ж. А. В. Рударски пут по Србији 1835. године, Београд, 1845.
Здравковић И. Споменици културе у Брестовачкој Бањи, Етнографски институт САН, 1950.
Новине српске 1834. и даље.
Димитријевић Мирко, Историја развоја здравствене службе на територији општине Бор до 1972. године (шира верзија).
Бор до 1972. године (шира верзија).
Симпозијум о заштити здравља радника Рударско-топионичарског басена Бор, Зборник радова, Бор, 1968. године.
Материјал за седницу СК Медицинског центра у Бору, 1975. године.
Годишњак о народном здрављу и раду здравствене установе и органа за 1936. годину, издао Централни завод Министарства социјалне политике и народног здравља Београд.
Регионална организација здравствене заштите у СР Србији, ван САП, Београд, 1973.

(За прилоге о самоуправљању)

Записници са седница и извештаји Среског народноослободилачког одбора среза борског и Народног одбора среза борског од 1944. године до 1953. год. Архивски материјал музеја у Бору.
Записници са седница и извештаји Месног народноослободилачког одбора и Градског народног одбора у Бору од 1944. до 1953. године Архивски материјали Музеја у Бору.
Записници са седница Народног одбора среза борског, Народног одбора града, Народног одбора општине Бор и Скупштине општине Бор 1955. до 1975. год.
Раписављевић Д., Борски колектив управља — Београд.
Станковић М., Борски рудник 1902—1972. год.
Записи и извештаји Градског комитета КПС и Општинског комитета СКС — Бор од 1953. до 1975. год. — Архива општинског комитета СКС — Бор.
Извештај о годишњем пословању РТБ — Бор од 1946. год. до 1974. год.
Извештаји о раду Радничког савета РТБ — Бор од 1951—1974. године.
Вујачић С., Све фазе развоја Хемијске индустрије у Прахову — часопис Бакар" број 1, Бор, 1968. год.
Манић А., Радна јединица у развоју самоуправних односа — часопис „Бакар", број 2, Бор, 1968.
Поповић Д., Развојни пут Рудника бакра Мајданпек — часопис „Бакар" број 1, Бор, 1968.
Статути општине Бор од 1. IX 1955. год. 14. 14. V 1958. г. 30. V 1964. год. 8. IV 1969. год. и 27. II 1974. године. Архив Скупштине општине Бор.
Извештаји о раду Општинске скупштине и њених органа, Архив Скупштине општине Бор.
Извештаји општинске изборне комисије од 1963, 1965, 1967, 1969. и 1974. године, Архив Скупштине општине Бор.

„Делегатски систем и рад делегата и делегација", брошуре, издавачи: Клуб самоуправљача Бор и Раднички универзитет Бор, септембра 1974. године.
Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ и савезним органима власти од 13. I 1953. године.
Општи закон о уређењу општина и срезова од 20 јуна 1955. године.
Устав СФРЈ од априла 1963.
Устав СФРЈ и Устав СР Србије од фебруара 1974. године.
Колектив аутора, Теорија и пракса самоуправљања у Југославији„ „Радничка штампа", Београд, 1972.
Извештаји, анализе, реферати и програми рада општинских организација Савеза комуниста, Социјалистичког савеза радног народа, Савеза синдиката и Савеза омладине за период 1957—1974. године

САДРЖАЈ

Страна

ПРЕДГОВОР — — — — — — — — — — — — — — — — — — 5

ПРИРОДНИ УСЛОВИ И СТАНОВНИШТВО

Морфолошко-тектонске карактеристике, рељеф и хидрографија терена шире околине Бора (др Предраг Николић, др Милорад Анђелковић) — — 7

Металичне минерале сировине у околини Бора (др. Тодор Спасов) — — 20

Време и услови постанка руда и рудних тела, њихов минералошко-хемијски састав и економска вредност у лежиштима Бора и Кривеља (др Предраг Николић—Слободан Борђевић) — — — — — — — — — — 24

Неметаличне минералне сировине у широј околини Бора и њихов значај за развој привреде у Тимочкој крајини (др Предраг Николић — Слободан Борђевић) — — — — — — — — — — — — — — 35

Фосилна горива у широј околини Бора (др Предраг Николић) — — — 39

Трусне карактеристике терена између Дунава и Црног Тимока — источна Србија (др Милорад Вукашиновић) — — — — — — — — — — 41

Хидрогеологија терена шире околине Бора (др Никола Милојевић—др Будимир Филиповић) — — — — — — — — — — — — 46

Клима Бора и његове околине (Момчило Богосављевић) — — — — — 50

Производња бакра и аерозагађеност (Јован Савић) — — — — — — 67

Педолошке одлике шире околине Бора (др Глигорије Антоновић) — — 69

Природне лепоте шире околине Бора (др Драгутин Петровић) — — — 74

Фауна шума и нешумских површина (мр Душан Бојовић) — — — — 79

Биљни свет шире околине Бора (др Војислав Николић-др Никола Диклић 82

Демографске карактеристике (мр Александар Живић) — — — — — 87

ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ БОРСКЕ ОПШТИНЕ

Бор у периоду обнове и изградње (Страхиња Поповић—Никола Рачић) — 98

Индустрија и рударство (Михајло Ерић) — — — — — — — — — — 118

Пољопривреда (Милан Бурић) — — — — — — — — — — — — 131

Шумарство (Радослав Карапић) — — — — — — — — — — — — 143

Грађевинарство (Мирко Ранђеловић) — — — — — — — — — — 149

Саобраћај (Мирко Ранђеловић) — — — — — — — — — — — — 159

Занатство (Мирко Ранђеловић—Никола Миладиновић) — — — — — — 168

Графичка делатност (Мирко Ранђеловић)

Трговина (Мирко Ранђеловић — Никола Миладиновић) — — — — — 180

Угоститељство и туризам (Мирко Ранђеловић—Никола Миладиновић) — 193

Комунални развој и комунална привреда (мр Видоје Тодоровић — Мирко Ранђеловић) — — — — — — — — — — — — — — — 205

Страна

ДРУШТВЕНЕ ДЕЛАТНОСТИ — — — — — — — — — — — — — — — 216

Развој образовања и просвете (др Драган Ничић)— — — — — — — — 217

Развој културних делатности
Култура у периоду 1903—1944. (Боривоје Перовић) — — — — — — — 246

Култура у периоду 1944—1975. (др Драган Ничић) — — — — — — — 249

Културно-историјски споменици и спомен обележја (Томислав Пајић) — 267

Физичка култура и спорт (Борбе Гачић) — — — — — — — — — — — 276

Развој здравствене службе у Бору (др Мирко Димитријевић — др Влајко Чапрић) — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 294

РАЗВОЈ САМОУПРАВНИХ ОДНОСА — — — — — — — — — — — — — 307

Самоуправљање у радним организацијама (Момчило Станковић) — — — 308

Оснивање и деловање народне власти (Страхиња Поповић) — — — — 328

Место и улога друштвено-политичких организација у првим послератним годинама (Страхиња Поповић) — — — — — — — — — — — — 339

Радна омладинска акција сече дрва на Црном врху (Слободан Босиљчић) — 345

Деловање синдикалне организације (Никола Рачић) — — — — — — — 347

Комунални систем у општини Бор (Часлав Голубовић) — — — — — — 350

Улога друштвено-политичких организација у самоуправном систему комуне (Томислав Пајић) — — — — — — — — — — — — — — — — 377

Литература и извори — — — — — — — — — — — — — — — — — — 383

Б О Р
1975.